

KAPITAŁ LUDZKI
CZŁOWIEK – NAJLEPSZA INWESTYCJA

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

Projekt współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego

PI KOMPLET INNOWACYJNYCH NARZĘDZI OPTIMALIZUJĄCYCH WSPÓŁPRACĘ PODMIOTÓW Z PRZEDSIĘBIORCAMI W ZAKRESIE UŁATWIENIA WCHODZENIA NA RYNEK PRACY WIĘZNIOM OPUSZCZAJĄCYM ZAKŁADY KARNE

PRODUKT FINALNY ZAWIERAJĄCY KOMPONENTY A-G MODEL KOMPLEKSOWEGO SYSTEMU WSPÓŁPRACY Z PRZEDSIĘBIORCAMI DLA WSPARCIA WCHODZENIA NA RYNEK PRACY MŁODYM WIĘZNIOM

Realizator:

Fundacja Rozwoju
KUL

Stowarzyszenie
Natanael

Partnerzy:

Miejski Urząd Pracy
w Lublinie

Polimex-Mostostal
S.A.

Patronat merytoryczny:

Katedra Psychoprofilaktyki
Społecznej KUL

Spis treści

WSTĘP.....	5
KOMPONENT A Strategia przygotowania do wolności i zatrudnialności młodych więźniów opuszczających zakłady karne jako forma angażowania pracodawców (dr hab. Iwona Niewiadomska, prof. KUL)	7
KOMPONENT B Komplet narzędzi diagnostycznych służących do weryfikacji: B1, B2, B3 (dr Michał Wiechetek).....	37
KOMPONENT C Komplet innowacyjnych rozwiązań/narzędzi/instrumentów moderujących współpracę podmiotów z przedsiębiorcami w zakresie ułatwiania wchodzenia na rynek pracy byłym więźniom (dr Marek Jarosz).....	99
KOMPONENT D Warsztat kompetencji do pracy z grupą szczególnie zagrożoną na rynku pracy – byłymi więźniami (prof. Beata Nowak)	113
KOMPONENT E "Czytanie diagnozy" - projektowanie rozwoju zawodowego byłych więźniów w oparciu o ich kapitał (dr hab. Iwona Niewiadomska, prof. KUL, prof. dr hab. Józef Gierowski, dr hab. Stanisław Fel, prof. KUL)	149
KOMPONENT F Grupy wsparcia zawodowego - superwizja pracowników instytucji pomocy i integracji społecznej jak i pośrednictwa pracy świadczących wsparcie byłym więźniom (prof. Dorota Rybczyńska-Abdel Kawy).....	293
KOMPONENT G Model Komitetu wspierającego zatrudnialność osób opuszczających zakłady karne (formuła analizy indywidualnych przypadków) jako forma współpracy z pracodawcami (dr Maciej Dębski)	301

WSTĘP

Produkt Finalny „Model kompleksowego systemu współpracy z przedsiębiorcami dla wsparcia wchodzenia na rynek pracy młodym więźniom” zakłada budowanie/wzmacnianie współpracy systemowej instytucji/podmiotów i przedsiębiorców na rzecz wzmocnienia zatrudnialności młodych byłych więźniów poprzez doposażenie podmiotów i przedsiębiorców w narzędzia do współpracy. Model wykorzystuje, istniejące do tej pory, zasoby instytucjonalne, społeczne i prawne wyposażając je w nowe, nie istniejące do tej pory, narzędzia do współpracy, co powoduje zmianę funkcjonowania wsparcia byłych młodych więźniów z rozproszonego i ogólnego na systemowe i specyficzne, dostosowane do autentycznych potrzeb młodych byłych więźniów oraz przedsiębiorców/ryнку pracy. Przedsięwzięcie to mogło się udać tylko przy utworzeniu interdyscyplinarnego zespołu eksperckiego o zasięgu ogólnopolskim obejmującego pedagogów resocjalizacyjnych, psychologów, socjologów i prawników; przeprowadzeniu rzetelnych badań nomotetycznych (na próbie 200 młodych byłych więźniów oraz 800 użytkowników) i jakościowych (8 grupowych wywiadów zogniskowanych i 35 indywidualnych wywiadów pogłębionych) oraz licznych konsultacjach społecznych przeprowadzanych w ramach paneli użytkowników, grup tematycznych oraz konferencji, które pozwoliły na weryfikację autentycznych potrzeb zarówno użytkowników, przedsiębiorców jak i odbiorców oraz doprowadziły do urealnienia produktów (komponentów A-G) opracowywanych przez ekspertów. Model oparty jest na: rzetelnie zweryfikowanych potrzebach odbiorców (młodych byłych więźniów), potrzebach użytkowników (instytucji pośrednictwa pracy, instytucji/organizacji pomocy społecznej, organizacji pozarządowych) oraz zapotrzebowaniu przedsiębiorców/ryнку pracy. Uwzględnia on specyfikę osób młodych – byłych więźniów do 25 r. ż. oraz dotychczasową współpracę/brak współpracy pomiędzy różnymi elementami systemu. Model zawiera siedem komponentów:

A. Strategia przygotowania do wolności i zatrudnialności młodych więźniów opuszczających zakłady karne jako forma angażowania pracodawców (wskazuje możliwość zastosowania poszczególnych komponentów);

B. Komplet narzędzi diagnostycznych służących do weryfikacji: potencjału adaptacyjnego i zawodowego byłych więźniów w kontekście zapotrzebowania na wsparcie w wejściu na rynek pracy, zasobów instytucjonalnych i osobowych wspierających adaptację społeczną i zawodową osób

opuszczających zakłady karne; zapotrzebowania rynku pracy/pracodawców na pracę byłych więźniów;

C. Komplet innowacyjnych rozwiązań/narzędzi/instrumentów moderujących współpracę podmiotów z przedsiębiorcami w zakresie ułatwiania wchodzenia na rynek pracy byłym więźniom;

D. Warsztat kompetencji do pracy z grupą szczególnie zagrożoną na rynku pracy – byłymi więźniami, oparty o wyniki diagnozy systemu, pozwala na wzmocnienie kompetencji zawodowych i interpersonalnych pracowników instytucji wspierających i pośredniczących w obszarze pracy z byłymi więźniami;

E. "Czytanie diagnozy" - projektowanie rozwoju zawodowego byłych więźniów w oparciu o ich kapitał (diagnoza)- trafne dobieranie ofert szkoleniowych i pracy w stosunku do możliwości i predyspozycji byłych więźniów co ogranicza porażkę zawodową;

F. Grupy wsparcia zawodowego - superwizja pracowników instytucji pomocy i integracji społecznej jak i pośrednictwa pracy świadczących wsparcie byłym więźniom, co ma ograniczyć zjawisko wypalenia zawodowego poprzez wzmocnienie kapitału użytkowników i całego systemu współpracy na rzecz zatrudnialności byłych więźniów;

G. Model Komitetu wspierającego zatrudnialność osób opuszczających zakłady karne (formuła analizy indywidualnych przypadków) jako forma współpracy z pracodawcami.

Przedstawiamy w niniejszym opracowaniu Model kompleksowego systemu współpracy z przedsiębiorcami dla wsparcia wchodzenia na rynek pracy młodym więźniom gotowy do testowania. Proponowany Model powinien znacząco wzmocnić współpracę systemową instytucji/podmiotów z przedsiębiorcami na rzecz zwiększenia efektywności pozytywnej adaptacji społecznej i zawodowej młodych byłych więźniów w Polsce.

dr Joanna Chwaszcz

koordynator naukowy projektu

KAPITAŁ LUDZKI
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

KOMPONENT A

Strategia przygotowania do wolności i zatrudnialności młodych więźniów opuszczających zakłady karne jako forma angażowania pracodawców

(dr hab. Iwona Niewiadomska, prof. KUL)

1. Narzędzia służące do budowania strategii kształtowania i/lub optymalizacji współpracy podmiotów z przedsiębiorcami w zakresie ułatwienia wchodzenia na rynek pracy byłym więźniom

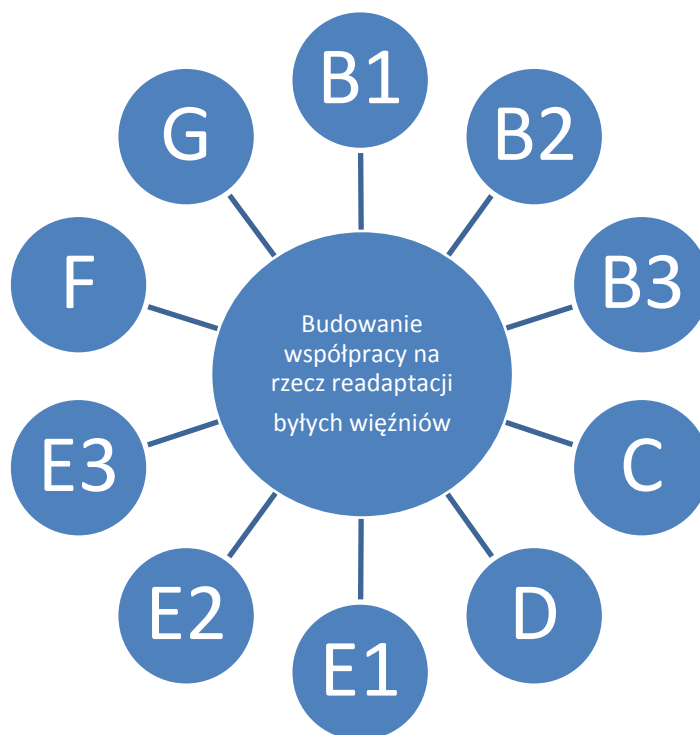
W budowaniu strategii służącej kształtowaniu i/lub optymalizowaniu współpracy podmiotów z przedsiębiorcami w zakresie ułatwienia wchodzenia na rynek pracy byłym młodym więźniom będą wykorzystane następujące instrumenty:

1. narzędzie służące do diagnozowania potencjału adaptacyjnego i zawodowego byłych więźniów (komponent B1)
2. narzędzie służące do diagnozowania zasobów instytucjonalnych i osobowych wspierających adaptację społeczną i zawodową byłych więźniów (komponent B2)
3. narzędzie służące do diagnozowania potrzeb rynku pracy/pracodawców na pracę byłych więźniów (komponent B3)
4. narzędzia służące do moderowania współpracy podmiotów reprezentujących wsparcie instytucjonalne z przedsiębiorcami w zakresie ułatwienia wchodzenia na rynek pracy byłym więźniom (komponent C)
5. narzędzia służące do podnoszenia kompetencji interpersonalnych i zawodowych do pracy z byłymi więźniami (komponent D)
6. narzędzia służące do weryfikowania wyników w obszarze diagnozowania potencjału readaptacyjnego byłych więźniów i potencjału pomocowego podmiotów nadzorujących readaptację społeczną i zawodową byłych więźniów w celu trafnego dobierania ofert readaptacyjnych (komponent E)
7. narzędzia służące do wspierania zawodowego osób profesjonalnie zajmujących się readaptacją społeczną i zawodową byłych więźniów w celu wzmacniania współpracy i/lub przeciwdziałania wypaleniu zawodowemu oraz poczuciu bezradności (komponent F)
8. narzędzia służące do integrowania działań w obszarze reintegracji społecznej i zawodowej byłych więźniów w społeczności lokalnej (komponent G).

Poniżej zostaną przedstawione możliwości instrumentów B-G w zakresie kształtowania i/lub optymalizowaniu działań wspierających readaptację społeczną i/lub zawodową byłych więźniów.

Schemat 1. Budowanie i/lub optymalizowanie współpracy podmiotów z przedsiębiorcami w zakresie ułatwienia wchodzenia na rynek pracy byłym więźniom dzięki kompleciowi innowacyjnych narzędzi B-G, które zostały opracowane w projekcie

Na eksperckim etapie projektu innowacyjnego zaproponowano budowanie strategii kształtowania i/lub optymalizowania współpracy podmiotów z przedsiębiorcami w zakresie ułatwienia wchodzenia na rynek pracy byłym więźniom dzięki takim instrumentom innowacyjnym, jak:

- opracowanie jednolitych kryteriów diagnozowania potencjału byłych więźniów w zakresie readaptacji społecznej i zawodowej (narzędzie B1)
- opracowanie jednolitych kryteriów diagnozowania kompetencji osobistych i zawodowych osób, które profesjonalnie zajmują się wspieraniem readaptacji społecznej i zawodowej byłych więźniów w różnych instytucjach i/lub organizacjach pomocowych (narzędzie B2)
- opracowanie znormalizowanego pomiaru zapotrzebowania pracodawców na zatrudnienie i kompetencje zawodowe byłych więźniów (narzędzia B3)
- opracowanie znormalizowanego pomiaru zapotrzebowania pracodawców na wsparcie ze strony instytucji rynku pracy w zatrudnianiu byłych więźniów (narzędzia B3)
- dostarczanie rzetelnych informacji dotyczących (narzędzie C):

- uprzednio wykorzystanych ofert readaptacyjnych przez byłego więźnia,
 - aktualnie realizowanych form wsparcia dla byłego więźnia,
 - skuteczności oferty readaptacyjnej zarówno w stosunku do pojedynczych osób, jak również w stosunku do różnych kategorii byłych więźniów
- stworzenie możliwości podnoszenia kompetencji osobowościowych i zawodowych osób/instytucji świadczących profesjonalne wsparcie w wymiarze (narzędzie D):
 - inicjowania i/lub nadzorowania readaptacji społecznej byłych więźniów,
 - podejmowania współpracy z innymi podmiotami świadczącymi wsparcie postpenitencjarne
- opracowanie jednolitych kryteriów zewnętrznych dla (narzędzie E1):
 - możliwości interpretacji zachowań byłych więźniów w kontekście rozmiaru ich potencjału readaptacyjnego,
 - projektowania działań zwiększających readaptację społeczną i zawodową byłych więźniów
- opracowanie jednolitych kryteriów zewnętrznych dla (narzędzie E2):
 - diagnozowania zaburzeń w przystosowaniu społecznym i zawodowym byłych więźniów,
 - wnioskowania o trudnościach w trakcie realizacji działań ukierunkowanych na wzrost readaptacji społecznej i zawodowej byłych więźniów
- opracowanie jednolitych kryteriów zewnętrznych dla diagnozowania efektywności działań różnych podmiotów (osób/instytucji), które profesjonalnie wspierają readaptację społeczną i zawodową byłych więźniów (narzędzie E3)
- stworzenie możliwości zwiększania motywacji zawodowej pracowników zatrudnionych w systemie pomocy byłym więźniom poprzez wykorzystanie m.in. takich instrumentów, jak: supervizja, poczucie przynależności zawodowej, poradnictwo zawodowe, *coaching*, *debriefing* psychologiczny (narzędzie F)
- zwiększanie możliwości w wymiarze (narzędzie G):
 - koordynacji instytucji rynku pracy na rzecz zatrudniania byłych więźniów
 - koordynacji i współdziałania podmiotów zajmujących się w lokalnej społeczności wspieraniem readaptacji społecznej byłych więźniów
 - tworzenia indywidualnych ścieżek kariery zawodowej w grupie byłych więźniów.

2. Możliwości wykorzystania narzędzia B1 (Skali Gotowości do Pracy Byłych Więźniów) w optymalizacji współpracy podmiotów z przedsiębiorcami w zakresie ułatwienia wchodzenia na rynek pracy byłym więźniom

Komponent B1 został opracowany w postaci **Skali Gotowości do Pracy Byłych Więźniów**.

Teoretycznym punktem wyjścia w konstrukcji metody były podstawowe motywy społeczne: przynależność społeczna, sprawczość i kontrola. Poszczególne wymiary metody zostały również wyodrębnione i zdefiniowane w trakcie wywiadów focusowych i spotkań z ekspertami (pośrednicy pracy, reprezentanci pomocy społecznej i organizacji pozarządowych) mającymi kontakt z byłymi więźniami. Kolejnym krokiem w opracowaniu Skali Gotowości do pracy Byłych Więźniów była weryfikacja wstępnie zaproponowanych wymiarów przy pomocy zaawansowanych analiz statystycznych i psychometrycznych. Efektem tych działań było powstanie skali, która mierzy pięć cech, właściwości byłego więźnia, kluczowych we wchodzeniu na rynek pracy. Są nimi:

- *Potrzeba zakorzenienia społecznego;*
- *Doświadczenie wsparcia rodzinnego;*
- *Poczucie wytrwałości; Samokontrola;*
- *Determinacja do podjęcia legalnej pracy.*

Metoda składa się z 25 twierdzeń, które badany ocenia na 5-cio stopniowej skali tyłu Likerta od 1 (zdecydowanie nie zgadzam się) do 5 (zdecydowanie zgadzam się). Dla wyników uzyskanych w skali przez byłych więźniów opracowano normy stenowe, dzięki którym możliwa jest interpretacja nasilenia diagnozowanych cech w trzech kategoriach:

- wynik niski
- wynik przeciętny
- wynik wysoki.

Metoda zawiera również szczegółowy podręcznik zawierający instruktaż korzystania ze **Skali Gotowości do Pracy Byłych Więźniów**. Narzędzie może być wykorzystane do indywidualnej lub grupowej diagnozy byłych więźniów w zakresie ich możliwości readaptacyjnych. Dzięki wykorzystaniu metody można poznać mocne i słabe strony byłego więźnia oraz zaprojektować oddziaływania, które pozwolą zwiększyć jego szanse na rynku pracy.

Schemat 2. Sposób wykorzystywania *Skali Gotowości do Pracy Byłych Więźniów* (narzędzia B1) do optymalizowania współpracy podmiotów z przedsiębiorcami w zakresie ułatwienia wchodzenia na rynek pracy byłym więźniom

Możliwości *Skali Gotowości do Pracy Byłych Więźniów* (komponentu B1) jako narzędzia służącego do inicjowania i/lub optymalizowania współpracy:

Podmiotów wspierających readaptację BW - m.in:

- *Publicznych i niepublicznych służb zatrudnienia
- *Instytucji pomocy i integracji społecznej
- *Organizacji pozarządowych i samopomocowych
- *Pracodawców

Elementy optymalizujące współpracę:

- 1) Podręcznik ułatwiający korzystanie z metody B1
- 2) Jednolite wymiary diagnozowania potencjału BW
- 3) Jednolite normy dla wyników uzyskanych przez BW
- 4) Jednolita podstawa do projektowania działań wspierających readaptację zawodową BW

3. Możliwości wykorzystania narzędzia B2 (Skali Kompetencji Osób Wspomagających Readaptację Byłych Więźniów) w optymalizacji współpracy podmiotów z przedsiębiorcami w zakresie ułatwienia wchodzenia na rynek pracy byłym więźniom

Do pomiaru zasobów instytucjonalnych i osobowych wspierających adaptację społeczną i zawodową osób, które opuściły zakłady karne skonstruowano **Skalę Kompetencji Osób Wspomagających Readaptację Byłych Więźniów**. Opracowując ją wzorowano się na Kwestionariuszu Kompetencji Społecznych autorstwa A. Matczak oraz zaproponowanej przez nią definicji kompetencji społecznych. W tym ujęciu kompetencje stanowią złożone umiejętności, dzięki którym osoba może radzić sobie z różnego typu sytuacjami o charakterze społecznym. Przy pomocy ekspertów zajmujących się byłymi więźniami stworzono listę sytuacji, z którymi może spotkać się w swojej pracy osoba wspomagająca readaptację byłych więźniów. Następnie do każdej z nich ułożono po kilka twierdzeń. Na podstawie materiału empirycznego zebranego od kilkuset reprezentantów instytucji i organizacji wspomagających byłych więźniów oraz analiz statystycznych opracowano 39 itemową metodą. Pozwala ona na diagnozę sześciu typów umiejętności kluczowych dla funkcjonowania zawodowego. Są nimi:

- *Umiejętność diagnozowania potrzeb byłego więźnia i kapitału wspierającego;*
- *Znajomość rynku pracy i przepisów prawnych związanych z zatrudnianiem byłego więźnia; Asertywność/Stanowczość w środowisku pracy;*
- *Umiejętność tworzenia właściwego warsztatu pracy z byłym więźniem w procesie readaptacji zawodowej;*
- *Kompetencje do zarządzania pracą zespołową;*
- *Umiejętności perswazyjne w pracy z byłym więźniem.*

Dodatkowo, metoda pozwala na wyliczenie wyniku ogólnego, dzięki któremu można oszacować globalny poziom kompetencji podmiotów wspierających readaptację społeczną i zawodową byłych więźniów. Zadaniem osób badanych tą metodą jest ocena efektywności własnego poradzenia sobie z różnymi sytuacjami zawodowymi, uwzględniającymi również kontakt z byłym więźniem na skali od 1 (zdecydowanie źle) do 6 (zdecydowanie dobrze). W oparciu o normy stenowe możliwa jest ocena poziomu umiejętności osób wspomagających byłych więźniów oraz diagnoza luk kompetencyjnych, które wymagają oddziaływań szkoleniowych. Metoda może być wykorzystana jako narzędzie służące do diagnozy potrzeb szkoleniowych, a także kryterium stosowane przez bezpośrednich przełożonych w sytuacji awansowania pracowników instytucji lub reorganizacji jej funkcjonowania.

Schemat 3. Sposób wykorzystywania *Skali Kompetencji Osób Wspomagających Readaptację Byłych Więźniów* (narzędzia B2) do optymalizowania współpracy podmiotów z przedsiębiorcami w zakresie ułatwienia wchodzenia na rynek pracy byłym więźniom

Możliwości *Skali Kompetencji Osób Wspomagających Byłych Więźniów* (komponentu B2) jako narzędzia służącego do inicjowania i/lub optymalizowania współpracy:

Podmiotów wspierających readaptację BW - m.in:

- *Publicznych i niepublicznych służb zatrudnienia,
- *Instytucji pomocy i integracji społecznej
- *Organizacji pozarządowych i samopomocowych
- *Pracodawców

Elementy optymalizujące współpracę :

- 1) Podręcznik ułatwiający korzystanie z metody B2
- 2) Jednolite wymiary diagnozowania kompetencji pomocowych podmiotów wspierających byłych więźniów
- 3) Jednolite normy dla wyników kompetencyjnych uzyskanych przez osoby zawodowo wspierające byłych więźniów
- 4) Jednolita podstawa do projektowania szkoleń dla podmiotów wspierających readaptację zawodową BW

4. Możliwości wykorzystania narzędzi B3 (Ankiety Zapotrzebowania na Pracę Byłych Więźniów, Skali Zapotrzebowania na Umiejętności, Skali Zapotrzebowania Pracodawców na Wsparcie ze Strony Instytucji Rynku Pracy) w optymalizacji współpracy podmiotów z przedsiębiorcami w zakresie ułatwienia wchodzenia na rynek pracy byłym więźniom

Pomiar zapotrzebowania rynku pracy/pracodawców na pracę byłych więźniów jest dokonywany przy pomocy krótkich kwestionariuszy zawierających pytania otwarte i skale szacunkowe. Obszar ten jest diagnozowany przez takie narzędzia, jak:

- a) Ankieta Zapotrzebowania na Pracę Byłych Więźniów** – zestaw pytań otwartych i skal szacunkowych odnoszących się do tego, w jakich zawodach/sektorach mogą znaleźć pracę byli więźniowie;
- b) Skala Zapotrzebowania na Umiejętności** - zestaw pytań otwartych i skal szacunkowych odnoszących się do tego, jakie umiejętności są potrzebne pracodawcom, a co za tym idzie zwiększyłyby szansę znalezienia pracy przez byłych więźniów;
- c) Skala Zapotrzebowania Pracodawców na Wsparcie ze Strony Instytucji Rynku Pracy** – zestaw pytań otwartych i skal szacunkowych odnoszących się do oczekiwań i form wsparcia ze strony instytucji uczestniczących w readaptacji byłych więźniów a kluczowych dla pracodawców z punktu widzenia ewentualnego zatrudnienia osób opuszczających zakłady karne.

W części podręcznika opisującego metody pomiaru zapotrzebowania rynku pracy/pracodawców zamieszczone są papierowe wersje metod. Oprócz tego wyjaśnione są techniczne procedury tworzenia i badania nimi w ramach rozwiązań internetowych (ankiety internetowe). Opisane narzędzia mogą być wykorzystane do poznania rzeczywistego zapotrzebowania na pracę byłych więźniów oraz mogą sugerować, jakie umiejętności powinno rozwijać się w trakcie szkoleń i projektów, aby realnie zwiększyć szansę znalezienia zatrudnienia przez byłych więźniów.

Schemat 4. Sposób wykorzystywania Ankiety Zapotrzebowania na Pracę Byłych Więźniów, Skali Zapotrzebowania na Umiejętności, Skali Zapotrzebowania Pracodawców na Wsparcie ze Strony Instytucji Rynku Pracy (narzędzi B3) do optymalizowania współpracy podmiotów z przedsiębiorcami w zakresie ułatwienia wchodzenia na rynek pracy byłym więźniom

Możliwości Ankiety Zapotrzebowania na Pracę Byłych Więźniów, Skali Zapotrzebowania na Umiejętności, Skali Zapotrzebowania Pracodawców na Wsparcie ze Strony Instytucji Rynku Pracy (komponentu B3) jako narzędzi służących do inicjowania i/lub optymalizowania współpracy:

Podmiotów wspierających readaptację BW - m.in.:

- *Publicznych i niepublicznych służb zatrudnienia
- *Instytucji pomocy i integracji społecznej
- *Organizacji pozarządowych i samopomocowych
- *Pracodawców

Elementy optymalizujące współpracę:

- 1) Podręcznik ułatwiający korzystanie z metod B3
- 2) Standardowy pomiar zapotrzebowania pracodawców na kompetencje byłych więźniów
- 3) Standardowy pomiar zapotrzebowania pracodawców na wsparcie ze strony instytucji rynku pracy w zatrudnianiu byłych więźniów

5. Możliwości wykorzystania narzędzia C (Bazy Usług i Działań na Rzecz Readaptacji Społecznej i Zawodowej Byłych Więźniów) w optymalizacji współpracy podmiotów z przedsiębiorcami w zakresie ułatwienia wchodzenia na rynek pracy byłym więźniom

Proponowane narzędzia moderujące polegają na specyficznym przygotowaniu oferty pracy byłym więźniom oraz na samej propozycji podjęcia pracy zarobkowej. Centralnym postulatem jest stworzenie **Bazy Usług i Działań na Rzecz Readaptacji Społecznej i Zawodowej Byłych Więźniów**.

Baza Usług i Działań jako narzędzie współpracy powinna stanowić bazę informatyczną, której użytkownikami byłyby podmioty wspierające readaptację społeczną i zawodową byłych więźniów. W bazie usług i działań powinny znajdować się informacje o szkoleniach zawodowych w czasie odbywania kary pozbawienia wolności, predyspozycje psychiczne, uzupełniane później przez podmioty zajmujące się byłym więźniem w warunkach wolnościowych – np. urzędy pracy, czy też ośrodki pomocy społecznej.

Baza ta byłaby stworzona ze środków Funduszu Aktywizacji Zawodowej Skazanych. Służby Więzienne rozpoczynałyby gromadzenie podstawowych informacji o skazanym (np. przebyte kursy zawodowe, szkoły, informacje dotyczące portretu psychologicznego skazanego). Proponuje się, by do stworzonej bazy, dostęp będzie miał Urząd Pracy, który będzie miał uprawnienia do administrowania bazą oraz wzbogacania informacji niezbędnych w procesie przywracania zdolności do pracy. Pracownicy MOPSów byłiby zobowiązani do przysyłania informacji do PUP, które uzyskali w trakcie kontaktu z byłym więźniem. Wymiana informacji wynika z faktu, że Urzędy Pracy oraz Ośrodki Pomocy Społecznej pozyskują różne informacje od byłego więźnia, a zainteresowany selektywnie je przekazuje poszczególnym urządcom. Tworzenie i wejście do bazy danych odbywałoby się na podstawie PESELu.

Powyższe propozycje wymagają zmian w zakresie ustawy o Ochronie Danych Osobowych tak, aby wymienione instytucje mogły gromadzić i przekazywać informacje o BW. Nie mam sensu wysyłać informacji do Urzędów Pomocy Społecznej z miejsca zamieszkania BW, gdyż część z nich nigdy tam nie wraca, a w urząd do którego się zgłasza nie zawsze jest informowany przez BW o więziennej przeszłości.

W sytuacji zaległości w świadczeniach alimentacyjnych, BW powinien być wspierany przez system tak, aby za pozostające mu środki finansowe z tytułu pracy (po potrąceniu zaległości na rzecz alimentów), pozwalały mu realnie przeżyć i utrzymać swoją niezależność. Dlatego proponuje się zmiany legislacyjne polegające na: wydłużeniu okresu spłaty zaległości alimentacyjnych, zamianę części sumy na prace na rzecz gminy lub miasta, umorzenie pod warunkiem podjęcia pracy oraz wywiązywania się ze zobowiązań pracowniczych oraz obowiązków wynikających z faktu bycia rodzicem (zainteresowanie rodziną, brak konfliktów, agresji, przemocy itd.)

Proponuje się również, by stworzyć Komitet Wspierający, działający przy Urzędzie Pracy. W jego skład wchodziłby: doradca zawodowy, psycholog oraz przedstawiciel pracodawców. Ich zadaniem byłaby

ocena, na ile BW jest gotowy do podjęcia pracy. Zdaniem Komitetu byłoby podjęcie decyzji, czy BW wymaga przygotowania społecznego, zanim podejmie pracę, czy może natychmiast podjąć się tego obowiązku. Proponuje się, żeby BW posiadający niewystarczające kompetencje społeczne i psychiczne byli najpierw kierowani w ramach wolontariatu lub prac społecznych do ośrodków, w których w mniejszym wymiarze świadczyliby pomoc np. dla: osób niepełnosprawnych fizycznie, psychicznie, ośrodkach pomocy społecznej, hospicjach. Kontakt z potrzebującymi oraz brak rygoru i wymagań jakie są w miejscu pracy, pozwoli na stopniowe nabywanie kompetencji niezbędnych na stanowisku pracy. Można tu wykorzystywać niekonwencjonalne sposoby nabywania kompetencji społecznych np. włączenie w grupę religijną, formy aktywności religijnej (pielgrzymki) - o ile wyraża na to zgodę. Komitet oceniać będzie, ile czasu potrzebuje BW, aby dojść do niezbędnych kompetencji, aby odpowiedzialnie pracować.

Pracodawców powinno się poszukiwać głównie w oparciu o kontakt z organizacjami pozarządowymi oraz w ramach tzw. ekonomii społecznej. Również przedstawiciel pracodawców w Komitecie Wspierającym powinien pochodzić z organizacji pozarządowych (np. Fundacja „Sławek”, Partnerstwo „Czarna Owca”, Fundacja Pomocy Wzajemnej „Barka”, Wspólnoty „Emaus”) lub aktywny przedstawiciel ekonomii społecznej.

Kontakt z pracodawcami nie powinien bazować na tej grupie przedsiębiorców, którzy z racji korzyści materialnych, przyjmują BW do pracy. Ich motywacja powinna wkraczać w obszar wartości oraz szeroko rozumiany światopogląd, który zachęca ich do działań prospołecznych wobec BW.

Schemat 5. Sposób wykorzystywania Bazy Usług i Działań na Rzecz Readaptacji Społecznej i Zawodowej Byłych Więźniów (narzędzia C) do optymalizowania współpracy podmiotów z przedsiębiorcami w zakresie ułatwienia wchodzenia na rynek pracy byłym więźniom

Możliwości Bazy Usług i Działań na Rzecz Readaptacji Społecznej i Zawodowej Byłych Więźniów (komponentu C) jako narzędzia służącego do inicjowania i/lub optymalizowania współpracy:

Podmiotów wspierających readaptację BW - m.in.:

- *Publicznych i niepublicznych służb zatrudnienia,
- *Instytucji pomocy i integracji społecznej
- *Organizacji pozarządowych i samopomocowych
- *Pracodawców

Elementy optymalizujące współpracę:

- 1) Podręcznik ułatwiający korzystanie z narzędzia C
- 2) Informacje dotyczące uprzednio wykorzystanych ofert readaptacyjnych przez byłego więźnia
- 3) Informacje na temat aktualnie realizowanych form wsparcia dla byłego więźnia
- 4) Dane dotyczące skuteczności oferty readaptacyjnej zarówno w stosunku do pojedynczych osób, jak również w stosunku do różnych kategorii byłych więźniów

6. Możliwości wykorzystania narzędzia D (Warsztatu Kompetencji do Pracy z Byłymi Więźniami jako Grupą Szczególnie Zagrożoną na Rynku Pracy) w optymalizacji współpracy podmiotów z przedsiębiorcami w zakresie ułatwienia wchodzenia na rynek pracy byłym więźniom

Praca z osobami dotkniętymi problemem postpenitencjarnym wymaga od realizatorów pomocy i wsparcia readaptacyjnego posiadania określonych kompetencji osobistych i zawodowych, adekwatnych do potrzeb i specyficznych zasobów beneficjentów.

Warsztat kompetencji do pracy z grupą szczególnie zagrożoną na rynku pracy – młodymi ekswiężniami, oparty został o wyniki diagnozy systemu wspierającego młode osoby, które opuściły zakłady karne (Raporty: Wiechetek 2013; Augustynowicz 2013).

Narzędzie D - Warsztat Kompetencji do Pracy z Byłymi Więźniami jako Grupą Szczególnie Zagrożoną na Rynku Pracy – stanowi oryginalny model komplementarnych szkoleń, ukierunkowanych na wzmocnienie i doskonalenie kompetencji osobistych, społecznych i zawodowych pracowników instytucji wspierających oraz pośredniczących w readaptacji społecznej i zawodowej byłych więźniów. Ich celem jest także doskonalenie współdziałania oraz udrożnienie komunikacji międzyinstytucjonalnej i interpersonalnej pomiędzy pracownikami różnych instytucji realizujących zadania i oddziaływania problemowo ze sobą sprzężone. Kompetencje te są niezwykle istotne dla efektywności realizowanych zadań oraz mają decydujący wpływ na jakość udzielanego wsparcia.

Innowacyjny warsztat kompetencji zawodowych jest ukierunkowany na doskonalenie umiejętności pracy zarówno z jednostką (ekswiężniem), z grupą (rodziną ekswiężnia), jak i instytucjami oraz społecznością lokalną w zakresie animowania i prowadzenia działań społecznych na rzecz podmiotów poddawanych oddziaływaniom readaptacyjnym. W ramach zajęć warsztatowych doskonalone będą umiejętności interpersonalne i społeczne kadry oraz kształtowane pożądane postawy zawodowe. Doskonalone będą także umiejętności prowadzenia pracy pomocowo – wspierającej oraz umiejętności analitycznych i planistycznych w zakresie tworzenia lokalnych systemów pomocy i wsparcia społecznego (strategie, programy, analizy) oraz w zakresie animacji i organizacji środowiska lokalnego. Działania te będą realizowane w różnych segmentach warsztatu kompetencyjnego, a wartością dodaną wynikającą z ich wdrożenia będzie przeciwdziałanie i profilaktyka zjawiska wypalenia zawodowego.

Innowacyjność prezentowanego warsztatu kompetencyjnego tkwi w takich elementach, jak:

- przygotowanie służb społecznych do równoległej pracy readaptacyjnej z ekswiężniami i pozostałymi członkami ich rodzin; jest to podejście ewidentnie innowacyjne z uwagi na funkcjonujący dotychczas model pomocy i wsparcia postpenitencjarnego oparty na działaniach adresowanych wyłącznie do ekswiężniów;

- oparcie programów szkoleń i treningów kompetencyjnych na metodach interaktywnych, znacznie zwiększających szansę na destygmatyzację społeczną zarówno osób skazanych jak i ich rodzin;
- ukierunkowanie szkoleń komplementarnych na wzmocnienie kompetencji zawodowych i interpersonalnych pracowników instytucji wspierających i pośredniczących w readaptacji społecznej i zawodowej byłych więźniów poprzez doskonalenie współdziałania oraz udrożnienie komunikacji międzyinstytucjonalnej i interpersonalnej pomiędzy pracownikami różnych instytucji realizujących zadania i oddziaływania problemowo ze sobą sprzężone.

Proponowane rozwiązanie jest zdecydowanie bardziej efektywne i szybsze od dotychczasowo stosowanych (niespójnych, wybiórczych i nieskutecznych w kontekście działań komplementarnych), z uwagi na holistyczną formułę szkoleń i treningów kompetencyjnych, zapewniającą równoległy rozwój i wzmocnienie kompetencji zarówno osobistych, jak i społecznych oraz zawodowych osób podejmujących działania pomocowe – wspierające na rzecz ekswięźniów

Warsztat kompetencyjny (160 h zajęć teoretycznych i warsztatowo - treningowych) zrealizowany zostanie w okresie dwu miesięcy, w trakcie których przeprowadzone zostaną dwa cykle szkoleniowe (budowa segmentowa), realizowane w układzie hierarchicznym:

1) Warsztat kompetencji osobistych i społecznych realizatorów oddziaływań readaptacyjnych – 60 h

- a) segment doskonalenia kompetencji społecznych – 30 h (sprawna komunikacja interpersonalna i nawiązywanie bliskich kontaktów interpersonalnych; skuteczne radzenie sobie w sytuacjach wymagających zachowania asertywnego; skuteczne radzenie sobie w sytuacjach ekspozycji społecznej);
- b) segment kształcenia umiejętności radzenia sobie ze stresem – 30 h.

Szkolenia skoncentrowane na kształtowaniu kompetencji poznawczych i behawioralnych w toku doświadczania pozytywnych skutków określonego postępowania, mogą sprzyjać także podwyższaniu zdolności poznawczych oraz samooceny oraz wyrównywaniu deficytów społecznej komunikacji.

2) Warsztat kompetencji zawodowych realizatorów oddziaływań readaptacyjnych – 100 h

- segment doskonalenia umiejętności nawiązywania i podtrzymywania kontaktów – 20h
- segment doskonalenia umiejętności twórczego rozwiązywania problemów oraz pracy w zespole – 20 h;
- segment kształcenia umiejętności zarządzania konfliktem z zastosowaniem technik udzielania wsparcia w zespole – 10 h;
- segment kształcenia umiejętności prowadzenia indywidualnych i grupowych treningów kompetencyjnych – 20 h;

- segment doskonalenia umiejętności udzielania wsparcia w zakresie integracji z rynkiem pracy osób zagrożonych wykluczeniem społecznym – 10 h;
- segment doskonalenia kompetencji do pracy w środowisku lokalnym – 20 h

Szkolenia kompetencyjne, prowadzone metodą treningową oraz metodą coachingu, obejmą wszystkich użytkowników bez względu na charakter ich pracy, chociaż w niektórych przypadkach zostaną wskazane grupy zawodowe, dla których dane szkolenie jest priorytetowe (Raport: Wiechetek 2013). Szkolenia łączne ukierunkowane są na integrację systemu pomocy i wsparcia readaptacyjnego. Początkowo odbywać się będą w warunkach sztucznych, a z czasem prowadzone będą w warunkach naturalnych pod nadzorem superwizorów.

Warsztat kompetencji społecznych, zawodowych i osobistych pracowników instytucji wspierających i pośredniczących w readaptacji społecznej i zawodowej byłych więźniów jest skuteczny w rozwiązywaniu ich problemów, gdyż umożliwia:

- zwiększenie obszaru zatrudnienia ekswięźniów - wyposażenie pracowników instytucji wspierających i pośredniczących w readaptacji społecznej i zawodowej w kompetencje umożliwiające kształtowanie (w toku treningów i szkoleń) pożądanych przez pracodawców cech psychospołecznych i zawodowych młodych ekswięźniów oraz efektywne ich przygotowanie z zakresu poszukiwania pracy;
- dostosowanie oferty szkoleń do potrzeb beneficjentów z uwzględnieniem ich indywidualnych predyspozycji i możliwości (rozpoznanych w oparciu o zastosowanie rzetelnego oraz trafnego narzędzia diagnostycznego) do realnego zapotrzebowania rynku pracy;
- poprawę funkcjonowania ekswięźniów w środowisku rodzinnym i lokalnym poprzez równoległą pracę readaptacyjną z ekswięźniem i pozostałymi członkami jego rodziny oraz animację środowiska lokalnego, ukierunkowaną na reintegrację obu podmiotów oddziaływać;
- wzrost efektywności pracy instytucji pomocowo – wspierających oraz pośredniczących w readaptacji społecznej i zawodowej ekswięźniów poprzez podniesienie jakości i skuteczności zadań realizowanych w ramach systemu oraz wzrost efektywności pozasystemowej współpracy ze społecznością lokalną oraz przedstawicielami różnych organizacji wspomagających readaptację społeczną i zawodową byłych więźniów;
- usprawnienie i wzmocnienie współpracy pomiędzy instytucjami pozarządowymi świadczącymi pomoc byłym więźniom, pomocą społeczną, kuratelą sądową oraz instytucjami pośrednictwa pracy a przedsiębiorcami (w układzie poziomych sprzężeń zwrotnych). Wartością dodaną może stać się poprawa pozycji społecznej ekswięźniów oraz zmiana w ich postrzeganiu przez pracodawców, co w efekcie prowadzić będzie do pozytywnej adaptacji i reintegracji społecznej;

- efektywne animowanie działań społecznych na rzecz readaptacji i reintegracji społecznej i zawodowej eksawiężniów. Jest to tym bardziej ważne, że współpraca międzyinstytucjonalna realizowana w oparciu o *case management* i opierająca się na zależnościach hierarchicznych i quasi – hierarchicznych, czyli więziach pionowych - nie jest funkcjonalna. W tej sytuacji wydaje się, że na poziomie wsparcia lokalnego najwłaściwsze jest budowanie zarówno pionowych, jak i poziomych sieci współpracy międzyinstytucjonalnej (*networkingu*). Co istotne, budowanie sieci poziomych – tak społecznych, jak i instytucjonalnych - nie jest obecnie w pomocy społecznej szczególnie propagowane;
- wdrożenie efektywnego sposobu przeciwdziałania wypaleniu zawodowemu pracowników instytucji wspomagających readaptację społeczną i zawodową byłych więźniów poprzez tworzenie grup wsparcia (wymiana doświadczeń, pomoc w trudnych sytuacjach, wsparcie emocjonalne), których członkami (w zależności od potrzeb i możliwości) są pracownicy jednej bądź różnych instytucji.

Proponowane rozwiązanie jest zdecydowanie bardziej efektywne i szybsze od dotychczasowo stosowanych (niespójnych, wybiórczych i nieskutecznych w kontekście działań komplementarnych) z uwagi na holistyczną formułę szkoleń i treningów kompetencyjnych, zapewniającą równoległy rozwój i wzmocnienie kompetencji zarówno osobistych, jak i społecznych oraz zawodowych osób podejmujących działania pomocowe – wspierające na rzecz eksawiężniów.

Warsztat kompetencji może być stosowany przez różnorodne podmioty: administrację samorządową; ośrodki pomocy społecznej; urzędy pracy; instytucję kurateli sądowej, Centralny Zarząd Służby Więziennej; instytucje szkoleniowe; organizacje pozarządowe. Może być również użyteczny w kreowaniu podstaw kształcenia zawodowego służb społecznych, głównie na kierunkach pedagogika, praca socjalna, ale także na kierunkach medycznych oraz związanych z szeroko rozumianym ratownictwem i bezpieczeństwem publicznym. Z powodzeniem może służyć także jako narzędzie wspomagające realizację aktywnej polityki społecznej.

Podmiot decydujący się na wdrożenie innowacji powinien motywować swoich pracowników do udziału w warsztacie kompetencji oraz stworzyć niezbędne warunki do jego realizacji we współdziałaniu z władzami samorządowymi oraz innymi instytucjami, w tym z organizacjami pożytku publicznego działającymi na rzecz procesu readaptacji i reintegracji eksawiężniów i ich rodzin. Podmiot uruchamiający innowację może wykorzystać zasoby własne w postaci zaplecza technicznego, sal treningowych oraz osób posiadających uprawnienia trenerskie oraz certyfikaty z zakresu stosowania metod interaktywnych, osób sprawnych organizacyjnie oraz bogatych w doświadczenia i wymierne sukcesy w pracy z grupą szczególnie zagrożoną na rynku pracy – byłymi więźniami.

Schemat 6. Sposób wykorzystywania *Warsztatu Kompetencji do Pracy z Byłymi Więźniami* jako *Grupą Szczególnie Zagrożoną na Rynku Pracy* (narzędzia D) do optymalizowania współpracy podmiotów z przedsiębiorcami w zakresie ułatwienia wchodzenia na rynek pracy byłym więźniom

Możliwości *Warsztatu Kompetencji do Pracy z Byłymi Więźniami* (komponentu D) jako narzędzia służącego do inicjowania i/lub optymalizowania współpracy:

Podmiotów wspierających readaptację BW - m.in.:

- *Publicznych i niepublicznych służb zatrudnienia,
- *Instytucji pomocy i integracji społecznej
- *Organizacji pozarządowych i samopomocowych
- *Pracodawców

Elementy optymalizujące współpracę:

- 1) Podręcznik ułatwiający korzystanie z narzędzia D
- 2) Instrument zwiększający kompetencje indywidualne w obszarze wspierania byłych więźniów i ich rodzin
- 3) Instrument zwiększający kompetencje zawodowe w obszarze wspierania byłych więźniów na rynku pracy
- 4) Instrument zwiększający kompetencje w obszarze inicjowania współpracy i kooperacji z innymi podmiotami świadczącymi wsparcie postpenitencjarne

7. Możliwości wykorzystania narzędzia E1 („Czytania diagnozy” byłych więźniów poprzez odwołanie się do kryterium zewnętrznego – czynników osobowościowych sprzyjających ich rozwojowi społecznemu i zawodowemu) w optymalizacji współpracy podmiotów z przedsiębiorcami w zakresie ułatwienia wchodzenia na rynek pracy byłym więźniom

Narzędzie E1 zostało poświęcone poszukiwaniu czynników osobowości przyczyniających się w istotny sposób do rozwoju społecznego i zawodowego byłych więźniów. Wskazano w niej w jaki sposób kapitał readaptacyjny byłych więźniów jest konstituowany przez takie wymiary podmiotowego funkcjonowania, jak:

- cechy temperamentalne,
- spostrzeganie oceny społecznej (w tym również doświadczania stygmatyzacji),
- odczuwanie wsparcia społecznego,
- doświadczanie sytuacji trudnych,
- przejawianie kompetencji zaradczych w sytuacjach trudnych,
- używanie substancji psychoaktywnych,
- doświadczanie zaburzeń zdrowotnych,
- odczuwanie kryzysu wartościowania,
- poczucie koherencji.

Wskaźniki podmiotowe świadczące o poziomie readaptacji byłych więźniów mają charakter zewnętrzny w stosunku do wyników badań przeprowadzonych w projekcie. Dlatego mogą stanowić układ odniesienia do pozostałych komponentów, które zostały wypracowane na gruncie projektu „PI Komplet innowacyjnych narzędzi optymalizujących współpracę podmiotów z przedsiębiorcami w zakresie ułatwienia wchodzenia na rynek pracy byłym więźniom”.

Wskaźniki zawarte w narzędziu E1 powinny być wykorzystane do projektowania indywidualnych ścieżek rozwoju byłych więźniów po to, aby trafnie dobierać oferty readaptacyjne – m.in. szkoleniowe i zawodowe – w stosunku do podmiotowych możliwości readaptacyjnych.

Schemat 7. Sposób wykorzystywania „czytania diagnozy” byłych więźniów poprzez odwołanie się do kryterium zewnętrznego – czynników osobowościowych sprzyjających ich rozwojowi społecznemu i zawodowemu (narzędzia E1) do optymalizowania współpracy podmiotów z przedsiębiorcami w zakresie ułatwienia wchodzenia na rynek pracy byłym więźniom

Możliwości "Czytania diagnozy" byłych więźniów poprzez odwołanie się do kryterium zewnętrznego - czynników osobowościowych, które zwiększają ich potencjał readaptacyjny (komponentu E1) jako narzędzia służącego do inicjowania i/lub optymalizowania współpracy:

Podmiotów wspierających readaptację BW - m.in:

- *Publicznych i niepublicznych służb zatrudnienia
- *Instytucji pomocy i integracji społecznej
- *Organizacji pozarządowych i samopomocowych
- *Pracodawców

Elementy optymalizujące współpracę:

- 1) Podręcznik ułatwiający korzystanie z instrumentu E1
- 2) Jednolite kryterium zewnętrzne dla diagnozowania wielkości podmiotowego potencjału readaptacyjnego BW
- 3) Jednolite kryteria zewnętrzne stanowiące podstawę projektowania działań zwiększających readaptację społeczną i zawodową BW

8. Możliwości wykorzystania narzędzia E2 („Czytania diagnozy” byłych więźniów poprzez odwołanie się do kryterium zewnętrznego – czynników podmiotowych zaburzających ich rozwój społeczny i zawodowy) w optymalizacji współpracy podmiotów z przedsiębiorcami w zakresie ułatwienia wchodzenia na rynek pracy byłym więźniom

Narzędzie E2 służy do tego, aby opisać czynniki psychiczne, których występowanie w istotny sposób zaburza zdolność do rozwoju społecznego i zawodowego byłych więźniów. W tym aspekcie zaprezentowano takie czynniki utrudniające readaptację osób odbywających sankcje izolacyjne w warunkach wolnościowych, jak: zaburzenia osobowości (w tym również zaburzenie osobowości o charakterze antyspołecznym), zaburzenia psychoseksualne, upośledzenie umysłowe, negatywne konsekwencje izolacji więziennej.

Konstrukcja instrumentu E2 obejmuje cztery wymienione powyżej wymiary odwoływania się do kryterium zewnętrznego w diagnozowaniu czynników zaburzających readaptację byłych więźniów, w tym również wchodzenie na rynek pracy. Pierwszy wymiar dotyczy zaburzeń osobowości hamujących rozwój społeczny i zawodowy osób, które opuściły zakłady karne. W tym kontekście przedstawiono: 1) definiowanie osobowości i jej zaburzeń, 2) sposób diagnozowania zaburzeń osobowości, 3) kontrowersje wokół pojęcia psychopatii i jego użyteczność dla prognozy kryminologicznej.

Drugi wymiar odnosi się do analizy zaburzeń psychoseksualnych. W tym aspekcie zaprezentowano: 1) rodzaje zaburzeń psychoseksualnych, 2) próby wyjaśnienia przyczynowego zachowań określanych jako agresja seksualna, 3) sposób „szacowania ryzyka” przestępstw seksualnych.

W trzecim wymiarze wskazano na zagadnienia związane z upośledzeniem umysłowym jako czynnikiem, który przyczynia się do zaburzeń w społecznej i zawodowej readaptacji osób, które opuściły więzienie. W analizie tej problematyki uwzględniono: 1) charakterystykę różnych typów niepełnosprawności intelektualnej, 2) siłę związku między upośledzeniem umysłowym a ryzykiem zachowań przestępczych.

W czwartym wymiarze wskazano na znaczenie izolacji więziennej dla występowania trudności w sytuacji, gdy osoba opuszcza zakład karny. W tym kontekście ukazano: 1) sposoby przystosowania do warunków więziennych, 2) negatywne konsekwencje pobytu w zakładzie karnym.

Schemat 8. Sposób wykorzystywania „czytania diagnozy” byłych więźniów poprzez odwołanie się do kryterium zewnętrznego – czynników podmiotowych zaburzających ich rozwój społeczny i zawodowy (narzędzia E2) do optymalizowania współpracy podmiotów z przedsiębiorcami w zakresie ułatwienia wchodzenia na rynek pracy byłym więźniom

Możliwości "Czytania diagnozy" byłych więźniów poprzez odwołanie się do kryterium zewnętrznego - czynników podmiotowych, które hamują ich rozwój społeczny i zawodowy (komponentu E2) jako narzędzia służącego do inicjowania i/lub optymalizowania współpracy:

Podmiotów wspierających readaptację BW - m.in:

- *Publicznych i niepublicznych służb zatrudnienia
- *Instytucji pomocy i integracji społecznej
- *Organizacji pozarządowych i samopomocowych
- *Pracodawców

Elementy optymalizujące współpracę:

- 1) Podręcznik ułatwiający korzystanie z instrumentu E2
- 2) Jednolite kryterium zewnętrzne dla diagnozowania zaburzeń w przystosowaniu społecznym i zawodowym byłych więźniów
- 3) Jednolite kryteria zewnętrzne stanowiące podstawę wnioskowania o trudnościach w trakcie realizacji działań ukierunkowanych na wzrost readaptacji społecznej i zawodowej BW

9. Możliwości wykorzystania narzędzia E3 („Czytania diagnozy” kompetencji podmiotów wspierających byłych więźniów poprzez odwołanie się do kryterium zewnętrznego – respektowania zasad społecznych) w optymalizacji współpracy podmiotów z przedsiębiorcami w zakresie ułatwienia wchodzenia na rynek pracy byłym więźniom

Przedsięwzięcia zmierzające do innowacyjnego rozwiązania kwestii wspierania zatrudnienia młodych byłych więźniów na rynku pracy powinny być oparte na zasadach społecznych, które zostały uwzględnione w narzędziu E3. Oddziaływania wspierające osoby, które opuściły zakłady karne powinny być podporządkowane m.in. takim regułom, jak: zasada personalizmu, zasada solidarności, zasada pomocniczości, zasada jawności, zasada sprawiedliwości społecznej, zasada partnerstwa społecznego, zasada efektywności.

Dla przykładu można wskazać, że konsekwencje podporządkowania działań pomocowych w stosunku byłych więźniów zasadzie pomocniczości powinny polegać m.in. na: a) stworzeniu rozwiązań systemowych, które umożliwią samodzielne radzenie sobie przez byłych więźniów na rynku pracy – bez potrzeby ingerencji państwa i „ręcznego sterowania” przy rozwiązywaniu tego problemu; b) wyposażeniu wspomnianych aktorów społecznych w kompetencje służące pozytywnemu przystosowaniu; c) umożliwieniu podjęcia pracy zawodowej w instytucjach otwartego rynku pracy przez osoby z tej grupy; d) redukowaniu wsparcia wraz z osiągnięciem założonego celu, aż po jego zaniechanie.

W ramach zasady jawności celowe wydaje się uświadamianie pracodawcom możliwych korzyści wynikających z zatrudniania młodych byłych więźniów. Korzyści te są możliwe w przez realizację koncepcji społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstwa (*Corporate Social Responsibility* - CSR). Zatrudnianie młodych byłych więźniów wpisuje się w działania przedsiębiorców realizujących koncepcję społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstwa. Praktycznie należałoby to połączyć ze społeczną kampanią informacyjną ukazującą sytuację młodych byłych więźniów jako problem społeczny, zaś ich zatrudnianie jako realizację odpowiedzialności społecznej przedsiębiorstwa.

O efektywności nie powinna przesądzać krótkoterminowa perspektywa czasowa, gdyż niektóre rozwiązania o charakterze systemowym mogą wydawać się w krótkiej perspektywie zbyt kosztowne, a dopiero całkowite uruchomienie systemu przynosi na dłuższą metę całościowy efekt, także ekonomiczny.

Schemat 9. Sposób wykorzystywania „Czytania diagnozy” kompetencji podmiotów wspierających byłych więźniów poprzez odwołanie się do kryterium zewnętrznego – respektowania zasad społecznych (narzędzia E3) do optymalizowania współpracy podmiotów z przedsiębiorcami w zakresie ułatwienia wchodzenia na rynek pracy byłym więźniom

Możliwości "Czytania diagnozy" kompetencji podmiotów wspierających przez odwołanie się do kryterium zewnętrznego - respektowania zasad społecznych (komponentu E3) jako narzędzia służącego do inicjowania i/lub optymalizowania współpracy:

Podmiotów wspierających readaptację BW - m.in:

- *Publicznych i niepublicznych służb zatrudnienia
- *Instytucji pomocy i integracji społecznej
- *Organizacji pozarządowych i samopomocowych
- *Pracodawców

Elementy optymalizujące współpracę:

- 1) Podręcznik ułatwiający korzystanie z instrumentu E3
- 2) Jednolite kryteria zewnętrzne dla diagnozowania efektywności działań różnych podmiotów, które profesjonalnie wspierają readaptację społeczną i zawodową byłych więźniów

10. Możliwości wykorzystania narzędzia F (wspierania pracowników systemu pomocy byłym więźniom poprzez kształtowanie pozytywnej motywacji do pomagania) w optymalizacji współpracy podmiotów z przedsiębiorcami w zakresie ułatwienia wchodzenia na rynek pracy byłym więźniom

Narzędzie F. ma na celu wzmacniać kapitał osób udzielających wsparcia oraz przeciwdziałać wypaleniu zawodowemu, poczuciu bezradności, niedocenianiu użytkowników i całego systemu współpracy na rzecz zatrudnialności byłych więźniów.

Innowacja w ramach produktu F jest odpowiedzią na niski kapitał (niską zasobowość) w obszarze służb/organizacji wspierających byłych więźniów utrudniający współpracę systemu, obniżający efektywność wsparcia oraz prowadzący do wypalenia zawodowego pracowników. Aktualnie brakuje integracji i spójności systemu wsparcia na rzecz osób wykluczonych/zagrożonych wykluczeniem w tym byłych więźniów, brakuje specyfikacji systemu nakierowanej na grupę byłych młodych więźniów. Brak też systemowych rozwiązań w zakresie rozwoju i wsparcia zawodowego podmiotów tworzących system wsparcia byłym młodym więźniom. Nie buduje się także tradycji planowania indywidualnej kariery zawodowej pracowników.

Innowacyjne rozwiązania – wsparcie pracowników systemu pomocy byłym więźniom poprzez kształtowanie pozytywnej motywacji do pomagania za pomocą:

- **Superwizji** - jest związanym z wykonywaną pracą sojuszem praktyków, w obrębie którego (lub za pomocą) dążą oni do ulepszenia praktyki, by spełnić etyczne, zawodowe i dotyczące najlepszych praktyk standardy.
- **Uczenia się** – uczenie się może być wykorzystywane do tego, aby nabywać poczucie przynależności do społeczności zawodowej („*learning as belonging*”), uczenie się jako wykonywanie czynności („*learning as doing*”), uczenie się jako budowanie tożsamości zawodowej („*learning as becoming*”) oraz uczenie się jako doświadczenie, jako nadawanie sensu swoim działaniom („*learning as experience*”)
- **Poradnictwa zawodowego, w tym *coachingu* i *debriefingu psychologicznego*.** Odmianą poradnictwa psychologicznego jest popularny ostatnio *coaching*, który jest definiowany jako system wspierania ludzi i organizacji w realizacji ich celów”. Jest to krótkoterminowa forma pomocy psychologicznej, na którą składa się od kilku do kilkunastu sesji. Szczególnym rodzajem interwencji kryzysowej może być też *debriefing psychologiczny*, metoda pomocy psychologicznej pozwalająca w dość szybki sposób zredukować efekty stresu pourazowego u osób, które były świadkami sytuacji traumatycznej. Chodzi o usuwanie negatywnych skutków traumy i wsparcie osób bez konieczności prowadzenia długoterminowej psychoterapii

- **Kursów/szkoleń doskonalących określone umiejętności**, w odpowiedzi na konkretne oczekiwania/potrzeby użytkowników
- **Praktyk zawodowych/hospitacji** w instytucjach skoncentrowanych na określonych problemach beneficjentów.
- **Spotkań konsultacyjnych** służących rozwiązywaniu określonych problemów
- **Grup podnoszących** umiejętności relaksacyjne
- **Zebrań pracowniczych**, odbywających się w ramach jednej grupy zawodowej lub/i – zespołu interdyscyplinarnego.

Wymienione powyżej działania pełnią szereg funkcji, niezwykle istotnych dla budowania systemu koalicji służącej wsparciu osobom pracujących na rzecz osób opuszczających zakłady karne, ale jednocześnie - będąc odpowiedzią na oczekiwanie wzmocnień ze strony przedstawicieli instytucji współpracujących – pełnią ważną rolę w przeciwdziałaniu stresowi zawodowemu, poczuciu przeciążenia pracą i w końcu – wypaleniu zawodowemu.

Schemat 10. Sposób wykorzystywania instrumentu *wspierania pracowników systemu pomocy byłym więźniom poprzez kształtowanie pozytywnej motywacji do pomagania* (narzędzia F) do optymalizowania współpracy podmiotów z przedsiębiorcami w zakresie ułatwienia wchodzenia na rynek pracy byłym więźniom

Możliwości instrumentu polegającego na *wspieraniu pracowników systemu pomocy byłym więźniom poprzez kształtowanie pozytywnej motywacji do pomagania* (komponentu F) jako narzędzia służącego do inicjowania i/lub optymalizowania współpracy:

Podmiotów wspierających readaptację BW - m.in.:

- *Publicznych i niepublicznych służb zatrudnienia,
- *Instytucji pomocy i integracji społecznej
- *Organizacji pozarządowych i samopomocowych
- *Pracodawców

Elementy optymalizujące współpracę:

- 1) Podręcznik ułatwiający korzystanie z narzędzia F
- 2) Instrument zwiększający motywację profesjonalistów do pracy z byłymi więźniami
- 3) Instrument zmniejszający nasilenie stresu i bezradności u osób profesjonalnie wspierających BW
- 4) Instrument zmniejszający ryzyko wypalenia zawodowego u osób profesjonalnie wspierających BW

11. *Możliwości wykorzystania narzędzia G (Modelu Komitetu Wspierającego Zatrudnialność Byłych Więźniów) w optymalizacji współpracy podmiotów z przedsiębiorcami w zakresie ułatwienia wchodzenia na rynek pracy byłym więźniom*

Narzędzie G – Model Komitetu Wspierającego Zatrudnialność Byłych Więźniów – należy traktować jako specyficzną usługę społeczną wchodzącą w skład szerszej kategorii społecznych usług zatrudnieniowych. Głównymi instytucjami odpowiedzialnymi za realny wzrost poziomu zatrudnialności byłych więźniów są instytucje rynku pracy w rozumieniu Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej. Mając na uwadze fakt, iż poruszany problem z natury ma charakter interdyscyplinarny przyznać należy, iż odpowiedzialność za wzrost poziomu zatrudnialności byłych osadzonych nie leży w gestii systemu pomocy społecznej, lecz jest wynikiem współpracy międzysektorowej, z wyraźnym liderowaniem leżącym po stronie instytucji rynku pracy. Autor ekspertyzy wychodzi z założenia, iż opracowanie założeń niezbędnych do funkcjonowania Komitetu Wspierającego powinno wynikać z głównych wad systemu wsparcia postpenitencjarnego, do których zaliczyć należy:

- brak rozumienia, iż podejmowany problem niskiej zatrudnialności byłych skazanych jest problemem interdyscyplinarnym i jako taki daleko wykracz poza sferę pomocy społecznej i polityki społecznej,
- świadczenie pomocy osobom, które opuściły zakłady karne bez oparcia o indywidualną diagnozę potrzeb oraz bez zapewnienia wystarczającego poziomu własnej partycypacji w proces pomocy,
- niewystarczająca liczba działań podejmowanych „na styku” systemu pomocy społecznej, rynku pracy i działań postpenitencjarnych,
- brak kontynuacji działań pomocowych zapoczątkowanych podczas pobytu na terenie instytucji penitencjarnej z działaniami podejmowanymi przez różnego rodzaju instytucje/organizacje po opuszczeniu zakładu karnego,
- brak wsparcia ze strony rodziny i ze strony najbliższego otoczenia dla osób, które opuściły zakłady karne,
- nieuregulowane kwestie mieszkaniowe osób skazanych, które po opuszczeniu zakładu karnego często stają się osobami bezdomnymi szukającymi schronienia w różnorodnych formach wsparcia mieszkaniowego dla osób bezdomnych (noclegownie, schroniska, domy wspólnotowe i inne),
- uwikłanie byłych więźniów w różnorodne problemy społeczne wykraczające poza kwestie mieszkaniowe (np. uwikłanie w przemoc w rodzinie, alkoholizm),
- funkcjonowanie wśród pracodawców negatywnego stereotypu osoby, która uprzednio odbywała sankcje izolacyjne.

Przygotowywane narzędzie G wywodzi się z kilku zasadniczych przekonań, które zostały poniżej zaprezentowane:

- a. opuszczanie zakładu karnego to proces rozciągnięty w czasie a nie jednorazowe wydarzenie zaś sam problem pobytu w zakładzie karnym jest problemem interdyscyplinarnym,
- b. oferowana przez Komitet Zatrudnialności pomoc musi być pomocą odpowiednią, trafiającą w najpilniejsze potrzeby,
- c. oferowana przez Komitet Wspierający pomoc nie może być pomocą uzależniającą od aktualnego stanu życia,
- d. pomoc Komitetu Wspierającego powinna być udzielana w odpowiednim dla osób czasie,
- e. aby mówić o skutecznie działającym Komitecie Wspierającym musi on istnieć w sposób formalny i w sposób formalny powinien podejmować współpracę z różnorodnymi instytucjami pomocy społecznej i zatrudnienia,
- f. powołanie stale funkcjonującego Komitetu Wspierającego ma o tyle sens o ile w danej gminie, powiecie istnieje realny problem z brakiem zatrudnienia osób opuszczających zakłady karne.

Przygotowywane narzędzie jasno wskazuje na innowacyjne aspekty związane z funkcjonowaniem Komitetu Wspierającego Zatrudnialność Byłych Więźniów. Innowacyjność ta przejawia się chociażby w głównych zadaniach, które stoją przed Komitetem Wspierającym:

- stworzenie koalicji lokalnej na rzecz zwiększenia zatrudnialności byłych skazanych,
- informowanie o możliwych formach wsparcia – m.in. w oparciu o działanie metodą *case study* (metoda indywidualnych przypadków),
- realizacja indywidualnej diagnozy w oparciu o dostępne dane,
- aktywne poszukiwanie możliwości podjęcia pracy przez byłego więźnia oraz wspieranie go w poszukiwaniu innych form pomocy,
- współpraca z lokalnymi pracodawcami w zakresie zatrudniania osób, które opuściły zakłady karne,
- podpisywanie indywidualnych programów zatrudnieniowych z osobami gotowymi na ów proces.

Myśląc o innowacyjności należy również podkreślić fakt, iż innowacyjnym pomysłem wydaje się być wdrożenie Komitetu Wspierającego Zatrudnialność Byłych Więźniów w lokalne struktury rynku pracy. W tym kontekście postuluje się, aby:

- a. wdrożenie było przemyślanym procesem zaplanowanym na siedem głównych etapów:
 - a) jednostkowych sygnałów (1 etap), b) systemowej diagnozy (2 etap), c) programowania usługi (3 etap), d) projektowania usługi (4 etap), e) organizacji usługi (5 etap), f) realizacji i użytkowania usługi (6 etap), g) ewaluacji usługi (7 etap),

- b. wypracować zasady działania Komitetu Wspierającego Zatrudnialność Byłych Więźniów na poziomie międzyinstytucjonalnym oraz międzysektorowym,
- c. funkcjonowanie Komitetu Wspierającego wykraczało poza kwestie związane stricte z zatrudnieniem i pomagało rozwiązywać inne problemy społeczne, w jakie uwikłana jest osoba, która opuściła zakład karny,
- d. istnienie Komitetu Wspierającego stało się możliwością integracji instytucji i organizacji pracujących na rzecz wspierania bszach osadzonych.

Innowacyjna w działalności Komitetu Wspierającego wydaje się być również sama jego struktura. Przyjmuje się, że powinna być złożona z trzech części: instytucji liderującej (Powiatowy Urząd Pracy), instytucji kluczowych (ośrodek pomocy społecznej, doradca zawodowy, wychowawca ds. postpenitencjarnych, kurator zawodowy) oraz pozostałych instytucji/organizacji eksperckich (to wszystkie te podmioty, które na zasadzie ekspertów zewnętrznych świadczą specjalistyczną pomoc osobom opuszczającym zakłady karne. Zaliczyć należy do nich organizacje pozarządowe świadczące pomoc osobom bezdomnym i zagrożonym bezdomnością, lokalne instytucje związane z sektorem mieszkalnictwa, instytucje rynku pracy, Centra Integracji Społecznej, Klub Integracji Społecznej, inni specjaliści: psycholodzy, terapeuci uzależnień. Do ekspertów zewnętrznych można również włączyć przedstawicieli lokalnych pracodawców skłonnych zatrudniać byłych więźniów). Lider Komitetu Wspierającego oraz instytucje kluczowe to obligatoryjny skład Komitetu czyli taki, których przedstawiciele powinni być obecni są na każdym spotkaniu Komitetu Wspierającego. Przedstawiciele instytucji/organizacji eksperckich pełnią rolę ekspertów zewnętrznych zapraszanych na spotkania zawsze, kiedy wymaga tego sytuacja powiązana z indywidualną historią osoby, która opuściła zakład karny.

Schemat 11. Sposób wykorzystywania *Modelu Komitetu Wspierającego Zatrudnialność Byłych Więźniów* (narzędzia G) do optymalizowania współpracy podmiotów z przedsiębiorcami w zakresie ułatwienia wchodzenia na rynek pracy byłym więźniom

Możliwości *Modelu Komitetu Wspierającego Zatrudnialność Byłych Więźniów* (komponentu G) jako narzędzia służącego do inicjowania i/lub optymalizowania współpracy:

Podmiotów wspierających readaptację BW - m.in.:

- *Publicznych i niepublicznych służb zatrudnienia,
- *Instytucji pomocy i integracji społecznej
- *Organizacji pozarządowych i samopomocowych
- *Pracodawców

Elementy optymalizujące współpracę:

- 1) Podręcznik ułatwiający korzystanie z narzędzia G
- 2) Instrument zwiększający koordynację instytucji rynku pracy w wymiarze wspierania rozwoju zawodowego BW
- 3) Instrument zwiększający koordynację i współdziałanie podmiotów zajmujących się w lokalnej społeczności wspieraniem readaptacji społecznej BW
- 4) Instrument zwiększający szansę na tworzenie indywidualnych ścieżek kariery zawodowej w grupie BW

KOMPONENT B

Komplet narzędzi diagnostycznych służących do weryfikacji: B1, B2, B3 (dr Michał Wiechetek)

B1. Potencjału adaptacyjnego i zawodowego więźniów w kontekście zapotrzebowania na wsparcie w wejściu na rynek pracy;

1. Założenia teoretyczne Skali Gotowości do Pracy Byłych Więźniów

Jednym z podstawowych pytań różnych dyscyplin naukowych jest to odnoszące się do wytłumaczenia, co sprawia, że ludzie zachowują się w konkretny sposób. Pytanie to pojawia się nie tylko w kontekście jednostkowych, unikatowych sytuacji, ale również w perspektywie całego życia i wyborów dokonywanych przez konkretnego człowieka. Początkowo w psychologii skłonność do podejmowania konkretnych zachowań wyjaśniano poprzez instynkty (Wojciszke, 2011). Tłumaczono je, jako wrodzone tendencje do zachowań inicjowane poprzez pojawienie się konkretnego bodźca. Przyjęcie takiej perspektywy praktycznie uniemożliwia zmianę zachowania. Powoduje redukcję człowieka jedynie do jego biologicznych popędów, genów, które bardzo trudno kontrolować, nie mówiąc już o modyfikacji. Analizując sytuację osób mających konflikt z prawem lub odbywających karę pozbawienia wolności przyjmuje się, że u około kilkunastu procent z nich oddziaływania resocjalizacyjne są nieskuteczne. Są oni potencjalnymi recydywistami (Niewiadomska, 2007). Prawdopodobnie wynika to właśnie z czynników biologicznych, skłonności psychopatycznych, które tak silnie determinują zachowanie, że wręcz uniemożliwiają dostosowanie się do norm społecznych.

Przyjęcie jedynie instynktów jako wiodącego determinantu ludzkiego zachowania okazało się niewystarczające. W związku z tym zaczęto poszukiwać innych uwarunkowań. Próbowano tłumaczyć ludzkie zachowania przez pryzmat potrzeb. Traktowane są one jako elementy niezbędne dla optymalnego funkcjonowania, nie tylko w wymiarze fizjologicznym, ale również i psychologicznym. W klasycznych pracach A. Masłowa znaleźć można założenia dotyczące ich rodzaju oraz sekwencji zaspokajania (Łukaszewski, 2000). Potrzeby są mechanizmem ukierunkowującym ludzkie zachowanie. Chęć zniwelowania przez jednostkę pewnego braku powoduje, że może ona podejmować szereg ukierunkowanych czynności. Zgodnie z teorią Masłowa potrzeby można ułożyć hierarchicznie od wymagających bezwarunkowego zaspokojenia, aby człowiek mógł żyć, aż do tych, których zaspokojenie przyczynia się do rozwoju. Najbardziej podstawowe są potrzeby fizjologiczne (pokarm, tlen, sen, potrzeby seksualne). Następne te odnoszące się do poczucia bezpieczeństwa, (pozytywna zależność od innych, doświadczanie opieki, ograniczenie strachu). Kolejny poziom dotyczy zaspokojenia potrzeby przynależności (afiliacji) i wiąże się z nawiązywaniem więzi z innymi osobami, miłością oraz bliskością emocjonalną. Ostatnie dwie kategorie potrzeb odnoszą się do szacunku i samorealizacji, czyli możliwości spełnienia siebie, wykorzystania własnych potencjalności. Zaspokojenie ostatniego poziomu potrzeb wg Masłowa możliwe jest w sytuacji, gdy zrealizowane są te niższego rzędu. Odnosząc to do pewnej grupy byłych więźniów można przypuszczać, że będą się oni mogli realizować i adekwatnie funkcjonować w społeczeństwie tylko w sytuacji, gdy ich podstawowe potrzeby zostaną zaspokojone. Dokonać się to może np. poprzez znalezienie źródła dochodu, czyli wykonanie pierwszego kroku do dalszych działań ukierunkowanych na samorealizację i

rozwój własnych potencjalności. Teoria Masłowa została poddana ostrej krytyce. Szczególnie jej fragment odnoszące się do sekwencyjnego zaspokajania potrzeb.

Współczesna psychologia nie dyskredytuje zupełnie takich kategorii, jak instynkt czy potrzeba. Posługuje się jednak innymi pojęciami, służącymi do scharakteryzowania i wyjaśniania ludzkich zachowań. Akcentuje cel i motyw. Cel można zdefiniować jako pewien stan rzeczy, do którego człowiek zmierza. Z kolei motyw traktowany jest jako „świadomy lub automatyczny proces nadający ludzkiemu działaniu energię i kierunek” (Wojciszke, 2011, s. 45). Liczba i rodzaj motywów może być różna w zależności od konkretnej jednostki. Przyjmuje się jednak, że wśród motywów cztery są najważniejsze: przynależność społeczna, sprawczość, poznanie oraz samoocena. Jak podkreśla B. Wojciszke o ważności poszczególnych motywów przesądzają następujące czynniki: (1) powszechność występowania; (2) siła – mogą być realizowane pomimo trudności, mogą wyłączać inne motywy i włączać się automatycznie; (3) ich realizacja przynosi konkretne korzyści jednostce; (4) deprywacja realizacji tych motywów powoduje szkodliwe skutki.

Człowiek ze swej natury jest istotą społeczną (Aronson, 2001). Funkcjonowanie w środowisku społecznym przynosi pewne korzyści. Z drugiej jednak strony wiąże się z pewnymi obowiązkami, które jednostka musi realizować, aby nie doświadczyć ostracyzmu społecznego. Zaawansowane badania psychologiczne pokazują, że u osoby wykluczanej społecznie aktywizują się w mózgu te same obszary kory, co w przypadku doświadczania bólu fizycznego (Eisenberger, Lieberman i Williams, 2003). Nic więc dziwnego, że jednostki za wszelką cenę chcą nawiązać i podtrzymać kontakt z innymi. Osoba chcąca zrealizować motyw przynależności społecznej musi postępować zgodnie z regułami życia społecznego, czasami decydując się również poświęcić i zaakceptować chwilowe niedogodności, aby go osiągnąć. Jedną z takich reguł jest fakt zdobywania środków do życia. Odwołując się do Teorii Anomii społecznej R. Mertona (1968) można stwierdzić, że osoby wchodzące na drogę konfliktu z prawem mają te same cele, jak przeciętni ludzie. Różnią się natomiast środkami do ich osiągnięcia. Legalną pracę podejmują prawdopodobnie te osoby, które są zakorzenione społecznie. Istotne są dla nich normy współżycia społecznego oraz chęć normalnego funkcjonowania w społeczeństwie. Przynależność do grupy to nie tylko obowiązki, ale również konkretne korzyści. Jedną z nich jest wsparcie pochodzące od członków grupy. W tym przypadku zależność ma jednak charakter zwrotny. Przynależność pozwala na uzyskanie wsparcia. Z drugiej strony wsparcie od najbliższego otoczenia (szczególnie w pierwszym etapie po opuszczeniu zakładu karnego) może być kluczowym warunkiem zakorzenienia społecznego i rozpoczęcia normalnego życia. Przynależność i wsparcie społeczne oraz powiązane z tym zabezpieczenie psychiczne i materialne redukują poziom negatywnych emocji, a co za tym idzie pozwalają człowiekowi lepiej radzić sobie ze stresem oraz nowymi wyzwaniami (Cohen, 2004).

W oparciu o przytoczone motywy społeczne można scharakteryzować sytuację byłego więźnia w kontekście funkcjonowania zawodowego (por. Schemat 2). Zdobywanie legalnej pracy jest kwintesencją motywu przynależności. Prawdopodobnie decydują się na nią byli więźniowie, którym silnie zależy na powrocie do normalności. Dominujący motyw „normalności”, zakorzenienia społecznego będzie współwystępował z akceptacją wszelkiego rodzaju niedogodności związanych np. z koniecznością podjęcia w początkowej fazie readaptacji pracy poniżej oczekiwań a nawet kwalifikacji zawodowych. Chęć podjęcia legalnej pracy oraz prawdopodobieństwo jej uzyskania współwystępują

prawdopodobnie również ze wsparciem płynącym z najbliższego otoczenia. Wszystkie te elementy są prawdopodobnie wzmacniane przez samokontrolę i wytrwałość w dążeniu do określonego celu lub celów.

Schemat 2. Gotowość do pracy jako wypadkowa elementów gwarantujących zaspokojenie motywu przynależności.

2. Konstrukcja SGDP-BW

Poniższy rozdział zawiera szczegółowe etapy konstrukcji Skali Gotowości do Pracy Byłych Więźniów (SGDP-BW). Metoda powstawała w kilku etapach. Jej tworzenie oparto na głównych zasadach obowiązujących w psychometrii i teoriach dotyczących konstrukcji testów (por. Hornowska, 2001). Wybrano strategię teoretyczno-empiryczną.

2. 1. Utworzenie wersji pilotażowej

Wstępnym etapem w konstrukcji pilotażowej wersji Skali Gotowości do Pracy Byłych Więźniów było przeanalizowanie literatury przedmiotu dotyczącej motywacji i czynników decydujących o podjęciu zatrudnienia. Następnie w trakcie wywiadów focusowych poproszono osoby, na co dzień pracujące z więźniami lub byłymi więźniami o wskazanie cech, umiejętności, właściwości, które w największym stopniu determinują pozytywną readaptację oraz sukces zawodowy. Uczestnicy tych spotkań wymienili dwadzieścia parę cech, właściwości kluczowych z tego obszaru. Były to (w kolejności alfabetycznej):

- chęć powrotu
- brak autostygmy
- chęć do nauki
- chęć do pracy
- dążenie do usamodzielnienia
- dobry stan zdrowia

- doświadczenie zawodowe
- nawyki
- odporność na porażki
- poczucie zrozumiałości
- posiadanie celu
- posiadanie wyuczonego zawodu
- pozytywna rodzina
- przygotowanie
- samokontrola
- silna wola
- stosowanie prospołecznych strategii
- umiejętność planowania
- umiejętność radzenia
- umiejętność utrzymania
- wiara w Boga
- wiara w siebie
- wiedza o systemie wsparcia
- wolność od nałogów

Kolejnym krokiem była ocena ważności poszczególnych cech. W tym celu poproszono szesnastu sędziów kompetentnych (eksperti pracujący na co dzień z byłymi więźniami) o oszacowanie każdej z kategorii na skali od 0 (zupełnie nieistotne) do 100 (bardzo istotne). Wyniki oceny sędziów zawiera Tabela 1.

Tabela 1. Ważność poszczególnych cech, umiejętności byłych więźniów w procesie ich pozytywnej readaptacji społecznej i zawodowej.

Cecha:	Nr sędziego														Średnia ważność ocen
	s1	s2	s3	s4	s5	s6	s7	s8	s9	s10	s11	s12	s13	s14	
chęć powrotu	50	80	95	99	79	75	100	100	95	82	99	90		80	74,93
silna wola	90	70	80	100	80	100	78	73	74	70	85		50	90	69,33
posiadanie celu	75		70	55	60	100	90	49	78	100	99	100		100	65,07
umiejętność radzenia	0	100	65		80	80	79	63	84	81	85	90	80	68	63,67
wiara w siebie	60	80	75	50	79		64	68		94	100	90	90	79	61,93
chęć do pracy	100	88	100	90	90		78	80		70	83		75	67	61,40
odporność na porażki	80	90	65	70	85	65	79	80	84	65	85			70	61,20
pozytywna rodzina	40		60	55	60	70	70	75	90	85	95	60	85	69	60,93
nawyki	55	65	100	75	99	85	78	71	75		82			49	55,60
brak autostygmy	25	50	45		40	60	100	52	100	80	80		100	70	53,47
umiejętność utrzymania	50		45	65	75	60	65	49	90	77	84	70	70		53,33

Cecha:	Nr sędziego														Średnia ważność ocen
	s1	s2	s3	s4	s5	s6	s7	s8	s9	s10	s11	s12	s13	s14	
dążenie do usamodzielnienia	75	95			85	70	70	71	78	80	80		84		52,53
dobry stan zdrowia	0			80	99		60	57	100	65	90	90	80		48,07
wolność od nałogów	0		95	80	50	55		73	95	85	90			80	46,87
posiadanie wyuczonego zawodu	0	65		60	90	80	90	75	85		81	69			46,33
samokontrola	25	70	80	70	75	85		57	75		82			68	45,80
stosowanie prospołecznych strategii	0		59	50	55	75	65	68	80	81	84	70			45,80
chęć do nauki	45	88	50	90	90	70		73			83			67	43,73
poczucie zrozumiałości	0			65	50		64	52	80	90	83	80			37,60
wiara w Boga	0				40			80	95	77	95	80	80		36,47
doświadczenie zawodowe	0	45	50	60	100		90	49			81	69			36,27
umiejętność planowania	0			75	55	65		52	74		84	80			32,33
przygotowanie	0	60			99			71	85		82			50	29,80
wiedza o systemie wsparcia	0				40			63	60	82	95	70			27,33

Najwyżej ocenionymi kategoriami okazały się być (średnia ważność w przedziale od 43,73 do 74,93) :

- chęć powrotu,
- silna wola,
- posiadanie celu,
- umiejętność radzenia,
- wiara w siebie,
- chęć do pracy,
- odporność na porażki,
- pozytywna rodzina,
- nawyki,
- brak autostygmy,
- umiejętność utrzymania,
- dążenie do usamodzielnienia
- dobry stan zdrowia
- wolność od nałogów
- posiadanie wyuczonego zawodu
- samokontrola
- stosowanie prospołecznych strategii
- chęć do nauki

Krokiem następnym było poproszenie psychologów o ułożenie wskaźników, twierdzeń, które pozwoliłyby na ujęcie tych cech. Zadanie to zostało wykonane przez trzech psychologów.

Wygenerowali oni łącznie 140 pozycji. Twierdzenia te uzupełniono o kilkanaście pozycji wzorowanych na Skali Otwartości do Kariery Międzynarodowej (por. Bańka, 2005) i dostosowanych do przedmiotu badań. Przygotowane twierdzenia poddano wstępnej selekcji merytorycznej i językowej. Usunięto pozycje powtarzające się, zbyt długie, niejasne, niezwiązane z przedmiotem pomiaru. Po zakończeniu tego etapu uzyskano eksperymentalną wersję metody składającą się ze 134 twierdzeń. Stworzono do nich instrukcję oraz wybrano 5-cio stopniowy system odpowiedzi od 1 (zdecydowanie nie zgadzam się) do 5 (zdecydowanie zgadzam się). Tak przygotowaną metodą przeprowadzono badania pilotażowe na grupie więźniów odbywających karę pozbawienia wolności ($N=721$) w wieku od 18-29 lat. Na podstawie tych badań przeprowadzono analizy statystyczne (analiza rzetelności, analiza czynnikowa) i wyeliminowano 65 twierdzeń. W efekcie zastosowania tego kryterium powstał formularz eksperymentalnej wersji Skali Gotowości do Pracy Byłych Więźniów składający się z instrukcji (*„Poniżej znajduje się szereg twierdzeń odnoszących się do funkcjonowania w świecie. Proszę przeczytać uważnie każde z nich i zaznaczyć jak bardzo nie zgadza się lub zgadza się Pan z każdym z nich. Proszę zaznaczyć swoją odpowiedź na skali od 1 (zdecydowanie nie zgadzam się) do 5 (zdecydowanie zgadzam się)”*) oraz 69 twierdzeń z 5-cio stopniowym systemem odpowiedzi.

2.2 Konstrukcja wersji do testowania

Wersja narzędzia przygotowana w poprzednich etapach została wykorzystana do badań na grupie byłych więźniów. Celem tego etapu było sprawdzenie struktury wewnętrznej Skali Gotowości do Pracy Byłych Więźniów, analiza rzetelności uzyskanych wymiarów, sprawdzenie trafności metody oraz ustalenie orientacyjnych norm ułatwiających interpretację wyników badań diagnostycznych.

2.2.1. Przebieg badania

Wszystkie badania wykonano indywidualnie w czwartym kwartale 2012 roku w ramach Projektu Innowacyjnego pt. Komplet innowacyjnych narzędzi optymalizujących współpracę podmiotów z przedsiębiorcami w zakresie ułatwienia wchodzenia na rynek pracy więźniom opuszczającym zakłady karne. Badania zrealizowano na obszarze czterech województw (dolnośląskie, mazowieckie, podkarpackie i pomorskie) przy pomocy papierowej baterii kwestionariuszy. Ankieterami byli studenci, reprezentanci organizacji pozarządowych oraz pracownicy instytucji wspomagających byłych więźniów.

2.2.2. Osoby badane

łącznie przebadano 190 byłych więźniów w wieku od 20 do 64 lat ($M=38,16$; $SD=11,853$). Większość próby stanowili mężczyźni (81%). Struktura wykształcenia była następująca: brak – 1,1%; podstawowe lub gimnazjalne – 24,2%; zawodowe – 41,4%; średnie 30,1% oraz wyższe (licencjat, magisterium) – 3,2%. Większość badanych zamieszkiwała duże miasta – powyżej 100 tys. mieszkańców (63%). Najmniej pochodziło z ośrodków wiejskich (9,2%). Aktualna sytuacja przebadanych w większości przypadków była raczej zła (28%), zła (29%) i bardzo zła (22,6%). Jedynie łącznie 20,5% byłych więźniów oceniło ją jako raczej dobrą, dobrą lub bardzo dobrą. W badanej grupie dominowały osoby stanu wolnego (38,5%) oraz rozwiedzione (27,8%). Ponad połowa osób (59,3%) przebywała w zakładzie karnym jedno raz. Średni czas pozbawiania wolności wynosił $M=3,83$

lat ($SD=4,313$). Z kolei czas przebywania na wolności wahał się w przedziale od miesiąca do ponad siedmiu lat. Analiza aktualnego statusu zawodowego wykazała, że większość osób deklarowała, że aktualnie jest niezatrudniona i poszukuje pracy (50,3%). Osoby pracujące stanowiły 31%, jedynie uczące się (0,5%) a trwale chorzy, niepełnosprawni lub emeryci (11,8%). Wśród badanych znajdowali się również i tacy respondenci, którzy nie pracowali i nie chcieli znaleźć zatrudnienia (6,4%).

2.2.3. Analiza właściwości psychometrycznych twierdzeń oraz wyodrębnienie wymiarów SGDP-BW

Ocenę własności twierdzeń rozpoczęto od analizy statystyk opisowych (por. Tabela 2). W przypadku prawie wszystkich twierdzeń zakresy odpowiedzi wahały się w przedziale od 1 do 5. Wyjątkiem są tu dwa twierdzenia, w których dolna granica odpowiedzi umieszczona była w kategorii 2 (nie zgadzam się). Wariancja odpowiedzi na poszczególne twierdzenia wahała się w przedziale od 0,594 do 1,741. Wartości skośności mieszczą się w zakresie od -1,227 do 1,175. W większości wskaźnik ten był ujemny, co sugeruje tendencję do wybierania odpowiedzi z prawej strony 5-cio stopniowej skali. Z kolei wartości kurtozy zawierały się pomiędzy -1,262 i 1,342. Dla większości twierdzeń rozkłady są platokurtyczne, czyli wartości odpowiedzi są mniej skoncentrowane niż przy rozkładzie normalnym (por. Ferguson i Takane, 1997).

Tabela 2. Statystyki opisowe dla twierdzeń SGDP-BW

Twierdzenie:	Min.	Maks.	M	SD	Wariancja	Skośność	Kurtoza
1. Chcę dobrze pracować dla społeczeństwa, aby odpracować swoje winy	1	5	3,27	1,128	1,272	-0,442	-0,384
2. Chciałbym, aby moi najbliżsi byli ze mnie dumni	2	5	4,12	0,884	0,781	-0,774	-0,149
3. Moja rodzina pomaga mi w poszukiwaniu uczciwej pracy	1	5	2,67	1,319	1,741	0,176	-1,187
4. Nawet jeśli spotyka mnie niepowodzenie, nie załamuję się	1	5	3,48	0,922	0,85	-0,284	-0,291
5. Uczciwa praca jest tylko dla ludzi, którzy nie byli w więzieniu	1	5	2,43	1,286	1,653	0,399	-1,143
6. W sytuacji trudnej podejmuję działania zmierzające do jej przezwyciężenia	1	5	3,7	0,884	0,781	-0,366	0,145
7. Wiem, że na początku może nie być łatwo ale poradzę sobie	1	5	3,83	0,836	0,698	-0,685	0,968
8. Byłbym w stanie ograniczyć swoje wydatki, aby odłożyć pieniądze na swoje wykształcenie	1	5	3,12	1,098	1,205	-0,173	-0,575
9. Chciałbym wziąć udział w kursach i szkoleniach, które zwiększą moje kwalifikacje	1	5	3,78	1,074	1,152	-0,719	-0,161
10. Moja rodzina wspiera mnie w uczciwym życiu	1	5	3,1	1,314	1,728	-0,074	-1,129
11. Najważniejsze jest dla mnie to,	1	5	4,09	1,004	1,009	-1,157	0,876

Twierdzenie:	Min.	Maks.	M	SD	Wariancja	Skośność	Kurtoza
by wreszcie żyć jak inni, normalni ludzie							
12. Nie widzę dużego sensu w nadmiernym wysilaniu się po to, aby znaleźć pracę	1	5	2,16	1,043	1,089	0,718	-0,179
13. Niepowodzenia mnie wzmacniają	1	5	3,16	1,006	1,012	-0,135	-0,13
14. W swoim życiu nigdy się nie poddawałem	1	5	3,41	0,99	0,981	-0,33	-0,351
15. Chciałbym mieć normalne życie	1	5	4,19	0,932	0,868	-1,227	1,319
16. Chciałbym uczciwie ułożyć sobie życie na nowo	1	5	4,1	1,022	1,044	-1,1	0,611
17. Czasem mam ochotę powiedzieć komuś coś przykrego, ale potrafię się powstrzymać	1	5	3,53	0,976	0,953	-0,532	-0,177
18. Dzięki poszukiwaniu pracy będę mógł poznać wiele nowych osób i miejsc	1	5	3,82	0,861	0,741	-0,471	-0,063
19. Moja rodzina zawsze mnie zawodzi	1	5	3,35	1,193	1,423	-0,153	-0,812
20. Nigdy się nie poddaję	1	5	3,53	0,923	0,853	-0,294	-0,056
21. Rodzina jest po to, żeby zapewnić mi byt	1	5	2,36	1,093	1,195	0,556	-0,317
22. Dzięki poszukiwaniu pracy mogę sprawdzić się w nowych sytuacjach	1	5	3,66	0,866	0,75	-0,678	0,715
23. Jeśli dla znalezienia pracy miałbym się czegoś nowego nauczyć – zrobię to	1	5	3,85	0,887	0,786	-0,583	-0,033
24. Ludzie mnie szanują	1	5	3,26	0,79	0,625	0,092	0,19
25. Mogę liczyć na moją rodzinę	1	5	3,09	1,225	1,501	-0,023	-0,938
26. Moja przyszłość zawodowa jawi się tylko w czarnych barwach	1	5	2,69	1,092	1,193	0,09	-0,653
27. Niepowodzenia traktuję jak wyzwanie	1	5	3,43	0,891	0,794	-0,125	-0,363
28. Wierzę, że uda mi się „wyjść na prostą”	1	5	3,9	0,824	0,679	-0,577	0,302
29. Czasem wpadam w wielką złość	1	5	2,78	1,074	1,154	0,254	-0,599
30. Dla pracy mógłbym zerwać kontakty z moimi starymi znajomymi	1	5	3,24	1,061	1,125	-0,36	-0,431
31. Gdy jestem zdenerwowany to zdarza mi się sięgać po alkohol	1	5	3,2	1,301	1,692	0,016	-1,264
32. Nawet jak jestem bardzo zły, potrafię się opanować	1	5	3,34	0,963	0,927	-0,436	-0,113

Twierdzenie:	Min.	Maks.	M	SD	Wariancja	Skośność	Kurtoza
33. Podejmę pracę tylko wtedy, gdy zapewni mi ona pensję na miarę moich oczekiwań	1	5	3,1	1,05	1,103	0,059	-0,708
34. Przeciwności mnie nie załamują, raczej hartują i mobilizują	1	5	3,45	0,865	0,749	-0,247	-0,231
35. W trudnych chwilach rodzina jest moim oparciem	1	5	3,11	1,205	1,452	-0,088	-0,922
36. Byłbym w stanie przeżyć nawet za minimalne wynagrodzenie	1	5	3,25	0,983	0,967	-0,394	-0,503
37. Chcę być normalnym członkiem społeczeństwa	1	5	4,09	0,838	0,703	-0,833	0,609
38. Chcę w życiu nauczyć się jeszcze czegoś nowego	1	5	3,99	0,869	0,755	-0,766	0,36
39. Jestem wściekły, gdy ktoś każe zrezygnować mi z zaplanowanych wydarzeń	1	5	3,47	0,98	0,96	-0,229	-0,302
40. Mogę żyć jak normalni ludzie	1	5	4,02	0,847	0,718	-0,773	0,749
41. Moi najbliżsi są dla mnie wsparciem w trudnych chwilach	1	5	3,15	1,247	1,556	-0,162	-0,973
42. Wiem, że poradzę sobie nawet w najtrudniejszych sytuacjach życiowych	1	5	3,61	0,884	0,782	-0,497	0,365
43. Ciągłe poszukiuję czegoś, co uczyni moje życie sensownym	1	5	3,73	0,857	0,735	-0,801	1,058
44. Gdybym znalazł pracę byłbym wreszcie użyteczny dla społeczeństwa	1	5	3,59	1,022	1,045	-0,566	-0,089
45. Jestem gotów pracować nawet za minimalne wynagrodzenie, aby tylko mieć pracę	1	5	3,24	1,027	1,055	-0,373	-0,577
46. Na rynku pracy jest dużo osób posiadających większe kwalifikacje niż ja, mimo to nie zniechęca mnie to do poszukiwania pracy	1	5	3,67	0,933	0,871	-0,73	0,455
47. Pobyt w więzieniu sprawił, że przegrałem całe swoje życie	1	5	2,45	1,125	1,265	0,442	-0,55
48. Pomimo pobytu w zakładzie karnym jestem wartościowym człowiekiem	1	5	3,89	0,873	0,763	-0,867	1,006
49. Zawsze reaguję emocjonalnie	1	5	2,81	0,943	0,889	0,072	-0,164
50. Ciągłe obawiam się złamania prawa po raz kolejny	1	5	2,74	1,073	1,151	0,091	-0,621
51. Im częściej będę odwiedzał Urząd Pracy, tym większe prawdopodobieństwo, że znajdę	1	5	3,03	1,13	1,277	-0,143	-0,686

Twierdzenie:	Min.	Maks.	M	SD	Wariancja	Skośność	Kurtoza
pracę							
52. Podejmę każdą pracę, aby tylko pracować	1	5	3,24	1,049	1,1	-0,317	-0,539
53. Powrót do normalnego życia to teraz dla mnie podstawowy i najważniejszy cel	1	5	3,91	0,928	0,862	-0,636	-0,171
54. Świadomość, że na rynku pracy są osoby lepsze ode mnie zniechęca mnie do poszukiwania pracy	1	5	2,67	1,157	1,339	0,201	-0,924
55. Wiem, że poradzę sobie z przeciwnościami losu	1	5	3,7	0,836	0,699	-0,665	0,769
56. Wynagrodzenie za pracę pozwoliłoby mi się usamodzielnąć	1	5	3,97	0,808	0,654	-0,867	1,342
57. Ciągłe poszukiuję czegoś, co mógłbym nazwać celem mojego życia	1	5	3,56	0,952	0,907	-0,587	0,188
58. Czuję się winny, że trafiłem do więzienia	1	5	3,31	1,063	1,129	-0,131	-0,71
59. Działam pod wpływem impulsu	1	5	2,84	1,008	1,017	0,074	-0,426
60. Jestem gotów podjąć każdą pracę, nawet taką, która będzie upokarzająca	1	5	2,41	1,065	1,135	0,261	-0,647
61. Mam pewne umiejętności, które pomogą mi żyć uczciwie	1	5	3,69	0,922	0,85	-0,801	0,643
62. Moja rodzina jest wolna od nałogów	1	5	3,3	1,245	1,549	-0,123	-1,156
63. Wiem, że zawsze mogę liczyć na moją rodzinę	1	5	3,04	1,301	1,694	-0,07	-1,096
64. Aktualnie przez większość czasu myślę o tym, jak znaleźć pracę	1	5	3,34	1,102	1,215	-0,411	-0,617
65. Gdy jestem zdenerwowany to zdarza mi się rzucić czymś o ziemię lub trzasnąć drzwiami	1	5	3,15	1,204	1,45	-0,004	-1,107
66. Jestem gotów zaciągnąć pożyczkę u rodziny lub znajomych, aby opłacić dodatkowe kursy i szkolenia	1	5	2,58	1,064	1,131	0,141	-0,661
67. Obowiązkiem mojej najbliższej rodziny jest utrzymywanie mnie	1	5	1,96	1,044	1,091	1,175	0,895
68. W mojej rodzinie wszyscy szanują pracę	1	5	3,38	1,009	1,018	-0,354	-0,144
69. W sytuacji trudnej zastanawiam się jak ją rozwiązać	2	5	3,87	0,771	0,594	-0,543	0,23

Następnie na materiale empirycznym zebranym przy wykorzystaniu SGDP-BW przeprowadzono analizę głównych składowych metodą Oblimin z normalizacją Kaisera. Analiza czynnikowa pozwala na wykrycie ukrytej struktury w zbiorze danych (Stanisz, 2007). Przed wykonaniem tej procedury odrzucono 15 pozycji. Kierowano się kryterium zasobów zmienności wspólnej po wyodrębnieniu. Kryterium KMO i testu sferyczności Bartletta dla pozostawionych twierdzeń okazały się być wysoce zadowalające, potwierdzając możliwość przeprowadzenia analiz na zebranych danych. Wyniki uzyskane w trakcie eksploracyjnej analizy czynnikowej zawiera tabela 2. Pięcioczynnikowe rozwiązanie pozwala na wyjaśnienie około 54% wariancji wyniku. Za kryterium usuwania ładunków czynnikowych przyjęto wartość 0,4. Zgodnie z tym założeniem do pierwszej składowej weszło 19 pozycji, drugiej – 7 pozycji, trzeciej - 10 pozycji, czwartej – 7 pozycji oraz piątej 6 pozycji. Wartości ładunków czynnikowych w poszczególnych wymiarach wahały się w przedziale od 0,413 do 0,896.

Tabela 2. Wyniki analizy czynnikowej dla twierdzeń SGDP-BW

Twierdzenie SGDP-BW:	Składowa				
	1	2	3	4	5
15. Chciałbym mieć normalne życie*	0,87				
16. Chciałbym uczciwie ułożyć sobie życie na nowo*	0,826				
37. Chcę być normalnym członkiem społeczeństwa*	0,787				
11. Najważniejsze jest dla mnie to, by wreszcie żyć jak inni, normalni ludzie*	0,766				
53. Powrót do normalnego życia to teraz dla mnie podstawowy i najważniejszy cel*	0,682				
38. Chcę w życiu nauczyć się jeszcze czegoś nowego	0,676				
40. Mogę żyć jak normalni ludzie	0,668				
22. Dzięki poszukiwaniu pracy mogę sprawdzić się w nowych sytuacjach	0,665				
23. Jeśli dla znalezienia pracy miałbym się czegoś nowego nauczyć – zrobię to	0,638				
69. W sytuacji trudnej zastanawiam się jak ją rozwiązać	0,637				
44. Gdybym znalazł pracę byłbym wreszcie użyteczny dla społeczeństwa	0,605				
48. Pomimo pobytu w zakładzie karnym jestem wartościowym człowiekiem	0,583				
56. Wynagrodzenie za pracę pozwoliłoby mi się usamodzielnąć	0,569				
2. Chciałbym, aby moi najbliżsi byli ze mnie dumni	0,542				
18. Dzięki poszukiwaniu pracy będę mógł poznać wiele nowych osób i miejsc	0,531				
46. Na rynku pracy jest dużo osób posiadających większe kwalifikacje niż ja, mimo to nie zniechęca mnie to do poszukiwania pracy	0,528				
28. Wierzę, że uda mi się „wyjść na prostą”	0,49				
67. Obowiązkiem mojej najbliższej rodziny jest utrzymywanie	-0,489				

Twierdzenie SGDP-BW:	Składowa				
	1	2	3	4	5
mnie					
9. Chciałbym wziąć udział w kursach i szkoleniach, które zwiększą moje kwalifikacje	0,455				
10. Moja rodzina wspiera mnie w uczciwym życiu*		-0,896			
63. Wiem, że zawsze mogę liczyć na moją rodzinę*		-0,881			
3. Moja rodzina pomaga mi w poszukiwaniu uczciwej pracy*		-0,861			
25. Mogę liczyć na moją rodzinę		-0,842			
41. Moi najbliżsi są dla mnie wsparciem w trudnych chwilach*		-0,825			
19. Moja rodzina zawsze mnie zawodzi* (R)		0,816			
12. Nie widzę dużego sensu w nadmiernym wysilaniu się po to, aby znaleźć pracę		0,413			
26. Moja przyszłość zawodowa jawi się tylko w czarnych barwach					
14. W swoim życiu nigdy się nie poddawałem*			0,76		
34. Przeciwności mnie nie załamują, raczej hartują i mobilizują*			0,76		
20. Nigdy się nie poddaję*			0,73		
42. Wiem, że poradzę sobie nawet w najtrudniejszych sytuacjach życiowych*			0,69		
55. Wiem, że poradzę sobie z przeciwnościami losu			0,651		
27. Niepowodzenia traktuję jak wyzwanie*			0,645		
4. Nawet jeśli spotyka mnie niepowodzenie, nie załamuję się			0,621		
13. Niepowodzenia mnie wzmacniają			0,603		
6. W sytuacji trudnej podejmuję działania zmierzające do jej przezwyciężenia			0,55		
7. Wiem, że na początku może nie być łatwo ale poradzę sobie	0,445		0,513		
43. Ciągłe poszukiuję czegoś, co uczyni moje życie sensownym					
65. Gdy jestem zdenerwowany to zdarza mi się rzucić czymś o ziemię lub trzasnąć drzwiami*R				0,708	
31. Gdy jestem zdenerwowany to zdarza mi się sięgać po alkohol*R				0,697	
29. Czasem wpadam w wielką złość*R				0,675	
59. Działam pod wpływem impulsu*R				0,674	
49. Zawsze reaguję emocjonalnie*R				0,673	
39. Jestem wściekły, gdy ktoś każe zrezygnować mi z zaplanowanych wydarzeń				0,605	
5. Uczciwa praca jest tylko dla ludzi, którzy nie byli w więzieniu				0,431	
8. Byłbym w stanie ograniczyć swoje wydatki, aby odłożyć pieniądze na swoje wykształcenie					
60. Jestem gotów podjąć każdą pracę, nawet taką, która					0,805

Twierdzenie SGDP-BW:	Składowa				
	1	2	3	4	5
będzie upokarzająca*					
36. Byłbym w stanie przeżyć nawet za minimalne wynagrodzenie*					0,688
52. Podejmę każdą pracę, aby tylko pracować*					0,687
45. Jestem gotów pracować nawet za minimalne wynagrodzenie, aby tylko mieć pracę*					0,654
64. Aktualnie przez większość czasu myślę o tym, jak znaleźć pracę					0,605
30. Dla pracy mógłbym zerwać kontakty z moimi starymi znajomymi *					0,585
1. Chcę dobrze pracować dla społeczeństwa, aby odpracować swoje winy					0,533
58. Czuję się winny, że trafiłem do więzienia					0,423

Oznaczenia: R – pozycja odwrócona; * - twierdzenia wchodzące do ostatecznej wersji metody

Wyniki analizy czynnikowej przedstawiono następnie do oceny sędziom kompetentnym (4 osoby, psychologowie zajmujący się problematyką więźniów). Ich zadaniem była merytoryczna analiza twierdzeń wchodzących do poszczególnych dymensji oraz zaproponowanie dla nich nazw. W trakcie tej analizy podjęto decyzję, aby do poszczególnych wymiarów wchodziło po pięć twierdzeń. Jednym z warunków stawianych metodzie była jej mała obszerność pod względem twierdzeń. Sędziowie po dyskusji przyjęli następujące nazwy dla wymiarów: Potrzeba (normalności) zakorzenienia, Doświadczenie wsparcia rodzinnego, Poczucie wytrwałości, Samokontrola, Determinacja do podjęcia legalnej pracy. Do poszczególnych wymiarów wchodziło po pięć twierdzeń o najwyższych ładunkach czynnikowych. Od tej reguły były trzy wyjątki. Analiza trzech twierdzeń przez zaangażowanych w proces konstrukcji metody sędziów spowodowała fakt ich odrzucenia i zastąpienia pozycjami o nieznacznie niższych ładunkach, ale bardziej spójnych merytorycznie. W tabeli 2 twierdzenia pozostawione do ostatecznej wersji metody oznaczone są gwiazdkami. Dodatkowo sześć pozycji sformułowanych jest negatywnie (oznaczenie R w powyższej tabeli).

W przypadku większości wymiarów SGDP-BW występują istotne statystycznie interkorelacje (por. Tabela 3). Wyjątkiem jest tu jedynie wymiar Doświadczenie wsparcia rodzinnego, który nie wiąże się ani z Samokontrolą, ani z Determinacją do podjęcia legalnej pracy.

Tabela 3. Interkorelacje wymiarów SGDP-BW (r-Pearsona)

Wymiar:	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
Potrzeba zakorzenienia społecznego (1)	-	,198(**)	,436(**)	,245(**)	,430(**)
Doświadczenie wsparcia rodzinnego (2)	,198(**)	-	,257(**)	0,096	0,106
Poczucie wytrwałości (3)	,436(**)	,257(**)	-	,194(**)	,231(**)
Samokontrola (4)	,245(**)	0,096	,194(**)	-	,179(*)
Determinacja do podjęcia legalnej pracy (5)	,430(**)	0,106	,231(**)	,179(*)	-

Oznaczenia: * korelacja istotna na poziomie 0,05; ** korelacje istotne na poziomie 0,01

2.3. Opis skal wchodzących w skład SGDP-BW

Skala Gotowości do Pracy Byłych Więźniów składa się z 25 twierdzeń i pozwala na pomiar pięciu wymiarów funkcjonowania związanego z gotowością do pracy. Każda z dymensji ujmowana jest przy pomocy pięciu wskaźników (twierdzeń). SGDP-BW mierzy:

- **Potrzebę zakorzenienia społecznego** (potrzeba normalności) – chęć powrotu do społeczeństwa, potrzebę funkcjonowania tak, jak inni ludzie, którzy nie mieli konfliktu z prawem, podjęcie ról i obowiązków typowych dla społeczeństwa;
- **Doświadczenie wsparcia rodzinnego** – świadomość, że najbliższe otoczenie jest dla osoby wsparciem, przekonanie, że osoba może liczyć na pomoc w trudnych chwilach;
- **Poczucie wytrwałości** – skłonność do niepoddawania się, przekonanie, że osoba poradzi sobie nawet w najtrudniejszych sytuacjach, postrzeganie niepowodzeń w kategorii wyzwań;
- **Samokontrola** – zdolność kontrolowania siebie, własnych stanów emocjonalnych, unikanie działania pod wpływem impulsu, umiejętność kontrolowania swoich popędów.
- **Determinacja do podjęcia legalnej pracy** – silna motywacja do podjęcia legalnej pracy, nawet takiej, która będzie oznaczała niższy status społeczny lub będzie niezgodna z kwalifikacjami.

2.4 Własności psychometryczne wymiarów SGDP-BW

Właściwie przygotowane narzędzie diagnostyczne powinno posiadać określone parametry psychometryczne (Mańkowska, 2010). Zaliczyć można do nich: rzetelność, trafność oraz możliwość zinterpretowania uzyskanych nią wyników w kategoriach: niskie, przeciętne i wysokie.

2.4.1 Statystyki opisowe dla wymiarów SGDP-BW

Tabela 4 zawiera statystyki opisowe dla poszczególnych wymiarów SGDP-BW wraz z testem normalności rozkładu. Najwyższy średni wynik osoby z próby standaryzacyjnej uzyskały w wymiarze opisującym potrzebę zakorzenienia społecznego. Najniższy w Samokontroli. W trzech skalach rozkłady są skośne ujemnie. Wartość skośności waha się w przedziale od -0,989 do 0,067. Wyniki we wszystkich wymiarach znacząco odbiegają od normalności rozkładu. Najbardziej w przypadku zakorzenienia społecznego, gdzie jest znacząco więcej osób o wyższych wynikach w tej dymensji.

Tabela 4. Statystyki opisowe dla wymiarów SGDP-BW

	Min.	Maks.	M	SD	Skośność	K-S	p
Potrzeba zakorzenienia społecznego	3 ¹	25	20,07	4,187	-,989	,159	,000
Doświadczenie wsparcia rodzinnego	5	25	15,19	5,448	,067	,084	,003
Poczucie wytrwałości	4	25	17,17	3,678	-,214	,104	,000
Samokontrola	5	25	14,55	3,887	,051	,066	,044
Determinacja do podjęcia legalnej pracy	3	24	15,17	3,801	-,290	,113	,000

2.4.2 Rzetelność

Dla wymiarów tworzących ostateczną wersję SGDP-BW obliczono wskaźniki rzetelności. Wykorzystano w tym celu współczynniki alfa Cronbacha (por. Tabela 5). Wartość współczynnika bliska 1 oznacza wysoką jednorodność twierdzeń wchodzących w skład konkretnego wymiaru (Mańkowska, 2010). Uzyskane wartości pozwalają stwierdzić, że poszczególne wymiary SGDP-BW są dość jednorodne. Najwyższą wartość alfa uzyskano w przypadku Doświadczenia wsparcia rodzinnego (0,902) a najniższą w zakresie Samokontroli i Determinacji do podjęcia pracy (po 0,744).

Tabela 5. Miara rzetelności wymiarów SGDP-BW (alfa Cronbacha)

Wymiar:	Liczba pozycji	alfa Cronbacha
Potrzeba zakorzenienia społecznego	5	0,892
Doświadczenie wsparcia rodzinnego	5	0,902
Poczucie wytrwałości	5	0,825
Samokontrola	5	0,744
Determinacja do podjęcia legalnej pracy	5	0,744

2.4.3 Trafność

Trafność odnosi się do sprawdzenia czy dany test mierzy to, do czego został stworzony (Mańkowska, 2010). W przypadku SGDP-BW trafność sprawdzano poprzez korelację wyników metody z innymi narzędziami do pomiaru funkcjonowania psychospołecznego. Wybrano tu dwie

¹ Niektóre z wyników są poniżej wartości minimalnej dla wymiaru składającego się z pięciu twierdzeń i ocenianego na skali od 1 do 5. Spowodowane jest to brakami odpowiedzi.

metody: Kwestionariusz Oceny Własnego Życia (KOWZ) oraz eksperymentalną wersję Kwestionariusza Przystosowania Psychospołecznego (KPP).

KOWZ zawiera pozycje dotyczące badania nasilenia sytuacji trudnych (deprywacja potrzeb psychicznych i biologicznych, nadmierne obciążenie fizyczne i/lub psychiczne, konflikty wewnętrzne, poczucie zagrożenia, przeszkody w realizacji celów, trudności w zrozumieniu nowych napływających bodźców), doświadczanych sukcesów oraz doświadczanych porażek w życiu osobistym, rodzinnym i zawodowym w ramach trzech perspektyw czasowych (przeszłość, teraźniejszość, przyszłość). Poszczególne pozycje oceniane są na skali od 1 (nigdy) do 5 (bardzo często). Metoda była z powodzeniem wykorzystywana dotychczas w różnych badaniach dotyczących osób mających konflikt z prawem (Niewiadomska, 2007, Niewiadomska, Chwaszcz, 2010). Założono, że wyniki w SGDP-BW będą związane z wysokim poczuciem sukcesów i niskim poczuciem porażek. Korelacje pomiędzy SGDP-BW a KOWZ zawiera tabela 6.

Tabela 6. Związek KOWZ i SGDP-BW (współczynnik r-Pearsona)

	Potrzeba zakorzenienia społecznego	Doświadczenie wsparcia rodzinnego	Poczucie wytrwałości	Samokontrola	Determinacja do podjęcia legalnej pracy
Nasilenie sytuacji trudnych w przeszłości	-,152(*)	-,245(**)	-,238(**)	-,414(**)	-,143(*)
Nasilenie sukcesów w przeszłości	,189(**)	,245(**)	,304(**)	,149(*)	0,114
Nasilenie porażek w przeszłości	-,157(*)	-0,133	-,297(**)	-,375(**)	-0,044
Perswazja przeszłość	,230(**)	,191(**)	,357(**)	0,083	,296(**)
Nasilenie sytuacji trudnych obecnie	-,207(**)	-,318(**)	-,292(**)	-,407(**)	-0,098
Nasilenie sukcesów obecnie	0,011	,366(**)	,172(*)	0,017	,162(*)
Nasilenie porażek obecnie	-,153(*)	-,315(**)	-,379(**)	-,279(**)	-0,134
Perswazja obecnie	0,101	,250(**)	,302(**)	0,063	0,121
Nasilenie sytuacji trudnych w przyszłości	-,220(**)	-,313(**)	-,324(**)	-,367(**)	-0,099
Nasilenie sukcesów w przyszłości	,184(*)	,391(**)	,285(**)	,185(*)	0,118
Nasilenie porażek w przyszłości	-,151(*)	-,268(**)	-,308(**)	-,359(**)	-0,079
Perswazja przyszłość	0,114	,201(**)	,239(**)	0,051	0,092

Oznaczenia: * korelacja istotna na poziomie 0,05; ** korelacje istotne na poziomie 0,01

Zgodnie z założeniami przeważająca większość wymiarów SGDP-BW koreluje pozytywnie z sukcesami w przeszłości, teraźniejszości i przyszłości. Negatywne związki odnotowano natomiast z nasileniem sytuacji trudnych w przeszłości, nasileniem porażek w przeszłości oraz antycypacją porażek. Związek

potwierdzający trafność SGDP-BW uzyskano również w przypadku wymiaru perswazyjnego (korelacja dodatnia).

Drugim kryterium trafności było powiązanie wyników SGDP-BW ze skalą Przystosowania Psychospołecznego. Konstrukcja KPP oparta jest na Teorii Anomii Społecznej R. Mertona (Bartczuk, 2012). Metoda pozwala na diagnozę pięciu wymiarów, obszarów przystosowania: Stosunek do rodziny, Zakorzenie w życiu społecznym, Akceptacja norm prawnych, Stosunek do pracy, Stosunek do innych, Satysfakcja z życia. Dodatkowo daje możliwość obliczenia wyniku ogólnego – wskaźnika globalnego potencjału. W tym przypadku zakładano dodatnie powiązania pomiędzy SGDP-BW a wszystkimi miarami KPP. Korelacje tych metod obrazuje tabela 7.

Tabela 7. Korelacja pomiędzy wynikami SGDP-BW a KPP (współczynnik r-Pearsona)

	Potrzeba zakorzenienia społecznego	Doświadczenie wsparcia rodzinnego	Poczucie wytrwałości	Samokontrola	Determinacja do podjęcia legalnej pracy
Stosunek do rodziny	,544 (**)	,304(**)	,300(**)	,533(**)	,344(**)
Zakorzenie w życiu społecznym	,277(**)	,260(**)	,321(**)	,486(**)	,180(*)
Akceptacja norm prawnych	,514(**)	0,049	,177(*)	,529(**)	,360(**)
Stosunek do pracy	,349(**)	0,116	,235(**)	,381(**)	,286(**)
Stosunek do innych	,533(**)	,147(*)	,397(**)	,459(**)	,405(**)
Satysfakcja z życia	,162(*)	,316(**)	,505(**)	,260(**)	0,139
Potencjał psychospołeczny - wynik ogólny	,538(**)	,291(**)	,421(**)	,579(**)	,376(**)

Oznaczenia: * korelacja istotna na poziomie 0,05; ** korelacje istotne na poziomie 0,01

W tym przypadku również uzyskano korelacje zgodne z założeniami. Praktycznie wszystkie korelacje okazały się być istotne statystycznie i wskazały na pozytywny związek między wymiarami SGDP-BW a miarami potencjału psychospołecznego.

Analiza wzorca powiązań SGDP-BW z innymi miarami przystosowania pozwala stwierdzić, że metoda ta jest trafna i mierzy taki aspekt funkcjonowania, do którego została wstępnie przygotowana.

2.4.4. Normy

Zgromadzony w trakcie badań empirycznych materiał posłużył do przygotowania orientacyjnych norm dla poszczególnych wymiarów SGDP-BW. Dzięki normalizacji możliwe jest przekształcenie wyniku surowego osoby badanej na wynik standaryzowany oraz jego interpretacja. Tworząc normy zdecydowano się na skalę przedziałową, stenową (Mańkowska, 2010). Ten rodzaj skali ma rozpiętość

od 1 do 10 ze średnią 5,5 i odchyleniem wynoszącym 2 (Hornowska, 2001). Wyniki tego przekształcenia zamieszczone są w tabeli 8.

Tabela 8. Orientacyjne normy stenowe dla SGDP-BW (N=190).

Sten	Potrzeba zakorzenienia społecznego	Doświadczenie wsparcia rodzinnego	Poczucie wytrwałości	Samokontrola	Determinacja do podjęcia legalnej pracy	Sten
1	do 9	-	do 9	5-6	5-7	1
2	10-11	5-6	10	7-8	8-9	2
3	13-15	7-9	11-13	9	10	3
4	16-18	10-11	14	10-11	11-12	4
5	19-20	12-14	15-16	12-14	13-14	5
6	21-22	15-17	17-18	15	15-16	6
7	23-24	18-20	19	16-18	17-18	7
8	-	21-23	20-22	19-20	19-20	8
9	-	24	23-24	21	21	9
10	25	25	25	od 22	od 22	10

W przypadku skali stenowej przyjmuje się, że wyniki z przedziału 1-4 są traktowane jako niskie, 5-6 przeciętne i 7-10 wysokie.

2.5. Stosowanie

2.5.1 Procedura badania

SGDB-BW przeznaczona jest do badań indywidualnych. Wszystkie badania na etapie konstrukcji metody były prowadzone właśnie w taki sposób. Przed rozpoczęciem badania należy nawiązać z osobą dobry kontakt, zredukować niepewność i wzbudzić zaufanie. Konieczne jest też uzyskanie dobrowolnej zgody od diagnozowanego. Warto też podjąć działania wzmacniające motywację do badań np. poinformować, że dzięki wynikom uzyskanym w kwestionariuszu można będzie zaprojektować działania pomocowe przyczyniające się do znalezienia zatrudnienia.

Po nawiązaniu kontaktu i uzyskaniu zgody należy podać osobie badanej papierową wersję SGDP-BW (por. Załącznik 1-2) i zasugerować wypełnienie danych metryczkowych. Następnie prosimy

o przeczytanie instrukcji. Po zakończeniu pytamy czy osoba rozumie polecenie i jeszcze raz przypominamy definiujemy skale odpowiedzi: „Proszę pamiętać, że kategoria 1 oznacza zdecydowanie nie zgadzam się a 5 zdecydowanie zgadzam się”. Dalej prosimy o rozpoczęcie wypełniania metody. W sytuacji gdy któreś z pytań jest dla osoby niejasne, możliwe jest jego klaryfikacja, jednak bez sugerowania którejkolwiek z odpowiedzi. Gdy osoba skończy, dziękujemy jej za wypełnienie kwestionariusza i wskazujemy czas, w którym będzie mogła zapoznać się ze swoimi wynikami i ich interpretacją. Badanie metodą trwa około 5-7 minut.

2.5.2 Obliczanie wyników

Kategorie odpowiedzi wybrane przez osobę badaną należy przeliczyć zgodnie z kluczem zamieszczonym w tabeli 9. Wyniki w poszczególnych wymiarach sumujemy zgodnie z kategoriami odpowiedzi, czyli przypisujemy odpowiednią wartość za każdą z odpowiedzi, czyli 1, 2, 3, 4, 5. W trakcie obliczania wyników punktację niektórych twierdzeń należy odwrócić, czyli zamienić wartość 1 na 5, 2 na 4, 4 na 2 i 5 na 1. Pozycje takie oznaczone są w tabeli literą R.

Tabela 9. Pozycje wchodzące w skład poszczególnych wymiarów SGDP-BW.

Wymiar:	Liczba pozycji	Nr pozycji wchodzących w skład danego wymiaru
Potrzeba zakorzenienia społecznego	5	1,6,11,16,21
Doświadczenie wsparcia rodzinnego	5	2,7,12,17,22R
Poczucie wytrwałości	5	3,8,13,18,23
Samokontrola	5	4R,9R,14R,19R,24R
Determinacja do podjęcia legalnej pracy	5	5,10,15,20,25

Oznaczenie: R- pozycje odwrócone

Po zsumowaniu wyników w każdym z wymiarów należy je przeliczyć na skalę stenową. W tym celu odszukujemy wartość wyniku surowego dla konkretnego wymiaru w tabeli 8 i sprawdzamy jakiej wartości znormalizowanej on odpowiada.

2.5.3 Interpretacja wyników

Zgodnie z przyjętymi zasadami interpretacji skali stenowej wyniki z przedziału 1-3 traktuje się jako niskie, 4 – obniżone, 5-6 przeciętne, 7 podwyższone i 8-10 wysokie. Wszystkie wymiary SGDP-BW mają charakter pozytywny. Oznacza to, że im wyższy wynik w którymkolwiek z wymiarów, tym bardziej właściwy poziom danej cechy. Wysokie wyniki uzyskiwane przez osobę badaną we wszystkich podskalach będą świadczyły o jej wysokiej potrzebie, uzyskiwaniu znaczącego wsparcia ze strony rodziny, dużym poczuciu wytrwałości, samokontroli oraz wysokiej motywacji do podjęcia legalnej pracy. Jeżeli w którymś z wymiarów osoba uzyska wynik z przedziału 1-3 stena oznaczało to

będzie jej deficyt w tym zakresie i konieczność uzyskania odpowiednio przygotowanego profesjonalnego wsparcia (szkolenia, warsztaty, rozmowy motywujące, tworzenie grup wspierających). Warto pamiętać, że SGDP-BW nie może być jedynym kryterium diagnostycznym. Wyniki z tej metody warto uzupełnić o inne wskaźniki m.in. z obserwacji, wywiadu lub innych wystandaryzowanych narzędzi diagnostycznych.

2.5.3 Zastosowanie

SGDP-BW służy do diagnozy gotowości do pracy u byłych więźniów (zarówno kobiet, jak i mężczyzn) ze szczególnym uwzględnieniem osób do 25 r.ż. Metoda posiada dwie wersje M i K różniące się one jedynie końcówkami. SGDP-BW może być stosowana jako element indywidualnego doradztwa zawodowego. Dzięki metodzie możliwa jest szybka ocena cech byłego więźnia predysponujących do podjęcia pracy. Diagnoza ta opiera się głównie o kategorie motywacyjne. Osobami stosującymi metodę w swojej pracy mogą być: doradcy zawodowi, pośrednicy pracy, pracownicy społeczni oraz reprezentanci organizacji pozarządowych i innych instytucji wspomagających readaptację byłych więźniów. SGDP-BW może być również wykorzystywana przez pracodawców chcących zatrudniać byłych więźniów. W takiej sytuacji zalecane jest jednak skontaktowanie się ze specjalistami w zakresie rekrutacji i selekcji lub doradcami zawodowymi pracującymi w urzędach pracy w celu weryfikacji uzyskanych wyników. Ostatnim obszarem zastosowania SGDP-BW mogą być badania naukowe.

3. Propozycje wskaźników do testowania SGDP-BW

SGDP-BW bada potencjał psychospołeczny byłego więźnia w aspekcie gotowości i chęci do podjęcia legalnej pracy. Kryteriami testującymi skuteczność metody mogą być informacje:

- a) od osób stosujących metodę: Czy według nich jest ona skuteczna? Czy informacje uzyskane w trakcie badania są zgodne z ich obserwacjami? Czy osoby, które uzyskały wysokie wyniki w SGDP-BW utrzymują się przez dłuższy czas w jakimś miejscu pracy? Jak wyniki uzyskane przez byłego więźnia w trakcie badania korespondują z jego zachowaniem (np. zaangażowanie w szkolenia, otwartość na pomoc, punktualne przybywanie na spotkania z doradcą lub osobą wspierającą readaptację)?
- b) na temat zachowania byłego więźnia na rynku pracy, jego spontanicznej aktywności ukierunkowanej na poszukiwanie pracy (np. ilość CV wysłanych do konkretnych pracodawców, ilość telefonów wykonanych do różnych miejsc z pytaniem o możliwość zatrudnienia;
- c) uzyskiwane od pracodawców zatrudniających byłych więźniów diagnozowanych metodą: Czy są z nich zadowolenie? Czy przejawiają wysoką motywację do pracy? Czy zależy im na pracy? Czy przestrzegają norm obowiązujących w środowisku zawodowym?

- d) uzyskiwane jako wynik korelacji pomiędzy SGDP-BW a innymi narzędziami stosowanymi w procesie doradczym np. inwentarze osobowości, inwentarze mierzące radzenie sobie ze stresem, motywację.

Załącznik 1 – Skala Gotowości do Pracy Byłych Więźniów, wersja dla mężczyzn

SGDP-BW (M)

imię i nazwisko:

Data urodzenia: Płeć: K M

Wykształcenie: Zawód:

Miejsce zamieszkania:

INSTRUKCJA

Poniżej znajduje się szereg twierdzeń odnoszących się do funkcjonowania społecznego. Proszę przeczytać uważnie każde z nich i zaznaczyć, jak bardzo nie zgadza się lub zgadza się Pan z każdym z nich. Proszę zaznaczyć swoją odpowiedź na skali od 1 (zdecydowanie nie zgadzam się) do 5 (zdecydowanie zgadzam się). Nie mam tu odpowiedzi dobrych, ani złych. Istotne są te, które najlepiej opisują Pana przekonania i zachowania.

1 – zdecydowanie nie zgadzam się						
2 – nie zgadzam się						
3 – trudno powiedzieć						
4 – zgadzam się						
5 – zdecydowanie zgadzam się						
1.	Chciałbym mieć normalne życie.	1	2	3	4	5
2.	Moja rodzina wspiera mnie w uczciwym życiu.	1	2	3	4	5
3.	W swoim życiu nigdy się nie poddawałem.	1	2	3	4	5
4.	Gdy jestem zdenerwowany to zdarza mi się rzucić czymś o ziemię lub trzasnąć drzwiami.	1	2	3	4	5
5.	Jestem gotów podjąć każdą pracę, nawet taką, która będzie upokarzająca.	1	2	3	4	5
6.	Chciałbym uczciwie ułożyć sobie życie na nowo.	1	2	3	4	5
7.	Wiem, że zawsze mogę liczyć na moją rodzinę.	1	2	3	4	5
8.	Przeciwności mnie nie załamują, raczej hartują i mobilizują.	1	2	3	4	5
9.	Gdy jestem zdenerwowany to zdarza mi się sięgać po alkohol.	1	2	3	4	5
10.	Byłbym w stanie przeżyć nawet za minimalne wynagrodzenie.	1	2	3	4	5
11.	Chcę być normalnym członkiem społeczeństwa.	1	2	3	4	5
12.	Moja rodzina pomaga mi w poszukiwaniu uczciwej pracy.	1	2	3	4	5
13.	Nigdy się nie poddaję.	1	2	3	4	5
14.	Czasem wpadam w wielką złość.	1	2	3	4	5
15.	Podejmę każdą pracę, aby tylko pracować.	1	2	3	4	5
16.	Najważniejsze jest dla mnie to, by wreszcie żyć jak inni, normalni ludzie.	1	2	3	4	5

17.	Moi najbliżsi są dla mnie wsparciem w trudnych chwilach.	1	2	3	4	5
18.	Wiem, że poradzę sobie nawet w najtrudniejszych sytuacjach życiowych.	1	2	3	4	5
19.	Działam pod wpływem impulsu.	1	2	3	4	5
20.	Jestem gotów pracować nawet za minimalne wynagrodzenie, aby tylko mieć pracę.	1	2	3	4	5
21.	Powrót do normalnego życia to teraz dla mnie podstawowy i najważniejszy cel.	1	2	3	4	5
22.	Moja rodzina zawsze mnie zawodzi.	1	2	3	4	5
23.	Niepowodzenia traktuję jak wyzwanie.	1	2	3	4	5
24.	Zawsze reaguję emocjonalnie.	1	2	3	4	5
25.	Dla pracy mógłbym zerwać kontakty z moimi starymi znajomymi.	1	2	3	4	5

Załącznik 2 – Skala Gotowości do Pracy Byłych Więźniów, wersja dla kobiet

SGDP-BW (K)

imię i nazwisko:

Data urodzenia: Płeć: K M

Wykształcenie:Zawód:.....

Miejsce zamieszkania:

INSTRUKCJA

Poniżej znajduje się szereg twierdzeń odnoszących się do funkcjonowania społecznego. Proszę przeczytać uważnie każde z nich i zaznaczyć, jak bardzo nie zgadza się lub zgadza się Pani z każdym z nich. Proszę zaznaczyć swoją odpowiedź na skali od 1 (zdecydowanie nie zgadzam się) do 5 (zdecydowanie zgadzam się). Nie mam tu odpowiedzi dobrych, ani złych. Istotne są te, które najlepiej opisują Pani przekonania i zachowania.

1 – zdecydowanie nie zgadzam się

2 – nie zgadzam się

3 – trudno powiedzieć

4 – zgadzam się

5 – zdecydowanie zgadzam się

1.	Chciałabym mieć normalne życie.	1	2	3	4	5
2.	Moja rodzina wspiera mnie w uczciwym życiu.	1	2	3	4	5
3.	W swoim życiu nigdy się nie poddawałam.	1	2	3	4	5
4.	Gdy jestem zdenerwowana to zdarza mi się rzucić czymś o ziemię lub trzasnąć drzwiami.	1	2	3	4	5
5.	Jestem gotowa podjąć każdą pracę, nawet taką, która będzie upokarzająca.	1	2	3	4	5
6.	Chciałabym uczciwie ułożyć sobie życie na nowo.	1	2	3	4	5
7.	Wiem, że zawsze mogę liczyć na moją rodzinę.	1	2	3	4	5
8.	Przeciwności mnie nie załamują, raczej hartują i mobilizują.	1	2	3	4	5
9.	Gdy jestem zdenerwowana to zdarza mi się sięgać po alkohol.	1	2	3	4	5
10.	Byłabym w stanie przeżyć nawet za minimalne wynagrodzenie.	1	2	3	4	5
11.	Chcę być normalnym członkiem społeczeństwa.	1	2	3	4	5
12.	Moja rodzina pomaga mi w poszukiwaniu uczciwej pracy.	1	2	3	4	5

1 – zdecydowanie nie zgadzam się 2 – nie zgadzam się 3 – trudno powiedzieć 4 – zgadzam się 5 – zdecydowanie zgadzam się						
13.	Nigdy się nie poddaję.	1	2	3	4	5
14.	Czasem wpadam w wielką złość.	1	2	3	4	5
15.	Podejmę każdą pracę, aby tylko pracować.	1	2	3	4	5
16.	Najważniejsze jest dla mnie to, by wreszcie żyć jak inni, normalni ludzie.	1	2	3	4	5
17.	Moi najbliżsi są dla mnie wsparciem w trudnych chwilach.	1	2	3	4	5
18.	Wiem, że poradzę sobie nawet w najtrudniejszych sytuacjach życiowych.	1	2	3	4	5
19.	Działam pod wpływem impulsu.	1	2	3	4	5
20.	Jestem gotowa pracować nawet za minimalne wynagrodzenie, aby tylko mieć pracę.	1	2	3	4	5
21.	Powrót do normalnego życia to teraz dla mnie podstawowy i najważniejszy cel.	1	2	3	4	5
22.	Moja rodzina zawsze mnie zawodzi.	1	2	3	4	5
23.	Niepowodzenia traktuję jak wyzwanie.	1	2	3	4	5
24.	Zawsze reaguję emocjonalnie.	1	2	3	4	5
25.	Dla pracy mogłabym zerwać kontakty z moimi starymi znajomymi.	1	2	3	4	5

B2. Zasobów instytucjonalnych i osobowych wspierających adaptację społeczną i zawodową osób opuszczających zakłady karne

1. Założenia teoretyczne Skali Kompetencji Osób Wspomagających Readaptację Byłych Więźniów SKOW-RBW

Od początku XX wieku próbuje się tłumaczyć zdolności społeczne tzw. kompetencjami społecznymi. Pierwszym, który zapoczątkował rozważania nad tym zagadnieniem był Thorndike (Thorndike, 1920, za: Schneider, Ackerman, Kanfer, 1996, s. 469). Zwrócił uwagę na umiejętności, które nazwał „inteligencją społeczną” (dzisiaj te umiejętności określane są terminem kompetencje społeczne). Rozumiał ją jako zdolność „mądrego zachowania się w relacjach interpersonalnych” (act wisely in human relations). Z kolei sam termin kompetencji społecznej do literatury psychologicznej R. White (White, 1959, za: Oleś, 1998, s. 23). W literaturze psychologicznej czy też pedagogicznej, odnaleźć można wiele terminów, którymi opisuje się dobre funkcjonowanie społeczne. Jakubowska (1996, s. 29) zalicza do nich:

- inteligencję społeczną,
- asertywność,
- kompetencję komunikacyjną,
- kompetencję społeczną,
- kompetencję relacyjną,
- zdolności lub umiejętności społeczne,
- wrażliwość retoryczną,
- efektywność komunikacyjną,

Terminy te są przez niektórych badaczy uznawane jako synonimiczne, inni zaś uważają je za zdecydowanie różniące się od siebie.

Teoretyczną podstawą konstrukcji Skali Kompetencji Osób Wspomagających Readaptację Byłych Więźniów (SKOW-RBW) był model nabywania kompetencji zaproponowany przez M. Argyle. Porównuje on rozwijanie kompetencji społecznych do nabywania umiejętności o charakterze motorycznym. Ciągłe powtarzanie pewnej sekwencji zachowań doprowadza w końcu do wykształcenia konkretnej kompetencji. W warunkach polskich podejście to rozwija A. Matczak. Definiuje ona kompetencje społeczne, jako „złożone umiejętności warunkujące efektywność radzenia sobie w określonego typu sytuacjach społecznych, nabywane przez jednostkę w toku treningu społecznego” (Matczak, 2001, s. 7). Takie rozumienie kompetencji zakłada, iż w ich strukturze występuje szereg umiejętności, które pozwalają jednostce na właściwe funkcjonowanie w różnego typu sytuacjach społecznych, również i tych związanych z wykonywaniem konkretnej pracy. Matczak (2001), wymieniając rodzaje kompetencji społecznych, odwołuje się do sytuacji, w trakcie których są one niezbędne. Wyróżnia następujące rodzaje ich rodzaje:

- sytuacje wymagające asertywności,

- sytuacje, w których jednostka znajduje się w bliskich, intymnych relacjach,
- sytuacje, w których osoba wystawiona jest na działanie większej grupy społecznej (inaczej sytuacji ekspozycji społecznej).

Autorka podając definicję kompetencji społecznych podkreśla, iż są one zjawiskiem wielowymiarowym i ułatwiają radzenie sobie w wymienionych wyżej sytuacjach społecznych. Nie podaje jednak, jakie konkretne umiejętności wymagane są w tych sytuacjach. Nawiązując do Argyle (1999, s. 136-139) warto wspomnieć, że wyróżnia on dwie kategorie kompetencji społecznych. Pierwsza odnosi się do umiejętności, które są niezbędne każdemu człowiekowi:

- nagradzanie,
- empatia oraz podejmowanie ról innych osób,
- inteligencja oraz zdolność rozwiązywania problemów społecznych,
- asertywność.

Drugą, stanowią umiejętności społeczne niezbędne do właściwego wykonywania poszczególnych zawodów, funkcjonowania w rolach zawodowych.

Koncepcja zaproponowana przez M. Argyla i rozwijana przez A. Matczak wydaje się być bardzo plastyczna i użyteczna w kontekście funkcjonowania zawodowego pracowników instytucji wspomagających pozytywną readaptację byłych więźniów. Pozwala bowiem bez wchodzenia w nadmierne szczegóły wyodrębnić i opisać pewne sytuacje, w których pracownik będzie musiał funkcjonować efektywnie.

2. Konstrukcja SKOW-RBW

Poniższy rozdział zawiera szczegółowe etapy konstrukcji Skali Kompetencji Osób Wspomagających Readaptację Byłych Więźniów (SKOW-RBW). Metoda powstawała w kilku etapach. Jej tworzenie oparto na głównych zasadach obowiązujących w psychometrii i teoriach dotyczących konstrukcji testów (por. Hornowska, 2001). Wybrano strategię teoretyczno-empiryczną.

2.1. Utworzenie wersji pilotażowej

Wstępnym etapem w konstrukcji pilotażowej wersji Skali Kompetencji Osób Wspomagających Readaptację Byłych Więźniów było przeanalizowanie literatury przedmiotu dotyczącej efektywności funkcjonowania społecznego. Następnie w trakcie wywiadów focusowych proszono osoby na co dzień pracujące z więźniami lub byłymi więźniami o wskazanie umiejętności, które są najbardziej istotne w pracy z tą grupą. Uczestnicy tych spotkań wymienili dziewiętnaście umiejętności kluczowych dla tego obszaru. Były to (w kolejności alfabetycznej):

- analizy sytuacji społecznej swoich klientów;

- czytania tekstów legislacyjnych i regulacyjnych oraz interpretowania ich w zależności od konkretnego przypadku;
- dokonywania indywidualnej oceny sytuacji problemowej;
- identyfikacji prawnych aspektów sytuacji klienta;
- motywacja do stałego kształcenia zawodowego.
- nawiązywania kontaktów z osobami z podkultur i tworzenia połączeń między osobami działającymi w tych subkulturach a światem zewnętrznym;
- nawiązywanie kontaktu ze zgłaszającymi się osobami;
- poruszania się w środowiskach urzędowych i pozaurzędowych;
- posługiwania się narzędziami do badania sytuacji psychospołecznej swoich klientów i tworzenia raportów na ten temat;
- prowadzenie rozmów konsultacyjnych i negocjacyjnych (doradztwo)
- przedstawiania wyników swojej pracy w sposób zrozumiały profesjonalnym i nieprofesjonalnym odbiorcom;
- rozpoznawania możliwości zmiany sytuacji klienta i promowanie możliwości zmiany;
- szybkiego przyswajania wiedzy niezbędnej w pracy z byłymi więźniami;
- wiedza na temat funkcjonowania organizacji jako instrumentu pracy społecznej;
- zdolność do analizy sytuacji społecznych;
- zdolność do korzystania z własnej osoby jako narzędzia do kształtowania relacji i refleksji;
- zdolność do reagowania z szacunkiem na związane z życiem codziennym potrzeby i pragnienia klientów;
- znajomość metod przepracowywania problemów społecznych;
- znajomość tradycji profesjonalnej pracy socjalnej i etyki zawodowej;

Krokiem następnym było wybranie formy twierdzeń i poproszenie psychologa o ułożenie wskaźników, twierdzeń, które pozwoliłyby na ujęcie konkretnych umiejętności. Docelowo zdecydowano się na przyjęcie procedury pomiaru wykorzystanej w Kwestionariuszu Kompetencji Społecznych A. Matczak (2001). W metodzie tej osoba badana proszona jest o wskazanie, jak dobrze poradziłaby sobie, gdyby miała do wykonania konkretne zadania. Pierwsza część pytania w całym kwestionariuszu pozostaje bez zmian. Modyfikowane są jedynie poszczególne sytuacje np. Jak dobrze poradził(a) byś sobie gdybyś miał(a): poprosić kogoś o pomoc w rozwiązaniu swoich problemów. Badany w KKS szacuje efektywność poradenia sobie w konkretnej sytuacji na skali od 1 (zdecydowanie źle) do 4 (zdecydowanie dobrze).

Do pilotażowej wersji SKOW-RBW wygenerowano łącznie 60 twierdzeń. Poddano je wstępnej selekcji a następnie przedstawiono do oceny sędziom. Usunęli oni 10 twierdzeń, które według nich nie nadawały się do diagnozy umiejętności niezbędnych dla wspierania byłych więźniów. Po zakończeniu tego etapu uzyskano eksperymentalną wersję metody składającą się ze 50 twierdzeń. Stworzono do nich instrukcję oraz wybrano 6-cio stopniowy system odpowiedzi od 1 (zdecydowanie źle) do 6 (zdecydowanie dobrze). Tak przygotowaną metodą przeprowadzono badania pilotażowe na grupie osób z różnych instytucji pomocowych i organizacji pozarządowych mających kontakt z byłymi więźniami (N=280) w wieku od 22-62 lat. Na podstawie tych badań przeprowadzono analizy

statystyczne (analiza rzetelności, analiza czynnikowa) i zmodyfikowano część twierdzeń oraz uzupełniono o dodatkowe. W efekcie zastosowania tej procedury powstał formularz eksperymentalnej wersji Skali Kompetencji Osób Wspomagających Readaptację Byłych Więźniów składający się z instrukcji *„Ludzie różnią się łatwością podejmowania różnych działań. Poniżej znajduje się szereg sytuacji, zachowań. Proszę ocenić na skali od 1 (zdecydowanie źle) do 6 (zdecydowanie dobrze), jak dobrze poradził(a)by sobie Pan/Pani gdyby miał(a) wykonać każde z nich. Prosimy o obiektywne i szczerze odpowiedzi”* oraz 60 twierdzeń z 6-cio stopniowym systemem odpowiedzi.

2.2 Konstrukcja wersji do testowania

Wersja narzędzia przygotowana w poprzednich etapach została wykorzystana do badań na grupie reprezentantów instytucji wspomagających pozytywną readaptację byłych więźniów. Na tym etapie sprawdzano strukturę wewnętrzną Skali Kompetencji Osób Wspomagających Readaptację Byłych Więźniów, prowadzono analizę rzetelności uzyskanych wymiarów, sprawdzano trafności oraz ustalono orientacyjnych norm ułatwiających interpretację wyników.

2.2.1. Przebieg badania

Wszystkie badania wykonano indywidualnie w czwartym kwartale 2012 roku w ramach Projektu Innowacyjnego pt. Komplet innowacyjnych narzędzi optymalizujących współpracę podmiotów z przedsiębiorcami w zakresie ułatwienia wchodzenia na rynek pracy więźniom opuszczającym zakłady karne. Badania zrealizowano na obszarze czterech województw (dolnośląskie, mazowieckie, podkarpackie i pomorskie) przy pomocy papierowej baterii kwestionariuszy. Ankieterami byli studenci, reprezentanci organizacji pozarządowych oraz pracownicy instytucji wspomagających byłych więźniów.

2.2.2. Osoby badane

Łącznie do analiz wybrano 527 osób z kompletnymi kwestionariuszami w wieku od 19 do 75 lat ($M=36,68$; $SD=10,206$). Większość próby stanowiły kobiety (77,7%). Charakter pracy wśród badanych był następujący: pomoc społeczna – 33,6%, pośrednictwo pracy – 36,2%, reprezentanci NGO – 26,9% oraz inne profesje – 3,2%. Struktura wykształcenia: zawodowe – 2,9%; średnie 32,9% oraz wyższe (licencjat, magisterium) – 64,2%. Większość badanych pracowała w dużych miastach – powyżej 100 tys. mieszkańców (60%). Najmniej było zatrudnionych w ośrodkach wiejskich (3,3%). W aktualnym miejscu pracy osoby były zatrudnione od 1 miesiąca do 60 lat z medianą wynoszącą $Me=5,42$.

2.2.3. Analiza właściwości psychometrycznych twierdzeń oraz wyodrębnienie wymiarów SKOW-RBW

Ocenę własności twierdzeń rozpoczęto od analizy statystyk opisowych (por. Tabela 1). W przypadku wszystkich twierdzeń zakresy odpowiedzi wahają się w przedziale od 1 do 6. Wariancja odpowiedzi na poszczególne twierdzenia zawiera się w przedziale od 1,248 do 1,921. Wartości skośności mieszczą się w zakresie od -1,406 do 0,226. W większości wskaźnik ten był ujemny, co sugeruje tendencję do wybierania odpowiedzi z prawej strony 6-cio stopniowej skali. Z kolei wartości kurtozy zawierały się pomiędzy -0,773 i 1,405. Dla większości twierdzeń rozkłady są platokurtyczne, czyli wartości odpowiedzi są mniej skoncentrowane niż przy rozkładzie normalnym (por. Ferguson i Takane, 1997).

Tabela 1. Statystyki opisowe dla twierdzeń SKOW-RBW

Twierdzenie:	Min.	Maks.	M	SD	Wariancja	Skośność	Kurtoza
1. Wydrukować z Internetu ogłoszenie z ofertą pracy dla osoby zagrożonej wykluczeniem społecznym.	1	6	5,11	1,217	1,481	-1,406	1,405
2. Wspomóc byłego więźnia w przygotowaniu dokumentów aplikacyjnych.	1	6	4,69	1,323	1,752	-0,803	-0,192
3. Ukryć swoje stereotypowe przekonania dotyczące osób, które miały konflikt z prawem.	1	6	4,65	1,341	1,799	-0,906	-0,019
4. Przekonać byłego więźnia do postępowania w sposób aprobowany społecznie.	1	6	4,05	1,177	1,386	-0,386	-0,151
5. Zmotywować byłego więźnia do poszukiwania pracy.	1	6	4,15	1,147	1,315	-0,388	-0,074
6. Przenalizować i zaprezentować nowy przepis prawny dotyczący wspomagania zatrudnienia byłych więźniów.	1	6	3,88	1,338	1,79	-0,225	-0,692
7. Aktywnie wysłuchać byłego więźnia zgłaszającego się do Pana/Pani instytucji/organizacji.	1	6	4,88	1,149	1,32	-0,865	-0,01
8. Wypracować kompromisowe rozwiązanie wspólnie z byłym więźniem.	1	6	4,2	1,156	1,335	-0,33	-0,533
9. Zarządzać współpracą instytucji/organizacji wspomagających byłych więźniów we wchodzeniu na rynek pracy.	1	6	3,62	1,203	1,447	-0,074	-0,377
10. Kierować zespołem kilku osób.	1	6	3,96	1,292	1,668	-0,23	-0,694
11. Wysłać maila do instytucji wspomagającej readaptację byłych więźniów.	1	6	4,89	1,211	1,468	-1,143	0,886
12. Rozwiązać konflikt z byłym więźniem zgłaszającym się do Pana/Pani instytucji/organizacji.	1	6	4	1,148	1,317	-0,16	-0,483
13. Poprosić jednego ze współpracowników o pomoc w wykonaniu jakiegoś zadania.	1	6	4,69	1,16	1,346	-0,752	0
14. Rozpoznać obszary, w których były więzień powinien się zmienić.	1	6	4,08	1,218	1,484	-0,345	-0,476

Twierdzenie:	Min.	Maks.	M	SD	Wariancja	Skośność	Kurtoza
15. Przeanalizować sytuację prawną byłego więźnia zgłaszającego się do Pana/Pani instytucji lub organizacji.	1	6	3,68	1,37	1,876	-0,02	-0,74
16. Stworzyć raport dotyczący sytuacji psychospołecznej byłego więźnia.	1	6	3,35	1,339	1,793	0,043	-0,686
17. Przyjąć krytykę od byłego więźnia.	1	6	3,96	1,364	1,862	-0,48	-0,406
18. Pokierować zespołem specjalistów wspomagających readaptację byłych więźniów.	1	6	3,42	1,283	1,647	-0,043	-0,599
19. Mediować między stronami konfliktu.	1	6	3,59	1,25	1,562	-0,043	-0,46
20. Przewidzieć problemy, które mogą pojawić się w pracy zespołowej.	1	6	3,84	1,143	1,307	-0,256	-0,281
21. Nawiązać kontakt z byłym więźniem zgłaszającym się do Pana/Pani instytucji/organizacji.	1	6	4,4	1,151	1,324	-0,497	-0,125
22. Właściwie ocenić potrzeby byłego więźnia zgłaszającego się do Pana/Pani instytucji/organizacji.	1	6	4,19	1,146	1,313	-0,396	-0,213
23. Przeanalizować sytuację społeczną byłego więźnia zgłaszającego się do Pana/Pani instytucji/organizacji.	1	6	4,03	1,275	1,625	-0,301	-0,649
24. Wskazać, jakie ułatwienia w prawie są przewidziane dla pracodawców zatrudniających byłych więźniów.	1	6	3,56	1,328	1,765	-0,031	-0,773
25. Zdiagnozować problemy byłego więźnia przychodzącego do Pana/Pani instytucji/organizacji.	1	6	4	1,255	1,575	-0,273	-0,601
26. Przedstawić w zrozumiały sposób wyniki swojej pracy profesjonalnym i nieprofesjonalnym odbiorcom.	1	6	4,08	1,178	1,388	-0,31	-0,491
27. Powstrzymać swoją reakcję emocjonalną w sytuacji kontaktu z byłym więźniem.	1	6	4,4	1,272	1,617	-0,815	0,252
28. Dostosować się do nowej roli w zespole.	1	6	4,38	1,12	1,255	-0,509	-0,16
29. Zorganizować pracę grupy zadaniowej.	1	6	4,08	1,218	1,483	-0,282	-0,628
30. Doradzić byłemu więźniowi, w jaki sposób powinien poszukiwać pracy.	1	6	4,53	1,188	1,412	-0,762	0,086
31. Odpowiednio potraktować byłego więźnia.	1	6	4,76	1,24	1,537	-1,045	0,582
32. Przeprowadzić efektywną rozmowę z byłym więźniem.	1	6	4,58	1,117	1,248	-0,65	0,032
33. Wskazać organizacje, które zajmują się pomocą byłym więźniom.	1	6	4,3	1,312	1,722	-0,502	-0,541
34. Szybko przyswoić wiedzę dotyczącą pomocy osobom wychodzącym z więzienia.	1	6	4,44	1,29	1,665	-0,571	-0,55
35. Wybrać właściwe dla siebie szkolenie, które zwiększyłoby Pana/Pani kompetencje zawodowe.	1	6	4,74	1,174	1,378	-0,846	0,162
36. Zachować równowagę między dystansem a bliskością w relacji z byłym więźniem zgłaszającym się do Pana/Pani organizacji/instytucji.	1	6	4,55	1,281	1,642	-0,753	-0,121

Twierdzenie:	Min.	Maks.	M	SD	Wariancja	Skośność	Kurtoza
37. Ustalić priorytety dla zespołu, w którym by Pan/Pani pracował(a).	1	6	4,17	1,209	1,461	-0,406	-0,376
38. Prowadzić cykliczne spotkania grupy zadaniowej.	1	6	3,97	1,258	1,583	-0,297	-0,564
39. Wskazać konkretne sposoby rozwiązania problemów pojawiających w trakcie pracy zespołowej.	1	6	3,99	1,153	1,329	-0,409	-0,352
40. Wskazać konkretne przepisy prawne mówiące o ułatwieniach w zatrudnianiu byłych więźniów.	1	6	3,62	1,321	1,745	-0,085	-0,724
41. Powiedzieć, że nie podoba się Panu/Pani sposób zachowania byłego więźnia.	1	6	4,5	1,189	1,413	-0,662	-0,016
42. Przeprowadzić mediację między byłym więźniem a jego rodziną.	1	6	3,49	1,271	1,616	-0,103	-0,62
43. Przekonać konkretnego pracodawcę, że były więzień, którego Pana/Pani poleca będzie dobrym pracownikiem.	1	6	3,83	1,194	1,425	-0,31	-0,324
44. Wymienić oraz podać adresy instytucji/organizacji, w których może znaleźć pomoc były więzień.	1	6	4	1,338	1,791	-0,32	-0,606
45. Przygotować prelekcję na temat byłych więźniów, jako grupy społecznej.	1	6	3,41	1,358	1,844	0,093	-0,711
46. Doradzić, w jakim obszarze powinien kształcić się były więzień, aby w przyszłości zdobyć pracę.	1	6	4,04	1,241	1,541	-0,369	-0,312
47. Powiedzieć współpracownikowi w pracy, że zaniedbuje swoje obowiązki zawodowe.	1	6	4,04	1,142	1,304	-0,286	-0,361
48. Wskazać, w jakich firmach w Pana/Pani regionie mogą znaleźć pracę byli więźniowie.	1	6	3,7	1,291	1,666	-0,162	-0,571
49. Wskazać obszary swojego funkcjonowania zawodowego, w których potrzebuje Pan/Pani szkoleń.	1	6	4,58	1,174	1,378	-0,625	-0,173
50. Podać nazwy narzędzi (kwestionariuszy, testów), które można wykorzystać do pracy z byłym więźniem.	1	6	3,33	1,386	1,921	0,061	-0,727
51. Przygotować w formie pisemnej krótką diagnozę rynku pracy, uwzględniającą zapotrzebowanie na pracę byłych więźniów.	1	6	3,56	1,333	1,778	-0,153	-0,542
52. Rozpocząć rozmowę z byłym więźniem zgłaszającym się do Pana/Pani organizacji/instytucji.	1	6	4,57	1,206	1,454	-0,645	-0,288
53. Zwrócić uwagę byłemu więźniowi, że jego zachowanie jest niewłaściwe.	1	6	4,48	1,198	1,436	-0,681	-0,076
54. Wymienić ostatnie zmiany w przepisach prawnych dotyczące byłych więźniów.	1	6	3,09	1,385	1,919	0,226	-0,766
55. Zachęcić do rozmowy byłego więźnia, który ewidentnie nie chce z Panem/Panią rozmawiać.	1	6	4	1,196	1,43	-0,364	-0,366
56. Zachęcić pracodawcę do zatrudnienia byłego więźnia.	1	6	3,68	1,191	1,418	-0,112	-0,466
57. Ocenic czy były więzień ma silną motywację do podjęcia pracy.	1	6	4,13	1,2	1,439	-0,42	-0,316

Twierdzenie:	Min.	Maks.	M	SD	Wariancja	Skośność	Kurtoza
58. Pocieszyć byłego więźnia znajdującego się w trudnej sytuacji życiowej.	1	6	4,2	1,222	1,492	-0,41	-0,474
59. Wymienić dziesięć sposobów radzenia sobie ze stresem.	1	6	4,04	1,215	1,477	-0,313	-0,362
60. Skrytykować postępowanie zgłaszającego się do Pana/Pani byłego więźnia.	1	6	4,17	1,26	1,587	-0,486	-0,252

Następnie na materiale empirycznym zebranym przy wykorzystaniu SKOW-RBW przeprowadzono analizę głównych składowych metodą Oblimin z normalizacją Kaisera. Analiza czynnikowa pozwala na wykrycie ukrytej struktury w zbiorze danych (Stanisz, 2007). Kryterium KMO i testu sferyczności Bartletta dla pozostawionych twierdzeń okazały się być wysoce zadowalające, potwierdzając możliwość przeprowadzenia analiz na zebranych danych. Wyniki uzyskane w trakcie eksploracyjnej analizy czynnikowej zawiera tabela 2. Sześcioczynnikowe rozwiązanie pozwala na wyjaśnienie około 71,75% wariancji wyniku. Za kryterium usuwania ładunków czynnikowych przyjęto wartość 0,4. Zgodnie z tym założeniem do pierwszej składowej weszło 8 pozycji, drugiej – 7 pozycji, trzeciej - 5 pozycji, czwartej – 8 pozycji, piątej 10 pozycji oraz szóstej – 7 pozycji. Wartości ładunków czynnikowych w poszczególnych wymiarach wahały się w przedziale od 0,406 do 0,881.

Tabela 2. Wyniki analizy czynnikowej dla twierdzeń SKOW-RBW

Twierdzenie	Składowa					
	1	2	3	4	5	6
16. Stworzyć raport dotyczący sytuacji psychospołecznej byłego więźnia.*	,641					
23. Przeanalizować sytuację społeczną byłego więźnia zgłaszającego się do Pana/Pani instytucji/organizacji. *	,590					
25. Zdiagnozować problemy byłego więźnia przychodzącego do Pana/Pani instytucji/organizacji. *	,558					
14. Rozpoznać obszary, w których były więzień powinien się zmienić. *	,490					
44. Wymienić oraz podać adresy instytucji/organizacji, w których może znaleźć pomoc były więzień.	,447	,440				
22. Właściwie ocenić potrzeby byłego więźnia zgłaszającego się do Pana/Pani instytucji/organizacji. *	,441					
33. Wskazać organizacje, które zajmują się pomocą byłym więźniom. *	,433					
15. Przeanalizować sytuację prawną byłego więźnia zgłaszającego się do Pana/Pani instytucji lub organizacji. *	,406					
17. Przyjąć krytykę od byłego więźnia.						
21. Nawiązać kontakt z byłym więźniem zgłaszającym się do Pana/Pani instytucji/organizacji.						
34. Szybko przyswoić wiedzę dotyczącą pomocy osobom wychodzącym z więzienia.						
54. Wymienić ostatnie zmiany w przepisach prawnych dotyczące byłych więźniów. *		,778				
51. Przygotować w formie pisemnej krótką diagnozę rynku pracy, uwzględniającą zapotrzebowanie na pracę byłych		,776				

Twierdzenie	Składowa					
	1	2	3	4	5	6
więźniów. *						
48. Wskazać, w jakich firmach w Pana/Pani regionie mogą znaleźć pracę byli więźniowie. *		,722				
40. Wskazać konkretne przepisy prawne mówiące o ułatwieniach w zatrudnianiu byłych więźniów. *		,687				
24. Wskazać, jakie ułatwienia w prawie są przewidziane dla pracodawców zatrudniających byłych więźniów. *		,657				
46. Doradzić, w jakim obszarze powinien kształcić się były więzień, aby w przyszłości zdobyć pracę. *		,526				
50. Podać nazwy narzędzi (kwestionariuszy, testów), które można wykorzystać do pracy z byłym więźniem.		,495				
45. Przygotować prelekcję na temat byłych więźniów, jako grupy społecznej.						
57. Ocenic czy były więzień ma silną motywację do podjęcia pracy.						
60. Skrytykować postępowanie zgłaszającego się do Pana/Pani byłego więźnia. *			,881			
53. Zwrócić uwagę byłemu więźniowi, że jego zachowanie jest niewłaściwe. *			,797			
41. Powiedzieć, że nie podoba się Panu/Pani sposób zachowania byłego więźnia. *			,776			
47. Powiedzieć współpracownikowi w pracy, że zaniedbuje swoje obowiązki zawodowe. *			,569			
55. Zachęcić do rozmowy byłego więźnia, który ewidentnie nie chce z Panem/Panią rozmawiać. *			,472			
36. Zachować równowagę między dystansem a bliskością w relacji z byłym więźniem zgłaszającym się do Pana/Pani organizacji/institucji.						
52. Rozpocząć rozmowę z byłym więźniem zgłaszającym się do Pana/Pani organizacji/institucji.						
59. Wymienić dziesięć sposobów radzenia sobie ze stresem.						
1. Wydrukować z Internetu ogłoszenie z ofertą pracy dla osoby zagrożonej wykluczeniem społecznym. *				,650		
2. Wspomóc byłego więźnia w przygotowaniu dokumentów aplikacyjnych. *				,580		
11. Wysłać maila do instytucji wspomagającej readaptację byłych więźniów. *				,507		
35. Wybrać właściwe dla siebie szkolenie, które zwiększyłoby Pana/Pani kompetencje zawodowe. *				,496		
7. Aktywnie wysłuchać byłego więźnia zgłaszającego się do Pana/Pani instytucji/organizacji. *				,467		
6. Przenalizować i zaprezentować nowy przepis prawny dotyczący wspomagania zatrudnienia byłych więźniów. *				,460		
49. Wskazać obszary swojego funkcjonowania zawodowego, w których potrzebuje Pan/Pani szkoleń.				,434		
42. Przeprowadzić mediację między byłym więźniem a jego rodziną.				-,411		
30. Doradzić byłemu więźniowi, w jaki sposób powinien poszukiwać pracy.						
13. Poprosić jednego ze współpracowników o pomoc w wykonaniu jakiegoś zadania.						

Twierdzenie	Składowa					
	1	2	3	4	5	6
31. Odpowiednio potraktować byłego więźnia.						
10. Kierować zespołem kilku osób. *					,835	
29. Zorganizować pracę grupy zadaniowej. *					,776	
38. Prowadzić cykliczne spotkania grupy zadaniowej. *					,752	
37. Ustalić priorytety dla zespołu, w którym by Pan/Pani pracował(a). *					,718	
18. Pokierować zespołem specjalistów wspomagających readaptację byłych więźniów. *					,695	
20. Przewidzieć problemy, które mogą pojawić się w pracy zespołowej. *					,690	
19. Mediować między stronami konfliktu. *					,662	
39. Wskazać konkretne sposoby rozwiązania problemów pojawiających w trakcie pracy zespołowej. *					,631	
9. Zarządzać współpracą instytucji/organizacji wspomagających byłych więźniów we wchodzeniu na rynek pracy. *					,541	
28. Dostosować się do nowej roli w zespole.					,436	
26. Przedstawić w zrozumiały sposób wyniki swojej pracy profesjonalnym i nieprofesjonalnym odbiorcom.						
12. Rozwiązać konflikt z byłym więźniem zgłaszającym się do Pana/Pani instytucji/organizacji.						
4. Przekonać byłego więźnia do postępowania w sposób aprobowany społecznie. *						-,771
5. Zmotywować byłego więźnia do poszukiwania pracy. *						-,706
56. Zachęcić pracodawcę do zatrudnienia byłego więźnia.		,457				-,582
43. Przekonać konkretnego pracodawcę, że był więźniem, którego Pana/Pani poleca będzie dobrym pracownikiem. *						-,546
3. Ukryć swoje stereotypowe przekonania dotyczące osób, które miały konflikt z prawem. *						-,488
8. Wypracować kompromisowe rozwiązanie wspólnie z byłym więźniem. *						-,473
58. Pocieszyć byłego więźnia znajdującego się w trudnej sytuacji życiowej. *						-,418
27. Powstrzymać swoją reakcję emocjonalną w sytuacji kontaktu z byłym więźniem.						
32. Przeprowadzić efektywną rozmowę z byłym więźniem.						

* - twierdzenia wchodzące do ostatecznej wersji metody

Wyniki analizy czynnikowej przedstawiono następnie do oceny sędziom kompetentnym (4 osoby, psychologowie zajmujący się problematyką więźniów). Ich zadaniem była merytoryczna analiza twierdzeń wchodzących do poszczególnych dymensji oraz zaproponowanie dla nich nazw. Sędziowie po dyskusji przyjęli następujące nazwy dla wymiarów: Umiejętność diagnozowania potrzeb byłego więźnia i kapitału wspierającego; Znajomość rynku pracy i przepisów prawnych związanych z zatrudnianiem byłego więźnia; Asertywność/stanowczość w środowisku pracy; Umiejętność tworzenia właściwego warsztatu pracy z byłym więźniem w procesie readaptacji zawodowej; Kompetencje do zarządzania pracą zespołową; Umiejętności perswazyjne w pracy z byłym więźniem. Do poszczególnych wymiarów wchodziła różna liczba twierdzeń. Przed zaakceptowaniem ostatecznej wersji metody przeprowadzono merytoryczną analizę twierdzeń wchodzących do poszczególnych

wymiarów. Z pierwszej składowej usunięto jedną pozycję (ładunek powyżej 0,4 również dla drugiej składowej). Z drugiej składowej jedną pozycję nie pasującą merytorycznie do wymiaru. Podobnie postąpiono z czwartą składową, gdzie odrzucono dwa twierdzenia. W ostatnich dwóch składowych usunięto dodatkowo po jednej pozycji. W tabeli 2 twierdzenia pozostawione do ostatecznej wersji metody oznaczone są gwiazdkami.

W przypadku wszystkich wymiarów SKOW-RBW występują istotne statystycznie i znaczące pod względem wielkości interkorelacje (por. Tabela 3). Podjęto zatem decyzję o stworzeniu nowego wskaźnika w metodzie w postaci wyniku ogólnego: Kompetencje pracownika – wynik globalny.

Tabela 3. Interkorelacje wymiarów SKOW-RBW (r-Pearsona)

Wymiar:	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
Umiejętność diagnozowania potrzeb byłego więźnia i kapitału wspierającego (1)	-	,678(**)	,661(**)	,744(**)	,795(**)	,786(**)
Znajomość rynku pracy i przepisów prawnych związanych z zatrudnianiem byłego więźnia (2)	,678(**)	-	,654(**)	,607(**)	,667(**)	,630(**)
Asertywność/ stanowczość w środowisku pracy (3)	,661(**)	,654(**)	-	,600(**)	,620(**)	,686(**)
Umiejętność tworzenia właściwego warsztatu pracy z byłym więźniem w procesie readaptacji zawodowej (4)	,744(**)	,607(**)	,600(**)	-	,714(**)	,751(**)
Kompetencje do zarządzania pracą zespołową (5)	,795(**)	,667(**)	,620(**)	,714(**)	-	,744(**)
Umiejętności perswazyjne w pracy z byłym więźniem (6)	,786(**)	,630(**)	,686(**)	,751(**)	,744(**)	-

Oznaczenia: ** korelacje istotne na poziomie 0,01

2.3. Opis skal wchodzących w skład SKOW-RBW

Skali Kompetencji Osób Wspomagających Readaptację Byłych Więźniów składa się z 39 twierdzeń i pozwala na pomiar sześciu wymiarów kompetencji związanych funkcjonowaniem zawodowym i wspomaganiem readaptacji byłych więźniów oraz wskaźnik globalny poziomu kompetencji. Dymensje mierzą następujące umiejętności:

- **Umiejętność diagnozowania potrzeb byłego więźnia i kapitału wspierającego** – zdolność analizowania sytuacji byłego więźnia, jego problemów, obszarów, które powinien zmienić, umiejętność właściwej oceny byłego więźnia oraz przygotowania raportu dotyczącego jego sytuacji psychospołecznej.
- **Znajomość rynku pracy i przepisów prawnych związanych z zatrudnianiem byłego więźnia** – znajomość uregulowań prawnych dotyczących byłych więźniów i potencjalnych pracodawców, umiejętność przygotowania diagnozy rynku i wskazania konkretnych miejsc, w których może znaleźć pracę były więzień, wiedza na temat obszarów kształcenia

gwarantujących w przyszłości znalezienie pracy przez osobę z historią pobytu w zakładzie karnym.

- **Asertywność/ stanowczość w środowisku pracy** – umiejętność wyrażania krytyki w stosunku do byłego więźnia, stanowczość w kontakcie z klientem, ale i ze współpracownikami.
- **Umiejętność tworzenia właściwego warsztatu pracy z byłym więźniem w procesie readaptacji zawodowej** – umiejętność wspierania byłego więźnia w formalnym aspekcie wchodzenia na rynek pracy (pomoc w przygotowaniu dokumentów aplikacyjnych, wydrukowaniu właściwej oferty pracy), zdolność do aktywnego słuchania byłego więźnia, dbałość o swój warsztat pracy i rozwój w obszarach, które są dla niego kluczowe.
- **Kompetencje do zarządzania pracą zespołową** – zdolność do kierowania zespołem i organizacji pracy zespołowej, umiejętność ustalania priorytetów w pracy grupowej, przewidywania problemów i mediowania między stronami konfliktu.
- **Umiejętności perswazyjne w pracy z byłym więźniem** – zdolność do motywowania byłego więźnia, przekonywania pracodawców, co do zatrudniania osób opuszczających zakłady karne, umiejętność zachęcenia do działania nawet w trudnej sytuacji oraz zdolność maskowania swoich stereotypowych przekonań na temat osób mających konflikt z prawem.
- **Kompetencje pracownika - wynik globalny** – globalna zdolność do kompetentnego i efektywnego wykonywania obowiązków zawodowych związanych ze wspieraniem byłych więźniów.

2.4 Własności psychometryczne wymiarów SKOW-RBW

Właściwie przygotowane narzędzie diagnostyczne powinno posiadać określone parametry psychometryczne (Mańkowska, 2010). Zaliczyć można do nich: rzetelność, trafność oraz możliwość zinterpretowania uzyskanych z nich wyników w kategoriach: niskie, przeciętne i wysokie.

2.4.1 Statystyki opisowe dla wymiarów SKOW-RBW

Tabela 4 zawiera statystyki opisowe dla poszczególnych wymiarów SKOW-RBW wraz z testem normalności rozkładu. We wszystkich skalach rozkłady są skośne ujemnie. Wartość skośności waha się w przedziale od -0,982 do -0,136. Wyniki we wszystkich wymiarach znacząco odbiegają od normalności rozkładu. Najbardziej w przypadku *Umiejętności tworzenia właściwego warsztatu pracy z byłym więźniem w procesie readaptacji zawodowej*, gdzie jest znacząco więcej osób o wyższych wynikach w tej dymensji.

Tabela 4. Statystyki opisowe dla wymiarów SKOW-RBW

Wymiar:	Min.	Maks.	M	SD	Skośność	K-S	p
Umiejętność diagnozowania potrzeb byłego więźnia i kapitału wspierającego	7	42	27,42	7,377	-,319	,071	,001
Znajomość rynku pracy i przepisów prawnych związanych z zatrudnianiem byłego więźnia	6	36	21,34	6,660	-,136	,062	,001
Asertywność/stanowczość w środowisku pracy	5	30	21,00	5,208	-,607	,101	,001
Umiejętność tworzenia właściwego warsztatu pracy z byłym więźniem w procesie readaptacji zawodowej	6	36	28,00	6,120	-,982	,128	,001
Kompetencje do zarządzania pracą zespołową	5 ²	54	34,37	9,452	-,348	,077	,001
Umiejętności perswazyjne w pracy z byłym więźniem	6	36	24,85	5,947	-,623	,098	,001
Kompetencje pracownika - wynik globalny	49	231	156,98	35,270	-,520	,073	,001

2.4.2 Rzetelność

Dla wymiarów tworzących ostateczną wersję SKOW-RBW obliczono wskaźniki rzetelności. Wykorzystano w tym celu współczynniki alfa Cronbacha (por. Tabela 5). Wartość współczynnika bliska 1 oznacza wysoką jednorodność twierdzeń wchodzących w skład konkretnego wymiaru (Mańkowska, 2010). Uzyskane wartości pozwalają stwierdzić, że poszczególne wymiary SKOW-RBW jednorodne. Najwyższą wartość alfa uzyskano w przypadku wyniku globalnego kompetencji (0,978) i Kompetencji do zarządzania pracą zespołową, najniższą w zakresie Umiejętność tworzenia właściwego warsztatu pracy z byłym więźniem w procesie readaptacji zawodowej (0,893).

Tabela 5. Miara rzetelności wymiarów SKOW-RBW (alfa Cronbacha)

Wymiar:	Liczba pozycji	alfa Cronbacha
Umiejętność diagnozowania potrzeb byłego więźnia i kapitału wspierającego	7	0,922
Znajomość rynku pracy i przepisów prawnych związanych z zatrudnianiem byłego więźnia	6	0,913
Asertywność/stanowczość w środowisku pracy	5	0,902
Umiejętność tworzenia właściwego warsztatu pracy z byłym więźniem w procesie readaptacji zawodowej	6	0,893
Kompetencje do zarządzania pracą zespołową	9	0,951
Umiejętności perswazyjne w pracy z byłym więźniem	6	0,900
Kompetencje pracownika - wynik globalny	39	0,978

2.4.3 Trafność

² Wynik znajduje się poniżej wartości dla wymiaru składającego się z 9 pozycji z powodu braków danych.

Trafność odnosi się do sprawdzenia czy dany test mierzy to, do czego został stworzony (Mańkowska, 2010). W przypadku SKOW-RBW trafność sprawdzano poprzez korelację wyników metody z innymi narzędziami do pomiaru funkcjonowania psychospołecznego. Wybrano tu trzy wskaźniki: Kwestionariusz Oceny Własnego Życia (KOWZ), eksperymentalną wersję Kwestionariusz Przystosowania do Miejsca Pracy (KP), a także jednoitemowy wskaźnik satysfakcji z pracy.

KOWZ zawiera pozycje dotyczące badania nasilenia sytuacji trudnych (deprywacja potrzeb psychicznych i biologicznych, nadmierne obciążenie fizyczne i/lub psychiczne, konflikty wewnętrzne, poczucie zagrożenia, przeszkody w realizacji celów, trudności w zrozumieniu nowych napływających bodźców), doświadczanych sukcesów oraz doświadczanych porażek w życiu osobistym, rodzinnym i zawodowym w ramach trzech perspektyw czasowych (przeszłość, teraźniejszość, przyszłość). Poszczególne pozycje oceniane są na skali od 1 (nigdy) do 5 (bardzo często). Metoda była z powodzeniem wykorzystywana dotychczas w różnych badaniach dotyczących osób mających konflikt z prawem, ale również tych z obszaru szeroko rozumianego przystosowania społecznego (Niewiadomska, 2007, Niewiadomska, Chwaszcz, 2010). Założono, że wyniki w SKOW-RBW będą związane z wysokim poczuciem sukcesów i niskim poczuciem porażek. Korelacje pomiędzy SKOW-RBW a KOWZ zawiera tabela 6.

Tabela 6. Związek KOWZ i SKOW-RBW (współczynnik r-Pearsona)

Wymiar:	Umiejętność diagnozowania potrzeb byłego więźnia i kapitału wspierającego	Znajomość rynku pracy i przepisów prawnych związanych z zatrudnianiem byłego więźnia	Asertywność/stanowczość w środowisku pracy	Umiejętność tworzenia właściwego warsztatu pracy z byłym więźniem w procesie readaptacji zawodowej	Kompetencje do zarządzania pracą zespołową	Umiejętności perswazyjne w pracy z byłym więźniem	Kompetencje pracownika - wynik globalny
Nasilenie sytuacji trudnych w przeszłości	-,089(*)	-0,064	-,092(*)	-,121(**)	-,116(**)	-,174(**)	-,126(**)
Nasilenie sukcesów w przeszłości	,393(**)	,252(**)	,326(**)	,409(**)	,438(**)	,446(**)	,442(**)
Nasilenie porażek w przeszłości	-,144(**)	-,128(**)	-,160(**)	-,232(**)	-,221(**)	-,244(**)	-,219(**)
Perswazja przeszłość	,440(**)	,343(**)	,330(**)	,397(**)	,476(**)	,410(**)	,471(**)
Nasilenie sytuacji trudnych obecnie	-,240(**)	-,144(**)	-,180(**)	-,279(**)	-,248(**)	-,306(**)	-,271(**)
Nasilenie sukcesów obecnie	,400(**)	,291(**)	,304(**)	,417(**)	,430(**)	,431(**)	,444(**)
Nasilenie porażek obecnie	-,200(**)	-,144(**)	-,167(**)	-,278(**)	-,255(**)	-,298(**)	-,260(**)
Perswazja obecnie	,402(**)	,382(**)	,370(**)	,375(**)	,454(**)	,414(**)	,467(**)
Nasilenie sytuacji trudnych w przyszłości	-,186(**)	-,132(**)	-,171(**)	-,240(**)	-,182(**)	-,285(**)	-,227(**)
Nasilenie sukcesów w przyszłości	,343(**)	,231(**)	,322(**)	,402(**)	,343(**)	,375(**)	,386(**)
Nasilenie porażek w przyszłości	-,196(**)	-,148(**)	-,218(**)	-,253(**)	-,244(**)	-,283(**)	-,257(**)
Perswazja przyszłość	,364(**)	,341(**)	,397(**)	,374(**)	,417(**)	,398(**)	,440(**)

Oznaczenia: * korelacja istotna na poziomie 0,05; ** korelacje istotne na poziomie 0,01

Zgodnie z założeniami prawie wszystkie (oprócz jednego) wymiary SKOW-RBW koreluje pozytywnie z sukcesami w przeszłości, teraźniejszości i przyszłości. Negatywne związki odnotowano natomiast z nasileniem sytuacji trudnych w przeszłości, nasileniem porażek w przeszłości oraz antycypacją porażek. Związek potwierdzający trafność SKOW-RBW uzyskano również w przypadku wymiaru perswazyjnego (korelacja dodatnia).

Drugim kryterium trafności było powiązanie wyników SKOW-RBW ze skalą Przystosowania do Miejsca Pracy. Inspiracją teoretyczną metody jest Teorii Anomii Społecznej R. Mertona (Bartczuk, 2012). Metoda umożliwia ocenę w zakresie pięciu potrzeb związanych z funkcjonowaniem w środowisku pracy:

- Potrzeby w zakresie współpracy
- Potrzeby w zakresie rozwoju zawodowego

- Potrzeby w zakresie satysfakcji
- Potrzeby w zakresie standardów zawodowych
- Potrzeby w zakresie pracy z klientem

W tym przypadku zakładano o trafności SKOW-RBW będą świadczyły ujemne powiązania z poszczególnymi wymiarami KP. Korelacje metod obrazuje tabela 7.

Tabela 7. Korelacja pomiędzy wynikami SKOW-RBW a KP (współczynnik r-Pearsona)

Wymiar:	Potrzeby w zakresie współpracy	Potrzeby w zakresie rozwoju zawodowego	Potrzeby w zakresie satysfakcji	Potrzeby w zakresie standardów zawodowych	Potrzeby w zakresie pracy z klientem
Umiejętność diagnozowania potrzeb byłego więźnia i kapitału wspierającego	-,456(**)	-,547(**)	-,389(**)	0,037	-0,002
Znajomość rynku pracy i przepisów prawnych związanych z zatrudnianiem byłego więźnia	-,276(**)	-,471(**)	-,368(**)	0,02	-0,041
Asertywność w środowisku pracy	-,373(**)	-,483(**)	-,353(**)	-0,054	-0,073
Umiejętność tworzenia właściwego warsztatu pracy z byłym więźniem w procesie readaptacji zawodowej	-,519(**)	-,617(**)	-,386(**)	0,028	-0,064
Kompetencje do zarządzania pracą zespołową	-,458(**)	-,594(**)	-,378(**)	,092(*)	0,047
Umiejętności perswazyjne w pracy z byłym więźniem	-,523(**)	-,557(**)	-,456(**)	0,011	-0,017
Kompetencje pracownika - wynik globalny	-,504(**)	-,636(**)	-,449(**)	0,035	-0,021

Oznaczenia: * korelacja istotna na poziomie 0,05; ** korelacje istotne na poziomie 0,01

W tym przypadku również uzyskano korelacje zgodne z założeniami. Dotyczą one jednak tylko dwóch z pięciu wymiarów KP. Osoby uzyskujące wysokie wyniki w poszczególnych wymiarach kompetencji mają niższe deficyty w obszarach KP. Związek taki nie pojawił się w dwóch miarach: Potrzeby w zakresie standardów zawodowych oraz Potrzeby w zakresie pracy z klientem. Na tym etapie taki układ zależności jest trudny do wytłumaczenia. Być może jest to efekt zastosowania eksperymentalnej wersji KP. Wynik ten wymaga dalszej weryfikacji.

Ostatnim kryterium weryfikacji trafności było sprawdzenie powiązań miary kompetencji osób wspomagających pozytywną readaptację byłych więźniów z poziomem satysfakcji z wykonywanej pracy (por. Tabela, 8). Satysfakcja mierzona była przy pomocy jednej pozycji. [Proszę ocenić na skali od 0 (brak) do 7 (bardzo duża) satysfakcję z wykonywanej pracy]. Przyjęto założenie, że osoby uzyskujące wyniki w miarach kompetencji otrzymają również wyższe rezultaty w satysfakcji z pracy (por. Ko, 2012). Wyniki potwierdzają to założenie. Wszystkie miary kompetencji łączą się z poziomem

satysfakcji z pracy. Prawdopodobnie kompetentny pracownik jest bardziej efektywny i odnosi więcej sukcesów, co w efekcie przekłada się na uzyskiwaną przez niego satysfakcję.

Tabela 8. Korelacja pomiędzy wynikami SKOW-RBW a satysfakcją z wykonywanej pracy (współczynnik rho-Spearmana)

Wymiar:	Satysfakcja z wykonywanej pracy
Umiejętność diagnozowania potrzeb byłego więźnia i kapitału wspierającego	,406(**)
Znajomość rynku pracy i przepisów prawnych związanych z zatrudnianiem byłego więźnia	,317(**)
Asertywność/stanowczość w środowisku pracy	,343(**)
Umiejętność tworzenia właściwego warsztatu pracy z byłym więźniem w procesie readaptacji zawodowej	,398(**)
Kompetencje do zarządzania pracą zespołową	,382(**)
Umiejętności perswazyjne w pracy z byłym więźniem	,444(**)
Kompetencje pracownika - wynik globalny	,439(**)

Oznaczenia: ** korelacje istotne na poziomie 0,01

Analiza wzorca powiązań SKOW-RBW z percepcją sukcesów i porażek, potrzebami w środowisku pracy oraz satysfakcją z wykonywania obowiązków zawodowych wykazała, że metoda mierzy aspekt funkcjonowania, do którego została przygotowana.

2.4.4. Normy

Zgromadzony w trakcie badań empirycznych materiał posłużył do przygotowania orientacyjnych norm dla poszczególnych wymiarów SKOW-RBW. Dzięki normalizacji możliwe jest przekształcenie wyniku surowego osoby badanej na wynik standaryzowany oraz jego interpretacja. Tworząc normy zdecydowano się na skalę przedziałową, stenową (Mańkowska, 2010). Ten rodzaj skali ma rozpiętość od 1 do 10 ze średnią 5,5 i odchyleniem wynoszącym 2 (Hornowska, 2001). Wyniki tego przekształcenia zamieszczone są w tabeli 9.

Tabela 9. Orientacyjne normy stenowe dla SKOW-RBW (N=527).

Sten	Umiejętność diagnozowania potrzeb byłego więźnia i kapitału wspierającego	Znajomość rynku pracy i przepisów prawnych związanych z zatrudnianiem byłego więźnia	Asertywność/stanowczość w środowisku pracy	Umiejętność tworzenia właściwego warsztatu pracy z byłym więźniem w procesie readaptacji zawodowej	Kompetencje do zarządzania pracą zespołową	Umiejętności perswazyjne w pracy z byłym więźniem	Kompetencje pracownika - wynik globalny	Sten
1	do 12	do 7	do 8	do 11	do 15	do 10	do 77	1
2	13-14	8-10	9-11	12-16	16-17	11-13	78-93	2
3	15-18	11-13	12-15	17-20	18-24	14-18	94-122	3
4	19-23	14-17	16-18	21-25	25-30	19-22	123-145	4
5	24-27	18-21	19-20	26-28	31-34	23-25	146-160	5
6	28-31	22-24	21-23	29-31	35-39	26-27	161-176	6
7	32-34	25-27	24-25	32-33	40-42	28-27	177-189	7
8	35-37	28-30	26-27	34	43-47	30-32	190-205	8
9	38-39	31-33	28-29	35	48-50	33-34	206-217	9
10	od 40	od 34	30	36	od 51	od 35	od 218	10

W przypadku skali stenowej przyjmuje się, że wyniki z przedziału 1-4 są traktowane jako niskie, 5-6 przeciętne i 7-10 wysokie.

2.5. Stosowanie

2.5.1 Procedura badania

SGDB-BW przeznaczona jest do badań indywidualnych i grupowych. Przed rozpoczęciem badania należy nawiązać z osobą/osobami dobry kontakt, zredukować niepewność i wzbudzić zaufanie. Konieczne jest też uzyskanie dobrowolnej zgody od diagnozowanego, szczególnie w sytuacji, gdy wyniki będą udostępniane bezpośrednim przełożonym. Warto też podjąć działania wzmacniające motywację do badań np. poinformować, że dzięki wynikom uzyskanym w kwestionariuszu można będzie zaplanować konkretne szkolenia czy też dostarczyć do instytucji konkretną wiedzę.

Po nawiązaniu kontaktu i uzyskaniu zgody należy podać osobie/osobom badanej/badany papierową wersję SKOW-RBW (por. Załącznik) i zasugerować wypełnienie danych metryczkowych. Następnie prosimy o przeczytanie instrukcji. Po zakończeniu pytamy czy osoba/osoby rozumie/rozumieją polecenie i jeszcze raz przypominamy, definiujemy skalę odpowiedzi: „Proszę

pamiętać, że kategoria 1 oznacza zdecydowanie źle a 6 zdecydowanie dobrze”. Dalej prosimy o rozpoczęcie wypełniania metody. W sytuacji gdy któreś z pytań jest dla osoby/osób niejasne, możliwe jest jego indywidualne klaryfikacja, jednak bez sugerowania którejkolwiek z odpowiedzi. W przypadku badań grupowych warto wyjaśnić twierdzenie w taki sposób, aby nie zakłócać wypełniania metody innym. Gdy osoba/y skończy/ą, dziękujemy jej/im za wypełnienie kwestionariusza i wskazujemy czas, w którym będzie/będą mogła/y zapoznać się ze swoimi wynikami i ich interpretacją. Badanie metodą trwa około 10-12 minut.

2.5.2 Obliczanie wyników

Kategorie odpowiedzi wybrane przez osobę badaną należy przeliczyć zgodnie z kluczem zamieszczonym w tabeli 10. Wyniki w poszczególnych wymiarach sumujemy zgodnie z kategoriami odpowiedzi, czyli przypisujemy odpowiednią wartość za każdą z odpowiedzi, czyli 1, 2, 3, 4, 5, 6. Metoda nie zawiera twierdzeń odwróconych.

Tabela 10. Pozycje wchodzące w skład poszczególnych wymiarów SKOW-RBW.

Wymiar:	Liczba pozycji	Nr pozycji wchodzących w skład danego wymiaru
Umiejętność diagnozowania potrzeb byłego więźnia i kapitału wspierającego	7	1, 7, 13, 19, 25, 30, 35
Znajomość rynku pracy i przepisów prawnych związanych z zatrudnianiem byłego więźnia	6	2, 8, 14, 20, 26, 31
Asertywność/stanowczość w środowisku pracy	5	3, 9, 15, 21, 36,
Umiejętność tworzenia właściwego warsztatu pracy z byłym więźniem w procesie readaptacji zawodowej	6	4, 10, 16, 27, 32, 37
Kompetencje do zarządzania pracą zespołową	9	5, 11, 17, 22, 23, 28, 29, 33, 38
Umiejętności perswazyjne w pracy z byłym więźniem	6	6, 12, 18, 24, 34, 39
Kompetencje pracownika - wynik globalny	39	Suma wszystkich pozycji w teście

Oznaczenie: R- pozycje odwrócone

Po zsumowaniu wyników w każdym z wymiarów należy je przeliczyć na skalę stenową. W tym celu odszukujemy wartość wyniku surowego dla konkretnego wymiaru w tabeli 8 i sprawdzamy, jakiej wartości znormalizowanej on odpowiada.

2.5.3 Interpretacja wyników

Zgodnie z przyjętymi zasadami interpretacji skali stenowej wyniki z przedziału 1-3 traktuje się jako niskie, 4 – obniżone, 5-6 przeciętne, 7 podwyższone i 8-10 wysokie. Wszystkie wymiary SKOW-RBW mają charakter pozytywny. Oznacza to, że im wyższy wynik w którymkolwiek z wymiarów, tym

bardziej właściwy poziom danej kompetencji. Wysokie wyniki uzyskiwane przez osobę badaną we wszystkich podskalach oraz wyniku globalnym świadczą o bardzo wysokich kompetencjach do pracy z byłymi więźniami. Jeżeli w którymś z wymiarów osoba uzyska wynik z przedziału 1-3 stena oznaczało to będzie jej deficyt w tym zakresie i konieczność uzyskania odpowiednio przygotowanego profesjonalnego wsparcia (szkolenia, warsztaty, zdobycie dodatkowej wiedzy). Warto pamiętać, że SKOW-RBW nie może być jedynym kryterium diagnostycznym. Wyniki z tej metody warto uzupełnić o inne wskaźniki m.in. z obserwacji, wywiadu lub innych wystandaryzowanych narzędzi diagnostycznych.

2.5.3 Zastosowanie

SKOW-RBW służy do oceny poziomu kompetencji osób wspomagających pozytywną readaptację byłych więźniów. SKOW-RBW może być stosowana jako miara przesiewowa wśród pracowników instytucji pomocowych i organizacji pozarządowych wspierających osoby, które opuścił zakład karny. Dzięki metodzie możliwa jest szybka ocena kompetencji pracownika i wskazanie jego ewentualnych deficytów. SKOW-RBW może być wykorzystywana jako jeden z elementów diagnozy potrzeb szkoleniowych w instytucjach, organizacjach pomocowych. Osobami stosującymi metodę w swojej pracy mogą być: doradcy zawodowi, trenerzy, coachowie, a także bezpośredni przełożeni pracowników w sytuacji awansu lub przydziału/zmiany obowiązków. Ostatnim obszarem zastosowania SKOW-RBW mogą być badania naukowe m.in. nad efektywnością pracowników szeroko rozumianych służb pomocowych.

3. Propozycje wskaźników do testowania SKOW-RBW

SKOW-RBW bada poziom kompetencji osób wspierających byłych więźniów. Kryteriami testującymi skuteczność metody mogą być informacje:

- e) od bezpośredniego przełożonego dotyczące opinii o konkretnym pracowniku opracowywane np. w trakcie oceny okresowej;
- f) wskaźniki efektywności funkcjonowania zawodowego, m.in. liczba osób byłych więźniów, którym udało się pomóc, opinie zbierane od byłych więźniów w formie ankiet ewaluacyjnych;
- g) ocena osoby przez najbliższych współpracowników w aspekcie fachowości pełnienia obowiązków zawodowych;
- h) z innych testów psychologicznych zestawione z wynikami SKOW-RBW.
- i) pochodzące z ilościowych wskaźników uzyskanych w technice socjometrycznej.
- j) od osób stosujących metodę w pracy zawodowej (trenerzy, coachowie): Czy według nich jest ona skuteczna? Czy informacje uzyskane w trakcie badania są zgodne z ich obserwacjami? Czy osoby, które uzyskały wysokie wyniki w SKOW-RBW są postrzegane jako dobrzy

pracownicy? Jak wyniki uzyskane w SKOW-RBW korespondują z zachowaniem osoby w miejscu pracy?

- k) uzyskiwane w trakcie ośrodków rozwoju i zestawione z wynikami SKOW-RBW.

Załącznik 3 – Skala Kompetencji Osób Wspierających Readaptację Byłych Więźniów

SKOW-RBW

imię i nazwisko:

Data urodzenia: Płeć: K M

Wykształcenie: Zawód:

Miejsce zamieszkania:

INSTRUKCJA

Ludzie różnią się łatwością podejmowania działań. Poniżej znajduje się szereg sytuacji, zachowań. Proszę ocenić na skali od 1 (zdecydowanie źle) do 6 (zdecydowanie dobrze), jak dobrze poradził(a)by sobie Pan/Pani gdyby miał(a) wykonać każde z nich. Prosimy o szczerze odpowiedzi.

1 – zdecydowanie źle

...

6 – zdecydowanie dobrze

Jak dobrze poradził(a)by sobie Pan/Pani, gdyby miał(a):

1.	Stworzyć raport dotyczący sytuacji psychospołecznej byłego więźnia.	1	2	3	4	5	6
2.	Wymienić ostatnie zmiany w przepisach prawnych dotyczące byłych więźniów.	1	2	3	4	5	6
3.	Zwrócić uwagę byłemu więźniowi, że jego zachowanie jest niewłaściwe.	1	2	3	4	5	6
4.	Wybrać właściwe dla siebie szkolenie, które zwiększyłoby Pana/Pani kompetencje zawodowe.	1	2	3	4	5	6
5.	Pokierować zespołem specjalistów wspomagających readaptację byłych więźniów.	1	2	3	4	5	6
6.	Przekonać konkretnego pracodawcę, że były więzień, którego Pana/Pani poleca będzie dobrym pracownikiem.	1	2	3	4	5	6
7.	Przeanalizować sytuację społeczną byłego więźnia zgłaszającego się do Pana/Pani instytucji/organizacji.	1	2	3	4	5	6
8.	Przygotować w formie pisemnej krótką diagnozę rynku pracy, uwzględniającą zapotrzebowanie na pracę byłych więźniów.	1	2	3	4	5	6
9.	Powiedzieć, że nie podoba się Panu/Pani sposób zachowania byłego więźnia.	1	2	3	4	5	6
10.	Aktywnie wysłuchać byłego więźnia zgłaszającego się do Pana/Pani instytucji/organizacji.	1	2	3	4	5	6
11.	Przewidzieć problemy, które mogą pojawić się w pracy zespołowej.	1	2	3	4	5	6
12.	Ukryć swoje stereotypowe przekonania dotyczące osób, które miały konflikt z prawem.	1	2	3	4	5	6
13.	Zdiagnozować problemy byłego więźnia przychodzącego do Pana/Pani instytucji/organizacji.	1	2	3	4	5	6

1 – zdecydowanie źle

...

6 – zdecydowanie dobrze**Jak dobrze poradzi(a)by sobie Pan/Pani, gdyby miał(a):**

14.	Wskazać, w jakich firmach w Pana/Pani regionie mogą znaleźć pracę byli więźniowie.	1	2	3	4	5	6
15.	Powiedzieć współpracownikowi w pracy, że zaniedbuje swoje obowiązki zawodowe.	1	2	3	4	5	6
16.	Przenalizować i zaprezentować nowy przepis prawny dotyczący wspomagania zatrudnienia byłych więźniów.	1	2	3	4	5	6
17.	Mediować między stronami konfliktu.	1	2	3	4	5	6
18.	Wypracować kompromisowe rozwiązanie wspólnie z byłym więźniem.	1	2	3	4	5	6
19.	Rozpoznać obszary, w których były więzień powinien się zmienić.	1	2	3	4	5	6
20.	Wskazać konkretne przepisy prawne mówiące o ułatwieniach w zatrudnianiu byłych więźniów.	1	2	3	4	5	6
21.	Zachęcić do rozmowy byłego więźnia, który ewidentnie nie chce z Panem/Panią rozmawiać.	1	2	3	4	5	6
22.	Kierować zespołem kilku osób.	1	2	3	4	5	6
23.	Wskazać konkretne sposoby rozwiązania problemów pojawiających w trakcie pracy zespołowej.	1	2	3	4	5	6
24.	Pocieszyć byłego więźnia znajdującego się w trudnej sytuacji życiowej.	1	2	3	4	5	6
25.	Właściwie ocenić potrzeby byłego więźnia zgłaszającego się do Pana/Pani instytucji/organizacji.	1	2	3	4	5	6
26.	Wskazać, jakie ułatwienia w prawie są przewidziane dla pracodawców zatrudniających byłych więźniów.	1	2	3	4	5	6
27.	Wydrukować z Internetu ogłoszenie z ofertą pracy dla osoby zagrożonej wykluczeniem społecznym.	1	2	3	4	5	6
28.	Zorganizować pracę grupy zadaniowej.	1	2	3	4	5	6
29.	Zarządzać współpracą instytucji/organizacji wspomagających byłych więźniów we wchodzeniu na rynek pracy.	1	2	3	4	5	6
30.	Wskazać organizacje, które zajmują się pomocą byłym więźniom.	1	2	3	4	5	6
31.	Doradzić, w jakim obszarze powinien kształcić się były więzień, aby w przyszłości zdobyć pracę.	1	2	3	4	5	6
32.	Wspomóc byłego więźnia w przygotowaniu dokumentów aplikacyjnych.	1	2	3	4	5	6
33.	Prowadzić cykliczne spotkania grupy zadaniowej.	1	2	3	4	5	6
34.	Przekonać byłego więźnia do postępowania w sposób aprobowany społecznie.	1	2	3	4	5	6
35.	Przeanalizować sytuację prawną byłego więźnia zgłaszającego się do Pana/Pani instytucji lub organizacji.	1	2	3	4	5	6
36.	Skrytykować postępowanie zgłaszającego się do Pana/Pani byłego więźnia.	1	2	3	4	5	6
37.	Wysłać maila do instytucji wspomagającej readaptację byłych więźniów.	1	2	3	4	5	6
38.	Ustalić priorytety dla zespołu, w którym by Pan/Pani pracował(a).	1	2	3	4	5	6
39.	Zmotywować byłego więźnia do poszukiwania pracy.	1	2	3	4	5	6

B3. Zapotrzebowania rynku pracy/pracodawców na pracę byłych więźniów

1. Założenia teoretyczne narzędzi do pomiaru zapotrzebowania rynku pracy/pracodawców na pracę byłych więźniów oraz wsparcie ze strony instytucji wspomagających readaptację byłych więźniów

Przegląd dotychczasowych praktyk badawczych wykazał brak narzędzi do badania zapotrzebowania na pracę byłych więźniów. W związku z tym postanowiono je opracować w trakcie realizacji projektu innowacyjnego. Podstawą konstrukcji narzędzi do pomiaru zapotrzebowania na pracę byłych więźniów były standardy metodologiczne badań ankietowych i sondażowych. Jak również aktualna wiedza z zakresu tworzenia pytań/wskaźników i pomiaru w psychologii oraz socjologii (por. Franfort-Nachmias i Nachmias, 2001; Babbie, 2004; Schaeffer i Presser, 2003). Z uwagi na przedmiot badań i trudność w bezpośrednim dotarciu do potencjalnych osób badanych zdecydowano się na przygotowanie ankiety papierowej (pocztowej lub rozsyłanej), która może być również przekształcona w formę internetową. Do niewątpliwych zalet tej formy prowadzenia badań zaliczyć można (por. Franfort-Nachmias i Nachmias, 2001):

- stosunkowo niskie koszty;
- obniżenie błędów wynikające ze stronnictwa wpływu cech ankietera lub stosowanych przez niego technik;
- możliwość zapewnienia respondentom wysokiego stopnia anonimowości;
- możliwość dłuższego zastanowienia się respondenta nad odpowiedzią;
- możliwość zebrania danych od osób rozproszonych w dużym obszarze geograficznym przy wydatkowaniu stosunkowo niskich kosztów.

Wśród wad należy z kolei wymienić:

- konieczność stosowania prostych, łatwo zrozumiałych pytań i czytelnych instrukcji;
- brak możliwości dopytywania i oceny, jak badany rozumie dane pytania, pojęcia;
- brak kontroli, kto wypełnia ankietę;
- niski odsetek odpowiedzi (w związku z tym warto stosować różne formy zachęty do udziału w badaniach, m.in. przypomnienie, podkreślanie ważności celu, uzyskiwanie wsparcia lub patronatu szanowanych instytucji w trakcie badań)

Dobrze przygotowane narzędzia do badań sondażowych dają możliwość zebrania dużej liczby informacji, które mogą stać się w przyszłości cenne z punktu widzenia projektowania skutecznych oddziaływań.

2. Konstrukcja narzędzi zapotrzebowania na pracę byłych więźniów

2.1. Konstrukcja wersji do testowania

Punktem wyjścia do tworzenia narzędzi mierzących zapotrzebowanie na pracę byłych więźniów stały się:

1. analizy rynku pracy prowadzone przez różnego rodzaju instytucje i upublicznione w formie raportów. Wzorowano się głównie na dwóch opracowaniach: „Uczelnia Przyjazna Pracodawcom. Raport z badań w II edycji projektu Uczelnia Przyjazna Pracodawcom” - przygotowanym przez Instytut Pracy i Spraw Socjalnych oraz publikacji PARP pt. Jakich pracowników potrzebują polscy pracodawcy? Raport z badań pracodawców i ofert pracy realizowanych w 2010 r. w ramach projektu „Bilans Kapitału Ludzkiego”;
2. wywiady focusowe i grupy robocze z reprezentantami instytucji wspomagających readaptację byłych więźniów (urzędy pracy, organizacje pozarządowe) oraz pracodawcami;
3. indywidualne badania eksploracyjne przy pomocy pytań otwartych zrealizowane na grupie byłych więźniów (N=190), pracowników wspomagających readaptację byłych więźniów oraz pracodawców (N=760)

2.2. Opis wersji metody

W oparciu o powyższe źródła opracowano trzy metody. Każda z nich zawiera instrukcję, rozbudowaną metryczkę, prośbę o wskazanie informacji czy aktualnie firma zatrudnia byłych więźniów oraz ocenę możliwości zatrudnienia byłego więźnia w przyszłości, a także właściwe pytania/twierdzenia (łącznie z metryczką jest 12 ogólnych kategorii). We wszystkich wersjach pojawia się również pytanie otwarte odnoszące się do konkretnych działań ze strony instytucji wspomagających readaptację byłych więźniów, które zachęciłyby pracodawców do zatrudnienia byłego więźnia.

Trzy opracowane narzędzia to:

1. **Skala Zapotrzebowania na Pracę Byłych Więźniów (ZA-BW v1 → por. Załącznik 4)** – służy do badania zapotrzebowania w zakresie zawodów/sektorów, w których mogą znaleźć pracę byli więźniowie. Zawiera zarówno pytania otwarte, jak i zamknięte. Kluczowymi kategoriami zawartymi w narzędziu jest pytanie o zawody, w których w badanej firmie mogłaby znaleźć pracę osoba opuszczająca zakład karny, a także zadanie polegające na oszacowaniu zapotrzebowania na pracę byłych więźniów w pięciu sektorach, tj:
 - Przemysł i górnictwo
 - Budownictwo i transport

- Handel, hotelarstwo, gastronomia
- Usługi specjalistyczne
- Edukacja
- Opieka zdrowotna i pomoc społ.

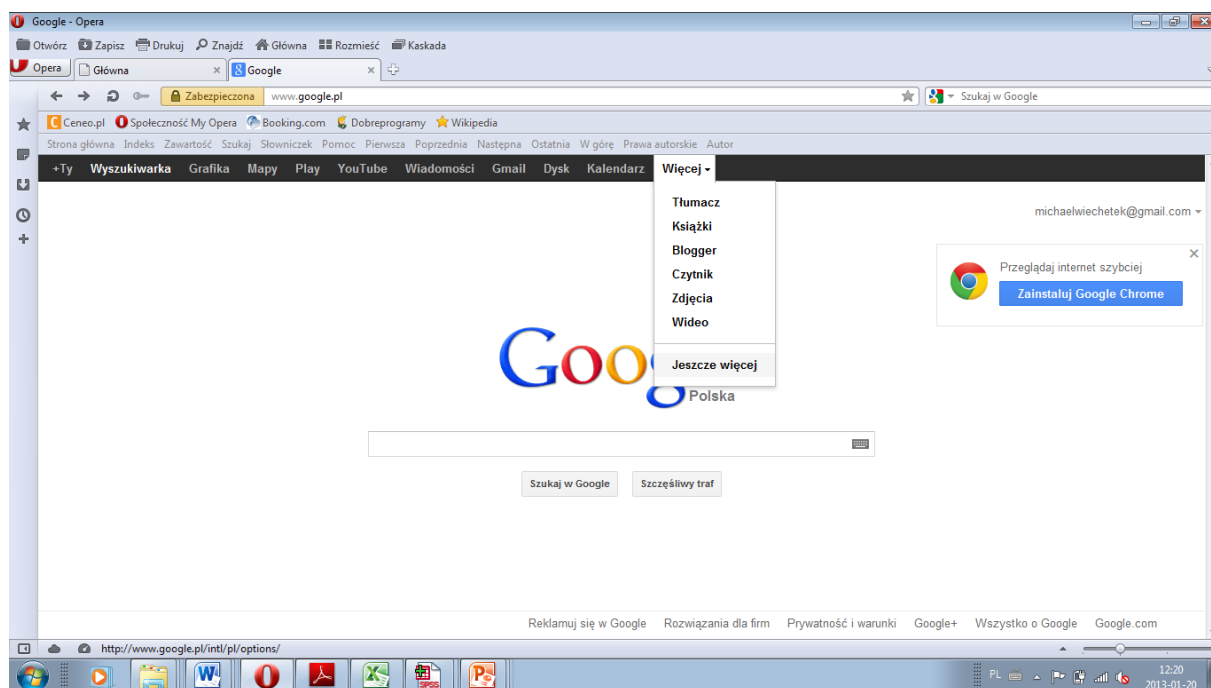
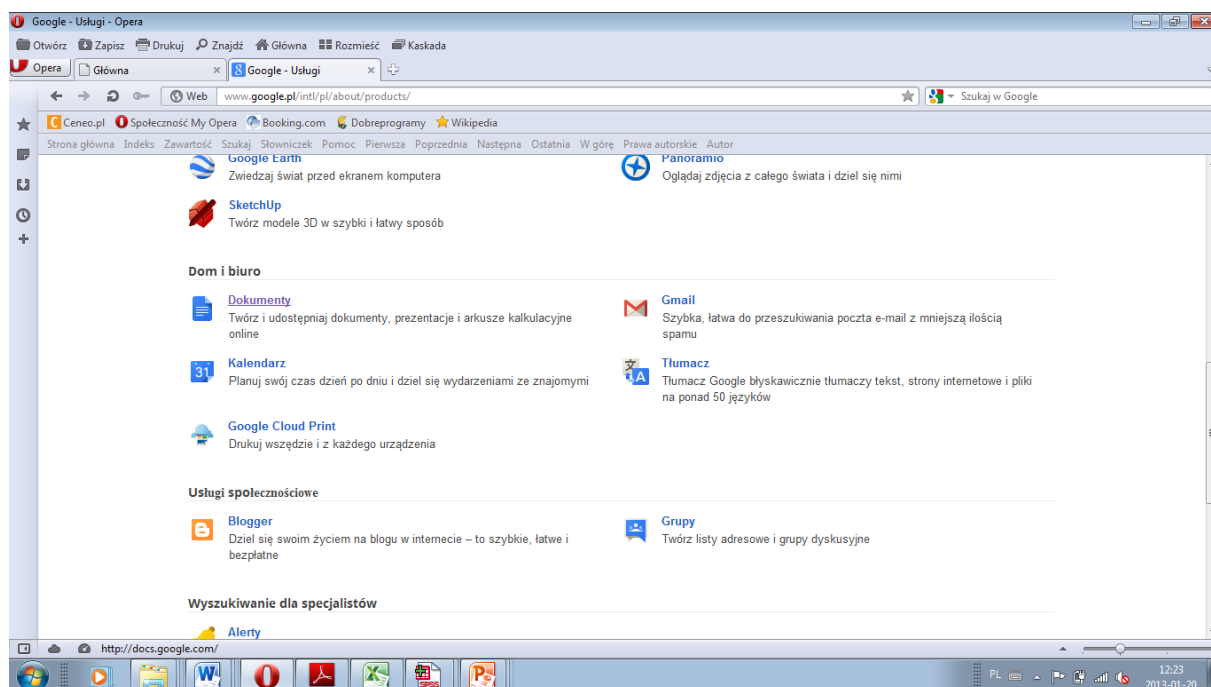
2. **Skala Zapotrzebowania na Umiejętności (ZA-BW v2 → por. Załącznik 5)** - zestaw pytań otwartych i skal szacunkowych odnoszących się do tego, jakie umiejętności są potrzebne pracodawcom w kontekście zatrudnialności byłych więźniów. Trzon tej metody stanowi lista dwunastu umiejętności, które musi ocenić badany pod kątem ich kluczowości w znalezieniu pracy.
3. **Skala Zapotrzebowania Pracodawców na Wsparcie ze Strony Instytucji Rynku Pracy (ZA-BW v1 → por. Załącznik 6)** – zestaw pytań otwartych i skal szacunkowych służących do oceny zapotrzebowania pracodawców na wsparcie ze strony instytucji wspomagającej readaptację byłych więźniów w kontekście ich zatrudnialności. Najistotniejszym elementem tej metody jest lista 13 kategorii wsparcia, które mogą okazać się istotne z punktu widzenia pracodawcy. Zadaniem badanego jest oszacowanie stopnia, w jakim chciałby, aby były zrealizowane.

2.3. Stosowanie

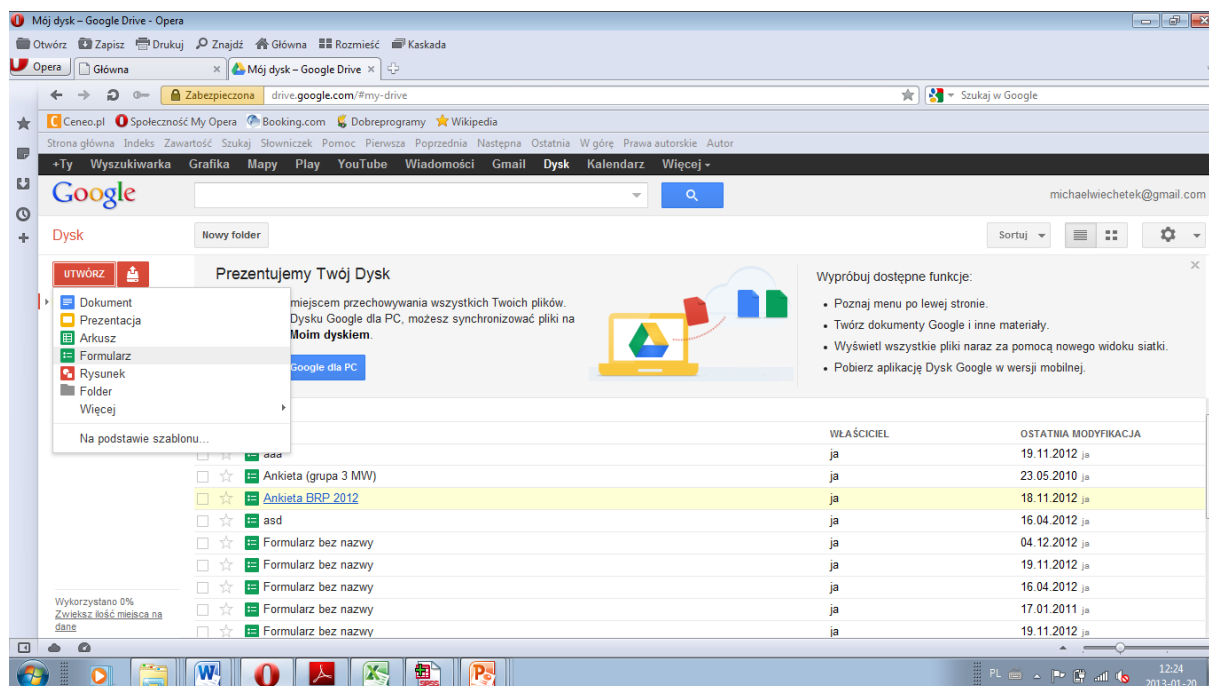
2.3.1 Procedura badania

Narzędzia przeprowadzone są do badań sondażowych wśród pracodawców. Jednorazowo powinno wykorzystywać się tylko jedną wersję narzędzia w przypadku konkretnego respondenta. Ankiety powinny być dostarczane w formie papierowej drogą pocztową lub osobiście. W takim wypadku należy dokładnie przemyśleć sposób odebrania wypełnionej metody i rozważyć np. podpisanie umowy z jednym z operatorów pocztowych. Możliwe jest również przygotowanie internetowej wersji metody. W tym celu można przenieść pytania, twierdzenia zawarte w papierowej wersji do aplikacji internetowej. Na rynku dostępnych jest wiele tego typu narzędzi. Spora ich część jest bezpłatna i pozwala na bardzo szybkie i intuicyjne stworzenie ankiety internetowej, rozesłanie linku do potencjalnych respondentów, zapisanie wyników np. w formie arkusza kalkulacyjnego a nawet zobrazowanie wyników w postaci prostych wykresów. Jednym z przykładów takiego narzędzia jest formularz Google. Aby skorzystać z tej możliwości wystarczy założyć bezpłatne konto na Gmail-u oraz zalogować się korzystając z loginu i swojego hasła na stronie www.google.pl. Po zalogowaniu należy postępować zgodnie z następującymi krokami:

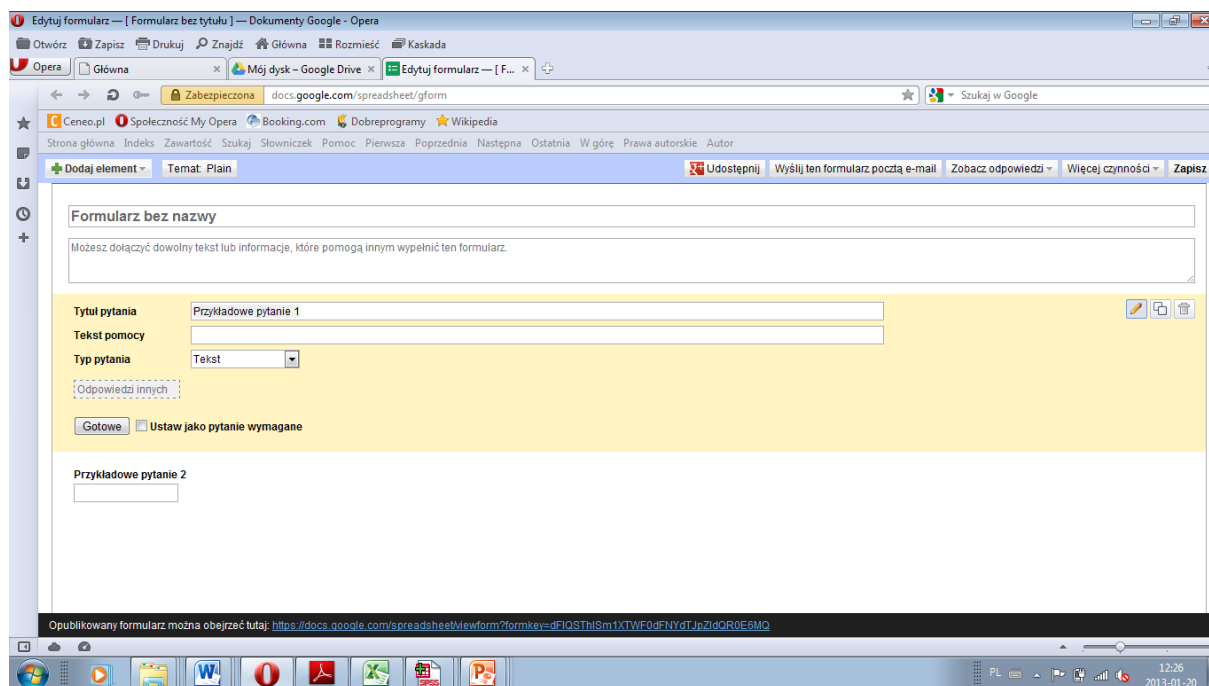

1- wybór „więcej” w prawym górnym rogu a następnie „jeszcze więcej”**2 – po przejściu do kolejnego ekranu odszukujemy kategorię „dom i biuro” i wybieramy dokumenty**

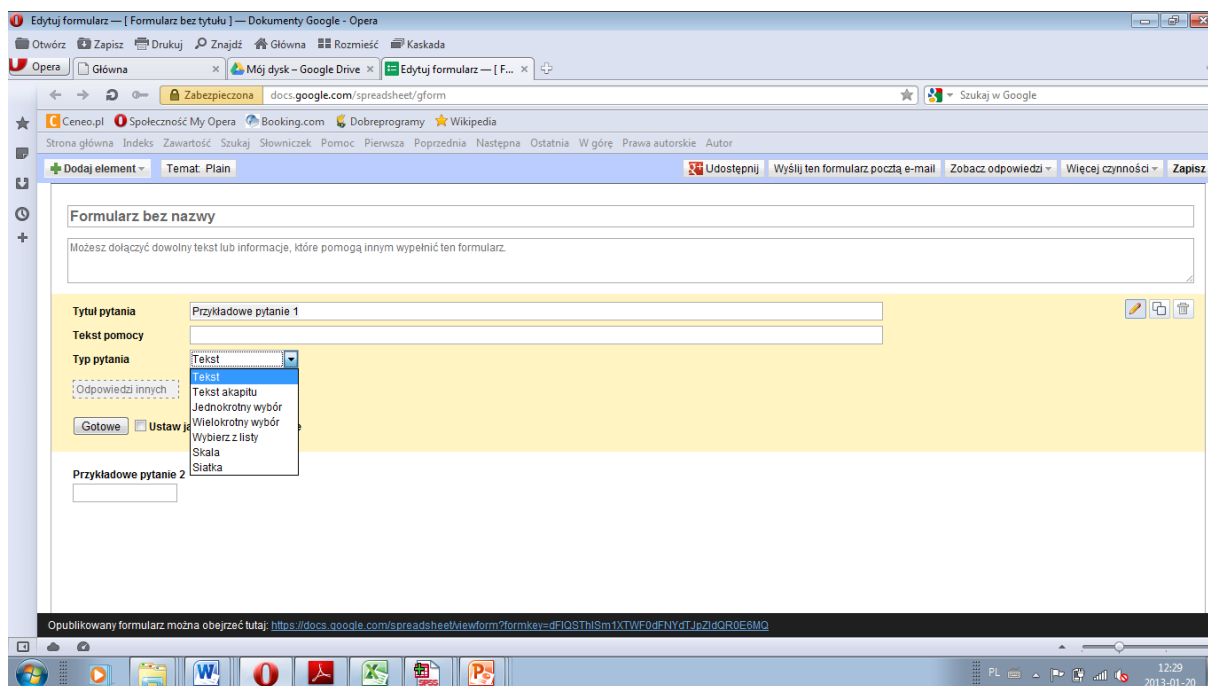
3- na kolejnej podstronie wybieramy przycisk „utwórz” oraz klikamy na „formularz”

4 – po wybraniu tej opcji przechodzimy do interfejsu narzędzia umożliwiającego tworzenie ankiety internetowej

5 – mamy tu do wyboru kilka pól, które należy wypełnić np. nazwą, instrukcją oraz konkretnymi pytaniami. Aplikacja umożliwia tworzenie pytań zarówno otwartych, jak i zamkniętych a także umożliwiających szacowanie nasilenia odpowiedzi

6 – posługiwanie się narzędziem jest intuicyjne i nie wymaga wcześniejszego przygotowania ani znajomości zaawansowanych rozwiązań informatycznych. Istotna może się okazać jedynie informacja, że link do ankiety wyświetlany jest na dole ekranu pod pytaniami. Aby przesłać go respondentom wystarczy go skopiować i załączyć do wiadomości mailowej (lub przy pomocy przycisku dostępnego w prawym górnym rogu ekranu) albo umieścić na stronie internetowej konkretnej organizacji lub instytucji. W razie jakichkolwiek problemów technicznych można skorzystać z pomocy znajdującej się na ekranie w kroku trzecim (ikonka „trybiku” w prawym górnym rogu).

2.3.2 Obliczanie wyników

Wyniki uzyskane w trakcie badań narzędziami do pomiaru zapotrzebowania na pracę byłych więźniów można analizować jakościowo i ilościowo. Analiza jakościowa jest wstępnym etapem oceny uzyskanych wyników. Ilościowa wymaga zakodowania odpowiedzi w formie liczbowej. W przypadku twierdzeń mierzonych na skalach szacunkowych kodujemy np. w arkuszu kalkulacyjnym cyfrę zaznaczoną przez respondenta lub dla metryczki przypisujemy arbitralnie własne kody numeryczne. W odniesieniu do pytań otwartych przed przystąpieniem do kodowania warto wcześniej przeczytać wszystkie odpowiedzi i przeprowadzić kategoryzację tworząc kilka ogólnych kategorii. W przypadku stosowania internetowej wersji narzędzia kodowanie w arkuszu kalkulacyjnym przeprowadzane jest automatycznie. W tym przypadku odpowiedzi na pytania otwarte wymagają jednak również stworzenia kategorii. Obliczając nasilenie występowania poszczególnych odpowiedzi można stosować

standardowe statystyki opisowe takie, jak częstość, procent, mediana, dominanta lub średnia. Dla bardziej zaawansowanych użytkowników możliwe jest wyliczanie związków między poszczególnymi zmiennymi lub typologizacja oczekiwań, zapotrzebowań pracodawców przy pomocy statystyk wielowymiarowych.

2.3.3 Interpretacja wyników

Narzędzia mają charakter eksploracyjny. Nie posiadają norm, ani kategorii odniesienia. Interpretując uzyskane dane należy odwołać się jedynie do częstości występowania poszczególnych kategorii odpowiedzi lub ich nasilenia w kontekście pozostałych zmiennych (w przypadku skal szacunkowych).

2.3.4 Zastosowanie

Narzędzia ZA-BW v1-3 mogą być wykorzystywane do badania rzeczywistego zapotrzebowania na pracę byłych więźniów (lub wsparcie pracodawców w tym zakresie) w konkretnych rejonach kraju lub nawet w miejscowościach. Wyniki uzyskane w trakcie takiej diagnozy mogą być punktem wyjścia do przygotowywania konkretnych i skutecznych działań ukierunkowanych na pracodawców, ale również i na samych byłych więźniów w zakresie rozwoju kompetencji, umiejętności, kwalifikacji realnie potrzebnych w danym środowisku. Mogą stanowić także punkt wyjścia do tworzenia prognoz dotyczących zapotrzebowania na pracę byłych więźniów w konkretnych miejscach.

3. Propozycje wskaźników do testowania narzędzi zapotrzebowania na pracę byłych więźniów.

Testując narzędzia warto:

- pytać osoby, które je stosują, jak bardzo wartościowe są dane zebrane przy ich pomocy;
- gromadzić informacje zwrotne od respondentów na temat zrozumiałości poszczególnych pytań, twierdzeń oraz przydatności kategorii, które są nim mierzone;

w dalszej perspektywie ciekawym byłoby sprawdzenie czy działania inspirowane wynikami zgromadzonymi przy pomocy metody okazały się rzeczywiście skuteczne – byłby to pośredni wskaźnik trafności analizy potrzeb prowadzonej przy wykorzystaniu narzędzi ZA-BW v1-3.

Załącznik 4 - Skala Zapotrzebowania na Pracę Byłych Więźniów (ZA-BW v1)

ZA-BW v1

Celem badań jest poznanie rzeczywistego zapotrzebowania na pracę byłych więźniów. Dzięki Pana/Pani odpowiedziom możliwe będzie zaplanowanie skutecznych działań ukierunkowanych na zwiększenie szansy powrotu do aktywności zawodowej tej grupy osób. Poniżej znajduje się szereg pytań twierdzeń. Prosimy o wpisanie lub zaznaczenie w nich tej odpowiedzi, która zgodna jest z Pana/Pani przekonaniami. Na początku prosimy o wypełnienie kilku danych socjodemograficznych, które pozwolą dokładniej przeanalizować zebrane dane.

1. Wiek (Proszę wpisać liczbę lat)lat

2. Płeć

- ☐ kobieta
- ☐ mężczyzna

3. Wykształcenie:

- ☐ podstawowe
- ☐ zawodowe
- ☐ średnie
- ☐ wyższe

4. Gdzie znajduje się Pana/Pani aktualne miejsce pracy?

- ☐ wieś
- ☐ małe miasto (do 100 tys. mieszkańców)
- ☐ duże miasto (powyżej 100 tys. mieszkańców)

4a. W jakim województwie aktualnie Pan/Pani pracuje? (Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź)

- ☐ dolnośląskie
- ☐ mazowieckie
- ☐ podkarpackie
- ☐ pomorskie
- ☐ inne (jakie?.....)

5. Charakter pracy (Proszę zaznaczyć właściwą odpowiedź)

- ☐ pracodawca (właściciel firmy lub praca na stanowisku kierowniczym)
- ☐ inny (jaki? proszę wpisać

6. Wielkość firmy (Proszę wybrać jedną odpowiedź):

- ☐ duże przedsiębiorstwo (powyżej 250 pracowników)
- ☐ średnie przedsiębiorstwo (51-250 pracowników)
- ☐ małe przedsiębiorstwo (10-50 pracowników)
- ☐ mikroprzedsiębiorstwo (poniżej 10 pracowników)

7. Branża (Proszę wybrać odpowiedź):

- ☐ handel
☐ produkcja
☐ usługi

8. Czy aktualnie w swojej firmie zatrudnia Pan/Pani byłych więźniów?

- ☐ tak
☐ nie

9. W jakim stopniu w przyszłości był(a)by Pani/Pan skłonny/a zatrudnić byłego więźnia? (Proszę zaznaczyć na skali)

w bardzo małym 1 – 2 – 3 – 4 – 5 – 6 – 7 – 8 – 9 – 10 w dużym

10. Jakie działania instytucji wspomagających pozytywną readaptację mogłoby zachęcić Pana/Panią do zatrudniania byłych więźniów?

.....

11. Proszę ocenić zapotrzebowanie na pracę byłych więźniów w poniższych branżach/sektorach

1- bardzo małe

.....

6 - bardzo duże

Przemysł i górnictwo	1	2	3	4	5	6
Budownictwo i transport	1	2	3	4	5	6
Handel, hotelarstwo, gastronomia	1	2	3	4	5	6
Usługi specjalistyczne	1	2	3	4	5	6
Edukacja	1	2	3	4	5	6
Opieka zdrowotna i pomoc społ.	1	2	3	4	5	6

12. Proszę wymienić zawody, w których w przyszłości w Pana/Pani firmie mogliby znaleźć pracę byli więźniowie?

.....

12. Zdobyć jakie umiejętności pozwoliłoby szybciej w przyszłości znaleźć pracę w Pana/Pani firmie osobie, która opuściła więzienie?

.....

Załącznik 5 - Skala Zapotrzebowania na Umiejętności (ZA-BW v2)

ZA-BW v2

Celem badań jest poznanie rzeczywistego zapotrzebowania umiejętności wśród byłych więźniów. Dzięki Pana/Pani odpowiedziom możliwe będzie zaplanowanie skutecznych działań ukierunkowanych na zwiększenie szansy powrotu do aktywności zawodowej tej grupy osób. Poniżej znajduje się szereg pytań twierdzeń. Prosimy o wpisanie lub zaznaczenie w nich tej odpowiedzi, która zgodna jest z Pana/Pani przekonaniami. Na początku prosimy o wypełnienie kilku danych socjodemograficznych, które pozwolą dokładniej przeanalizować zebrane dane.

1. Wiek (Proszę wpisać liczbę lat)lat
2. Płeć
 - ☐ kobieta
 - ☐ mężczyzna
3. Wykształcenie:
 - ☐ podstawowe
 - ☐ zawodowe
 - ☐ średnie
 - ☐ wyższe
4. Gdzie znajduje się Pana/Pani aktualne miejsce pracy?
 - ☐ wieś
 - ☐ małe miasto (do 100 tys. mieszkańców)
 - ☐ duże miasto (powyżej 100 tys. mieszkańców)
- 4a. W jakim województwie aktualnie Pan/Pani pracuje? (Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź)
 - ☐ dolnośląskie
 - ☐ mazowieckie
 - ☐ podkarpackie
 - ☐ pomorskie
 - ☐ inne (jakie?.....)
5. Charakter pracy (Proszę zaznaczyć właściwą odpowiedź)
 - ☐ pracodawca (właściciel firmy lub praca na stanowisku kierowniczym)
 - ☐ inny (jaki? proszę wpisać)
6. Wielkość firmy (Proszę wybrać jedną odpowiedź):
 - ☐ duże przedsiębiorstwo (powyżej 250 pracowników)
 - ☐ średnie przedsiębiorstwo (51-250 pracowników)
 - ☐ małe przedsiębiorstwo (10-50 pracowników)
 - ☐ mikroprzedsiębiorstwo (poniżej 10 pracowników)

7. Branża (Proszę wybrać odpowiedź):

- ☐ handel
☐ produkcja
☐ usługi

8. Czy aktualnie w swojej firmie zatrudnia Pan/Pani byłych więźniów?

- ☐ tak
☐ nie

9. W jakim stopniu w przyszłości był(a)by Pan/Pani skłonny/a zatrudnić byłego więźnia? (Proszę zaznaczyć na skali)

w bardzo małym 1 – 2 – 3 – 4 – 5 – 6 – 7 – 8 – 9 – 10 w dużym

10. Jakie działania instytucji wspomagających pozytywną readaptację mogłoby zachęcić Pana/Panią do zatrudniania byłych więźniów?

.....

11. Proszę ocenić stopień, w jakim poniżej kompetencje są kluczowe do znalezienia pracy przez byłych więźniów.

1- w bardzo małym

...

6 w bardzo dużym

• Umiejętność organizacji pracy	1	2	3	4	5	6
• Umiejętność obsługi klienta/kontakt z klientem	1	2	3	4	5	6
• Umiejętność rozwiązywania problemów	1	2	3	4	5	6
• Znajomość języków obcych	1	2	3	4	5	6
• Umiejętności interpersonalne	1	2	3	4	5	6
• Kreatywność	1	2	3	4	5	6
• Umiejętność pracy w grupie	1	2	3	4	5	6
• Umiejętność dostosowania się do zmian w otoczeniu	1	2	3	4	5	6
• Umiejętność obsługi maszyn urządzeń	1	2	3	4	5	6
• Umiejętność szybkiego uczenia się	1	2	3	4	5	6
• Umiejętność obsługi komputera i Internetu	1	2	3	4	5	6
• Umiejętność łączenia teorii z praktyką	1	2	3	4	5	6
• Inne (jakie?						

12. Zdobywanie jakich umiejętności pozwoliłoby szybciej w przyszłości znaleźć pracę w Pana/Pani firmie osobie, która opuściła więzienie?

.....

Załącznik 6 - Skala Zapotrzebowania Pracodawców na Wsparcie ze Strony Instytucji Rynku Pracy (ZA-BW v3)

ZA-BW v3

Celem badań jest poznanie rzeczywistego wsparcia oczekiwanego przez pracodawców ze strony instytucji, organizacji pozarządowych w kontekście zatrudnialności byłych więźniów. Dzięki Pana/Pani odpowiedziom możliwe będzie zaplanowanie skutecznych działań ukierunkowanych na zwiększenie efektywności współpracy pomiędzy pracodawcami a instytucjami rynku pracy. Poniżej znajduje się szereg pytań twierdzeń. Prosimy o wpisanie lub zaznaczenie w nich tej odpowiedzi, która zgodna jest z Pana/Pani przekonaniami. Na początku prosimy o wypełnienie kilku danych socjodemograficznych, które pozwolą dokładniej przeanalizować zebrane dane.

1. Wiek (Proszę wpisać liczbę lat)lat

2. Płeć

- ☐ kobieta
- ☐ mężczyzna

3. Wykształcenie:

- ☐ podstawowe
- ☐ zawodowe
- ☐ średnie
- ☐ wyższe

4. Gdzie znajduje się Pana/Pani aktualne miejsce pracy?

- ☐ wieś
- ☐ małe miasto (do 100 tys. mieszkańców)
- ☐ duże miasto (powyżej 100 tys. mieszkańców)

4a. W jakim województwie aktualnie Pan/Pani pracuje? (Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź)

- ☐ dolnośląskie
- ☐ mazowieckie
- ☐ podkarpackie
- ☐ pomorskie
- ☐ inne (jakie?.....)

5. Charakter pracy (Proszę zaznaczyć właściwą odpowiedź)

- ☐ pracodawca (właściciel firmy lub praca na stanowisku kierowniczym)
- ☐ inny (jaki? proszę wpisać)

6. Wielkość firmy (Proszę wybrać jedną odpowiedź):

- ☐ duże przedsiębiorstwo (powyżej 250 pracowników)
- ☐ średnie przedsiębiorstwo (51-250 pracowników)
- ☐ małe przedsiębiorstwo (10-50 pracowników)
- ☐ mikroprzedsiębiorstwo (poniżej 10 pracowników)

7. Branża (Proszę wybrać odpowiedź):

- ☐ handel
- ☐ produkcja
- ☐ usługi

8. Czy aktualnie w swojej firmie zatrudnia Pan/Pani byłych więźniów?

- ☐ tak
- ☐ nie

9. W jakim stopniu w przyszłości był(a)by Pani/Pan skłonny/a zatrudnić byłego więźnia? (Proszę zaznaczyć na skali)

w bardzo małym 1 – 2 – 3 – 4 – 5 – 6 – 7 – 8 – 9 – 10 w dużym

10. Jakie działania instytucji wspomagających pozytywną readaptację mogłoby zachęcić Pana/Panią do zatrudniania byłych więźniów?

.....

.....

.....

.....

.....

11. W jakim stopniu oczekuje Pan/Pani od instytucji publicznych i organizacji pozarządowych następujących form wsparcia w kontekście ewentualnego zatrudnienia byłych więźniów.

1- w bardzo małym

...

6 w bardzo dużym

• informacji na temat ułatwień finansowych związanych z zatrudnianiem byłych więźniów	1	2	3	4	5	6
• przekazania informacji na temat sposobów motywowania byłych więźniów do pracy	1	2	3	4	5	6
• wsparcia finansowego na etapie przygotowania stanowiska pracy	1	2	3	4	5	6
• działań diagnostycznych, które umożliwiłyby wybranie najlepszego kandydata do pracy	1	2	3	4	5	6
• informacji na temat konkretnych byłych więźniów poszukujących pracy	1	2	3	4	5	6
• narzędzi służących do sprawdzenia potencjału psychospołecznego byłych więźniów i motywacji do pracy	1	2	3	4	5	6
• przeszkolenia więźnia w zakresie umiejętności interpersonalnych	1	2	3	4	5	6
• ulg finansowych	1	2	3	4	5	6
• bezpłatnych kursów kwalifikacyjnych	1	2	3	4	5	6

• dofinansowania szkoleń	1	2	3	4	5	6
• otwartości na współpracę	1	2	3	4	5	6
• poręczeń finansowych zabezpieczających na wypadek szkodliwych działań więźnia	1	2	3	4	5	6
• informacji na temat sytuacji społecznej więźnia	1	2	3	4	5	6
• Inne jakie?.....						

12. Zdobyć jakich umiejętności pozwoliłoby szybciej w przyszłości znaleźć pracę w Pana/Pani firmie osobie, która opuściła więzienie?

.....

.....

.....

.....

KOMPONENT C

Komplet innowacyjnych rozwiązań/narzędzi/instrumentów moderujących współpracę podmiotów z przedsiębiorcami w zakresie ułatwiania wchodzenia na rynek pracy byłym więźniom (dr Marek Jarosz)

Proponowane zmiany dotyczą kilku etapów przygotowania do złożenia oferty pracy byłym więźniom oraz samą propozycję podjęcia pracy zarobkowej. Centralnym postulatem jest stworzenie **Bazy Usług i Działań** w stosunku do byłych więźniów (BW) przebywających w warunkach wolnościowych. Baza ta byłaby stworzona ze środków Funduszu Aktywizacji Zawodowej Skazanych. Służby Więzienne rozpoczynałyby gromadzenie podstawowych informacji o skazanym (np. przebyte kursy zawodowe, szkoły, informacje dotyczące portretu psychologicznego skazanego). Proponuje się, by do stworzonej bazy, dostęp będzie miał Urząd Pracy, który będzie miał uprawnienia do administrowania bazą oraz wzbogacania informacji niezbędnych w procesie przywracania zdolności do pracy. Pracownicy MOPSów byłiby zobowiązani do przysyłania informacji do PUP, które uzyskali w trakcie kontaktu z byłym więźniem. Wymiana informacji wynika z faktu, że Urzędy Pracy oraz Ośrodki Pomocy Społecznej pozyskują różne informacje od byłego więźnia, a zainteresowany selektywnie je przekazuje poszczególnym urządzeniom. Tworzenie i wejście do bazy danych odbywałoby się na podstawie PESELu.

Powyższe propozycje wymagają **zmian w zakresie ustawy o Ochronie Danych Osobowych** tak, aby wymienione instytucje mogły gromadzić i przekazywać informacje o BW. Nie mam sensu wysyłać informacji do Urzędów Pomocy Społecznej z miejsca zamieszkania BW, gdyż część z nich nigdy tam nie wraca, a w urząd do którego się zgłasza nie zawsze jest informowany przez BW o więziennej przeszłości.

W sytuacji zaległości w świadczeniach alimentacyjnych, BW powinien być wspierany przez system tak, aby za pozostające mu środki finansowe z tytułu pracy (po potrąceniu zaległości na rzecz alimentów), pozwalały mu realnie przeżyć i utrzymać swoją niezależność. Dlatego proponuje się **zmiany legislacyjne polegające na: wydłużeniu okresu spłaty zaległości alimentacyjnych, zamianę części sumy na prace na rzecz gminy lub miasta, umorzenie pod warunkiem podjęcia pracy oraz wywiązywania się ze zobowiązań pracowniczych oraz obowiązków wynikających z faktu bycia rodzicem** (zainteresowanie rodziną, brak konfliktów, agresji, przemocy itd.)

Proponuje się, by stworzyć **Komitet Wspierający**, działający przy Urzędzie Pracy. W jego skład wchodziłby: doradca zawodowy, psycholog oraz przedstawiciel pracodawców. Ich zadaniem byłaby ocena, na ile BW jest gotowy do podjęcia pracy. Zdaniem Komitetu byłoby podjęcie decyzji, czy BW wymaga przygotowania społecznego, zanim podejmie pracę, czy może natychmiast podjąć się tego obowiązku. Proponuje się, żeby BW posiadający niewystarczające kompetencje społeczne i psychiczne byli najpierw kierowani w ramach wolontariatu lub prac społecznych do ośrodków, w których w mniejszym wymiarze świadczyliby pomoc np. dla: osób niepełnosprawnych fizycznie,

psychicznie, ośrodkach pomocy społecznej, hospicjach. Kontakt z potrzebującymi oraz brak rygoru i wymagań jakie są w miejscu pracy, pozwoli na stopniowe nabywanie kompetencji niezbędnych na stanowisku pracy. Można tu wykorzystywać niekonwencjonalne sposoby nabywania kompetencji społecznych np. włączenie w grupę religijną, formy aktywności religijnej (pielgrzymki) - o ile wyraża na to zgodę. Komitet oceniać będzie, ile czasu potrzebuje BW, aby dojść do niezbędnych kompetencji, aby odpowiedzialnie pracować.

Pracodawców powinno się poszukiwać głównie w oparciu o kontakt z **organizacjami pozarządowymi oraz w ramach tzw. Ekonomii Społecznej**. Również przedstawiciel pracodawców w Komitecie Wspierającym powinien pochodzić z organizacji pozarządowych (np. Fundacja „Sławek”, Partnerstwo „Czarna Owca”, Fundacja Pomocy Wzajemnej „Barka”, Wspólnoty „Emaus”) lub aktywny przedstawiciel Ekonomii Społecznej.

Kontakt z pracodawcami nie powinien bazować na tej grupie przedsiębiorców, którzy z racji korzyści materialnych, przyjmują BW do pracy. Ich motywacja powinna wkraczać w obszar wartości oraz szeroko rozumiany światopogląd, który zachęca ich do działań prospołecznych wobec BW.

Propozycje prawne

Więzień opuszczający zakład karny w zasadzie jest pozostawiony sam sobie. Informacje o byłym więźniu (BW) są wysyłane do Ośrodków Pomocy Społecznej, na terenie którego były więzień miał ostatni adres zameldowania. Zgodnie z przepisami procedura jest uruchamiana na pół roku przed zakończenie odbywania kary. Propozycje w tym zakresie zmierzają do utworzenia **Bazy Usług i Działań**. Jednak należy też szczegółowo określić następujące rozwiązania:

- zakres przekazywanych informacji
- adresaci informacji
- administrator bazy

Zakres przekazywanych informacji o osobie opuszczającej zakład karny jest w dużej mierze ograniczony. W trakcie odbywania kary, osadzony jest poddawany różnego rodzaju oddziaływaniom terapeutycznym, resocjalizacyjnym. Całe to doświadczenie gromadzone przez niego oraz sposoby oddziaływań powinny być przekazywane instytucjom, które mają kontakt z BW w warunkach wolnościowych. W chwili obecnej BW może zataić środki, które zostały skierowane na jego powrót do normalnego funkcjonowania. Brak pełnych informacji może skutkować podejmowaniem tych samych lub podobnych działań przez różne instytucje. Wiąże się to z ponownym finansowaniem działań, które wcześniej mogły okazać się nieskuteczne. Pracownicy instytucji, które są odpowiedzialne za niesienie pomocy byłym więźniom (np. MOPS), czego dowiodły spotkania robocze, nawet nie mają dostępu do informacji za co dana osoba była karana i jaki jest jej stopień nieprzystosowania. Nawet w celu zapewnienia bezpieczeństwa osobom niosącym pomoc, należy podawać tym instytucjom pełną informację, gdyż osoba z którą się kontaktuje pracownik urzędu, może być niebezpieczny, a odwiedziny w jej środowisku zamieszkania może narażać na różnego rodzaju niebezpieczeństwa. Informacja dotycząca choćby poziomu psychopatii byłaby istotna dla osób kontaktujących się z BW. Może się zdarzyć, że udzielana pomoc jest uzależniona od podjęcia

określonych kursów czy programów. Bez wiedzy, jaki zakres oddziaływań przeszedł w warunkach więziennych, były osadzeni może narażać podatnika na niepotrzebne wydatki. Spotkania robocze potwierdziły, że byli więźniowie udzielają różnych instytucji, w zależności od tego, co chcą uzyskać od danej instytucji. Innych udzielają np. MOPSowi, innym Urzędowi Pracy. MOPS, który udziela pomocy materialnej, rzeczowej, może być informowany przez BW o tym, że jego sytuacja jest gorsza od faktycznej. Wówczas może liczyć na udzielenie mu szerszej pomocy. W rozmowach pracownicy instytucji mogą usłyszeć więcej informacji o relacjach wewnątrz rodziny; ewentualnych nieformalnych związkach, ojcostwie dzieci, które są wychowywane przez żonę lub konkubinę byłego więźnia. Pracownik Urzędu Pracy z kolei może usłyszeć inne informacje, które przedstawia BW w odmiennym świetle. Może zatajać swoje konflikty z prawem, brak odpowiedzialności, brak zdyscyplinowania itd.

Proponuję, aby w bazie gromadzić następujące informacje:

- dane demograficzne z uwzględnieniem sytuacji rodzinnej
- odbyte kursy zawodowe, które przeszedł BW w trakcie odbywania kary, a następnie w warunkach wolnościowych
- programy terapeutyczne, które przeszedł BW oraz ocena ich skuteczności
- ocena pod kątem przydatności i motywacji do pracy

Aktualnie obieg informacji jest zamknięty w tym znaczeniu, że każda instytucja zachowuje ją dla siebie i nie ma obowiązku dzielić się z nią z innymi. Zakresy zdobywanych informacji też są różne, gdyż zbierają instytucje pod różnym kątem. Istotnym postulatem staje się stworzenie kwestionariusza, który zbierałby niezbędne informacje o BW. Kwestionariusz ten powinien być systematycznie uzupełniany i zapisywany w Bazie Usług i Działań. Kwestionariusz, obok wspomnianych informacji, powinien zawierać opis predyspozycji BW do podjęcia pracy zarobkowej. Instytucje pomagające w szukaniu pracy lub przygotowujące do jej wykonywania, powinny mieć stały dostęp, aby na bieżąco oceniały rokowania oraz zaangażowanie BW w proces poszukiwania pracy na rynku.

Niewątpliwym ograniczeniem w proponowanych zmianach jest ustawa o Ochronie Danych Osobowych. Aktualnie wielu informacji o byłych więźniach nie mogą gromadzić i przechowywać instytucje niosące im pomoc. Jednak należy przemyśleć, czy pewien rodzaj informacji nie jest niezbędny do bardziej efektywnego pomagania tej grupie społecznej. Należy przemyśleć, które informacje są niezbędne i istotne dla procesu poszukiwania pracy zarobkowej przez BW, a w dalszej kolejności złożyć wnioski do instytucji zajmujących się legislacją, aby wyraziły zgodę na pozyskiwanie i przekazywanie informacji o BW.

Spotkania w grupach roboczych pokazały jednoznacznie, że jedna z agend zajmująca się pomaganiem byłym więźniom powinna być administratorem Bazy Usług i Działań o osobach, które opuściły zakłady karne. Aktualnie szczególnie dwie instytucje bezpośrednio zajmują się pomaganiem tej grupie społecznej: Ośrodki Pomocy Społecznej oraz Urzędy Pracy, które bezpośrednio rozwiązują problem zatrudnienia BW. Aby nie tworzyć dodatkowych struktur i nowych urzędów, które mają kontakt z

byłymi więźniami, wydaje się, że Urzędy Pracy powinny stworzyć komórki, które pozyskiwałyby i przechowywały informacje o BW. Służba więzienna nie powinna się tym zagadnieniem zajmować z racji na ustawowy zakaz zajmowania się osobami żyjącymi już w warunkach wolnościowych. Ponieważ Urzędy Pracy powinny mieć pełen obraz człowieka, któremu próbują pomóc na rynku pracy, dlatego to na jego wniosek powinno się gromadzić potrzebne dane. Urząd Pracy występowałby z wnioskiem do zakładu karnego o przesłanie do bazy informacji o BW. Identyfikacja BW powinna się dokonywać na podstawie PESELu. Służby więzienne miałyby obowiązek przesłania najbliższemu Urzędowi Pracy PESELu osób, które opuszczają zakład karny. W ten sposób stworzyłby się rejestr osób, które odbywałyby karę pozbawienia wolności. Pierwszy kontakt z pracownikiem Urzędu Pracy wiązałby się ze sprawdzeniem w bazie, czy osoba z określonym nr PESEL została zarejestrowana jako BW.

Powyższa propozycja wymaga zmian legislacyjnych w zakresie pozwolenia grupie pracowników, którzy mogliby mieć pełny dostęp do gromadzonych informacji. Taki dostęp mogłaby mieć osoba, która bezpośrednio przejmuje opiekę nad BW lub kierownik oddziału. Podobnie w Ośrodkach Pomocy Społecznej, osoba zajmująca się bezpośrednio BW powinna mieć możliwość sprawdzenia w Urzędzie Pracy, czy osoba korzystająca ze środków pomocowych odbywała karę pozbawienia wolności. Jeśli tak, to powinien istnieć obowiązek przekazywania informacji o BW do Urzędu Pracy, zwłaszcza informacji o sytuacji rodzinnej i materialnej BW.

Należy też podkreślić potrzebę przekazywania na bieżąco informacji o byłym więźniu przez Służby Więzienne. Gromadzone informacje, po zakończeniu odbywania kary, mogłyby być przesyłane do bazy niezwłocznie. Chodzi o to, żeby już w momencie pierwszego kontaktu z byłym więźniem pracownik miał dostęp do w miarę pełnej informacji o BW. Należałoby określić ustawowo czas na przekazanie informacji. Placówka mająca pierwszy kontakt z osobą w warunkach wolnościowych zwraca się do placówki, w której jako ostatniej przebywał były więzień i w okresie nie dłuższym jak 7 dni powinna przesłać potrzebne informacje.

Oddzielnym zagadnieniem jest, który Urząd Pracy powinien otrzymać informację z zakładu karnego. Czy ośrodek ostatniego miejsca zamieszkania, czy ten do którego się zgłasza aktualnie. Wydaje się, że tutaj istotniejszy będzie ten, na terenie którego aktualnie się znajduje były więzień. Często BW nie wracają do swoich środowisk rodzinnych, dlatego przesłana tam informacja nie będzie użyteczna. Dlatego niezbędne jest wprowadzenie przez zakład karny początkowej informacji w postaci zarejestrowania BW na podstawie PESELu.

Urząd Pracy jako instytucja poszukująca pracę dla byłych więźniów

Standardowe działania urzędu sprowadzają się na ogół do składania oferty pracy z bazy, która aktualnie znajduje się w tym urzędzie. Nawet jeśli praca zostaje znaleziona, jej podjęcie i kontynuacja zależy od:

- przygotowania byłego więźnia do podjęcia pracy
- przygotowania pracodawcy do kontaktu z byłym więźniem.

Przygotowanie byłego więźnia do podjęcia pracy jest uzależnione od bardzo wielu czynników. Ważnym pytaniem jest to, na ile **oferta pracy jest atrakcyjna materialnie dla byłego więźnia?**

Jeżeli były więzień zalega ze świadczeniami alimentacyjnymi, które powinien spłacić w krótkim czasie, wówczas środki, które mu zostają na utrzymanie są na tyle minimalne, że nie pozwalają mu przeżyć. Szczególnie wtedy, gdy ma utrzymać rodzinę albo ponieść koszty wynajmu mieszkania. Zaległości te czasami sięgają kilkudziesięciu tysięcy złotych. W zasadzie większość BW nie jest w stanie spłacić tak dużej sumy w ciągu np. dwóch lat (najczęściej w takim okresie powinni spłacić zaległości alimentacyjne). Propozycją zachęcającą do szukania rozwiązania tej kwestii mogłaby być zmiana legislacyjna. Chodzi o to, żeby zaległości alimentacyjne zostawały rozłożone na znacznie dłuższy okres czasu, tak, żeby pozostające środki do życia były zachętą do podjęcia pracy. Pewną formą zachęcającą do zmniejszenia długu wynikającego ze świadczeń alimentacyjnych, byłaby **oferta prac świadczonych na rzecz wspólnoty lokalnej**, która finansowała ten rodzaj świadczeń w czasie pobytu BW w więzieniu. Prace społeczne, choćby najprostsze mogłyby zmniejszać wielkość miesięcznych rat, które musi zwrócić BW funduszowi alimentacyjnemu. Być może pewnym rozwiązaniem byłaby propozycja wykonania takich prac wraz ze współmałżonką, o ile ta wyrazi zgodę na podjęcie takich czynności. Oczywiście dotyczyłoby to sytuacji, gdzie były więzień przez cały czas miał względnie dobry kontakt z rodziną, a po wyjściu z zakładu karnego problem utrzymania rodziny jest przeżywany przez małżonków jako wspólny. W sytuacji rozkładu życia małżeńskiego, takie rozwiązanie nie miałoby zastosowania. Dobrowolna zgoda współmałżonka jest tutaj czymś fundamentalnym i podstawowym.

Motywacja byłego więźnia do pracy

Motywacja do pracy u przeciętnego człowieka składa się z kilku warstw i stanowi wypadkową wielu czynników. Poza motywacją finansową, która pozwala utrzymać się, podjęcie pracy jest wskaźnikiem wartości społecznej człowieka, daje poczucie społecznej przydatności, pozwala na zdobycie i podtrzymywanie kontaktów społecznych. BW, zwłaszcza po kilku latach pobytu w zakładzie karnym, może obawiać się podjęcia systematycznej pracy. Wymaga ona dyspozycyjności oraz odpowiedzialności za to, co się wykonuje oraz systematycznego wysiłku, który nie był ćwiczony w warunkach więziennych. Decyzja o zaproponowaniu pracy powinna uwzględniać czas przebyty w zakładzie karnym oraz to, czy były więzień podejmował jakąś pracę w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności. Propozycja pracy powinna uwzględniać kompetencje, którymi aktualnie wykazuje się BW. W pewnych okolicznościach praca w zespole może być zbyt dużym wyzwaniem, dlatego osoby pomagające w poszukiwaniu pracy powinien mieć dostęp do informacji z zakładu karnego oraz bieżących oddziaływań postpenitencjarnych. Chodzi o to, aby propozycja pracy nie była kolejnych doświadczeniem rodzącym niepowodzenie. Dlatego pewnym rozwiązaniem byłaby **propozycja czasowego pobytu w grupach**, które niosłyby pomoc w procesie readaptacji, a propozycja pracy nie wiązałaby się bezpośrednio z wejściem w cały zakres obowiązków pracowniczych. Czas adaptacji i możliwość popełnienia błędów, pomoc osób, które przeszły podobną ścieżkę, w znacznym stopniu ułatwiłaby powrót do pełnego funkcjonowania społecznego. **Proponuje się, aby po pobycie dłuższym niż pięć lat, poszukiwać miejsc i grup wsparcia, które miałyby zrozumienie dla braku kompetencji byłego więźnia.** Z podjęciem pracy wiązałoby się przystosowanie z zakresie sprawnego poruszania się w obszarze nowych technologii (komórka, bankomat, Internet),

co czasami jest niezbędne w poszukiwaniu i wykonywaniu pracy lub w utrzymywaniu kontaktów interpersonalnych.

Organizacje i grupy takie nie koniecznie musiałyby mieć za swój główny cel niesienie pomocy byłym więźniom. Wystarczy, żeby podejmowały się pomocy osobom wykluczonym lub zagrożonym wykluczeniem. Ich znajomość niedostosowania oraz wiele pomysłów, mogłoby być wykorzystane w procesie adaptacji do podjęcia pracy. **Pewnym rozwiązaniem byłby kontakt z ośrodkami, które niosą pomoc osobom niepełnosprawnym lub chorym (hospicja, domy pomocy społecznej), gdzie na zasadzie wolontariatu mogliby powoli wchodzić w pełny zakres obowiązków związanych z podjęciem pracy zarobkowej.**

Skład oraz zadania Komitetu Wspierającego

Z racji na szerokość trudności, które mogą wystąpić w adaptacji do warunków wolnościowych, skład personalny powinien obejmować osoby z następującymi kompetencjami: psycholog, przedstawiciel pracodawców, doradca zawodowy. Komitet Wspierający działałby przy Urzędzie Pracy

Zadaniem psychologa będącego członkiem Komitetu Wspierającego byłoby niesienie pomocy w zakresie radzenia sobie z frustracją na skutek niepowodzeń w pierwszym kontakcie z pracą. BW doświadczając swoich niekompetencji, będzie przeżywał często frustracje, a one będą rodziły agresję i spadek motywacji do działania. Psycholog przez bezpośredni kontakt będzie wskazywał konkretne sposoby udzielania pomocy oraz będzie służył jako bufor dla rodzących się negatywnych emocji. Psycholog będzie też monitorował rozwój adaptacyjny z uwzględnieniem kompetencji, które BW nabył w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności.

Zadaniem Komitetu Wspierającego będzie monitorowanie społecznego funkcjonowania oraz ocena na ile pozwala ono podjąć określone zadania związane z pracą. Powinien on nieść pomoc w zakresie poruszania się w ramach sieci społecznej, np. różnych instytucji, zdolności w zakresie dbania o swoje najbardziej podstawowe potrzeby materialne, społeczne i bytowe. Pojawienie się większego zakresu odpowiedzialności i swobody w poruszaniu się przestrzeni społecznej pozwoli zespołowi podjąć decyzję o zaproponowaniu byłemu więźniowi pracy w ramach jakiejś formy odpłatnego zatrudnienia. Ocena tej osoby powinna uwzględniać funkcjonowanie społeczne, zwłaszcza, jeśli kwalifikacje byłego więźnia zwiększają prawdopodobieństwo podjęcia pracy w zespole. Uniwersalne kompetencje byłego więźnia powinny być ocenione też przez pracodawcę, który na bazie swojego doświadczenia oceniłby, czy poziom motywacji i kompetencji byłego więźnia są już na tyle wysokie, że pozwalają powierzyć mu odpowiedzialne zadania związane z pracą w jakimś wymiarze czasowym.

Proponowana pomoc skierowana do pracodawców

Sposób aktywacji zawodowej BW powinien być monitorowany przez Komitet Wspierający. Jego zadaniem byłoby zlecenie potrzebnej diagnostyki oraz szukanie wsparcia i rozwiązań dla konkretnego BW. Staje się to podstawą do zróżnicowania pomocy skierowanej do pracodawców w zależności od tego, jaką grupę BW zamierzają zatrudnić.

- BW o wysokim i średnim poziomie adaptacji społecznej oraz
- BW byli więźniowie z niskim poziomem adaptacji i motywacji do podjęcia pracy.

W przypadku pierwszej grupy, aktywność ze strony pracodawców może być określona jako standardowa. Często wystarczającym czynnikiem zachęcającym do ich do zatrudnienia byłych więźniów będzie zachęta o charakterze finansowym. W tym miejscu należy podkreślić, że aktualne rozwiązania proponowane przez system są uznawane przez pracodawców jako niezachęcające do większego zainteresowania tą grupą BW. Nawet jeśli zaangażowanie materialne ze strony podatnika w aktywność zawodową byłych więźniów będzie znaczne, to jednak należy uwzględnić zyski na różnych płaszczyznach, np., osobistej, społecznej, zawodowej. W związku z tym proponuje się, aby wspieranie materialne pracodawców ze strony budżetu państwa było większe. Koszty związane z pomocą pracodawcy mogą być mniejsze, niż wieloletnie udzielanie wsparcia w ramach pomocy społecznej BW oraz jego członkom rodziny.

W odniesieniu do drugiej grupy proponuje się, żeby podjęcie pracy poprzedzało stopniową adaptację do warunków wolnościowych. Wówczas **zadaniem komitetu byłby monitoring**, który pozwoliłby ocenić postępy w zakresie readaptacji. Proponowane wcześniej prace w ramach grup wsparcia powinny być również monitorowane przez Komitet Wspierający.

Osoby o wysokim wskaźniku kreatywności

Osoby o wysokich możliwościach w zakresie kreatywności mogą lepiej sprawdzić się jako pracodawcy sami dla siebie. Ważne jest to, żeby w ramach odbywania kary pozbawienia wolności uczyć lub rozwijać takie kompetencje, które dają bezpośrednie i konkretne umiejętności, które mogą być atrakcyjne na rynku pracy. Np. jeśli były więzień ma uzdolnienia artystyczne, należy zachęcać go, aby podjął samodzielną działalność gospodarczą w postaci jednoosobowej firmy. Potwierdzeniem, że takie działania są możliwe, są osiągnięcia byłych więźniów, którzy znaleźli się w grupie warsztatów. Niektórzy z uczestników w warunkach wolnościowych stworzyli własne firmy, w których w pewnym sensie mogli kontynuować nabyte umiejętności (doświadczenie Zakładu Karnego w Płocku). Urzędy Pracy mogłyby mieć jakiś drobny wkład finansowy w stworzenie np. jednoosobowego miejsca pracy poprzez zakup drobnych narzędzi, czy pomoc w opłacie za wynajem lokalu, w którym zostałyby stworzone miejsce pracy.

Tworzenie bazy pracodawców

Zadaniem Urzędu Pracy powinno być tworzenie bazy potencjalnych pracodawców, którzy z racji na motywacje pozafinansowe chcieliby zatrudniać byłych więźniów. Rekrutacja pracodawców powinna obejmować szeroki zakres tego środowiska, często osób zajmujących się niszowymi aktywnościami. W ramach rekrutacji takich pracodawców powinno się najpierw sprawdzić motywację pracodawców do pomocy takiej grupie osób. Ważnym czynnikiem będą tu **przekonania i sfera światopoglądowa**. Pracodawca, który wykaże, że jego zainteresowania mają charakter pozamaterialny, mogą być szczególnie cenni. Taki pracodawca powinien przejść jakiś rodzaj szkolenia lub instruktarzu, który

uświadomi mu specyfikę funkcjonowania byłych więźniów oraz nauczyci go jak należy się zachowywać i reagować na przejawy nieadaptacyjności byłego więźnia. Zadaniem pracowników UP powinno być wzmacnianie motywacji takich pracodawców, aby podejmowali się takiej **misji społecznej**. Zwykle w takich sytuacjach są potrzebne oficjalne i nieoficjalne kontakty ze środowiskiem pracy, poszukiwanie ich np. przez ruchy i stowarzyszenia, które nie mają bezpośrednich celów w zakresie rynku pracy.

Interesującym zasobem potencjalnych pracodawców może być Stowarzyszenie Pracodawców Katolickich. Poprzez kontakt z nimi można stworzyć grupę pracodawców, którzy podejmą się takiej misji społecznej. Z pewnością kontakt z takim potencjalnym pracodawcą powinien być wysoce zindywidualizowany, tzn. propozycja zatrudnienia powinna być przedmiotem szczegółowej konsultacji i dyskusji z pracodawcą. Należy odpowiednio dobrać kandydata na pracownika nie tylko pod kątem jego kompetencji zawodowych, ale też w zakresie możliwości komunikacji i braku konfliktowości, pod kątem cech osobowości pracodawcy oraz potencjalnego pracownika.

Zapewne pomocą będzie organizowanie **forum pracodawców** zatrudniających byłych więźniów, którzy zechcieli podzielić się doświadczeniami w kontakcie z nimi oraz sukcesów i porażek w zakresie przywracania ich do pełnego funkcjonowania społecznego, włączanie do środowiska pracy i uczenia ich samowystarczalności. Forum takie byłoby ważnym wsparciem emocjonalno-psychicznym i kompetencyjnym dla środowiska pracodawców BW.

Zalety organizacji pozarządowych

Zaangażowanie organizacji pozarządowych do aktywizowania zawodowego BW może mieć pozytywne znaczenie z kilku powodów. Zwykle pracodawcy koncentrują się na poszukiwaniu pracowników, którzy posiadają potrzebne kompetencje, niezbędne do wykonywania określonych zadań. Nie mają nastawienia „edukacyjnego” i „resocjalizacyjnego” w stosunku do pracowników, którzy mają historię życia związaną z odbywaniem kary pozbawienia wolności. Pomijanie aspektu wychowawczego i resocjalizacyjnego skutkuje niepowodzeniem w kontakcie z BW oraz utrwalaniem na ogół bardzo negatywnego stereotypu.

Misyjność tych organizacji sprawia, że ich członkowie czują się zobligowani do pogłębiania wiedzy, w tym wypadku dotyczącej BW. Zainteresowania oraz profil niektórych organizacji wymaga wsparcia ich między innymi w zakresie prawa. Pomoc taką powinien świadczyć Urząd Pracy.

- Kształcenie w zakresie **wiedzy prawnej i obowiązujących przepisów** związanych z sytuacją BW. Nawet jeśli profil organizacji koncentruje się na pomaganiu więźniom, należy wspierać te organizacje przez organizowanie im szkolenia w zakresie obowiązującego prawa. Dynamika zmian legislacyjnych w Polsce jest dość duża, dlatego niezbędne jest wspieranie i poszerzanie wiedzy u osób angażujących się w zatrudnianie BW. Mogą to być spotkania z prawnikiem, który zaprezentuje obowiązujący stan prawny, a w razie potrzeby może wskazać prawne drogi niesienia pomocy BW, którzy wykazują silną motywację do podjęcia pracy oraz powrót do normalnego funkcjonowania w społeczeństwie. Kontakty z prawnikiem pozwolą też rozwiązać w najbardziej optymalny sposób np. sytuację alimentacyjną, która jest jednym z największych ciężarów, spoczywającym na BW. Zadaniem prawnika byłoby poszukiwanie rozwiązań, które nie zniechęcą BW do podjęcia pracy. Rola prawnika będzie ważna zwłaszcza dla tych organizacji, które w swoim profilu mają poszukiwanie oferty pracy, a

nie koncentrują się na szukaniu takich ofert dla BW. Zakres porad prawnych powinien obejmować sytuacje rodzin, a zwłaszcza problem mieszkaniowy osoby, która żyje już w warunkach wolnościowych. Brak stałego miejsca zamieszkania lub przebywanie w schronisku dla bezdomnych w dużym stopniu demotywuje BW do podjęcia lub kontynuacji pracy. Na tego typu działania nie będzie stać i nie można oczekiwać od „zwykłego” pracodawcy. Niesienie pomocy w ramach standardowej pomocy niesionej przez Pomoc Społeczną lub Urzędy Pracy, będą niewystarczające z racji na trudność w indywidualnym traktowaniu BW.

-Kształcenie w zakresie kompetencji emocjonalnych i społecznych pracodawców. Z pewnością BW nie jest łatwy w kontakcie interpersonalnym. Pracodawca, który ma szerokie możliwości w dostępie do pracowników, raczej niechętnie będzie podchodził do kwestii specjalnego traktowania niektórych ze swoich pracowników z racji na ich przeszłość więzienną. Sytuację w pracy będzie postrzegał jednostronnie, tzn. pracownik ma się dostosować do oczekiwań pracodawcy. Liczba trudności wynikająca z niedostosowania BW jest większa niż w przypadku pozostałych pracowników. Sytuacja ta z pewnością będzie zniechęcała pracodawcę do utrzymywania BW na stanowisku pracy. Zmotywowany pracodawca nie tylko będzie miał inne podejście do BW, ale też będzie bardziej otwarty na poszerzanie wiedzy na temat trudności typowych dla BW. Pomoc pracodawcom w postaci szkolenia w zakresie kształtowania kompetencji psychologicznych, niezbędnych w kontakcie z BW pozwoli na optymalizację relacji zawodowych między nimi. Pracodawca traktujący zatrudnienie BW jako swoją misję, będzie w większym stopniu szukał konstruktywnych rozwiązań np. w sytuacji konfliktów, niż „nie emisyjny pracodawca” mający w zasadzie nieograniczony dostęp do pracowników. Problem ten będzie się pojawiał zwłaszcza wówczas, gdy kompetencje zawodowe i społeczne BW są na poziomie przeciętnym lub niższym niż przeciętny. Pomoc w tym zakresie powinien świadczyć Urząd Pracy.

Potrzeba niesienia pomocy pracodawcom wynika między innymi z badań, jakie przeprowadzono w ramach niniejszego projektu na grupie 206 pracodawców. Ich spostrzeżenia odnośnie do grupy BW odnoszą się do następujących trudności:

- braku dyscypliny w miejscu pracy
- trudności w komunikacji
- agresja oraz brak kultury bycia
- roszczeniowość i bierność
- kłopoty osobiste rzutujące na funkcjonowaniu w miejscu pracy (konflikty rodzinne, brak miejsca zamieszkania itd.)

Również organizacje pozarządowe mogłyby w tym zakresie objąć patronat nad prowadzeniem szkoleń czy prowadzeniem bieżącego monitoringu sytuacji i relacji, jaka ma miejsce między pracodawcą a BW. Działania te powinny być koordynowane przez Urząd Pracy. Urząd ten mając listę organizacji i pracodawców, którzy oferują pracę BW lub wspomagają BW w poszukiwaniu pracy, organizowałby szkolenia. Jednak byłyby one skierowane do konkretnych pracodawców, którzy wyrazili chęć zatrudnienia BW. Tworzenie wsparcia dla pracodawców powinno być skierowane

wyłącznie do tych, którzy wykazaliby przynależność do takiej organizacji lub zadeklarowali, że z racji na osobiste zainteresowania i chęć niesienia pomocy tej grupie społecznej, są zainteresowani daniem wsparcia BW poprzez zatrudnianie ich w swoich zakładach pracy. Urząd Pracy powinien w większym stopniu selekcjonować pracodawców tak, aby korzyść materialna pracodawcy nie była decydujący w zakwalifikowaniu go do programu szkoleniowego. Szkolenia takie powinny być nieodpłatne dla pracodawców i opierać się w dużym stopniu na dzieleniu się wiedzą przez osoby, które mają doświadczenie w tym zakresie. Niesiona pomoc nie powinna mieć charakteru teoretycznego, ale musi kształtować konkretne kompetencje.

Zakresy tematyczne oraz zagadnienia podejmowane w ramach współpracy z pracodawcami, powinny obejmować zagadnienia, które zostały wskazane w przeprowadzonych badaniach w ramach niniejszego projektu (Tab. 1.). Z racji na odczuwany deficyt wiedzy w zakresie znajomości prawa tematyka ta powinna być jedną z podstawowych. Z badań wynika, że w ramach szkoleń skierowanych do pracodawców, nacisk powinien być położony na pomoc w zakresie szybko zmieniającego się prawa w tym zakresie. Z badań wynika, że pracodawca nie jest w stanie śledzić zmian legislacyjnych dotyczących pracy, dlatego w ramach szkolenia, pracodawca powinien otrzymywać kompendium przepisów odnoszących się do tej kwestii. Kontakt z pracodawcami powinien też pozwalać na szybkie przesyłanie przez Urząd Pracy nowelizacji prawa, które dokonują się w trakcie zatrudnienia BW.

Tab. 1. Wiedza i przekonania Pracodawców w odniesieniu do spraw związanych z BW. Wyniki mierzone na skali sześciostopniowej.

Zagadnienie	M
Znajomość ułatwień w prawie, które są przewidziane dla pracodawców zatrudniających byłych więźniów.	2,83
Znajomość przepisów prawnych mówiących o ułatwieniach w zatrudnianiu byłych więźniów.	3,01
Znajomość zmian w przepisach prawnych dotyczące byłych więźniów.	2,04
Poziom motywacji byłych więźniów do podjęcia pracy.	3,72

Uwzględniając ocenę motywacji BW do pracy, należy podkreślić, że i w tym zakresie szkolenie powinno uwzględniać wiedzę na temat specyfiki dostosowania i motywacji BW. Generalnie pracodawcy oceniają niezbyt wysoko chęć pracy. Taka ocena wynika z kontakt z tą grupą społeczną. Jednak nawet jeśli jest to efekt doświadczenia, to tym bardziej należy przekazywać wiedzę, dlaczego BW tak funkcjonuje i czy w tym przypadku nie ma znaczenia stereotyp, który modyfikuje postrzeganie tej grupy pracowników?

Zainteresowanie BW u pracodawców zatrudniających różną liczbę pracowników

Przeprowadzone badania wyraźnie wskazują, że znacznie rzadziej zatrudniają BW pracodawcy w mikroprzedsiębiorstwach, czyli zatrudniający mniej niż 10 osób (Tab. 2.). Może to wynikać, z tego że w tak małym zespole relacje są znacznie bardziej osobiste i opierają się w większym stopniu na zaufaniu. Często zakres obowiązków bardzo małej firmie jest szeroki, że wymaga to wszechstronnych

kompetencji lub przynajmniej otwartości na uczenie się i zdobywanie nowych umiejętności. Praca w dużym zakładzie produkcyjnym przy taśmie jest w mniejszym stopniu wymagająca i ogranicza się do wykonywania jednej czynności. Może się ona odbywać w kontekście dużej anonimowości. Zatem łamanie stereotypu o BW u „małych” pracodawców powinno być jednym z bardziej podstawowych tematów, w ramach przygotowania pracodawcy do zatrudnienia BW.

Tab 2. Zatrudnienie byłych więźniów w zależności od wielkości przedsiębiorstwa

Wielkość firmy	Zatrudnianie byłych więźniów aktualnie		Ogółem
	Tak	Nie	
Duże przedsiębiorstwo (pow. 250 prac.)	4	22	26
Średnie przedsiębiorstwo (51-250 prac.)	5	25	30
Małe przedsiębiorstwo (10-50 prac.)	7	31	38
Mikroprzedsiębiorstwo (poniżej 10 prac.)	5	94	99
Ogółem	21	172	193

Zaprezentowane wyniki badań wskazują, że średni przedsiębiorcy w największym stopniu aktualnie zatrudniają BW. Z jednej strony jest to ważna informacja, że mogą oni najchętniej przyjmować BW. W tej grupie należy też szukać pracodawców, którzy mogliby potencjalnie dzielić się doświadczeniem z kontaktu z BW. Pracodawcy zatrudniający od 10 do 50 pracowników proporcjonalnie najczęściej zatrudniają tę grupę społeczną. Najbardziej intensywną pomoc w zakresie szkoleń i niesienia pomocy powinno się kierować do najmniejszych pracodawców.

Istotne z punktu widzenia zatrudnialności BW jest rodzaj branży, w która potencjalnie jest najbardziej zainteresowana i ma największe doświadczenie jako pracodawca wobec BW. Na czoło wysuwa się zdecydowanie branża usługi (Tab. 3.).

Tab. 3. Sektory w gospodarce zatrudniające BW. Badania własne.

Branża		Zatrudnianie byłych więźniów aktualnie		Ogółem
		tak	nie	
handel	Liczebność	3	42	45
	%	13,6%	26,3%	24,7%
produkcja	Liczebność	7	18	25
	%	31,8%	11,3%	13,7%
usługi	Liczebność	12	100	112
	%	54,5%	62,5%	61,5%
Ogółem	Liczebność	22	160	182
	%	100,0%	100,0%	100%

Przeprowadzone badania wskazują, że jest stosunkowo mały udział BW w sektorze handel. Jest to sfera związana z obrotem pieniędzmi i wiąże się z większymi możliwościami popełnienia kradzieży, niż na innych stanowiskach. Jest to bardzo cenna wskazówka, że ta sfera zatrudnienia prawdopodobnie w najmniejszym stopniu będzie zainteresowana zatrudnieniem BW, dlatego

poszukiwanie pracodawców w tej branży raczej nie powinno być dominujące. Usługi, w których BW znajdują najczęściej zatrudnienie, pozwalają na pracę indywidualną lub w bardzo małej grupie. Odpowiada to przeciętnym problemom i trudnościom adaptacyjnym BW, gdyż sfera społeczna jest u nich w dużym stopniu deficytowa. Poszukiwanie kontaktów z pracodawcami przez Urzędy Pracy powinny iść w kierunku branży usługowej, która do tej pory zweryfikowała swe zainteresowanie BW oraz wskazuje na pewien zakres powodzenia w kontakcie z tą grupą zawodową.

Przeprowadzone badania na temat: Co ich zniechęca pracodawcę do zatrudniania BW, najczęściej koncentrują się na braku wsparcia materialnego przez instytucje państwowe. Uzasadnieniem pojawiającym się w opiniach pracodawców, jest wskazywanie na wysokie koszty materialne oraz psychiczne przy aktywizacji zawodowej BW. Jednak zdecydowanie pracodawcy podkreślają sprawy materialne. Z pewnością możliwości prawne w zakresie lepszych warunków dla pracodawców zatrudniających BW powinny się pojawić, jednak oddziaływanie jedynie tym czynnikiem będzie niewystarczające. Zgodnie z tym, co zaznaczono wcześniej, motywacja takiego pracodawcy powinna być bardziej złożona i odnosić się w większym stopniu do sfery wartości i przekonań. Warunki materialne mogą być na tyle niestabilne, że jest zagrożenie, iż nie będą utrzymywały motywacji pracodawcy przez dłuższy czas. Pracodawcy podkreślali **zapotrzebowanie na kampanię**, która przybliżałaby problemy BW oraz przełamywała stereotypy. Uwagi te są cennym postulatem, który powinien być realizowany przez instytucje państwowe. Kampanie te powinny być adresowane również do pracodawców.

Na pytanie: Co zdaniem pracodawcy w największym stopniu utrudnia byłym więźniom znalezienie pracy? Pracodawcy głównie wskazują, że trudności stojące po stronie BW koncentrują się głównie wokół dwóch zagadnień:

- brak kwalifikacji zawodowych
- stygmatyzacja oraz stereotypowe myślenie otoczenia społecznego o BW

Taka ocena pracodawców w zakresie kłopotów w znalezieniu pracy przez BW zwraca uwagę na nieustanną potrzebę prowadzenia szkoleń zawodowych już w warunkach więziennych, ale również wskazuje, że kwalifikacje, które zdobyli w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności są nieadekwatne do potrzeb rynku pracy. Pewną propozycją może być rozwiązanie, żeby Komitet Wspierający wysyłając BW do **pracy społecznej**, która ma charakter adaptacyjny, równocześnie kończył kursu zawodowego, adekwatny do propozycji pracy, które zaoferowały organizacje pozarządowe zrzeszające pracodawców chętnych do zatrudnienia takie osoby lub szukające miejsc pracy. Kurs mógłby być uzgodniony z przyszłym, potencjalnym pracodawcą, który wyraża chęć zatrudnienia BW.

Pracodawcy podkreślają, że BW powinien posiadać następujące umiejętności niezbędne w znalezieniu pracy:

- konkretne umiejętności praktyczne
- zdolności komunikacyjne

W ramach tych dwóch obszarów oscylują odpowiedzi pracodawców. W związku z tym należy się zastanowić nad sensownością szkoleń np. w zakresie umiejętności językowych? To, co interesuje potencjalnego pracodawcę, to są konkretne umiejętności zawodowe i one stanowią największy atut dla pracodawcy. W zakresie komunikacji, pracodawcy twierdzą, że jest to niezbędny warunek potrzebny w procesie poszukiwania pracy, jak i wykonywania samej pracy. Tym bardziej staje się ważny postulat przygotowania do funkcjonowania społecznego w ramach nie tylko warsztatów odbywających się w warunkach więziennych, ale też „naturalne” uczenie komunikacji w ramach procesu poprzedzającego podjęcie pracy zarobkowej przez BW. W warunkach naturalnych będzie można określić faktyczne kompetencje w tym zakresie oraz diagnozować na ile umiejętności są wystarczające, żeby BW był gotowy podjąć się np. pracy w zespole.

Pracodawcy uważają, że BW mogą znaleźć pracę w następujących zawodach:

- budowlaniec
- mechanik pojazdów samochodowych
- zawody związane z gastronomią
- ogólnie rozumiana praca fizyczna

Pracodawcy raczej nie widzą możliwości zatrudnienia BW na stanowisku pracy, w którym ma kontakt z pieniędzmi lub wiąże się ono z łatwą możliwością dokonania kradzieży. Generalnie dominuje przekonanie, że praca fizyczna i zawody związane z wykonywaniem pracy fizycznej są przeznaczone dla BW. Takie stanowisko pracodawców wskazuje na brak zaufania wobec BW, dlatego nie wydaje się celowym powierzanie pracy, która wiąże się z większą odpowiedzialnością za mienie, pieniądze lub inne dobra. Zaufanie pomiędzy pracodawcą a BW powinno być budowane w oparciu o doświadczenie, które wymaga czasu. Niepowodzenie i nadwyrężenie pokładanego zaufania może zakończyć się wzmocnieniem stereotypu i zniechęcić pracodawcę do dalszej współpracy z BW.

Pracodawcy podkreślają, że BW powinien przejść szkolenia w zakresie dostosowania społecznego oraz kursy zawodowe. Większość badanych pracodawców w zasadzie podkreśliła, że bardziej niezbędne jest szkolenie w zakresie optymalnego funkcjonowania BW, szczególnie w zakresie komunikacji oraz umiejętnego rozładowywania stresu. Kursy zawodowe w mniejszym stopniu są uznawane za niezbędne, aby odnaleźć się na rynku pracy.

Przeprowadzone badania na grupie 206 pracodawców wyznaczają kierunki ofert, które powinny być do nich skierowane. Pracodawcom należy oferować pracowników-BW, którzy mają konkretne kompetencje, podkreślać umiejętności BW, które mogą się przydać w branżach związanych z pracą fizyczną. Funkcjonujący stereotyp BW musi być przełamany powoli i w oparciu o doświadczenie. Stosowanie wyłącznie zachęty finansowej może ograniczyć oddziaływanie wychowawcze i adaptacyjne, którego może się podjąć zmotywowany pracodawca.

KOMPONENT D

Warsztat kompetencji do pracy z grupą szczególnie zagrożoną na rynku pracy – byłymi więźniami (prof. Beata Nowak)

W rzeczywistości oświeconej ogólnoswiatowym kryzysem ekonomicznym i gospodarczym oraz rosnących zagrożeń życia współczesnego człowieka, kondycja, struktura i bieżące funkcjonowanie jednostek i grup społecznych naznaczone jest niemocą i bezradnością. Wskutek niemożności lub nieumiejętności podjęcia adekwatnych i skutecznych strategii przeciwdziałających sytuacji trudnej ma miejsce współwystępowanie różnorodnych źródeł frustracji i krzyżowanie się problemów prowadzących do wykrystalizowania się długotrwałego kryzysu złożonego, dotyczącego zarówno jednostki, jak i ich podstawowe środowiska życia – rodziny.

Współczesne badania nad wpływem oddziaływań otoczenia społecznego na mechanizmy psychiczne aktywujące określone zachowania człowieka pokazują, że na zachowania ludzkie wpływają w dużej mierze warunki socjoekonomiczne³. Wyjaśnienie tej zależności jest lokowane w koncepcji poczucia własnej skuteczności A. Bandury. Przekonanie o własnej skuteczności wpływa na motywację, skuteczność działania i emocje ludzkie, co sprawia, że są oni wytwórcami i jednocześnie wytworami systemów społecznych.

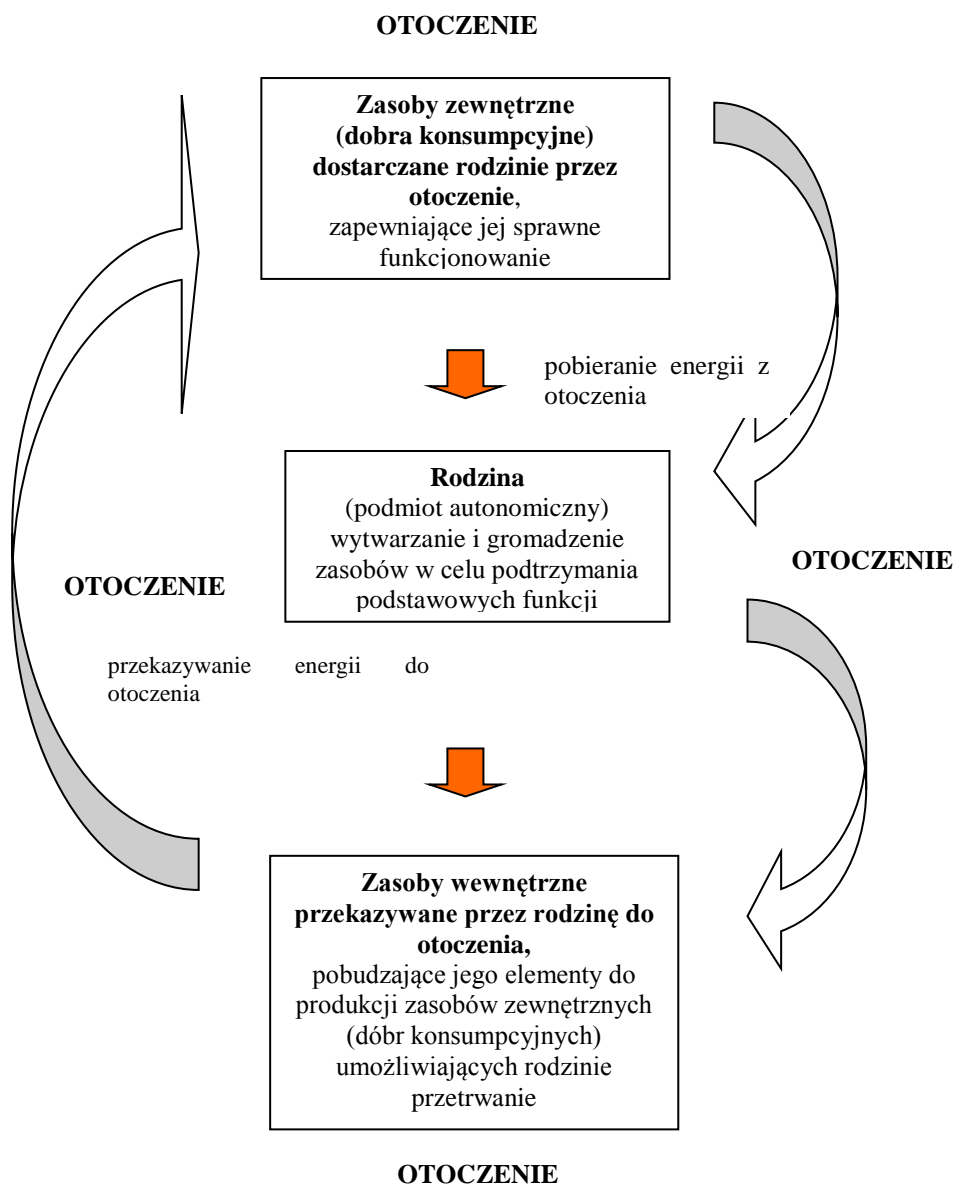
Podstawowym konstruktem złożonej struktury społecznej jest rodzina. Rodziny funkcjonują w sieci społecznych powiązań, relacji i zależności, tworząc gigantyczny, strukturalny konglomerat, scementowany normami społeczno-prawnymi, tradycjami, obyczajami i ludzkimi powinnościami.

Rodzina jest podmiotem autonomicznym o większej lub mniejszej mocy sprawczej, posiadającym samowiedzę i samoświadomość oraz zdolność do prowadzenia gry z otoczeniem zewnętrznym. Manifestacja tej zdolności przejawia się przez podejmowanie przez członków rodziny interakcji z otoczeniem społecznym. Oznacza to, że system rodzinny jest wyposażony w sprawne (mniej lub bardziej) dyspozycje funkcjonalne. Równowagę funkcjonalną rodzina utrzymuje wskutek ciągłej wymiany energii z innymi systemami działającymi w środowisku jej życia – ryc. nr 1. W tym celu rodzina pobiera z otoczenia określone dobra konsumpcyjne⁴ oferowane jej przez inne systemy (zasoby naturalne, wytwory materialne, potencjały społeczne). Część z nich wykorzystuje do zabezpieczenia ciągłości trwania, część zostaje przez nią skumulowana w obszarze zasobów wewnętrznych, stanowiących swoistą „rezerwę” wykorzystywaną w sytuacji pojawienia się kryzysu, część zaś jest przekazywana ponownie do otoczenia w postaci impulsów i dóbr wytworzonych przez rodzinę na użytek społeczeństwa.

³ Pervin L.A., *Psychologia osobowości*, PWN, Warszawa 2002.

⁴ Konsumpcja jest tu rozumiana jako aktywność podmiotu podejmowana wobec siebie samego w celu rekonstrukcji (odnowienia) zasobów wewnętrznych umożliwiających mu dalszą egzystencję i służących jego rozwojowi.

Rys. 1. Rodzina jako system informacyjno-energetyczny

Źródło: opracowanie własne

Zasoby przekazywane społeczeństwu w toku funkcjonowania społecznych jednostek i ich rodzin trafiają do banku zasobów środowiskowych i są wykorzystywane zarówno do pomnażania dobra społecznego, jak i wspierania oraz wspomagania tych, którzy nie radzą sobie samodzielnie w pokonywaniu kryzysów rozwojowych, endogennych czy też incydentów krytycznych. Przechodząc przez kolejne cykle swojego rozwoju, rodzina gromadzi zasoby informacyjne i energetyczne pozyskiwane z otoczenia zewnętrznego oraz sama wytwarza je w procesie autokreacji tożsamości. W

toku transmisji genetycznej przekazywane są specyficzne, osobowe (psychiczne i fizyczne) dyspozycje stanowiące swoisty rezerwuár potencjalności rodzinnej, zaś kulturowym pasem transmisyjnym płyną ku rodzinie zasoby zewnętrzne w postaci wartości oraz wzorców indywidualnego i grupowego postępowania oraz różnorodnych dóbr konsumpcyjnych. Są to dobra **materialne** zaspokajające podstawowe, organiczne potrzeby rodziny, dobra **instrumentalne** – cechy, kompetencje i strategie działania, usprawniające funkcjonowanie rodziny, kreujące jej tożsamość społeczną oraz umożliwiające osiąganie wysokich standardów życia oraz dobra **systemowe** – wzorce kulturowe wartości, normy i reguły życia społecznego, organizujące i normujące życie rodziny⁵.

Systematyczne i niczym niezakłócone „konsumowanie” dóbr umożliwia rodzinie wypracowanie takiego poziomu energetycznego, przy którym aktywowane jest świadome, celowe i zrelatywizowane w czasie dążenie systemu do uzyskania dobrostanu rodzinnego. Czerpiąc moc z zasobów aktualnych i potencjalnych oraz uruchamiając trzy kluczowe dyspozycje: aktywność, wartościowanie i podejmowanie decyzji rodzina działa na rzecz własną i otoczenia, co wywołuje określone skutki w zakresie osiągania wyznaczonych przez rodzinę celów, trafności zastosowanych strategii działania czy efektywności przyjętych stylów zarządzania systemowego.

Kryzysy rozwojowe są naturalnie wpisane w rytm życia jednostek i ich rodzin. Część z nich nie radzi sobie jednak z sytuacjami trudnymi. Dzieje się tak wskutek prowadzenia wadliwej, nieekonomicznej gospodarki zasobami oraz posiadania przez rodzinę takich cech systemowych oraz/i psychospołecznych cech przez członków rodziny, które utrudniają bądź uniemożliwiają efektywne radzenie sobie w sytuacji kryzysu.

Rodzina „wypada z gry społecznej” tylko wówczas, gdy dostawa dóbr konsumpcyjnych z otoczenia jest ograniczona lub całkowicie ustaje, a rodzina nie produkuje dóbr niezbędnych do wymiany z otoczeniem i nie podejmuje wysiłków ukierunkowanych na odbudowanie utraconych zasobów wewnętrznych. Przy braku aktywności, traci stopniowo zdolność do samosterowania⁶ i osiąga stan kryzysu wieloprogowego. Równowaga funkcjonalna zostaje wówczas zachwiana, a system rodzinny ulega postępującej dezorganizacji. Pojawia się wszechogarniający lęk, chaos w myśleniu i bezradność w działaniu. W takiej sytuacji konieczne staje się udzielenie rodzinie i jej członkom pomocy i wsparcia społecznego. W szczególnie trudnej sytuacji życiowej znajdują się rodziny **dotknięte problemem postpenitencjarnym**.

Pomoc postpenitencjarna jest uregulowana prawnie i koordynowana przez Radę Główną do Spraw Społecznej Readaptacji i Pomocy Skazanym⁷. Rada nadzoruje inicjatywy podejmowane w zakresie zapobiegania przestępczości, społecznej readaptacji skazanych, udzielania im i ich rodzinom

⁵ B.M. Nowak, *Rodzina w kryzysie. Studium resocjalizacyjne*, PWN, Warszawa 2011 (dodruk 2012).

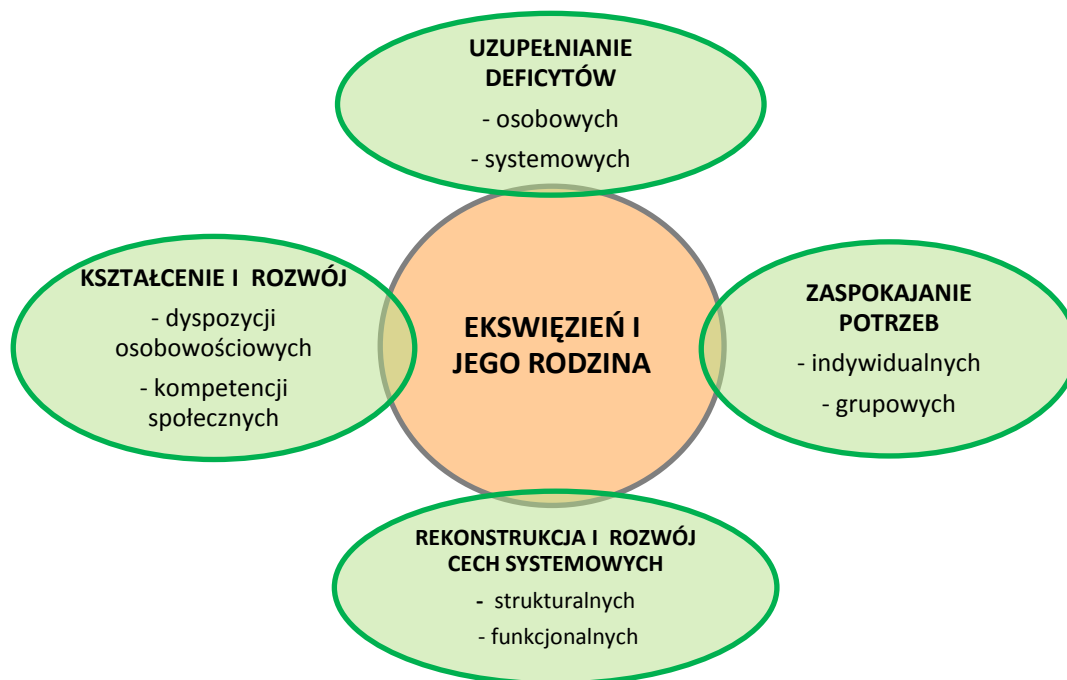
⁶ Mazur, 1976.

⁷ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 18 września 1998r. w sprawie szczegółowych zasad i trybu udzielania pomocy osobom pozbawionym wolności, zwalnianym z zakładów karnych i aresztów śledczych oraz ich rodzinom, a także pokrzywdzonym przestępstwem i ich rodzinom, jak również szczegółowych zasad i trybu tworzenia funduszu pomocy postpenitencjarnej oraz przeznaczania środków z tego funduszu na taką pomoc; Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 21 sierpnia 1998 r. w sprawie określenia szczegółowych zasad i trybu powoływania oraz działania Rady Głównej do spraw Społecznej Readaptacji i Pomocy Skazanym, a także rad terenowych do spraw społecznej readaptacji i pomocy skazanym; Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 22 kwietnia 2005r. w sprawie Funduszu Pomocy Penitencjarnej.

wymiernej pomocy (materialnej i instrumentalnej). Do jej zadań należy także koordynacja działalności prowadzonej przez organizacje pozarządowe, instytucje, kościoły oraz związki wyznaniowe w zakresie wykonywania kar, środków karnych zabezpieczających i zapobiegawczych, jak też przedstawianie wniosków i opinii dotyczących podziału i wykorzystania środków z funduszu pomocy penitencjarnej. Należy podkreślić, iż zgodnie z ustawą o pomocy społecznej⁸, świadczenia z Funduszu Pomocy Postpenitencjarnej udzielane są do momentu uzyskania przez skazanego i jego rodzinę świadczenia z puli pomocy społecznej, nie dłużej jednak niż przez trzy miesiące od dnia opuszczenia zakładu karnego.

Działania społeczne o charakterze stabilizująco - rozwojowym, wspomagające i wspierające rodziny ekswięźniów w przeciwdziałaniu skutkom kryzysu wieloprogowego należy postrzegać jako ich **swoią resocjalizację**, prowadzącą do względnie trwałej readaptacji społecznej. Należy przy tym podkreślić, że powinny być one ukierunkowane na **równoległe uzupełnianie deficytów i zaspokajanie potrzeb** oraz na **rekonstrukcję i rozwój** zarówno **cech strukturalnych i funkcjonalnych rodziny**, jak również **dyspozycji osobowościowych i kompetencji społecznych jej członków** (ryc. nr 2).

Ryc. 2. Model holistycznej pomocy i wsparcia postpenitencjarnego na rzecz ekswięźnia i jego rodziny

Źródło: opracowanie własne

Zostały one bowiem **zaburzone lub utracone wskutek zaistnienia kryzysu wieloprogowego**, bądź też są **niedostatecznie wykształcone lub zaburzone w procesie socjalizacji**.

⁸ Zgodnie z Ustawą z dnia 12 marca 2004r. o pomocy społecznej.

W praktyce jednak, działania postpenitencjarne są ukierunkowane przede wszystkim na zabezpieczenie bytu rodzin eksawięźniów oraz na incydentalne zachwiania lub nieprawidłowe reakcje ich systemów (np. pomoc materialna, rzeczowa, doraźne wsparcie psychologiczne – pedagogiczne).

Z uwagi na negatywną percepcję otoczenia społecznego, **rodziny eksawięźniów są stygmatyzowane środowiskowo**. Jak wykazały badania⁹, ostracyzm społeczny odczuwają najsilniej rodziny wiejskie oraz te, które funkcjonują w małych miastach. Unikają one instytucji kojarzonych z udzielaniem pomocy socjalnej oraz niechętnie uczestniczą w klasycznych formach terapii indywidualnej i rodzinnej, prowadzonej przez poradnie zdrowia psychicznego czy psychologiczno-pedagogiczne. Wynika to poniekąd ze specyfiki małych miejscowości, w których mamy do czynienia z gęstą siecią relacji i układów społecznych, silną kontrolą społeczną oraz nadal stereotypowym postrzeganiem pomocy psychologicznej.

Istota relacji pomocowo - wspierających wymaga jednak współobecności obu podmiotów (eksawięźnia i jego rodziny oraz osób/grup wspierających) w sytuacji społecznej prowadzącej do konfrontacji przyczyn i skutków zaistnienia piętna. Jednakże działania pomocne uaktywniają interakcje, które E. Goffman nazywa kontaktami mieszanymi między nosicielami piętna i „normalnymi” (profesjonalistami – pracownikami socjalnymi, kuratorami, reprezentantami stowarzyszeń i fundacji, wolontariuszami)¹⁰. Niestety, mieszane kontakty stygmatyzują i prowadzą do nerwowych i chaotycznych interakcji, co powoduje, że w sytuacji zainicjowania działania wspierającego podmioty napiętnowane czują się niepewnie i mogą reagować defensywnie lub oscylują między obawą (strategie unikowe) i arogancją (strategie torpedujące).

Wobec powyższego, **działania opiekuńcze, pomocne i wspierające podejmowane wobec rodzin eksawięźniów powinny prowadzić do ich destygmatyzacji. Jest to bowiem warunek konieczny do uzyskania pozytywnych efektów pomocowych**.

Z uwagi na złożoność procesu destygmatyzacji należy postrzegać go przede wszystkim w perspektywie pracy twórczej, opartej na oryginalnym zestawie metod i technik kreujących nie tylko nowe właściwości systemu rodzinnego oraz dyspozycje poszczególnych członków rodziny, ale także ich nowe odniesienia do świata wartości oraz norm społecznych.

Destygmatyzujący aspekt procesu resocjalizacji rodziny w kryzysie (w tym rodziny eksawięźnia) łączy współczesne koncepcje resocjalizacji. Otóż jak postuluje W. Ambrozik, wspieranie procesu uczenia się społecznego o charakterze resocjalizującym – terapeutyczno - profilaktycznym, powinno być osadzone w środowisku życia jednostek i prowadzone równolegle z ich resocjalizacją¹¹. Podobnie ujmuję ten proces A. Bałandynowicz, który sens resocjalizacji dostrzega przede wszystkim w uznaniu prawa jednostki do rozwoju osobistego oraz w równolegle prowadzonych oddziaływaniach społeczno-

⁹ B.M. Nowak, *Rodzina w kryzysie...*, op.cit.

¹⁰ E. Goffman, *Piętno. Rozważania o zranionej tożsamości*, GWP, Gdańsk 2007.

¹¹ W. Ambrozik, *Spółeczność lokalna jako płaszczyzna oddziaływań profilaktyczno-resocjalizacyjnych*, [w:] M. Konopczyński, B.M. Nowak (red.), *Resocjalizacja – ciągłość i zmiana*, Wyd. Pedagogium, Warszawa 2008

środowiskowych¹². M. Konopczyński resocjalizację odnosi natomiast do aktywizacji zasobów wewnętrznych człowieka i wykorzystania ich w procesie autokreacji nowej tożsamości¹³.

Ten stabilizujący – rozwojowy kierunek procesów pomocy i wsparcia społecznego umacniają wyniki przeprowadzonych cytowanych wcześniej badań. Istotną przesłanką do postrzegania resocjalizującego charakteru procesu wspierania rodzin ekswiężniów jest również fakt, że w trakcie inicjowanej zewnętrznie kreacji nowych cech psychospołecznych ekswiężniów oraz podstawowych wymiarów ich systemów rodzinnych zostają wypracowywane mini readaptacyjne zmiany. Stąd też sukcesywnie postępująca adaptacja społeczna, inicjuje zmianę dotychczasowego postrzegania systemu rodzinnego z dysfunkcjonalnego na funkcjonalny, zarówno przez członków rodziny, jak i przez ich otoczenie społeczne.

Przyjęte założenia teoretyczne oraz wyniki badań B.M. Nowak pozwoliły na sporządzenie modelu oddziaływań resocjalizująco-destygmatyzujących wobec ekswiężnia i jego rodziny (ryc. nr 3). Model ten opiera się na założeniu, że eksdewiacyjna tożsamość rodziny może się ukonstytuować w toku trójfazowego procesu autokreacji nowej jakości jej funkcjonowania, prowadzącej rodzinę do względnie trwałej destygmatyzacji.

FAZA I - uzyskanie autonomii funkcjonalnej (wzmocnieni kompetencyjnie członkowie rodziny zmierzają ku autoidentyfikacji, czyli pełnej akceptacji nowego, pozytywnego statusu systemu rodzinnego).

FAZA II – samoocena i identyfikacja zasobów wewnętrznych pozyskanych lub/i wykształconych w procesie wspierania społecznego.

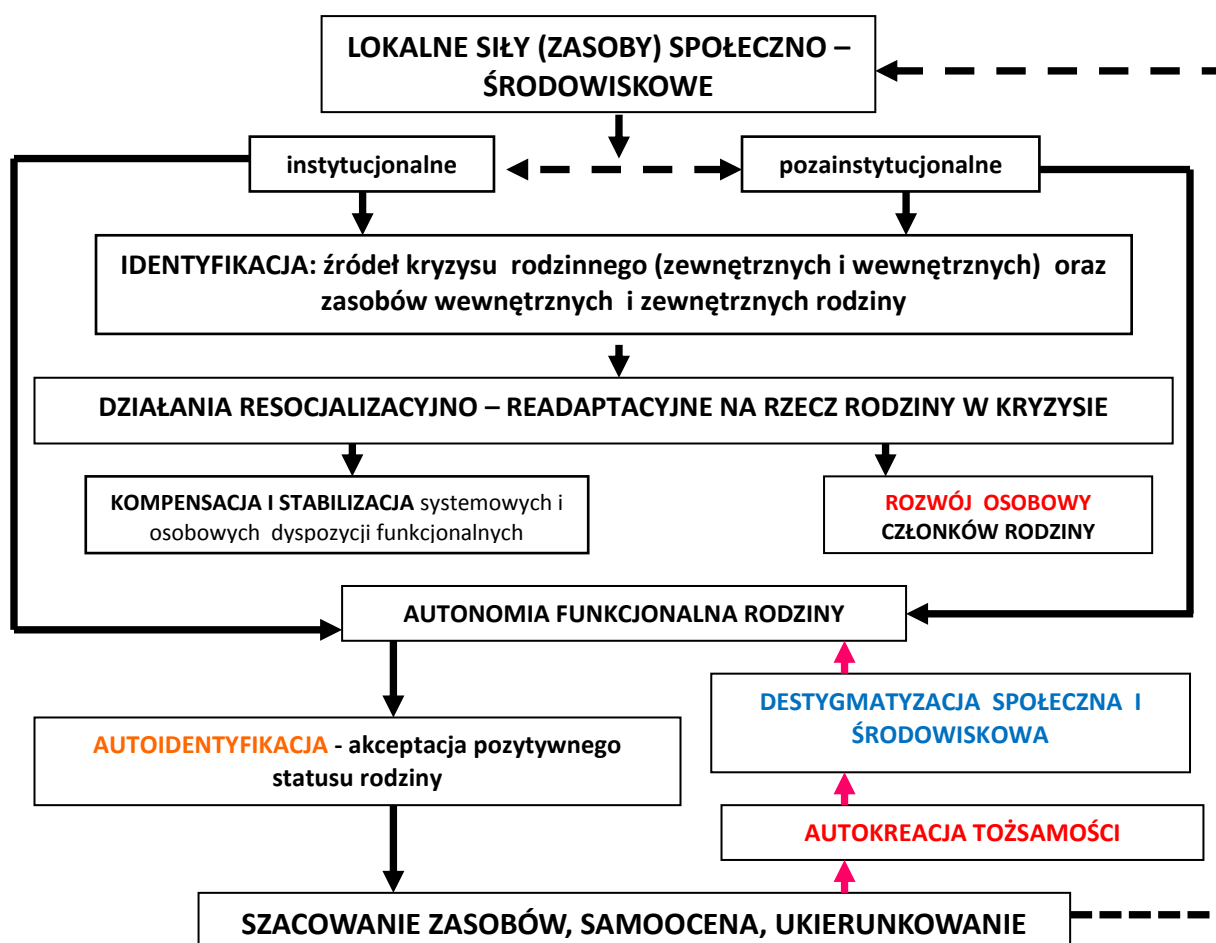
FAZA III (wewnętrznie stabilizująca) – monitorowanie stanu i jakości zasobów rodzinnych oraz swoista ich ewaluacja (zwłaszcza w sferze komunikacji wewnątrzrodzinnej, odgrywania ról rodzinnych i przyjmowania skutecznych strategii zaradczych).

Występujące w trzeciej fazie monitorowanie i poddawanie swoistej ewaluacji stanu i jakości zasobów rodzinnych dotyczy oceny przez rodzinę dotychczasowych doświadczeń i wyznaczania przez nią nowych kierunków rozwoju, a w przypadku stwierdzenia niedoboru zasobów wewnętrznych - oszacowania możliwości ich kompensacji oraz podjęcia strategicznych decyzji dotyczących dalszego, autonomicznego funkcjonowania, lub też ponownego rozpoczęcia przez rodzinę poszukiwań wsparcia zewnętrznego.

¹² A. Bałandynowicz, *Wielopasmowa teoria resocjalizacji z udziałem społeczeństwa*, „Resocjalizacja Polska” 2009a, nr 1.

¹³ M. Konopczyński, *Metody twórczej resocjalizacji*, PWN, Warszawa 2006.

Ryc. 3. Uproszczony model oddziaływań resocjalizująco-destygmatyzujących wobec rodzin ekswięźniów.

Źródło: opracowanie własne¹⁴

Zmiany tożsamościowe dokonują się w procesie autokreacji opierającym się na autorefleksji, którego główną cechą jest świadome, autorskie przekształcanie rodziny, zgodne z wizją własnej wspólnoty w przyszłości i zwieńczone uzyskaniem przez nią statusu rodziny pozbawionej dysfunkcyjnego piętna. Należy jednak podkreślić, że samo osiągnięcie przez rodzinę autonomii nie oznacza pozbycia się piętna rodziny dysfunkcyjnej czy patologicznej. Przez zmianę (poprawę) sytuacji życiowej oraz powrót do autonomicznego funkcjonowania rodzina uzyskuje jedynie zdolność do rozpoczęcia nowego etapu rozwojowego.

Destygmatyzacja jest bowiem procesem, który w odniesieniu do rodziny wymaga przede wszystkim podjęcia przez nią aktywności ukierunkowanej na zmianę pozornej tożsamości społecznej¹⁵. Należy mieć jednak świadomość, że proces zmian tożsamościowych owocuje pojawianiem się kolejnych

¹⁴ B.M. Nowak, *Rodzina w kryzysie. Studium resocjalizacyjne*, PWN, Warszawa 2011 (dodruk 2012).

¹⁵ E. Goffman, *Piętno. Rozważania o zranionej tożsamości*, GWP, Gdańsk 2007.

kryzysów, ale wzmocniona kompetencyjnie rodzina jest już w stanie samodzielnie sobie z nimi poradzić, stąd też ich skutkiem jest silne zorientowanie na rozwój.

Świadoma i autonomicznie podjęta przez pokryzysową rodzinę decyzja o rezygnacji ze społecznego samoizolowania się aktywuje proces zmiany jej pozornej tożsamości społecznej, której produktem finalnym jest uzyskanie nowej tożsamości - rzeczywistej i zgodnej z oczekiwaniami społecznymi¹⁶. Niewątpliwie jest to proces długotrwały, skomplikowany oraz wymagający zarówno od samej rodziny, jak i jej najbliższego otoczenia społecznego wielu zabiegów readaptacyjnych i reintegracyjnych.

Praca z osobami dotkniętymi problemem postpenitencjarnym i ich rodzinami wymaga od osób udzielających im pomocy i wsparcia społecznego, posiadania określonych kompetencji osobistych i zawodowych, adekwatnych do potrzeb i zasobów specyficznych beneficjentów. Stąd też w niniejszym, trójdzielnym opracowaniu część pierwsza zostanie poświęcona charakterystyce innowacyjnego warsztatu kompetencyjnego dla realizatorów oddziaływań readaptacyjnych wobec młodych ekswięźniów i ich rodzin. W części drugiej zostaną omówione potrzeby readaptacyjne ekswięźniów i ich rodzin w świetle badań empirycznych, zaś w trzeciej zostanie dokonany przegląd dotychczasowych badań w zakresie kompetencji osobowych, społecznych i zawodowych podmiotów działających w sieci instytucjonalnej pomocy i wsparcia społecznego w tym zakresie.

CZĘŚĆ I. Szkolenia kompetencyjne dla realizatorów oddziaływań readaptacyjnych wobec młodych ekswięźniów i ich rodzin

W rozważaniach nad możliwościami wyprowadzania ekswięźniów i ich rodzin z zapaści wywołanej kryzysem postpenitencjarnym, centralne miejsce zajmuje proces twórczego, krejująco-rozwojowego ich wspierania w osiąganiu dyspozycji umożliwiających samodzielne funkcjonowanie i skuteczne radzenie sobie w sytuacjach trudnych.

Na płaszczyźnie indywidualnej wsparcie krejująco-rozwojowe ma na celu wprowadzenie ekswięźniów i członków ich rodzin na ścieżkę rozwoju osobistego, wyposażenie ich w skuteczne umiejętności radzenia sobie, wytrenowanie wysokiego poziomu kompetencji społecznych oraz aktywizowanie do podejmowania wyzwań i dokonywania zmian w sobie oraz w otaczającej ich rzeczywistości. Pokryzysowy, pozytywny wizerunek ekswięźnia i jego rodziny jest możliwy do uzyskania wskutek zainicjowania kontrolowanej kreacji systemu rodzinnego, przy wydatnej stymulacji dostępnego w praktyce spektrum oddziaływań profilaktycznych, resocjalizacyjno - destygmatyzujących oraz psychoterapeutycznych. Należy podkreślić, że tak rozumiane twórcze wspieranie ekswięźniów i ich rodzin umożliwia jednocześnie stosowanie metod i technik ukierunkowanych na readaptację społeczną oraz na włączanie w nurt życia społecznego (reintegrację).

¹⁶ Ibidem.

W odniesieniu do problemów związanych z poziomem kompetencji społecznych, osobistych i zawodowych realizatorów oddziaływań readaptacyjnych podejmowanych wobec eksWięźniów i ich rodzin, istotnym źródłem inspiracji metodycznych jest koncepcja teatru życia codziennego E. Goffmana. Zgodnie z nią, oraz przy wykorzystaniu odpowiadających jej charakterem specyficznych metod oddziaływań, można projektować i prowadzić skuteczną kompensację oraz doskonalenie zarówno kompetencji personalnych, jak i zawodowych w formie coachingu, treningów oraz działań performatywnych.

Użytecznymi instrumentami w warsztacie kompetencyjnym, osadzonymi w koncepcji goffmanowskiej są między innymi: gry sytuacyjne proponowane przez V. Satir¹⁷; metody twórczej resocjalizacji¹⁸; techniki teatru improwizacji¹⁹. Dają one bowiem realną szansę na uzyskanie wysokiej skuteczności, gdyż istota tych metod tkwi w treningu paranaturalnych interakcji, których przebieg może być powtarzany, modyfikowany, dopracowywany do pożądanego wzorca w swobodnej i spontanicznej, ale metodycznie kontrolowanej aktywności podmiotów oddziaływań.

Warsztat kompetencji do pracy z grupą szczególnie zagrożoną na rynku pracy – byłymi więźniami będzie realizowany z zastosowaniem metody treningowej oraz coachingu.

Coaching definiowany jest jako pomoc drugiej osobie we wzmacnianiu i doskonaleniu działania poprzez wzbudzanie w niej refleksji nad stosowaniem danej umiejętności i/lub wiedzy²⁰. Ma on charakter konwersacyjny, a jego celem nie jest wypracowanie nowych umiejętności, ale zaangażowanie klienta w proces samodzielnego dochodzenia do satysfakcjonującego go i skutecznego rozwiązania problemu, którym jest doskonalenie umiejętności. Zasadniczym celem coachingu jest zwiększenie skuteczności działania oraz wzrost satysfakcji z podjętej aktywności. W coachingu wykorzystane będą następujące techniki: analizy zasobów - koncentracji na sukcesach (co umiem zrobić dobrze?), analizy sytuacji (nad czym muszę popracować?), planowania doświadczenia (co i w jaki sposób chcę zrobić?) oraz analizy doświadczenia (czy już umiem to robić dobrze?).

Trening kompetencyjny rozumieć należy natomiast jako specjalistyczne oddziaływania ukierunkowane na rozwój pożądaných umiejętności w toku ich ćwiczenia i doskonalenia, ale przed ich zastosowaniem w praktyce (rozwiązywanie problemów i realizacja zadań w różnorodnych sytuacjach społecznych i zawodowych). Trening kompetencyjny pozwala na przecięcie toksycznych związków między niedostatkiem doświadczeń społecznych (o różnej etiologii), deficytem kompetencji społecznych, nieprzystosowaniem do życia społecznego oraz problemami w odgrywaniu ról społecznych i zawodowych²¹ (rys. nr 6).

¹⁷ V. Satir, M. Baldwin, *Satir step by step: a guide to creating change in families*. Palo Alto, CA: Science and Behavior Books, New York 1983; V. Satir, *Terapia rodziny teoria i praktyka*, GWP, Gdańsk 2000.

¹⁸ M. Konopczyński, *Metody twórczej resocjalizacji*, PWN, Warszawa 2006.

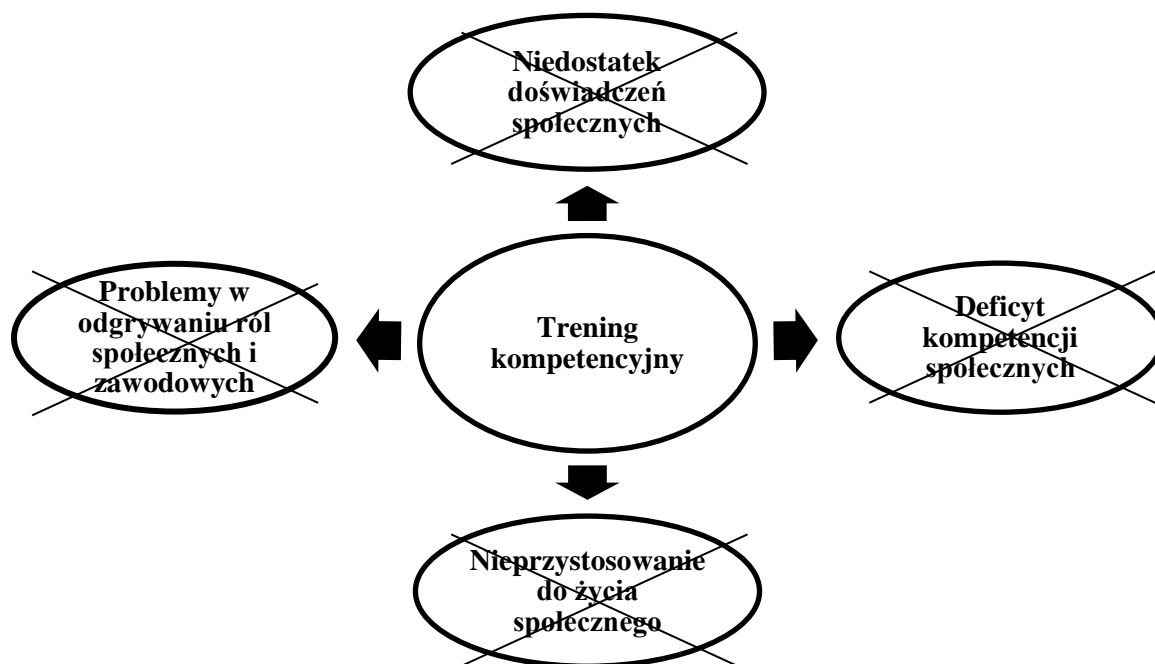
¹⁹ K. Koppett, *Techniki teatru improwizacji w programach szkoleniowych*, Kraków 2003.

²⁰ S. Thorpe, J. Clifford, *Podręcznik coachingu*, Poznań 2004.

²¹ Matczak A., *Kwestionariusz Kompetencji Społecznych. Podręcznik*, PTP, Warszawa 2007; Smółka P., *Kompetencje społeczne. Metody pomiaru i doskonalenia umiejętności interpersonalnych*, Wyd. Wolters Kluwer, Kraków 2008.

Warsztat kompetencyjny dla realizatorów oddziaływań readaptacyjnych wobec młodych więźniów i ich rodzin został zbudowany w oparciu o wykorzystanie metod interaktywnych oraz działań twórczych. Dlatego też zasadne wydaje się przyjęcie adekwatnej do niego organizacji treningu. Wymogom tym odpowiada czteroetapowy **model uczenia się dorosłych D. Kolba**²², jeden z modeli najbardziej rozpowszechnionych we współczesnej działalności szkoleniowej. Może on zostać aktywowany w dowolnym momencie spotkania treningowego/warsztatowego i zastosowany w zależności od etapu szkolenia, przyjętych celów, preferencji uczestników treningu/coachingu oraz posiadanych przez nich dyspozycji wspomagających opanowanie danej umiejętności.

Rys. 6 Moc treningu kompetencyjnego

Źródło: Opracowanie własne (na podstawie A. Matczak 2007 i P. Smółka 2008)

Model ten opiera się na cyklicznym przebiegu czynności treningowych/warsztatowych, wykonywanych według następującego schematu (matryca działań - organizacja pracy trenera/coacha):

- **doświadczenie** – prezentacja przez trenera/coacha przeżytej przez uczestników sytuacji, stałe wykonywanej czynności, znanego wcześniej zachowania (lub zupełnie nowego), a następnie ponownego ich doświadczania w różnych wersjach oraz obserwowania efektów własnego działania;

²² Kolb D., *Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development*, Prentice--Hall, Englewood Cliffs, New Jersey 1984.

- **refleksja** – wzbudzenie przez trenera/coacha moderowanej dyskusji, mającej na celu przeanalizowanie kolejnych wersji wykonanego ćwiczenia, w trakcie której uczestnicy wymieniają między sobą uwagi, podejmują polemikę i wyciągają wnioski, przy czym osoby, które nie zakończyły ćwiczenia sukcesem mają okazję do autorefleksji dotyczącej popełnionych błędów;
- **generalizowanie** – konfrontacja opracowanych wniosków z teorią wyjaśniającą dane zjawisko, proces czy mechanizm działania leżący u podstaw opanowania danej umiejętności (czynność wykonywana tylko przez trenera/coacha);
- **stosowanie** – testowanie wykonania opanowywanej umiejętności wraz z dokonywaniem przez uczestników odpowiednich korekt – otrzymują oni informacje zwrotne zarówno od trenera/coacha, jak i od grupy (*feedback*), po czym następuje zamknięcie cyklu.

1.1. Charakterystyka szkoleń komplementarnych w zakresie pracy z grupą szczególnie zagrożoną na rynku pracy – młodymi więźniami i ich rodzinami

Na podstawie wyników diagnozy służb społecznych (pracowników socjalnych, pracowników pośrednictwa pracy oraz przedstawicieli organizacji pozarządowych - raporty: Wiechetek 2013 i Augustynowicz 2013), w ramach warsztatu kompetencji do pracy z grupą szczególnie zagrożoną na rynku pracy – młodymi byłymi więźniami są realizowane dwa cykle szkoleniowe:

1) SZKOLENIA W ZAKRESIE KOMPETENCJI OSOBISTYCH I SPOŁECZNYCH (60 godz.)

c) Segment doskonalenie kompetencji społecznych (30 godz.):

- sprawna komunikacja interpersonalna, i nawiązywanie bliskich kontaktów interpersonalnych (10 godz.);
- skuteczne radzenie sobie w sytuacjach wymagających asertywności(10 godz.);
- skuteczne radzenie sobie w sytuacjach ekspozycji społecznej(10 godz.).

d) Segment kształcenia umiejętności radzenia sobie ze stresem (30 godz.).

2) SZKOLENIA W ZAKRESIE KOMPETENCJI ZAWODOWYCH (100 godz.)

W świetle literatury przedmiotu oraz badań empirycznych, warsztat kompetencji zawodowych do pracy z byłymi więźniami powinien być ukierunkowany na doskonalenie umiejętności **równoległej pracy** readaptacyjno – reintegracyjnej **z jednostką** (ekswięźniem), **z grupą** (rodziną ekswięźnia) oraz **środowiskiem lokalnym** (instytucjami i społecznością lokalną) w zakresie animowania i prowadzenia działań społecznych na rzecz podmiotów poddawanych oddziaływaniom readaptacyjnym (rys. 7).

Rys. 7. Zakres warsztatu kompetencji do pracy z grupą szczególnie zagrożoną na rynku pracy – byłymi więźniami

Źródło: Opracowanie własne

Innowacyjny warsztat kompetencji do pracy z grupą szczególnie zagrożoną na rynku pracy – młodymi byłymi więźniami, przewiduje w szczególności:

- doskonalenie umiejętności interpersonalnych i społecznych oraz kształtowanie pożądanych postaw zawodowych;
- doskonalenie umiejętności prowadzenia pracy pomocowo – wspierającej;
- rozwój i doskonalenie umiejętności analitycznych i planistycznych oraz efektywnej współpracy w zakresie tworzenia lokalnych systemów pomocy i wsparcia społecznego (strategie, programy, analizy) oraz w zakresie animacji i organizacji środowiska lokalnego.

Działania powyższe będą realizowane w różnych segmentach warsztatu kompetencyjnego, a wartością dodaną wynikającą z ich wdrożenia będzie przeciwdziałanie i profilaktyka zjawiska wypalenia zawodowego:

- segment doskonalenia umiejętności nawiązywania i podtrzymywania kontaktów – 20h
- segment doskonalenia umiejętności diagnozowania potrzeb byłych więźniów i kapitału wspierającego, twórczego rozwiązywania problemów oraz pracy w zespole – 20 h;
- segment kształcenia umiejętności zarządzania konfliktem z zastosowaniem technik udzielania wsparcia w zespole – 10 h;
- segment kształcenia umiejętności prowadzenia indywidualnych i grupowych treningów kompetencyjnych – 20 h;

- segment doskonalenia umiejętności dokonywania analizy aktów prawnych oraz udzielania wsparcia w zakresie integracji z rynkiem pracy osób zagrożonych wykluczeniem społecznym – 10 h;
- segment doskonalenia kompetencji do pracy w środowisku lokalnym – 20 h

Wyniki badań empirycznych (Raporty: Wiechetek 2013 i Augustynowicz 2013) wskazują, że zaspokojenie potrzeb użytkowników warsztatu kompetencji do pracy z ekswiężniami i ich rodzinami w zakresie współpracy, rozwoju zawodowego i standardów zawodowych spowoduje wzrost kompetencji osobistych, społecznych i zawodowych, które z kolei podniosą poziom satysfakcji z wykonywanej pracy. Niezbędne wydaje się przy tym dokonanie **zróźnicowania regionalnego** w odniesieniu do zawartości programów realizowanych w poszczególnych segmentach. Szczegółowe wytyczne znajdują się w części B opracowania zbiorczego. W tym miejscu należy podkreślić jednak, że najmniejszą satysfakcję z pracy oraz brak motywacji do rozwoju własnych kompetencji deklarują pracownicy służb społecznych regionu dolnośląskiego. Stąd też w tym regionie podmiotom realizującym warsztat kompetencji do pracy readaptacyjnej z młodymi więźniami i ich rodzinami zalecane jest szczególne akcentowanie zagadnień z zakresu kształtowania motywacji do rozwoju zawodowego, pożądanych postaw i udzielania wsparcia w zespole oraz doskonalenia kompetencji do pracy w środowisku lokalnym. Istotne jest także programowe zróźnicowanie w oparciu o kryterium poziomu wykształcenia oraz środowiska zamieszkania.

1.1.1. WARSZTAT KOMPETENCJI OSOBISTYCH I SPOŁECZNYCH DO PRACY READAPTACYJNEJ

Szkolenie w zakresie doskonalenia lub kompensacji określonych kompetencji społecznych, osobistych i zawodowych oznacza metodyczne oddziaływanie na jednostkę i wspieranie jej w kreowaniu własnego sprawstwa poprzez dostarczanie jej impulsów do tworzenia nowej wizji siebie.

Zdaniem A. Bandury²³ poprawa własnego wizerunku jest możliwa jedynie wówczas, gdy jednostka na podstawie rzeczywistego doświadczania pożądanych zachowań nabędzie przekonania o własnych możliwościach. Zgodnie z teorią uczenia się społecznego, ludzie są w stanie samodzielnie wytwarzać czynniki środowiskowe pobudzające ich do działania. Mogą także działania te ukierunkowywać zgodnie ze standardem samowzmacniania ukształtowanego w toku modelowania społecznego. Szkolenia i treningi prowadzone na podstawie metod interaktywnych oraz kierowanego uczestnictwa²⁴, a skoncentrowane na kształtowaniu kompetencji poznawczych i behawioralnych w toku doświadczania pozytywnych skutków określonego postępowania, mogą sprzyjać podwyższaniu zdolności poznawczych, samooceny oraz wyrównywaniu deficytów społecznej komunikacji.

²³ Bandura, A., *Samowzmacnianie: zdolność sprawowania pozytywnej wewnętrznej kontroli nad samym sobą*, [w:] G.F. Zimbardo, F.L. Ruch, *Psychologia i życie*, PWN, Warszawa 1997.

²⁴ A. Bandura pojęcie kierowanego uczestnictwa odnosi do udzielania pomocy w podejmowaniu działań modelowych.

1) SEGMENT DOSKONALENIA KOMPETENCJI SPOŁECZNYCH – szkolenie wspólne dla wszystkich użytkowników (bez względu na charakter pracy)

W definiowaniu kompetencji społecznej istnieją dwie główne orientacje. Pierwsza, reprezentowana m.in. przez U. Jakubowską²⁵, traktuje kompetencję społeczną jako zdolność ogólną, ujawnianą w różnorodnych momentach życia jednostki w postaci plastyczności zachowań społecznych, umiejętności kreowania więzi, skutecznej komunikacji czy zachowania asertywnego.

Druga orientacja wskazuje na specyficzny charakter kompetencji społecznej i określa ją jako zbiór umiejętności lub kilka kompetencji społecznych²⁶. Reprezentanci tej orientacji podkreślają ich istotność dla sprawnego zarządzania sobą (umiejętność motywowania siebie i panowania nad emocjami) oraz uzyskiwania wysokiej skuteczności interpersonalnej (zdolność do kreowania sytuacji społecznych), przydatnej w wielu sytuacjach natury osobistej i społecznej. Kompetencje społeczne są definiowane jako „[...] złożone umiejętności warunkujące efektywność radzenia sobie w określonego typu sytuacjach społecznych, nabywane przez jednostkę w toku treningu społecznego”²⁷. Są one zatem postrzegane jako potencjał (interpersonalny i międzykulturowy) umożliwiający ludziom bezkolizyjne współżycie społeczne²⁸. Wskazuje się także na ich olbrzymią wagę w przebiegu procesów adaptacji człowieka do nowych warunków i sytuacji oraz kluczowe znaczenie zarówno dla jakości interakcji społecznych i relacyjnych układów międzyludzkich, jak i sprawnego jego funkcjonowania w różnych kontekstach i okresach życia.

W wielu sytuacjach życiowych i zawodowych szczególne znaczenie ma umiejętność sprawniej komunikacji i nawiązywania bliskich kontaktów interpersonalnych, radzenia sobie w sytuacjach trudnych, wymagających asertywności oraz skutecznego radzenia sobie w sytuacjach ekspozycji społecznej. W świetle wyników diagnozy (Raport: Wiechetek 2013), z całego spektrum umiejętności społecznych właśnie te należy szczególnie doskonalić u realizatorów pomocy i wsparcia dla ekskwizycji i ich rodzin. Stąd też w segmencie szkolenia przewidziano do realizacji trzy bloki treningowe:

A) SPRAWNA KOMUNIKACJA INTERPERSONALNA I NAWIAZYWANIE BLISKICH KONTAKTÓW INTERPERSONALNYCH

Umiejętność skutecznego porozumiewania się. ma podstawowe znaczenie zarówno w dziennym funkcjonowaniu, jak również w pracy zawodowej. Sprawne funkcjonowanie w określonych sytuacjach

²⁵ U. Jakubowska, *Wokół pojęcia kompetencja społeczna – ujęcie komunikacyjne*, „Przegląd Psychologiczny” 1996, nr 39.

²⁶ M. Agryle, *Zdolności społeczne*, [w:] S. Moscovici (red.), *Psychologia społeczna w relacji ja – inni*, WSiP, Warszawa 1998; P. Smółka, *Kompetencje społeczne. Metody pomiaru i doskonalenia umiejętności interpersonalnych*, Wyd. Wolters Kluwer, Kraków 2008.

²⁷ A. Matczak, *Kwestionariusz Kompetencji Społecznych. Podręcznik*, PTP, Warszawa 2007, s. 7.

²⁸ R.D. Putnam, *Bowling alone: the collapse and revival of American community*, New York 2000.

oraz rolach społecznych i zawodowych wymaga wypracowania specyficznych umiejętności interpersonalnych, w których opanowaniu pomocne są *kompetencje przenośne* (podstawowe) zapewniające elastyczność kompetencyjną rozumianą jako umiejętność radzenia sobie w różnorodnych sytuacjach społecznych.

Wśród wielu kompetencji społecznych umożliwiających człowiekowi sprawne funkcjonowanie najcenniejsze wydają się być te, które prowadzą do utrzymania klarownych i efektywnych relacji interpersonalnych w różnych kontekstach życia. Efektywnie wykorzystywane, podnoszą poziom kondycji interpersonalnej jednostki. Podstawowym jej wyznacznikiem jest zakres i skuteczność realizowania wyzwań interpersonalnych w konkretnych sytuacjach społecznych oraz odczuwana przez jednostkę satysfakcja z nawiązywanych relacji międzyosobowych, podbudowana reputacją w środowisku społecznym, w którym kontakty te są podejmowane.

Deficyty umiejętności komunikacyjnych i perswazyjnych są hamulcem dążeń do osiągnięcia zamierzonych celów (aspiracji życiowych, edukacyjnych, zawodowych) i w poważnym stopniu mogą ograniczać efektywne wywiązywanie się z obowiązków narzucanych jednostce w toku życia rodzinnego i społecznego²⁹. Zależności te oraz teza o niestabilności kompetencji społecznych w czasie dały podstawy do przypuszczenia, że trening społeczny może wpływać znacząco na podnoszenie poziomu kompetencji społecznych.

Warsztat doskonalenia kompetencji komunikacyjnych obejmuje podstawowe umiejętności zapewniające sprawną komunikację interpersonalną:

1) Podstawowe umiejętności związane z komunikacją niewerbalną³⁰:

- **ekspresywność emocjonalna** – umiejętność wyrażania własnych postaw interpersonalnych (komunikowania statusu w relacji lub grupie lub zainteresowania innymi) za pomocą tonu głosu, mimiki, gestów i mowy ciała;
- **wrażliwość emocjonalna** – umiejętność przyjmowania i rozumienia komunikatów niewerbalnych wysyłanych przez inne osoby;
- **kontrola emocjonalna** – umiejętność kontrolowania własnych emocji oraz ich ekspresji (udawanie, ukrywanie, maskowanie).

2) Podstawowe umiejętności związane z komunikacją werbalną³¹:

- **ekspresywność społeczna** – umiejętność inicjowania rozmowy oraz pobudzania i angażowania innych w interakcje społeczne;
- **wrażliwość społeczna** – przestrzeganie norm określających zachowanie w danej sytuacji lub roli społecznej;

²⁹R.B. Adler, L.B. Rosenfeld, R.F. Proctor, *Relacje interpersonalne*, Rebis, Poznań 2006.

³⁰ P. Smółka, *Kompetencje społeczne. Metody pomiaru i doskonalenia umiejętności interpersonalnych*, Kraków 2008.

³¹ Ibidem.

- **kontrola społeczna** – umiejętność autoprezentacji, czyli odgrywania różnorodnych ról społecznych oraz umiejętność elastycznego dostosowywania zachowania do określonej sytuacji;
- **manipulacja społeczna** – umiejętność intencjonalnego (celowego i planowego) wywierania wpływu na tok i efekty interakcji społecznych³².

Doskonalone będą także umiejętności:

- uświadamiania sobie reakcji rozmówców na przesyłane komunikaty oraz przewidywania ich reakcji na komunikaty przygotowane przez nas do wysłania;
- prowadzenia efektywnej perswazji – w tym zakresie największe potrzeby deklarują pracownicy socjalni (Raport: Wiechetek 2013);
- koncentrowania się na wypowiedziach i zachowaniach rozmówców oraz trenowanie umiejętności „czytania między wierszami”;
- elastycznego reagowania na przekazy werbalne i niewerbalne przesyłane przez rozmówców w różnych kontekstach społecznych tak, by osiągać zmierzone cele w toku podjętych interakcji³³;
- komunikowania się w sytuacji istnienia bariery językowej i kulturowej;
- komunikowania się z osobami uzależnionymi, w podeszłym wieku oraz upośledzonymi umysłowo.
- nawiązywania bliskich kontaktów interpersonalnych.

SKUTECZNE RADZENIE SOBIE W SYTUACJACH WYMAGAJĄCYCH ASERTYWNOŚCI – to szkolenie polecane jest głównie dla pracowników socjalnych (Wiechetek 2013)

Asertywność opisywana jest współcześnie w trzech wymiarach: behawioralnym (zachowania i warunkujące je umiejętności); poznawczym (struktury i procesy psychiczne); przeżyciowym (przeżywanie uczuć). Podstawowymi warunkami asertywności są zatem:

- wiedza na temat zachowań adekwatnych do wymagań sytuacyjnych;
- umiejętność wyrażania własnych praw, przekonań i uczuć;

³² R.E. Riggio, *Assessment of basic social skills*: “Journal of Personality and Social Psychology” 1986.

³³ A. Jakubowska, *Wokół pojęcia „kompetencja społeczna”: ujęcie komunikacyjne*, „Przegląd Psychologiczny” 1996.

- gotowość poznawczo-afektywna do asertywnego zachowania się, na którą składają się procesy oceniania poznawczego dotyczące konfrontacji wymagań osoby z wymaganiami sytuacji; określona, złożona struktura względnie trwałych przekonań i nastawień osobistych; sposoby autoekspresji i radzenia sobie z wymaganiami, jakie stawia życie³⁴.

Trening asertywności służy budowaniu postawy asertywnej i uczeniu się związanych z nią zachowań. Postawa asertywna oznacza świadomość własnych praw i postępowanie zgodne z nimi przy jednoczesnym poszanowaniu praw innych. W toku szkolenia jego uczestnicy pracować będą nad przekształcaniem własnych nieefektywnych zachowań w kierunku korzystnym dla siebie i swoich relacji z innymi. Położony zostanie nacisk na trenowanie sytuacji w kontakcie ze współpracownikami oraz ekswizjami, którzy w relacjach pomocowo-wspierających wykazują często postawy agresywne i roszczeniowe (Raport, Wiechetek 2013 i Augustynowicz 2013).

Po zakończeniu szkolenia, jego uczestnicy będą umieli:

- odróżniać zachowania asertywne od agresywnych i uległych;
- budować pozytywne relacje międzyludzkie oparte na wyrażaniu własnych emocji;
- skutecznie argumentować własne poglądy opinie;
- z właściwej perspektywy oceniać problemy, ludzi i relacje;
- dopasować formę wypowiedzi do sytuacji i osoby;
- zamieniać styl krytyki na użyteczną informację zwrotną;
- neutralizować stres obniżający poczucie własnej wartości.

SKUTECZNE RADZENIE SOBIE W SYTUACJACH EKSPOZYCJI SPOŁECZNEJ

Autoprezentacja jest celowym działaniem zmierzającym do wytworzenia pożądanego wizerunku własnej osoby i określana jest jako jeden z wielu istotnych środków wpływu społecznego. Istota umiejętności autoprezentacyjnych tkwi w sprawności nieustannego budowania i artykułowania pozytywnego obrazu siebie. Czynniki ograniczającymi zdolność autoprezentacji jest lęk społeczny i nieśmiałość.

Efektywna autoprezentacja polega na rozsądnym kierowaniu odbiorem obrazu siebie, posiadaniu samoświadomości bycia przedmiotem uwagi innych oraz samokontroli zachowania w sytuacjach trudnych społecznie.

³⁴ Poprawa R., *Jak rozumieć asertywność? Zarys behawioralno-kognitywno-fenomenologicznej koncepcji asertywności*, „Przegląd Psychologiczny” 1998, t. 41, 3/4,

Oddziaływania treningowe, kształcące zarówno kompetencje społeczne, jak i pobudzające do zachowań innowacyjnych, prowadzą do wzrostu zapotrzebowania jednostek na stymulację środowiskową oraz zmniejszają ich obawy przed oceną społeczną. W ten sposób aktywowany jest proces automodyfikacji innych, równie istotnych parametrów związanych z przeobrażaniem się tożsamości.

W ramach warsztatu kompetencyjnego, w tym segmencie szkolenia zajęcia treningowe realizowane będą z wykorzystaniem technik teatru improwizacji (*Freestyle Repertory Theatre*) i ukierunkowane będą na:

1. Opanowanie metod efektywnego prezentowania siebie oraz kreowania swojego wizerunku w warunkach zawodowych.
2. Zdobycie umiejętności związanych z radzeniem sobie w sytuacjach ekspozycji społecznej.
3. Zwiększenie świadomości mowy ciała.

Trenowane będą także strategie pomocne w kształtowaniu wizerunku, w określonej formie autoprezentacji³⁵:

- **strategia ingracji** - wzbudzanie wiarygodności w takim stopniu, w jakim człowiek pragnie być lubiany (ćwiczenia w wyrażaniu sympatii i zgadzaniu się z innymi oraz w kreowaniu własnej atrakcyjności;
- **strategia autopromocji** - przedstawianie siebie jako osoby kompetentnej, skutecznej w działaniu, charakteryzującej się wysokim poziomem uzdolnień ogólnych (inteligencji, sprawności fizycznej) lub też uzdolnień specyficznych;
- **strategia doskonałości moralnej** - prezentowanie siebie jako modelu osoby przestrzegającej zasad i norm moralnych.

B) SEGMENT KSZTAŁCENIA UMIEJĘTNOŚCI RADZENIA SOBIE ZE STRESEM – największe potrzeby w tym zakresie wykazują pracownicy socjalni (Raport: Wiechetek 2013)

Stres w miejscu pracy związany jest z wykonywaniem zadań i czynności pracowniczych oraz kulturą organizacyjną (zbiór norm, reguł i wzorców postępowania), która w wielu instytucjach jest często przyczyną chronicznego stresu. Nadmierna presja odczuwana przez pracownika lub też brak kompetencji związanych z wykonywaniem zadań mogą znacznie obniżyć jakość i efektywność ich wykonania. Sprawność działania zależy od poziomu zdolności, przyswojonej wiedzy i umiejętności osobistych, społecznych i zawodowych. W przypadku, gdy posiadane przez pracownika

³⁵ Jones, Pittman za: A. Szmajkę, *Autoprezentacje*, Wyd. Ursa-Consulting. Olsztyn 1999.

kompetencje są na optymalnym poziomie, wówczas skuteczność jego działań determinuje znacząco motywacja (poziom aktywacji), trudność w realizacji zadania oraz presja związana z oceną jego wykonania (falicytacja społeczna)³⁶.

Najbardziej typowymi przyczynami w miejscu pracy są³⁷:

- 1) **przeciążenie/niedociążenie pracą** jakościowe (związane z brakiem kompetencji) lub ilościowe (zbyt wiele zadań w stosunku do przeznaczonego na nie czasu); skutki: utrata kontroli nad tempem realizacji zadań mimo posiadanych kompetencji/poczucie dyskomfortu z powodu braku stymulacji w miejscu pracy i niewykorzystania posiadanych kompetencji;
- 2) **zmiany w organizacji** – brak rzetelnej informacji, rezygnacja z przyswojonych wzorców zachowań, trudny, wymagający dużego zaangażowania okres przejściowy;
- 3) **niejednoznaczność roli** – pracownik otrzymuje niejasno określony zakres czynności i odpowiedzialności oraz nie posiada wystarczającej wiedzy na temat charakterystyki swojej roli zawodowej; skutki: błędne rozpoznanie obowiązków oraz realizacja niedoprecyzowanych celów;
- 4) **przeciążenie rolą** – odczuwanie swojej roli zawodowej jako trudnej w stosunku do postrzeganego poziomu własnych kompetencji;
- 5) **konflikt roli** – trudności blokujące wykonanie zadań, brak jasnych standardów dotyczących realizacji zadań, dyskomfortowe relacje interpersonalne.

Przy wysokim poziomie stresu oraz dużej jego intensywności i rozciągnięciu w czasie, zarówno stres generowany wewnątrz, jak i płynący z relacji z innymi ludźmi oraz organizacyjny wymaga podjęcia działań zaradczych, a to wiąże się z nabyciem konkretnych umiejętności radzenia sobie w sytuacjach stresogennych. Czynnością podstawową jest rozpoznanie sposobu reagowania na stres i dobranie adekwatnych do danej sytuacji technik zaradczych.

W celu minimalizacji zjawiska wypalenia zawodowego, organizacja powinna systematycznie monitorować poziom stresu (cykliczna ocena poziomu stresu w całej organizacji lub na poszczególnych stanowiskach z zastosowaniem standardowych metod pomiaru), planować udział pracowników w odpowiednich programach szkoleniowych, dbać o odpowiedni poziom zatrudnienia w stosunku do bieżących zadań, oraz konstruować klarowne opisy zadań i systemy oceniania³⁸.

Warsztat kompetencji dla realizatorów oddziaływań readaptacyjnych w zakresie umiejętności radzenia sobie ze stresem przewiduje realizację zajęć warsztatowo - treningowych obejmujących:

1. Kształcenie umiejętności budowania odporności psychicznej:

³⁶ W. Kisiel - Dorohnicki, *Tylko bez nerwów. Zarządzanie stresem w pracy*, Gliwice 2012; J.E. Terelak, *Stres psychologiczny*, Bydgoszcz 1995.

³⁷ D.P. Schultz, S.E. Schultz, *Psychologia a wyzwania dzisiejszej pracy*, Warszawa 2002; N. Chmiel, *Psychologia pracy i organizacji*, Gdańsk 2003; J. Penc, *Kreowanie zachowań w organizacji*, Warszawa 2001.

³⁸ A. Poczowski, *Zarządzanie zasobami ludzkimi*, Warszawa 2007; W. Kisiel - Dorohnicki, *Tylko bez nerwów...*, op.cit.

- budowanie i pielęgnowanie konstruktywnych relacji z innymi ludźmi;
- budowanie poczucia własnej wartości i adekwatnej oceny samego siebie.

2. Stosowanie technik radzenia sobie ze stresem:

- a) **strategie długofalowe z zastosowaniem technik krótkotrwałych**, zapewniające regularność powtarzania danych zachowań oraz lepsze samopoznanie (identyfikacja „typowych” reakcji oraz najbardziej obciążających sytuacji);
 - praca nad zmianą postrzegania siebie (adekwatność ocen związana z poziomem krytycyzmu, pozytywne nastawienie do ludzi i świata, proaktywności, stabilność);
 - zmiana zachowań generujących stres z wykorzystaniem metody „małych kroków”;
 - dbanie o komfort psychofizyczny – dobór odpowiedniego stylu życia, diety, technik relaksacyjnych (trening Jacobsona oraz trening autogenny Schultza);
 - zachowanie balansu pomiędzy życiem prywatnym a pracą zawodową;
 - poszukiwanie wsparcia społecznego i budowanie koalicji;
 - przyjmowanie asertywnej postawy i stosowanie technik asertywnych;
 - zarządzanie czasem.
- b) **strategie krótkotrwałe** ukierunkowane na krótkotrwałe odprężenie i złagodzenie skutków stresu:
 - odreagowywanie, czyli podejmowanie działania w sytuacji zagrożenia (ćwiczenia fizyczne);
 - odwracanie uwagi (szukanie przyjemności i czerpanie radości z życia, np. pielęgnowanie kontaktów towarzyskich, rozrywka, rozwijanie zainteresowań);
 - kontrolowanie myśli i zachowań umożliwiające redukcje stresu, ale także przewidywanie i efektywne kontrolowanie własnych zachowań;
 - spontaniczny relaks ukierunkowany na uspokojenie natłoku myśli i wyciszenie emocji;
 - zwolnienie tempa pracy – zatrzymanie się, „rozpoznanie sytuacji” opracowanie planu działania w celu systematycznego i metodycznego wykonania tej samej pracy w tym samym czasie;
 - stosowanie technik asertywnych: zdarta płyta, stawianie granic, poszukiwanie krytyki, zamglenie, zamiana oceny na opinię.

W kształceniu umiejętności dobierania i stosowania strategii zaradczych najbardziej przydatne są **metody heurystyczne** typu: technika Synektyczna Gordona, Metoda Le Bono, techniki analityczne, skojarzenia przymusowe, rozbijanie schematów myślowych, odwracanie punktu widzenia,

projektowanie idealne. Istotne jest przy tym zastosowanie **treningu antystresowego oraz podnoszącego osobistą skuteczność** w zakresie planowania i osiągania celów czy zarządzania czasem.

1.1.2. WARSZTAT KOMPETENCJI ZAWODOWYCH DO PRACY READAPTACYJNEJ

A) SEGMENT DOSKONALENIA UMIEJĘTNOŚCI NAWIĄZYWANIA I PODTRZYMYWANIA KONTAKTÓW

EMPATIA I DOCENIANIE

Współcześni socjolodzy oraz psycholodzy społeczni akcentują wpływ umiejętności komunikacyjnych na jakość relacji międzyludzkich. W ich przekonaniu, czynnikiem warunkującym efektywność relacji partnerskich jest umiejętność empatycznego identyfikowania uczuć partnera, zrozumienie jego sytuacji i zwrotne przekazywanie tego zrozumienia³⁹. Empatia, czyli zdolność do współodczuwania z inną osobą została uznana za jeden z kluczowych elementów pomocnego kontaktu terapeutycznego (pomocowo-wspierającego). Wczuwanie się w cudze doświadczenia umożliwia przekraczanie ludzkiej samotności i dzielenie z drugim człowiekiem przeżywania rzeczywistości. Wypowiadane słowa zainteresowania czy uznania mają moc podwyższania poczucia wartości, otwierają komunikacyjnie, umacniają.

AKTYWNE SŁUCHANIE

Warunkiem dobrej komunikacji i rozpoznania „mapy rzeczywistości” drugiego człowieka jest posiadanie umiejętności aktywnego słuchania, czyli słuchania „dla zrozumienia”⁴⁰. Posiadanie tej umiejętności jest przydatne w nawiązywaniu i utrzymywaniu relacji interpersonalnych oraz kluczowe w pracy pomocowo – wspierającej, bowiem słuchanie klienta pomaga w diagnozie jego sytuacji życiowej i stylu bycia.

Na konieczność rozwijania umiejętności aktywnego słuchania u realizatorów oddziaływań readaptacyjno – reintegracyjnych wskazuje raport z badań jakościowych (Augustynowicz 2012). W kontakcie z podopiecznym/klientem dochodzi bowiem do uruchomienia osobistych i kulturowych filtrów wprowadzających zniekształcenia do sposobu słuchania. Stąd też dochodzi do świadomego

³⁹ E. Aronson, *Człowiek: istota społeczna*, PWN, Warszawa 1997; E. Fromm, *O sztuce miłości*, PIW, Poznań 2001; C. Myss, *Anatomia duszy*, Wyd. Anatomy, Warszawa 2000; R. Persaud, *Pozostać przy zdrowych zmysłach*, Wyd. Czarna Owca, Warszawa; M.E.P. Seligman, *Optymizmu można się nauczyć*, Wyd. Media Rodzina, Poznań 1995.

⁴⁰ G. Egan, *The Skilled Hepler*, Brooks Cole, Monterey 1986.

(lub nieświadomego) przyporządkowywania klientów do określonych kategorii. Ogranicza to w dużym stopniu zdolność słuchania i rozumienia, zwłaszcza w sytuacji zaistnienia głębokich różnic w sferze doświadczeń życiowych i historii życia pomiędzy podopiecznym/klientem, a osobą udzielającą pomocy i wsparcia społecznego.

BUDOWANIE ZAUFANIA

Na zaufanie podopiecznego/klienta trzeba sobie zapracować z uwagi na fakt, że ekswieźniowie i ich rodziny to podmioty znajdujące się najczęściej w kryzysie psychologicznym, posiadające traumatyczne doświadczenia i głębokie deficyty w sferze funkcjonowania osobistego i społecznego.

W związku z powyższym uczestnicy warsztatu kompetencji będą trenowali procedurę budowania zaufania w kontakcie z podopiecznym/klientem obejmującą:

- jasne określenie zakresu poufności rozmów (stopień i warunki poufności);
- niedopuszczenie do powstania oczekiwań, co do zaistnienia których występują wątpliwości;
- niedopuszczanie do przedsięwzięć bez gwarancji ich realizacji;

skrupulatne wypełnianie obietnic

B) SEGMENT DOSKONALENIA UMIEJĘTNOŚCI DIAGNOZOWANIA POTRZEB BYŁYCH WIĘŹNIÓW I KAPITAŁU WSPIERAJĄCEGO, TWÓRCZEGO ROZWIĄZYWANIA PROBLEMÓW ORAZ PRACY W ZESPOLE

Czynności treningowe mają na celu przełamywanie psychicznych i organizacyjnych blokad twórczego działania oraz służyć motywowaniu do podejmowania prób kreatywnego rozwiązywania sytuacji trudnych, dokonywania i akceptowania zmian oraz pełnego zaangażowania w wykonywane czynności. Zacerpnięte z życia codziennego przykłady sytuacji, zachowań, wykonywanych czynności, przygotują realizatorów wsparcia readaptacyjnego do stosowania technik motywujących ekswieźniów i członków ich rodzin do podejmowania działań zaradczych oraz strategii działania umożliwiających podnoszenie poziomu kompetencji społecznych w toku treningu naturalnego.

DIAGNOZOWANIE POTRZEB BYŁYCH WIĘŹNIÓW I KAPITAŁU WSPIERAJĄCEGO

Doskonalenie/kompensacja umiejętności w zakresie identyfikacji potrzeb podopiecznego/klienta obejmować będzie następujące zagadnienia:

- nieprzystosowanie społeczne jako przedmiot diagnozy - zasady i reguły diagnozowania psychopedagogicznego; podstawowe techniki diagnostyczne; klasyfikacja błędów diagnostycznych oraz ich źródła; modele diagnozy i interpretacja wyników badań diagnostycznych;
- metody i narzędzia służące rozpoznaniu sytuacji życiowej i zawodowej;
- strategie diagnozowania środowiska rodzinnego;
- główne wskaźniki dysfunkcji rodziny;
- efektywna eksploracja środowiska życia - prowadzenie wywiadów środowiskowych identyfikacja oczekiwań oraz celów życiowych i zawodowych podopiecznych/klientów;
- stosowanie analizy SWOT (heurystycznej techniki analitycznej, służącej porządkowaniu informacji), a w jej zakresie określanie: **mocnych** (wszystko to, co stanowi słabość, barierę, wadę analizowanego podmiotu/sytuacji/obiektu) i **słabych stron** (wszystko to, co stanowi atut, przewagę, zaletę analizowanego podmiotu/sytuacji/obiektu); **szans** (wszystko to, co stwarza dla analizowanego obiektu szansę korzystnej zmiany; **zagrożeń** (wszystko to, co stwarza dla analizowanego podmiotu/sytuacji/obiektu niebezpieczeństwo zmiany niekorzystne).

TWÓRCZE ROZWIĄZYWANIE PROBLEMÓW

W kształceniu tych umiejętności zastosowany zostanie *diagram Ishikawy*, narzędzie stosowane w zarządzaniu jakością, służące do prezentacji analizy zależności przyczynowo-skutkowych generujących określony problem (zjawisko, proces)⁴¹. Techniki twórczego rozwiązywania problemów z zastosowaniem diagramu Ishikawy powinny być uzupełniane i wspierane metodą „burzy mózgów”. Zaletą diagramu Ishikawy jest wysoka trafność analizy, uporządkowany przekaz informacji, hierarchiczne ułożenie danych, przejrzystość w wyszukiwaniu lokalizacji problemu oraz symulacja możliwości wyeliminowania jego przyczyn. Zakłada się, że po zakończeniu sesji treningowych, uczestnicy szkolenia opanują umiejętność rozwiązywania problemów w sposób twórczy oraz poszukiwania alternatywnych rozwiązań w sytuacjach trudnych. Należy przy tym podkreślić, że oddziaływanie treningowe pobudzające do zachowań innowacyjnych prowadzi do wzrostu zapotrzebowania jednostek na stymulacje środowiskowe oraz zmniejszają ich obawy przed oceną społeczną. W ten sposób jest aktywowany proces automodyfikacji innych, równie istotnych parametrów związanych z przeobrażaniem się tożsamości.

⁴¹ Z uwagi na budowę i kształt diagramu jest on określany jako schemat rybiej ości. Wokół rybiego kręgosłupa układają się promieniście ości, jako metaforycznie określone przyczyny wystąpienia problemu. Przy sporządzaniu diagramu uczestnicy uszczegółowiają go, po czym wspólnie analizują określone czynności: identyfikują problem, wspólnie inicjują prace nad diagramem, w którym głowa ryby symbolizuje analizowany problem (skutek).

Skuteczny realizator wsparcia readaptacyjnego to osoba nadająca bieg wszelkim przedsięwzięciom w tym zakresie, scalająca zespół operacyjny, motywująca do podejmowania aktywności oraz wspierająca działania zespołowe. Stąd też jednym z istotnych elementów treningu kompetencyjnego powinno być szkolenie umiejętności wypracowywania wspólnego stanowiska. Skuteczny lider zespołu pracowniczego musi bowiem łączyć kompetencje specjalisty od stosunków międzyludzkich z umiejętnościami specjalisty od efektywności. Dlatego też celem warsztatu kompetencyjnego jest między innymi wypracowanie stylu pracy bazującego na wyzwaniu inicjatywy i odpowiedzialności za efekty działania zespołu, wykształcenie pozytywnych postaw wobec wyzwań zawodowych oraz wypracowanie umiejętności podejmowania zdecydowanych działań.

Segment doskonalący umiejętności twórczego rozwiązywania problemów oraz pracy w zespole oparty jest na metodzie interaktywnej i ukierunkowany na:

- doświadczanie mocnych i słabych stron;
- uświadomienie barier w rozwiązywaniu problemów, w tym kształcenie umiejętności przełamywania schematów myślowych;
- doskonalenie umiejętności identyfikacji oraz ustalania celów w procesie rozwiązywania problemów oraz możliwości zastosowania usprawnień;
- kształtowanie nawyków zwiększających innowacyjność zachowania;
- kształcenie postaw kreatywnego podejścia do zadań zawodowych;
- doskonalenie umiejętności tworzenia klimatu sprzyjającego kreatywnemu myśleniu i działaniu w zespole oraz umiejętności szukania nowych pomysłów i twórczego rozwiązywania problemów – w tym zakresie największe potrzeby deklarują pracownicy socjalni (Raport: Wiechetek 2013);
- kształcenie umiejętności stosowania technik i narzędzi do kreatywnego myślenia i twórczego podejmowania decyzji w zespole;
- kształcenie umiejętności stosowania technik i narzędzi do przełamywania standardowego sposobu myślenia oraz kreowania pomysłów.

Ponadto, celem szkolenia jest poznanie skutecznych narzędzi służących do rozwijania indywidualnego potencjału zawodowego pracowników oraz wdrażanie efektywnych standardów pracy w zespole. Stąd też uczestnicy szkolenia zostaną zapoznani z mechanizmami obniżającymi racjonalność decyzji oraz różnymi aspektami oceny zagrożeń i ryzyka.

Zakłada się, że efektem treningu kompetencyjnego w tym zakresie będzie:

- zdobycie kluczowej wiedzy z zakresu kreatywnego myślenia i twórczego rozwiązywania problemów;
- zwiększenie umiejętności praktycznego zastosowania technik twórczego myślenia do rozwiązywania konkretnych problemów napotykanymi w codziennej praktyce zawodowej;

- wzmocnienie pozytywnego nastawienia do innowacyjnego działania w pracy, sprzyjającego kreatywności oraz innowacyjności indywidualnej i zespołowej;
- wzrost efektywności w kreowaniu pomysłów oraz w rozwiązywaniu problemów podopiecznych/klientów;
- elastyczność w adaptacji do nowych i niestandardowych sytuacji;
- zwiększenie umiejętności tworzenia klimatu sprzyjającego twórczości w zespole;
- zwiększenie wykorzystania własnego potencjału twórczego w trudnych sytuacjach problemowych.

C) SEGMENT KSZTAŁCENIA UMIEJĘTNOŚCI ZARZĄDZANIA KONFLIKTEM Z ZASTOSOWANIEM TECHNIK UDZIELANIA WSPARCIA W ZESPOLE – w tym zakresie największe potrzeby deklarują pracownicy socjalni (Raport: Wiechetek 2013);

W pracy z ekswiężniami i ich rodzinami niezbędne są nie tylko umiejętności skutecznego kreowania relacji osobowych, ale także negocjowania i prowadzenia mediacji. W życiu rodzinnym występują bowiem nieporozumienia i konflikty, które wpływają negatywnie na atmosferę i relacje międzyludzkie.

W każdej organizacji (grupie społecznej) występują konflikty, które postrzegane są zazwyczaj jako rodzaj walki, w której wynik może być tylko „wygrany – przegrany”. Naturalną reakcją na sytuację konfliktową jest jej ignorowanie lub stosowanie siły, co nie prowadzi do konstruktywnego rozwiązania, a może jedynie eskalować konflikt. Dlatego też w zawodach wymagających pracy z ludźmi ważne jest posiadanie wiedzy i umiejętności zarządzania konfliktami, które polega na aktywnym oddziaływaniu na konflikt w toku następujących czynności:

- rozpoznanie sytuacji przedkonfliktowej i konfliktowej;
- wybór i zastosowanie właściwej strategii opanowywania konfliktu;
- stymulowanie konstruktywnych form współzawodnictwa.

Celem treningu w zakresie umiejętności zarządzania konfliktem jest opanowanie takich metod **rozwiązywania sporów, które prowadzą do wyniku typu "wygrany - wygrany" oraz pozwalają zachować dobre relacje pomiędzy stronami konfliktu**. Uczestnicy warsztatu zostaną zapoznani z naturą konfliktu, jego budową i dynamiką rozwoju, etapami procesu mediacji, roli mediatora i potencjalnych korzyści wynikających z mediacji oraz poddani oddziaływaniom w zakresie:

- doskonalenia umiejętności identyfikacji źródła problemu skutkującego konfliktem. symptomów zapowiadających konflikt oraz rozpoznawania mechanizmów leżących u podłoża konfliktu;

- kształcenia umiejętności związanych z docieraniem do rzeczywistych przyczyn konfliktu;
- stosowania różnych strategii rozwiązywania konfliktów, w tym strategii uwzględniających potrzeby obu stron konfliktu;
- kształcenia umiejętności związanych ze stosowaniem rozwiązania typu "wygrany - wygrany";
- efektywnego kierowania konfliktami z elementami negocjacji oraz spisywania umów (kontraktów).

Z kolei **trening udzielania wsparcia w zespole**, powinien uwzględniać między innymi przekazywanie wiedzy oraz szkolenie umiejętności w zakresie:

- metod pracy zespołowej i korzyści wynikających z pracy zespołowej;
- skutecznych sposobów motywowania i wspierania członków zespołu;
- sposobów pokonywania „oporu” i reorientacji zachowań pasywnych;
- budowania otwartej komunikacji w zespole i pokonywania blokad komunikacyjnych (**wzajemne relacje w zespole – ich rola w aspekcie realizacji zadań**);
- wypracowywania pozytywnego nastawienia do współpracy;
- formułowania pytań, przekonywania i kierowania rozmową;
- przekazywania i przyjmowania konstruktywnej krytyki;
- budowania spójności komunikatu werbalnego i niewerbalnego oraz asertywnych zachowań;

Po zakończeniu cyklu treningowego jego uczestnicy powinni wykazywać między innymi:

- zdolność do koncentracji na zabezpieczeniu potrzeb podopiecznych/klientów;
- zdolność do stałej i bieżącej weryfikacji własnego postępowania oraz efektów pełnionej przez siebie roli członka zespołu (autorefleksja);
- umiejętność konsekwentnego przestrzegania zakresu obowiązujących w zespole norm i zasad;
- umiejętność przewidywania konsekwencji podejmowanych przez siebie decyzji;
- zdolność do **zespołowego wypracowywania niezbędnych narzędzi oraz umiejętność wnoszenia propozycji zmian.**

D) SEGMENT UKIERUNKOWANY NA PROWADZENIE TRENINGÓW KOMPETENCYJNYCH GRUPOWYCH (Z PODOPIECZNYM /KLIENTEM I JEGO RODZINĄ)

Warsztat kompetencji do pracy z ekswięźniem i jego rodziną obejmuje kształcenie umiejętności prowadzenia treningów realizowanych w oparciu jedną z metod twórczej resocjalizacji - Metodę Teatru Resocjalizacyjnego. Trenerami w tym segmencie szkoleniowym powinny być osoby z dużym doświadczeniem w zakresie prowadzenia warsztatów teatralnych oraz biegłe w metodycznym opracowywaniu scenariuszy teatralnych.

Twórcze metody i techniki resocjalizacyjnej pracy z rodziną prowadzą ją ku pokryzysowej autokreacji tożsamości społecznej. Co istotne, w trakcie ich stosowania zostaje aktywowany proces destygmatyzacji rodziny, czyli „nakładania” tożsamości nowej, funkcjonalnej, na starą, dysfunkcyjną czy dewiacyjną. Metody twórczej resocjalizacji stanowią ponadto szansę na przełamanie barier środowiskowych oraz sukcesywne eliminowanie nieufności rodzin w kryzysie dzięki stosowanym wobec nich oddziaływaniom. Szczególne możliwości treningowe tkwią właśnie w Metodzie Teatru Resocjalizacyjnego, która może stanowić doskonałe narzędzie kształtujące wszystkie wymiary funkcjonalne rodziny (spójność, adaptacyjność, dezintegrację, trudności rozwojowe, patologiczne role rodzinne, wzajemne zrozumienie członków rodziny), czyli kreujące jej funkcjonalny profil.

Trening tego typu, opierający się na rzetelnej diagnozie deficytów i potrzeb oraz ukierunkowany na najważniejsze elementy struktury procesu twórczego (emocje, motywację, percepcję, pamięć, myślenie i wyobraźnię)⁴², wyzwala sekwencję zmian skutkujących przeobrażeniem parametrów tożsamościowych w kierunku wzmocnienia zarówno jednostek jak i grup w ich efektywnym funkcjonowaniu społecznym.

Działanie symulowane wraz z jego silnym, emocjonalnym doświadczaniem, umożliwia pełny wgląd członków rodziny w ich własne, trudne i często przez nich niezrozumiałe życie rodzinne. Metodycznie opracowywane scenariusze teatralne (w zależności od potrzeb diagnostycznych) pozwalają zespołowi rodzinnemu odtwarzać sytuacje występujące w rzeczywistym ich życiu. W trakcie odgrywania ról mogą oni dostrzegać oraz wspólnie analizować mechanizmy zjawisk i procesów wewnątrzrodzinnych oraz przeglądać się w „lustrze” reakcji innych członków rodziny na odtwarzane przez siebie postawy i zachowania. Spektakl teatralny pozwala aktorom – członkom rodzin dookreślać dysfunkcyjne lub patologiczne role odgrywane przez nich samych lub przez ich bliskich, odkrywać deficyty umiejętności adaptacyjnych, blokady komunikacyjne i wiele innych elementów funkcjonowania indywidualnego i rodzinnego.

Metoda Teatru Resocjalizacyjnego może służyć reorientacji utrwalonych w dzieciństwie niekorzystnych stylów przywiązania, w dorosłości wpływających istotnie na jakość funkcjonowania społecznego, a powiązanych z niskim poziomem kompetencji społecznych oraz unikowym stylem reagowania na stres⁴³. Style przywiązania to wewnętrzne standardy dotyczące matki będącej obiektem zabezpieczającym dziecku bezpieczeństwo, ciepło, zaufanie, pewność i intymność⁴⁴.

W tym zakresie użyteczny jest trening **zachowań pojednawczych**, czyli:

⁴² M. Konopczyński, *Metody twórczej...*, op.cit.

⁴³ E. Aronson, T.D. Wilson, R.M. Akert, *Psychologia społeczna. Serce i umysł*, Wyd. Zysk i S-ka, Poznań 1997.

⁴⁴ J. Bowlby, *Przywiązanie*, PWN, Warszawa 2007.

- kształtowanie dbałości o dobrą atmosferę wewnątrzrodzinną;
- kształcenie umiejętności stosowania normy wzajemności;
- kształcenie umiejętności dawanie dowodów pamięci.

Reorientacji stylu przywiązania utrudniającego tworzenie satysfakcjonujących więzi społecznych sprzyja także **trenowanie zachowań tzw. wspólnoty bojowej**, czyli kształcenie umiejętności:

- udzielania wsparcia członkom wspólnoty;
- działania na rzecz jej dobra;
- dbania o społeczny, pozytywny wizerunek rodziny⁴⁵.

Budowaniu poczucia bezpieczeństwa może natomiast służyć **trening zachowań opiekuńczo-pielęgniacyjnych wobec dzieci, osób starszych i niepełnosprawnych**.

Podstawową, bazową czynnością trenera (zespołu trenerskiego) jest dokonanie diagnozy stanu, obejmującej identyfikację posiadanych cech osobowych i dyspozycji osób oraz cech systemów rodzinnych zakwalifikowanych do udziału w treningu. Trenowane umiejętności powinny być ponadto dostosowane do specyfiki sytuacji życiowej podopiecznego/klienta i jego rodziny oraz aktualnego poziomu ich społecznego funkcjonowania, a scenariusze symulacji wykorzystywanych w trakcie treningu powinny nawiązywać do sytuacji docelowych.

W ramach treningu kompetencyjnego w zakresie stosowania Metody Teatru Resocjalizacyjnego wobec ekswizjników i ich rodzin, przeprowadzone zostaną:

- warsztaty teatralne**, których program jest z założenia pretekstem do sprowokowania wewnętrznych przeżyć, uświadomienia sobie przyczyn różnorodnych reakcji emocjonalnych w kontaktach międzyludzkich. Pozwala to na nabranie pewnego dystansu do siebie i lepsze zrozumienie zachowań innych ludzi. Na bazie własnych doświadczeń scenicznych można skutecznie konstruować pracę z podopiecznymi/klientami opartą na zabawie w teatr. Istotne jest tu rozwijanie zdolności pracy w grupie, zdobywanie wiedzy i umiejętności kreatywnej pracy pomocowo - wspierającej, a przede wszystkim umiejętności tworzenia i prowadzenia amatorskich grup teatralnych o charakterze resocjalizacyjnym;
- warsztaty literackie** - celem zajęć jest przybliżenie problematyki literackiej w odniesieniu do terapii, inspirowanie do wykorzystania własnej twórczości literacko – terapeutycznej oraz kształtowanie umiejętności zastosowania metody warsztatów literackich w odniesieniu do pracy Metodą Teatru Resocjalizacyjnego, w tym opracowywania scenariuszy spektakli teatralnych o charakterze resocjalizującym.

⁴⁵ A. Kuczyńska, *Sposób na bliski związek. Zachowania wiążące w procesie kształtowania się i utrzymywania więzi w bliskich związkach*, Wyd. Instytut Psychologii PAN, Warszawa 1998; B. Wojciszke, *Człowiek wśród ludzi. Zarys psychologii społecznej*, Scholar, Warszawa 2002.

- E) SEGMENT DOSKONALENIA UMIEJĘTNOŚCI ANALIZY AKTÓW PRAWNYCH** – w tym zakresie największe potrzeby deklarują przedstawiciele NGO i pracownicy socjalni **ORAZ UDZIELANIA WSPARCIA W ZAKRESIE INTEGRACJI OSÓB ZAGROŻONYCH WYKLUCZENIEM SPOŁECZNYM Z RYNKIEM PRACY** – w tym zakresie największe potrzeby deklarują pracownicy socjalni (Raport: Wiechetek 2013);

Warsztat kompetencji do pracy readaptacyjnej z byłymi więźniami i ich rodzinami zawiera segment szkolenia ukierunkowanego na doskonalenie kompetencji w zakresie analizy aktów prawnych i subsydiowania zatrudnienia podopiecznych/klientów na otwartym rynku pracy.

Kompetencje te są bardzo istotne z uwagi na to, że polski rynek pracy przeobraża się w bardzo szybkim tempie, co jest efektem odpowiedzi naszej gospodarki na zmianę realiów panujących na globalnym rynku pracy, zaś za przeobrażeniami społeczno-gospodarczymi postępują zmiany w obszarze uregulowań prawnych.

Z jednej strony pracodawcy oczekują pracowników o odpowiednich kwalifikacjach i umiejętnościach, zdolnych do tworzenia wartości dodanej na zmiennym rynku, zarówno w okresach koniunktury, jak i recesji oraz źródeł taniego kapitału obrotowego i finansowego.

Z drugiej zaś, poszukującym pracy potrzebna jest wiedza o źródłach informacji i lokalnych miejscach pracy, a także łatwo dostępna, aktualna i pełna informacja o rynku pracy, uwzględniająca dane na temat popytu i podaży miejsc pracy, prognoz w zakresie zapotrzebowania na kwalifikacje i umiejętności w środowisku lokalnym oraz o możliwościach zdobycia i wykorzystania pożądaných kwalifikacji i umiejętności.

Osobom defaworyzowanym na rynku pracy, do których zaliczają się ekswiężniowie, potrzebne jest poczucie wsparcia społecznego oraz świadomość, że dzięki własnej aktywności na rzecz przeciwdziałania bezrobociu mogą zwiększyć swoje szanse na sukces. Służyć temu mogą inicjatywy, w których bezrobotni są stroną aktywną, są twórcami działań, a nie tylko ich adresatami i biernymi odbiorcami ofert.

W zakresie segmentu doskonalenia umiejętności dokonywania analizy aktów prawnych oraz współpracy i udzielania wsparcia w zakresie integracji z rynkiem pracy osób zagrożonych wykluczeniem społecznym, realizowane będą warsztaty obejmujące:

- a) doskonalenie umiejętności związanych z interpretacją i stosowaniem przepisów prawa krajowego oraz unijnego;
- b) pogłębianie wiedzy na temat stosowania technik przeciwdziałania stereotypizacji społecznej;
- c) pogłębianie wiedzy na temat dialogu społecznego oraz współpracy z partnerami społecznymi;
- d) diagnozowanie potencjału zawodowego osób z grup szczególnego ryzyka oraz szacowanie możliwości rozwoju i podnoszenia kwalifikacji;

- e) doskonalenie i animowanie współpracy międzyinstytucjonalnej w zakresie poszukiwania miejsc pracy dla ekswzięniów;
- f) kształcenie kompetencji w zakresie pomocy w organizowaniu grup wsparcia i samopomocy;
- g) doskonalenie kompetencji w zakresie doradztwa i poradnictwa zawodowego w zakresie:
 - diagnozowania i umacniania potencjału zawodowego i psychospołecznego podopiecznego/klienta (umiejętności dokonywania wyborów, wartościowania, tworzenia projektów i planów życiowych);
 - stosowania metod i technik motywowania i aktywizowania;
 - przygotowania osób radzących się do warunków otaczającej rzeczywistości, do jej tworzenia;
 - optymalizacji indywidualnej drogi rozwoju zawodowego;
 - przygotowania podopiecznego/klienta do odbycia rozmowy kwalifikacyjnej.

F) SEGMENT DOSKONALENIA KOMPETENCJI DO PRACY W ŚRODOWISKU LOKALNYM

Ten segment szkolenia został ukierunkowany na **partycypację społeczną (animacja – superwizja – ewaluacja)**, czyli przygotowanie uczestników do działań na rzecz ekswzięniów i ich rodzin, których celem jest uwolnienie drzemiącej w ludziach, środowiskach i instytucjach aktywności i energii społecznej oraz pogłębienie refleksji nad efektywnością działania. Celem głównym oddziaływań szkoleniowych jest przygotowanie do budowania partnerstwa we współdziałaniu różnorodnych środowisk (pomocy społecznej, edukacji, kultury, przedsiębiorczości) na rzecz ekswzięniów i ich rodzin; budowania lokalnych systemów pomocy i wsparcia społecznego (strategie, programy, analizy) oraz animowania i organizacji środowiska lokalnego.

W związku z powyższym u realizatorów wsparcia readaptacyjnego kształcone i doskonalone będą kompetencje w zakresie:

- diagnozowania społeczności lokalnej w sposób partycypacyjny;
- stosowania metod, technik i narzędzi służących planowaniu i wprowadzaniu zmian w środowisku lokalnym;
- opracowywania lokalnych strategii rozwoju;
- animacji społecznej, ze szczególnym uwzględnieniem ewaluacji i superwizji w celu tworzenia partnerstw lokalnych na rzecz rozwiązywania problemów społecznych;

- rozwoju lokalnej samoorganizacji, solidarności i tworzenie więzów samopomocy;
- konstruowania projektów partycypacyjnych oraz stosowania narzędzi partycypacji obywatelskiej;
- stosowania metod superwizji w pracy readaptacyjnej oraz zasad i przebiegu pracy superwizyjnej.

Uczestnicy szkolenia zdobędą ponadto umiejętności korzystania z superwizji grupowej oraz stosowania superwizji do doskonalenia pracy ze swoimi podopiecznymi/klientami.

Trening kompetencyjny obejmował będzie także kształcenie umiejętności oceny wartości realizowanych przedsięwzięć oraz pogłębionej analizy i refleksji nad własną praktyką zawodową. W tym celu przeprowadzony zostanie warsztat ewaluacyjny uwzględniający:

- 1) **Ewaluację ex-ante** (przed realizacją przedsięwzięcia/projektu) dokonywaną w celu rozpoznania potrzeb i oczekiwań eksawiężniów i ich rodzin:
 - identyfikacja potrzeb i oczekiwań grup docelowych;
 - ocena trafności i spójności założonych celów i zaplanowanych działań;
 - identyfikacja potencjalnych trudności;
 - analiza stanu wyjściowego będąca podstawą konfrontacji ze stanem końcowym.
- 2) **Ewaluację mid-term / on going** (w trakcie trwania przedsięwzięcia/projektu):
 - ocena jakości przeprowadzonych działań;
 - ocena poziomu osiągniętych rezultatów.
- 3) **Ewaluację ex-post** (po zakończeniu realizacji przedsięwzięcia/projektu):
 - diagnoza skuteczności, trafności i użyteczności realizowanego przedsięwzięcia;
 - ocena poziomu i jakości realizacji założonych celów;
 - określenie potrzeb niezaspokojonych w wystarczającym stopniu;
 - opracowanie wniosków służących efektywnemu projektowaniu podobnych działań w przyszłości.

W zakresie doskonalenia kompetencji odnoszących się do współpracy międzyinstytucjonalnej, przewidziano warsztat tworzenia i działania zespołów interdyscyplinarnych, w trakcie którego realizowane będą następujące zagadnienia:

- przepisy prawne dotyczące powoływania i funkcjonowania zespołów interdyscyplinarnych;

- zasady tworzenia i działania zespołów interdyscyplinarnych;
- standardy współpracy międzyinstytucjonalnej;
- komunikacja w zespole interdyscyplinarnym;
- badanie i identyfikacja zasobów społecznych.

1.2. Innowacyjność warsztatu kompetencji dla realizatorów pracy readaptacyjnej z młodymi więźniami i ich rodzinami

W odniesieniu do dotychczasowych stosowanych/znanych rozwiązań o podobnym charakterze, warsztat kompetencji zawodowych i interpersonalnych pracowników instytucji wspierających i pośredniczących w readaptacji społecznej i zawodowej byłych więźniów **wyróżnia**:

- **przygotowanie realizatorów pomocy i wsparcia readaptacyjnego do równoległej pracy z ekswiężniami i pozostałymi członkami ich rodzin. Jest to podejście ewidentnie innowacyjne** z uwagi na funkcjonujący dotychczas model pomocy i wsparcia postpenitencjarnego oparty na działaniach adresowanych wyłącznie do ekswiężniów;
- **oparcie programów szkoleń i treningów kompetencyjnych na nietypowych metodach interaktywnych** (gry sytuacyjne V. Satir⁴⁶, metody twórczej resocjalizacji⁴⁷ oraz techniki teatru improwizacji⁴⁸), znacznie zwiększających szansę na destygmatyzację społeczną zarówno osób skazanych jak i ich rodzin;
- **ukierunkowanie szkoleń komplementarnych** na wzmocnienie kompetencji zawodowych i interpersonalnych pracowników instytucji wspierających i pośredniczących w readaptacji społecznej i zawodowej byłych więźniów poprzez doskonalenie współdziałania oraz udrożnienie komunikacji międzyinstytucjonalnej i interpersonalnej pomiędzy pracownikami różnych instytucji realizujących zadania i oddziaływania problemowo ze sobą sprzężone.
- **proponowane rozwiązanie jest zdecydowanie bardziej efektywne i szybsze od dotychczasowo stosowanych** (niespójnych, wybiórczych i nieskutecznych w kontekście działań komplementarnych), z uwagi na holistyczną formułę szkoleń i treningów kompetencyjnych, zapewniającą równoległy rozwój i wzmocnienie kompetencji zarówno osobistych, jak i społecznych oraz zawodowych osób podejmujących działania pomocowe – wspierające na rzecz ekswiężniów.

⁴⁶ V. Satir, M. Baldwin, *Satir step by step: a guide to creating change in families*. Palo Alto, CA: Science and Behavior Books, New York 1983; V. Satir, *Terapia rodziny teoria i praktyka*, GWP, Gdańsk 2000.

⁴⁷ M. Konopczyński, *Metody twórczej resocjalizacji*, PWN, Warszawa 2006.

⁴⁸ K. Koppett, *Techniki teatru improwizacji w programach szkoleniowych*, Kraków 2003.

1.3. Efektywność warsztatu kompetencji do pracy z grupą szczególnie zagrożoną na rynku pracy – młodymi byłymi więźniami i ich rodzinami

Warsztat kompetencji do pracy z grupą szczególnie zagrożoną na rynku pracy – młodymi byłymi więźniami oparty został o wyniki diagnozy systemu (Raport: Wiechetek 2013; Augustynowicz 2013). Jego wdrożenie pozwala na wzmocnienie i doskonalenie kompetencji zawodowych i interpersonalnych pracowników instytucji wspierających i pośredniczących w readaptacji społecznej i zawodowej byłych więźniów. Są one niezwykle istotne dla efektywności realizowanych zadań oraz mają decydujący wpływ na jakość udzielanego wsparcia (Raport, Augustynowicz 2012⁴⁹).

Warsztat kompetencji zawodowych i interpersonalnych pracowników instytucji wspierających i pośredniczących w readaptacji społecznej i zawodowej byłych więźniów **jest skuteczny** w rozwiązywaniu ich problemów, gdyż umożliwia:

- **zwiększenie obszaru zatrudnienia ekswięźniów** - wyposażenie pracowników instytucji wspierających i pośredniczących w readaptacji społecznej i zawodowej w kompetencje umożliwiające kształtowanie (w toku treningów i szkoleń) pożądanych przez pracodawców cech psychospołecznych i zawodowych młodych ekswięźniów oraz efektywne ich przygotowanie z zakresu poszukiwania pracy (sposoby wyszukiwania informacji i poszukiwania zatrudnienia oraz pomocy socjalnej, przygotowania dokumentów aplikacyjnych, wzorce zachowań w trakcie rozmowy kwalifikacyjnej, itp.);
- **dostosowanie oferty szkoleń do potrzeb beneficjentów z uwzględnieniem ich indywidualnych predyspozycji i możliwości** (rozpoznanych w oparciu o zastosowanie rzetelnego oraz trafnego narzędzia diagnostycznego) **do realnego zapotrzebowania rynku pracy**;
- **poprawę funkcjonowania ekswięźniów w środowisku rodzinnym i lokalnym** poprzez równoległą pracę readaptacyjną z ekswięźniem i pozostałymi członkami jego rodziny oraz animację środowiska lokalnego, ukierunkowaną na reintegrację obu podmiotów oddziaływań;
- **wzrost efektywności pracy instytucji pomocowo – wspierających oraz pośredniczących w readaptacji społecznej i zawodowej ekswięźniów** poprzez podniesienie jakości i skuteczności zadań realizowanych w ramach systemu oraz wzrost efektywności pozasystemowej współpracy ze społecznością lokalną oraz przedstawicielami różnych organizacji wspomagających readaptację społeczną i zawodową byłych więźniów;

⁴⁹ W. Augustynowicz, *Raport z badań jakościowych realizowanych w ramach projektu PI Komplet innowacyjnych narzędzi optymalizujących współpracę podmiotów z przedsiębiorcami w zakresie ułatwiania wchodzenia na rynek pracy więźniom opuszczającym zakłady karne*, Lublin 2012.

- **usprawnienie i wzmocnienie współpracy pomiędzy instytucjami pozarządowymi świadczącymi pomoc byłym więźniom, pomocą społeczną, kuratelą sądową oraz instytucjami pośrednictwa pracy a przedsiębiorcami** (w układzie poziomych sprzężeń zwrotnych). Wartością dodaną może stać się poprawa pozycji społecznej ekswiężniów oraz zmiana w ich postrzeganiu przez pracodawców, co w efekcie prowadzić będzie do pozytywnej adaptacji i reintegracji społecznej;
- **efektywne animowanie działań społecznych na rzecz readaptacji i reintegracji społecznej i zawodowej ekswiężniów.** Jest to tym bardziej ważne, że współpraca międzyinstytucjonalna realizowana w oparciu o *case management* i opierająca się na zależnościach hierarchicznych i quasi – hierarchicznych, czyli więziach pionowych - nie jest funkcjonalna⁵⁰. W tej sytuacji wydaje się, że na poziomie wsparcia lokalnego najwłaściwsze jest budowanie zarówno pionowych, jak i poziomych sieci współpracy międzyinstytucjonalnej (*networkingu*). Co istotne, budowanie sieci poziomych – tak społecznych, jak i instytucjonalnych - nie jest obecnie w pomocy społecznej szczególnie propagowane;
- **wdrożenie efektywnego sposobu przeciwdziałania wypaleniu zawodowemu** pracowników instytucji wspomagających readaptację społeczną i zawodową byłych więźniów **poprzez tworzenie grup wsparcia** (wymiana doświadczeń, pomoc w trudnych sytuacjach, wsparcie emocjonalne), których członkami (w zależności od potrzeb i możliwości) są pracownicy jednej bądź różnych instytucji.

1.4. Możliwości zastosowania i wdrożenia warsztatu kompetencji dla realizatorów pomocy i wsparcia readaptacyjnego

Warsztat kompetencji zawodowych i interpersonalnych pracowników instytucji wspierających i pośredniczących w readaptacji społecznej i zawodowej byłych więźniów **może być stosowany przez różnorakie podmioty:**

- administrację samorządową;
- ośrodki pomocy społecznej;
- urzędy pracy;
- instytucję kurateli sądowej,

⁵⁰ M. Rymsza (red.), *Czy podejście aktywizujące ma szansę?...*, op.cit.

- Centralny Zarząd Służby Więziennej;
- instytucje szkoleniowe;
- organizacje pozarządowe.

Może być również użyteczny w kreowaniu podstaw kształcenia zawodowego służb społecznych, głównie na kierunkach pedagogika, praca socjalna, ale także na kierunkach medycznych oraz związanych z szeroko rozumianym ratownictwem i bezpieczeństwem publicznym. Warsztat kompetencji może z powodzeniem służyć także jako narzędzie wspomagające realizację aktywnej polityki społecznej.

Warsztat kompetencyjny (160 h zajęć teoretycznych i warsztatowo - treningowych) powinien być zrealizowany w okresie dwu miesięcy, w trakcie których przeprowadzić należy dwa cykle szkoleniowe, realizowane w układzie hierarchicznym:

3) WARSZTAT KOMPETENCJI OSOBISTYCH I SPOŁECZNYCH REALIZATORÓW ODDZIAŁYWAŃ READAPTACYJNYCH – 60 h

- a) segment doskonalenia kompetencji społecznych – 30 h;
- b) segment kształcenia umiejętności radzenia sobie ze stresem – 30 h.

4) WARSZTAT KOMPETENCJI ZAWODOWYCH DLA REALIZATORÓW ODDZIAŁYWAŃ READAPTACYJNYCH – 100 h

- a) segment doskonalenia umiejętności nawiązywania i podtrzymywania kontaktów – 20h;
- b) segment doskonalenia umiejętności diagnozowania potrzeb byłych więźniów i kapitału wspierającego, twórczego rozwiązywania problemów oraz pracy w zespole – 20 h;
- c) segment kształcenia umiejętności zarządzania konfliktem z zastosowaniem technik udzielania wsparcia w zespole – 10 h;
- d) segment kształcenia umiejętności prowadzenia indywidualnych i grupowych treningów kompetencyjnych – 20 h;
- e) segment doskonalenia umiejętności udzielania wsparcia w zakresie integracji z rynkiem pracy osób zagrożonych wykluczeniem społecznym – 10 h;
- f) segment doskonalenia kompetencji do pracy w środowisku lokalnym – 20 h

Podmiot decydujący się na wdrożenie innowacji powinien motywować swoich pracowników do udziału w warsztacie kompetencji oraz stworzyć niezbędne warunki do jego realizacji we współdziałaniu z władzami samorządowymi oraz innymi instytucjami, w tym z organizacjami pożytku publicznego, działającymi na rzecz procesu readaptacji i reintegracji ekswięźniów i ich rodzin.

Budowanie zarówno pionowych, jak i poziomych sieci współpracy międzyinstytucjonalnej na poziomie wsparcia lokalnego pozwoli na rozłożenie kosztów związanych z finansowaniem szkoleń, wzmocni więzi międzyinstytucjonalne i sprzyjać będzie krystalizacji efektywnego systemu pomocy i wsparcia readaptacyjnego opartego na pracy środowiskowej (*networkingu*).

W przypadku wykorzystania warsztatu kompetencyjnego przez instytucję kurateli sądowej oraz więziennictwo, do wdrożenia innowacji wymagana jest zgoda organu prowadzącego. Należy jednak podkreślić, że warsztat kompetencyjny może zostać z powodzeniem włączony do istniejącego systemu szkoleń kuratorów sądowych oraz funkcjonariuszy więziennych.

Podmiot uruchamiający innowację może wykorzystać zasoby własne w postaci zaplecza technicznego, sal treningowych oraz osób posiadających uprawnienia trenerskie oraz certyfikaty z zakresu stosowania metod interaktywnych (w tym technik V. Satir, metod twórczej resocjalizacji i teatru improwizacji), osób sprawnych organizacyjnie oraz bogatych w doświadczenia i wymierne sukcesy w pracy z grupą szczególnie zagrożoną na rynku pracy – byłymi więźniami.

KOMPONENT E

"Czytanie diagnozy" - projektowanie rozwoju zawodowego byłych więźniów w oparciu o ich kapitał (dr hab. Iwona Niewiadomska, prof. KUL, prof. dr hab. Józef Gierowski, dr hab. Stanisław Fel, prof. KUL)

Część I: „Czytanie diagnozy” jako poszukiwanie czynników osobowości przyczyniających się w istotny sposób do rozwoju społecznego i zawodowego byłych więźniów (dr hab. Iwona Niewiadomska, prof. KUL)

Część I ekspertyzy służy temu, aby przedstawić takie czynniki podmiotowe, które kształtują korzystny potencjał przystosowawczy byłych więźniów. „Czytanie diagnozy” wskazuje na kapitał readaptacyjny związany z takimi wymiarami funkcjonowania jednostki ludzkiej, jak:

1. cechy temperamentalne
2. zmienne osobowościowe związane ze spostrzeganiem oceny społecznej
3. czynniki osobowościowe wynikające z odczuwania wsparcia społecznego
4. doświadczanie sytuacji trudnych
5. przejawianie kompetencji zaradczych w sytuacjach trudnych
6. używanie substancji psychoaktywnych
7. doświadczanie zaburzeń zdrowotnych
8. odczuwanie kryzysu wartościowania
9. poczucie koherencji.

Wymienione powyżej podmiotowe czynniki pozytywnej readaptacji społecznej byłych więźniów uzasadniają stanowisko, że intencjonalność zachowania ludzkiego znajduje również odzwierciedlenie na gruncie kryminologicznym. Decyzja o zaniechaniu popełnienia przestępstwa stanowi wynik autonomii jednostki⁵¹. Dlatego też jest związana z przebiegiem procesów psychicznych, które zaczynają się w chwili, gdy podmiot uświadomi sobie, że czegoś nie można robić. Ścierają się tu racje przemawiające za treścią projektowanego wyboru i argumenty przeciwne – przede wszystkim ocena wartości celu, określenie prawdopodobieństwa przewidywanych skutków (pozytywnych i

⁵¹ L. Pytka. Resocjalizacja – anachronizm, utopia czy nowe wyzwanie socjopedagogiczne? W: Dewiacje wśród młodzieży. Uwarunkowania i profilaktyka. Red. B. Urban. Kraków Wyd. UJ 2001 s. 219; L. Tyszkiewicz. Kryminogeneza w ujęciu kryminologii humanistycznej. Katowice Wyd. UŚ 1997 s. 24.

negatywnych) oraz świadomość poniesionych kosztów, czyli zmienne osobowościowe związane z działalnością intencjonalną⁵².

Traktowanie czynu sprzecznego z prawem w kategoriach racjonalnego wyboru człowieka zorientowanego na osiąganie celów prowadzi do odrzucenia modelu psychopatologicznego w motywacji czynów zabronionych u zdrowych psychicznie przestępców⁵³. To planowane rezultaty organizują poszukiwanie sposobności do określonego zachowania, wykorzystywanie posiadanych umiejętności i kształtowanie moralnego nastawienia⁵⁴. Racjonalność postępowania sprawcy przestępstwa uzasadnia fakt, że często poszukuje on uzasadnienia dla swojego postępowania, aby w ten sposób zmniejszyć odpowiedzialność za jego skutki⁵⁵. Usprawiedliwianie czynu w postaci stosowania różnych technik neutralizacji można traktować z jednej strony w kategoriach istnienia wewnętrznych norm postępowania, a z drugiej – redukcji negatywnych stanów psychicznych w postaci poczucia winy, wstydu, lęku, wyrzutów sumienia⁵⁶.

Na podkreślenie zasługuje fakt, że wskaźniki podmiotowe świadczące o poziomie readaptacji byłych więźniów, które znajdują się w I części ekspertyzy, mają charakter zewnętrzny w stosunku do wyników badań przeprowadzonych w projekcie. Dlatego mogą stanowić układ odniesienia do produktów wypracowanych na gruncie projektu „PI Komplet innowacyjnych narzędzi optymalizujących współpracę podmiotów z przedsiębiorcami w zakresie ułatwienia wchodzenia na rynek pracy więźniom opuszczającym zakłady karne (byłym więźniom)”.

Dodatkowo, należy zauważyć, że czynniki decydujące o poziomie readaptacji społecznej byłych więźniów, z którymi różne grupy użytkowników będą mogły się zapoznać w trakcie „czytania diagnozy” zostały wyodrębnione w badaniach na grupie 300 przestępców karanych sankcjami izolacyjnymi, w których zastosowano eksperymentalny model analizy danych pozwalający na ustalenie związków przyczynowych między zmiennymi podmiotowymi a poziomem kapitału readaptacyjnego byłych więźniów. Możliwość ukazania tego typu zależności następuje w wyniku manipulowania przez badacza zmiennymi kontrolowanymi (niezależnymi) w celu określenia ich wpływu na zmienne jedynie rejestrowane w badaniach – niekontrolowane (zależne). Jeśli nie zaznacza się wpływ zmiennych niezależnych na zależne, to można wnioskować o powiązaniach przyczynowo-skutkowych między testowanymi zmiennymi zależnymi⁵⁷.

⁵² B. Blatier. Control and Self-Esteem, Locus of Control, Causal Attributions, and Self-Esteem: A Comparison Between Prisoners. „International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology” 2000 nr 1 s. 97; J. Gierowski. Psychologiczne wyznaczniki przestępczości. W: Psychologia. Podręcznik akademicki. Jednostka w społeczeństwie i elementy psychologii stosowanej. T. 3. Red. J. Strelau. Gdańsk, GWP 2000 s. 726-727.

⁵³ E. Etzioni. The Moral Dimension: Toward a New Economics. New York Free Press 1988, s. 18-25.

⁵⁴ R. Clarke, D. Cornish. Modelling Offenders' Decisions: A Framework for Research and Policy. W: Crime and Justice. „An Annual Review of Research” t. 6. Chicago The University of Chicago Press 1985 s. 167.

⁵⁵ T. Scheff. Rationality and Emotion. Hommage to Norbert Elias. W: Rational Choice Theory. Advocacy and Critique. Key Issues in Sociological Theory. T. 7. Red. J. Coleman, T. Fararo. Newbury Park Sage 1992 s. 102.

⁵⁶ W. Haan, J. Vos. A crying shame: The over-rationalized conception of man in the rational choice perspective. „Theoretical Criminology” 2003 nr 1 s. 43-44.

⁵⁷ J. Górniak, J. Machnicki. Pierwsze kroki w analizie danych. SPSS PL for Windows. Kraków SPSS Polska 2000 s. 100-101.

W prowadzonych analizach wyodrębniono trzy rodzaje zmiennych niezależnych (kontrolowanych): 1) miejsce pobytu osób karanych – przebywanie w warunkach więziennych lub wolnościowych, 2) powrotność do przestępstwa – jednokrotne lub wielokrotne odbywanie kary pozbawienia wolności, 3) rodzaj przestępstwa – popełnienie czynu o charakterze agresywnym lub dopuszczenie się czynu nieagresywnego.

Do zbiorowości byłych więźniów zakwalifikowano tylko takie osoby, u których minęło co najmniej 2 lata od zakończenia wykonywania ostatniej izolacji. Przyjęcie tego kryterium jest uzasadnione wynikami badań, w których stwierdzono, że okres do 2 lat od opuszczenia zakładu karnego jest związany z wysokim prawdopodobieństwem recydywy, natomiast dłuższy czas pobytu poza więzieniem może świadczyć o zrealizowaniu poprawczych celów kary pozbawienia wolności ze względu na istotnie niższe ryzyko popełniania ponownego przestępstwa⁵⁸.

Wyodrębnienie grup badanych ze względu na drugą zmienną niezależną jest uzasadnione tym, że prawdopodobieństwo recydywy jest silnie związane z uprzednią karalnością – u osób jednokrotnie odbywających sankcje izolacyjne ryzyko kolejnego przestępstwa kształtuje się na średnim poziomie, ale wzrasta ono bardzo szybko przy kolejnych pobytach w zakładzie karnym. Dlatego sugeruje się, aby w badaniach kryminologicznych recydywiści penitencjarni byli traktowani jako oddzielna grupa⁵⁹.

Trzecie kryterium podziału osób badanych wynika z prawidłowości ustalonych w badaniach empirycznych, że czyny agresywne w stosunku do nieagresywnych stanowią istotnie silniejszy czynnik ryzyka powrotności do przestępstwa⁶⁰.

Treści zawarte w tej części ekspertyzy powinny być wykorzystane do projektowania indywidualnych ścieżek rozwoju byłych więźniów po to, aby trafnie dobierać oferty readaptacyjne – m.in. szkoleniowe i zawodowe – w stosunku do podmiotowych możliwości readaptacyjnych.

„Czytanie diagnozy” w projektowaniu indywidualnych ścieżek rozwoju byłych więźniów powinno być wykorzystywane na dwóch poziomach. Pierwszy z nich polega na ukierunkowaniu interpretacji wyników, jakie byli więźniowie będą uzyskiwać w metodzie standardowej „Skala Gotowości do Pracy”. Natomiast drugi poziom wykorzystania treści zawartych w tej części ekspertyzy może być wykorzystany do tworzenia metod niestandardowych (przede wszystkim do konstruowania pytań w wywiadach pogłębionych), a następnie do interpretacji odpowiedzi uzyskanych w wywiadach od osób badanych.

⁵⁸ P. Dynia, H. Sung. The Safety and Effectiveness of Diverting Felony Drug Offenders to Residential Treatment as Measured by Recidivism. „Criminal Justice Policy Review” 2000 nr 4 s. 307.

⁵⁹ M. Tonry. Unthought thoughts. The influence of changing sensibilities on penal policies. „Punishment & Society” 2001 nr 1 s. 178; M. Vigorita. Prior Offense Type and the Probability of Incarceration. The Importance of Current Offense Type and Sentencing Jurisdiction. „Journal of Contemporary Criminal Justice” 2001 nr 2 s. 167.

⁶⁰ A. Caspi, T. Moffitt, P. Silva, M. Stouthamer-Loeber, R. Krueger, P. Schmutte. Are some people crime-prone? Replications of the personality-crime relationship across countries, genders, races, and methods. „Criminology” 1994 t. 32 s. 163–195.

1. „CZYTANIE DIAGNOZY” W KONTEKŚCIE CECH TEMPERAMENTALNYCH KONSTYTUUJĄCYCH POTENCJAŁ READAPTACYJNY MŁODYCH WIĘŹNIÓW W WARUNKACH WOLNOŚCIOWYCH

W „czytaniu diagnozy” zostaną zaprezentowane czynniki, które tworzą model „Wielkiej Piątki”. Wymiary osobowości w tym modelu mają temperamentalny charakter, ponieważ stanowią endogenne cechy podstawowe, które rozwijają się od dzieciństwa i osiągają względną stabilność w okresie dorosłości. Potencjał readaptacyjny byłych więźniów jest kształtowany przez pięć wymienionych poniżej czynników⁶¹:

- ekstrawersja (*extraversion*) – obejmuje ilość i intensywność interakcji międzysobowych, poziom aktywności, potrzebę stymulacji, zdolność cieszenia się życiem;
- ugodowość (*agreeableness*) – dotyczy jakości odniesień interpersonalnych jednostki na kontinuum od współczucia po antagonizm w myślach, uczuciach i działaniach;
- sumienność (*conscientiousness*) – obejmuje indywidualny stopień organizacji, wytrwałości i motywacji w zachowaniach ukierunkowanych na cel; stanowi przeciwstawienie ludzi niezawodnych i wymagających w stosunku do tych, którzy są niezdyscyplinowani i niezorganizowani;
- neurotyczność (*neuroticism*) – odnosi się do przystosowania emocjonalnego *versus* niestabilności emocjonalnej i dyskomfortu psychicznego, niepohamowanych pragnień, nieadaptacyjnego stylu reagowania na stres;
- otwartość na doświadczenie (*openness to experience*) – obejmuje aktywne poszukiwanie i ocenę nowych doświadczeń ze względu na tolerancję i eksplorację tego, co nieznanne.

1.1. Konstytuowanie potencjału readaptacyjnego byłych więźniów

przez cechy temperamentalne

Na schemacie 1. zostały zaprezentowane cechy temperamentalne, które powinny być wykorzystywane w różnego rodzaju działaniach na rzecz readaptacji społecznej i zawodowej młodych mężczyzn, którzy opuścili zakłady karne.

⁶¹ R. McCrae, P. Costa. Personality trait structure as a human universal. „American Psychologist” 1997 t. 52 s. 509-516; R. McCrae, P. Costa P. Osobowość dorosłego człowieka. Kraków Wyd. WAM 2005 s. 226.

Schemat 1. Pożądane cechy temperamentalne, które powinny być wzmacniane w ofertach resocjalizacyjnych (np. edukacyjnych, zawodowych) skierowanych do byłych więźniów po to, aby wzmacniać ich potencjał readaptacyjny

<p>OSOBOWOŚCIOWE CECHY TEMPERAMENTALNE KONSTYTUUJĄCE POTENCJAŁ READAPTACYJNY BYŁYCH WIĘŹNIÓW</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Ekstrawersja • Otwartość na doświadczenie • Ugodowość • Sumienność <p>Duże nasilenie wymienionych powyżej cech powoduje wysokie prawdopodobieństwo pozytywnej readaptacji społecznej u byłych więźniów, zaś niskie ich nasilenie zwiększa ryzyko powrotności do przestępstwa.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Neurotyczność <p>Średnie i niskie nasilenie neurotyczności warunkuje wysoki potencjał readaptacyjny byłych więźniów, zaś wysokie nasilenie tej cechy jest związane z wysokim ryzykiem recydywy</p>
---	--

Wskazówka 1. dotycząca „czytania diagnozy” zachowań wynikających z nasilenia ekstrawersji:

W kreowaniu ofert readaptacyjnych dla byłych więźniów należy wykorzystywać zachowania konstytuujące wysokie wyniki osób z tej grupy w wymiarze ekstrawersji. Między innymi takie akty postępowania, jak:

- zorientowanie na innych ludzi,
- posiadanie dużej liczby relacji interpersonalnych,
- angażowanie się w kontakty społeczne,
- wysokie zapotrzebowanie na stymulację,
- wysoki poziom optymizmu
- duża aktywność,
- wysoka towarzyskość,
- duża serdeczność.

Natomiast wymienione poniżej zachowania, świadczące o niskim poziomie ekstrawersji, będą przyczyniały się do zmniejszania potencjału readaptacyjnego młodych więźniów, którzy opuścili zakład karny. Do postępowania zmniejszającego kapitał readaptacyjny należy zaliczyć:

- niski poziom zorientowania na innych ludzi,
- wysoką powściągliwość w relacjach międzyludzkich,
- duże nasilenie nieśmiałości,
- rezerwę w relacjach,
- niewielką liczbę kontaktów społecznych,
- wycofywanie się z relacji interpersonalnych,

- preferowanie samotności.

O znaczeniu zachowań generujących wysokie nasilenie ekstrawersji w planowaniu oferty readaptacyjnej dla młodych więźniów, którzy opuścili więzienia, świadczą następujące przesłanki:

Przesłanka 1.: Wysokie nasilenie ekstrawersji łączy się z wysokim poczuciem własnej skuteczności, z ujawnianiem swoich planów i z przeświadczeniem, że jest dostatecznie dużo czasu na ich realizację⁶².

Przesłanka 2.: U jednostek z wysokim nasileniem tego czynnika radzenie sobie ze stresem jest związane z optymizmem, „pozytywnym myśleniem”, zdolnością do racjonalnego działania, ale również z wypieraniem istniejących problemów.

Przesłanka 3.: Duże nasilenie tej cechy sprawia, że jednostka poszukuje sytuacji o charakterze społecznym, częściej angażuje się w kontakty interpersonalne, przynależy do różnych grup, posiada lepszą komunikację o charakterze werbalnym i pozawerbalnym oraz posługuje się większymi umiejętnościami społecznymi⁶³. Wymienione prawidłowości decydują o tym, że wysoki poziom ekstrawersji jest predyktorem skłonności do poszukiwania wsparcia społecznego jako sposobu radzenia sobie w sytuacjach trudnych. Ekstrawersja służy również zwiększaniu efektywności wsparcia ze strony innych. Wynika to z faktu, że jednostki posiadające duże nasilenie tej cechy są skupione na możliwości uzyskiwania nagród, natomiast w mniejszym stopniu dostrzegają niebezpieczeństwa związane z nałożeniem kary. Taki sposób myślenia skłania do poszukiwania pomocy i prowokowania innych do udzielania wsparcia, bez przejmowania się faktem związanym z odmową pomocy⁶⁴.

Przesłanka 4.: W przypadku osób o wysokim nasileniu ekstrawersji większa skuteczność terapii jest związana ze stosowaniem oddziaływań grupowych, a dla jednostek z niskim nasileniem tej cechy – wpływów indywidualnych. Jednostki charakteryzujące się dużą otwartością na doświadczenie reagują pozytywnie na terapię niekonwencjonalną.

Wskazówka 2. dotycząca „czytania diagnozy” zachowań wynikających z nasilenia otwartości na doświadczenie:

Oferty readaptacyjne dla młodych więźniów, którzy opuścili zakłady karne powinny wykorzystywać zachowania generujące wysokie wyniki osób z tej grupy w wymiarze otwartości na doświadczenie. O dużym nasileniu tej cechy świadczą m.in. takie zachowania, jak:

- duża ciekawość poznawcza,
- szerokie zainteresowania,
- niezależność wyrażanych sądów,
- poszukiwanie nowych doświadczeń,
- wysoki poziom odwagi,
- duże natężenie kreatywności,

⁶² T. Mądrycki. Osobowość a plany życiowe. „Przegląd Psychologiczny” 1996 nr 3-4 s. 20.

⁶³ M. Argyle. Psychologia stosunków międzyludzkich. Warszawa Wyd. Nauk. PWN 2001 s. 140-141.

⁶⁴ R. Cieślak, A. Eliaś. Wsparcie społeczne a osobowość. W: Wsparcie społeczne, stres i zdrowie. Red. H. Sęk, R. Cieślak. Warszawa Wyd. Nauk. PWN 2004 s. 88-89.

- niekonwencjonalność w działaniach.

Mniejsze prawdopodobieństwo formowania pozytywnego przystosowania społecznego w grupie byłych więźniów jest związane z następującymi aktami funkcjonowania, które konstytuują niski poziom nasilenia cechu, jaką jest otwartość na doświadczenie, czyli:

- wysoki konserwatyzm poglądów,
- częste powtarzanie wyuczonych wzorców zachowań
- niewielka tolerancja na nieznane bodźce.

O roli, jaką odgrywają zachowania konstytuujące wysokie nasilenie cechy w postaci otwartości na doświadczenie świadczą wymienione poniżej przesłanki.

Przesłanka 1.: Wysoka otwartość na doświadczenie wiąże się z elastycznością i rytmicznością zachowania⁶⁵.

Przesłanka 2.: Trwałą dyspozycją psychiki, która przyczynia się do zmian w postawach i preferencji wartości, jest otwartość na doświadczenie. Osoby z dużym nasileniem tej cechy mają większą zdolność do modyfikacji własnego światopoglądu, szczególnie gdy cecha otwartości na doświadczenie jest połączona ze zdolnością do krytycznego myślenia⁶⁶.

Przesłanka 3.: Wysoki poziom otwartości na doświadczenie łączy się z częstym sposobem radzenia sobie w sytuacjach trudnych przez poczucie humoru⁶⁷.

Przesłanka 4.: Osoby o niskiej otwartości na doświadczenie preferują wsparcie o charakterze emocjonalnym⁶⁸.

Wskazówka 3. dotycząca „czytania diagnozy” zachowań wynikających z nasilenia ugodowości:

Oferty readaptacyjne dla młodych osób, które opuściły zakłady karne powinny wzmacniać postępowanie, które składa się na wysokie nasilenie cechy ugodowości – m.in. na:

- wysoki poziom ufności,
- zdolność do altruizmu,
- chęć pomagania innym,
- umiejętność przebaczenia,
- prostolinijność w kontaktach z innymi ludźmi.

⁶⁵ B. Zawadzki, J. Strelau, P. Szczepaniak, M. Śliwińska. Inwentarz osobowości NEO-FFI Costy i McCrae (adaptacja polska). Podręcznik. Warszawa Pracownia Testów Psychologicznych PTP 1998 s. 28.

⁶⁶ R. McCrae, P. Costa P. Osobowość dorosłego człowieka. Kraków Wyd. WAM 2005 s. 248-251.

⁶⁷ Zawadzki i in. Inwentarz osobowości s. 27-28.

⁶⁸ Tamże s. 31.

Istotnie niższy poziom zasobów readaptacyjnych u byłych więźniów jest natomiast generowany przez takie formy funkcjonowania, które w konsekwencji doprowadzają do niskiego natężenia ugodowości – głównie poprzez:

- niską jakość relacji interpersonalnych,
- duże nasilenie egocentryzmu w działaniach,
- częste przejawianie podejrzliwości,
- wysoką skłonność do rywalizacji z innymi,
- częste preferowanie manipulacji w kontaktach interpersonalnych,
- brutalność,
- łatwe wpadanie w złość,
- niechęć do współpracy
- niewielką wrażliwość na sprawy innych,
- niską gotowość do przebaczenia.

Istnienie związków między działaniami świadczącymi o wysokiej ugodowości a dużym nasileniem potencjału readaptacyjnego u byłych więźniów potwierdzają wymienione poniżej zależności.

Przesłanka 1.: Ugodowość koreluje dodatnio z umiejętnością hamowania niepożądanych społecznie zachowań. Ujemne korelacje zaznaczają się między ugodowością a popełnianiem czynów karalnych oraz zachowaniami związanymi z jawnym gniewem⁶⁹.

Przesłanka 2.: Zdolność do kooperacji koreluje dodatnio z ugodowością⁷⁰.

Przesłanka 3.: Ugodowość jest cechą, która wpływa na stan zdrowia jednostki. Tzw. „cyniczna wrogość”, polegająca na ekspresji gniewu ukierunkowanego przeciwko konkretnym obiektom, jest czynnikiem ryzyka zawału serca lub śmierci z powodu nagłej niewydolności krążenia u osób z niskim nasileniem ugodowości⁷¹.

⁶⁹ I. Bökdeker, G. Stemmler. Who responds how and when to anger? The assessment of actual anger behavior styles and their relation to personality. „Cognition and Emotion” 2000 t. 14 s. 737-762; R. Martin, D. Watson, C. Wan. A three-factor model of trait anger: Dimensions of affect, behavior, and cognition. „Journal of Personality” 2000 t. 68 s. 869-897.

⁷⁰ S. Koole, W. Jager, A. Van den Berg, C. Vlek, W. Hofstee. On the Social Nature of Personality: Effects of Extraversion, Agreeableness, and Feedback about Collective Resource Use on Cooperation in a Resource Dilemma. „Society for Personality and Social Psychology” 2001 nr 3 s. 290-297.

⁷¹ Zawadzki i in. Inwentarz osobowości s. 30.

Przesłanka 4.: Z niskim natężeniem ugodowości często współwystępuje brak poprawy w wyniku stosowania oddziaływań psychokorekcyjnych⁷².

Wskazówka 4. dotycząca „czytania diagnozy” zachowań wynikających z nasilenia sumienności:

Propozycje działań readaptacyjnych dla młodych osób, które opuściły zakłady karne powinny wzmacniać zachowania, które generują wysoki poziom cechy sumienności. W tym kontekście należy zwrócić uwagę przede wszystkim na takie formy funkcjonowania, jak:

- duże nasilenie „woli dążenia do osiągnięć”,
- znaczne ukierunkowanie zachowań na realizację celów,
- posiadanie wysokich ambicji,
- wysoka zdolność do organizowania podejmowanych aktywności,
- dużą pracowitość,
- wysoka rzetelność w realizacji zadań,
- duże zdyscyplinowanie,
- znaczna obowiązkowość,
- duża dokładność w pracy.

Niewielki potencjał poprawczy byłych więźniów jest natomiast powiązany z działaniami i cechami, które decydują o niskim nasileniu sumienności – m.in. z takimi przejawami w funkcjonowaniu, jak:

- duże trudności w zakresie precyzowania i realizowania celów życiowych,
- hedonistyczne nastawienie do życia,
- impulsywność przy podejmowaniu decyzji,
- niedbałość w realizowaniu podejmowanych aktywności
- małe zdolności do organizowania wykonywanej pracy,
- niski poziom pracowitości,
- niewielka obowiązkowość.

⁷² Tamże s. 31.

O istnieniu istotnych zależności między zachowaniami generującymi wysoką sumienność a wysokim poziomem kapitału przystosowawczego młodych osób, które opuściły zakłady karne, świadczą umieszczone poniżej prawidłowości.

Przesłanka 1.: Sumienność wiąże się z wigorem życiowym, wytrwałością oraz z tworzeniem wymiaru tempera mentalnego, który jest określany jako orientacja zadaniowa⁷³.

Przesłanka 2.: Sumienność często koreluje pozytywnie ze skutecznymi strategiami zaradczymi w sytuacjach radzenia sobie ze stresem⁷⁴.

Przesłanka 3.: Ujemne korelacje zaznaczają się między sumiennością a popełnianiem czynów karalnych i objawami osobowości antyspołecznej⁷⁵.

Przesłanka 4.: Brak poprawy w wyniku stosowanych oddziaływań korekcyjnych współwystępuje z niskim natężeniem sumienności⁷⁶.

Wskazówka 5. dotycząca „czytania diagnozy” zachowań wynikających z nasilenia neurotyczności:

Oferty readaptacyjne dla byłych więźniów powinny zawiera strategie, wykorzystujące zachowania świadczące o niskim i/lub średnim poziomie neurotyczności – przede wszystkim takie, elementy, jak:

- wysoki poziom stabilności emocjonalnej,
- duże nasilenie poczucia bezpieczeństwa,
- znaczne umiejętności w obszarze kontroli własnych zachowań,
- niska podatność na stres psychologiczny,
- niewielkie tendencje do przejawiania negatywnych emocji – np. strachu, niezadowolenia, gniewu, poczucia winy,
- nieduża skłonność do martwienia się w sytuacjach trudnych.

Niski potencjał readaptacyjny u byłych więźniów jest natomiast generowany przez taki sposób funkcjonowania, który generuje wysokie wskaźniki w neurotyczności. W tym kontekście należy wymienić przede wszystkim:

- niewielkie przystosowanie emocjonalne,

⁷³ Zawadzki i in. Inwentarz osobowości s. 28.

⁷⁴ Tamże s. 27-28.

⁷⁵ P. Heaven. Personality and self-reported delinquency: Analysis of the 'Big Five' personality dimensions. „Personality and Individual Differences” 1996 t. 20 s. 47-54; S. Hart, R. Hare. Psychopathy and the Big Five: Correlations between observers' ratings of normal and pathological personality. „Journal of Personality Disorders” 1994 t. 8 s. 32-40.

⁷⁶ Zawadzki i in. Inwentarz osobowości s. 31.

- wysoki poziom lęklności i niepokoju,
- dużą podatność na stres,
- małe możliwości kontrolowania popędów,
- silne tendencje do doświadczania napięć i rozdrażnienia.

Znaczenie zachowań konstytuujących cechę neurotyczności w kształtowaniu zasobów readaptacyjnych młodych więźniów ilustrują umieszczone poniżej zależności.

Przesłanka 1.: Wysokie nasilenie neurotyczności współwystępuje z niezadowoleniem z osobistych planów, z niewielkim sprawowaniem kontroli w trakcie ich realizacji oraz z niskim poczuciem własnej skuteczności⁷⁷.

Przesłanka 2.: Neurotyczność jest taką dymensją osobowościową, która w wysokim stopniu decyduje o strategiach zaradczych w sytuacjach stresu. Osoby o wysokim nasileniu tej cechy charakteryzują się tym, że w sytuacjach trudnych stosują⁷⁸:

- nieskuteczne mechanizmy zaradcze – np. reakcje agresywne, bierność, trudności w podejmowaniu decyzji, myślenie życzeniowe, oskarżanie siebie,
- silne mechanizmy obronne – przede wszystkim mechanizm represji, regresji i fantazjowania, różne przejawy nieprzystosowania społecznego.

Przesłanka 3.: Wysoki poziom neurotyczności osłabia otrzymywanie wsparcia społecznego. Niewielka liczba relacji pomocowych z tego, że jednostki neurotyczne często zrażają do siebie inne osoby i/lub mają trudności z wyrażaniem prośby o pomoc⁷⁹.

Przesłanka 4.: Skłonność do wyolbrzymiania dolegliwości cielesnych, problemów psychologicznych i złego samopoczucia jest związana z wysoką neurotycznością. Natomiast jednostki o niskim nasileniu tej cechy wykazują tendencje odwrotne w postaci negowania problemów zdrowotnych.

Przesłanka 5.: Dodatnie związki zaznaczają się między wysoką neurotycznością a objawami osobowości antyspołecznej i reakcjami jawnego gniewu⁸⁰.

Przesłanka 6.: Z wysokim nasileniem neurotyczności współwystępuje brak poprawy w wyniku stosowanych oddziaływań psychokorekcyjnych⁸¹.

⁷⁷ T. Mądrzycki. Osobowość a plany życiowe. „Przegląd Psychologiczny” 1996 nr 3-4 s. 20.

⁷⁸ Zawadzki i in. Inwentarz osobowości s. 27-28.

⁷⁹ H. Sęk. Rola wsparcia społecznego w sytuacji kryzysu. W: Psychologiczny wymiar zdrowia, kryzysu i choroby. Red. D. Kubacka-Jasiecka, T. Ostrowski. Kraków Wyd. UJ 2005 s. 87-107.

⁸⁰ M. Radochoński. Osobowość antyspołeczna. Geneza, rozwój i obraz kliniczny. Rzeszów Wyd. WSP 2000 s. 196.

⁸¹ Zawadzki i in. Inwentarz osobowości s. 31.

1.2. Różnice w potencjale readaptacyjnym generowanym przez cechy temperamentalne między byłymi więźniami jedno- lub wielokrotnie karanymi sankcjami izolacyjnymi

Wskazówka 6. dotycząca „czytania diagnozy” zachowań wynikających z nasilenia cech temperamentalnych w porównywanych grupach byłych więźniów (jednokrotnie odbywających karę pozbawienia wolności i recydywistów penitencjarnych):

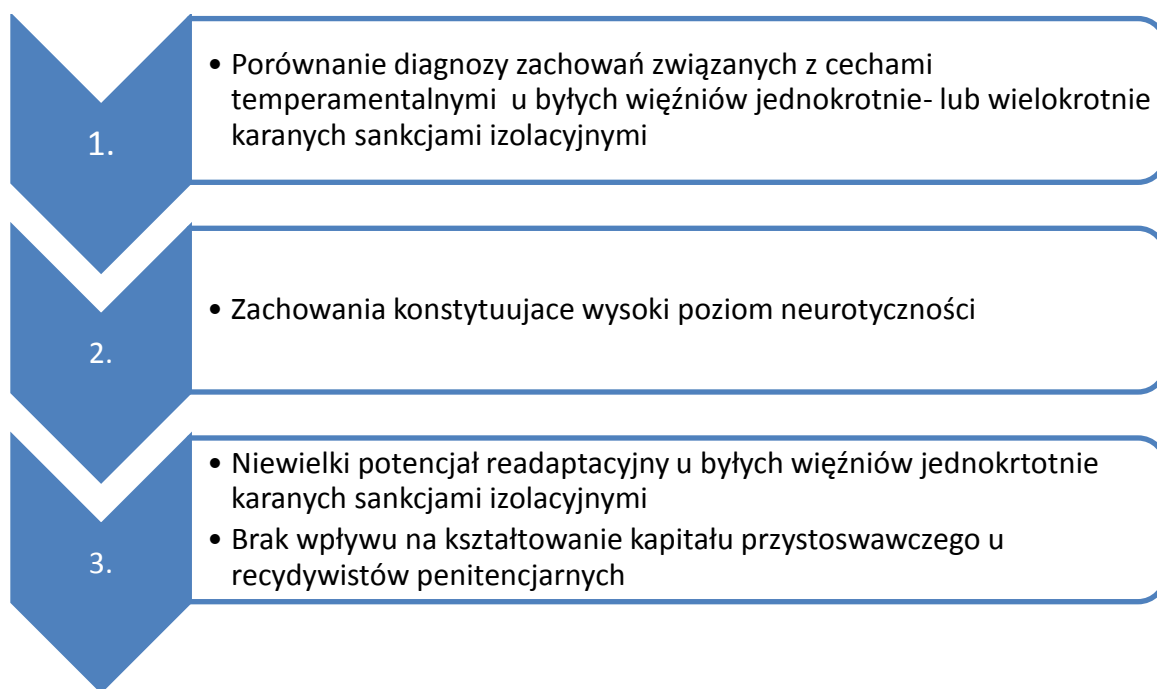
Nie ma istotnych różnic między byłymi więźniami jedno- i wielokrotnie karanymi sankcjami izolacyjnymi w wymiarze konstytuowania potencjału readaptacyjnego przez cztery zmienne o charakterze temperamentalnym. Dotyczy to:

1. ekstrawersji,
2. otwartości na doświadczenie,
3. ugodowości,
4. sumienności.

Zachowania współwystępujące z wysokim poziomem wymienionych cech generują wysoki potencjał readaptacyjny w wymiarze społecznym i zawodowym zarówno u byłych więźniów jednokrotnie karanych sankcjami izolacyjnymi, jak również u byłych więźniów, którzy są recydywistami penitencjarnymi. Natomiast funkcjonowanie wskazujące na niskie natężenie ekstrawersji, otwartości na doświadczenie, ugodowości i sumienności decyduje o niskich możliwościach adaptacyjnych w obydwu porównywanych grupach.

Zaznaczają się natomiast istotne różnice między byłymi więźniami jedno- i wielokrotnie karanymi w generowaniu potencjału readaptacyjnego przez zachowania konstytuujące cechę neurotyczności. Mianowicie, wysokie nasilenie tej cechy determinuje jedynie niski wskaźnik możliwości przystosowawczych u byłych więźniów jednokrotnie karanych. Natomiast nie wpływa na kapitał przystosowawczy u byłych więźniów, którzy wielokrotnie odbywali sankcje izolacyjne. Przedstawiona prawidłowość została zaprezentowana na schemacie 2.

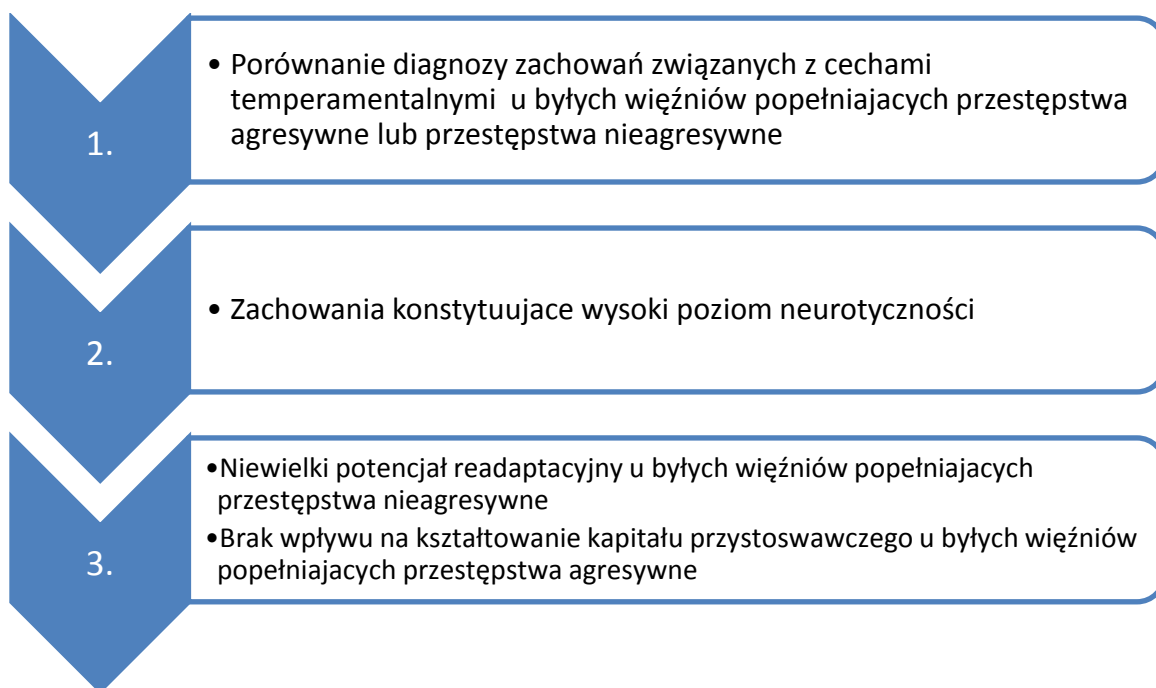
1.3. Różnice w potencjale readaptacyjnym generowanym przez cechy temperamentalne między byłymi więźniami popełniającymi przestępstwa agresywne lub czyny o charakterze nieagresywnym

Wskazówka 7. dotycząca „czytania diagnozy” zachowań wynikających z nasilenia cech temperamentalnych w porównywanych grupach byłych więźniów (popełniających przestępstwa agresywne i przestępstwa nieagresywne):

Podobnie jak w poprzednim porównaniu, zachowania generujące wysoki poziom czterech cech temperamentalnych – ekstrawersji, otwartości na doświadczenie, ugodowości, sumienności – decydują o dużym potencjale przystosowawczym w porównywanych dwóch grupach byłych więźniów – zarówno sprawców przestępstw agresywnych i sprawców czynów nieagresywnych. Natomiast funkcjonowanie świadczące o niskim nasileniu wyżej wymienionych cech temperamentalnych przyczynia się do niewielkiego kapitału w zakresie readaptacji społecznej i zawodowej byłych więźniów w obydwu porównywanych grupach.

Na szczególną uwagę zasługuje jednak to, że wysoki poziom neurotyczności konstytuuje niewielki potencjał przystosowawczy jedynie w grupie byłych więźniów, którzy popełniają przestępstwa o charakterze agresywnym. Czynniki te nie wpływają natomiast na formowanie kapitału byłych więźniów, którzy popełniają czyny karalne o agresywnym charakterze. Prawdliwość tego rodzaju została zilustrowana poniżej na schemacie 3.

2. „CZYTANIE DIAGNOZY” W KONTEKŚCIE SPOSTRZEGANIA OCENY SPOŁECZNEJ JAKO CZYNNIKA KONSTYTUUJĄCEGO POTENCJAŁ READAPTACYJNY MŁODYCH WIĘŹNIÓW W WARUNKACH WOLNOŚCIOWYCH

W analizie czynników warunkujących pozytywną prognozę kryminologiczną młodych osób, które opuściły zakłady karne należy uwzględnić czynniki związane ze spostrzeganiem oceny społecznej, w tym również doświadczanie stygmatyzacji ze strony innych. Uwzględnianie w „czytaniu diagnozy” wymienionych czynników osobowościowych wynika z tego, że odczuwana ocena ze strony innych wpływa zarówno na kształtowanie relacji międzyludzkich, jak również na spostrzeganie siebie.

Spostrzeganie oceny społecznej jest podkreślane w zasadzie komplementarności, według której działania osoby są tak ukierunkowane, aby zachęcały lub zmuszały innych do określonych zachowań. Pośrednim celem każdego interpersonalnego posunięcia jest z jednej strony wzmacnianie reakcji podtrzymujących autoprezentację, a z drugiej – wykluczanie postaw niezgodnych z tym, jak osoba chciałaby być widziana przez innych. Jeżeli każda ze stron w procesie interpersonalnym skutecznie kontroluje zakres reakcji okazywanych przez drugą stronę, to dochodzi do wzajemnego zaspokojenia potrzeb odnoszących się do autoprezentacji. Zaś zachowania niekorzystne dla prezentacji „ja”

wywołują uczucia negatywne w postaci zagrożenia lub napięcia psychicznego, co skutkuje wykluczeniem obciążającej relacji⁸².

Selekcja kontaktów międzyludzkich wynika z tego, że reakcje środowiska na zachowania jednostki stanowią główne źródło jej obrazu siebie i samooceny. Samowyoobrażenia odzwierciedlają przede wszystkim sposób spostrzegania jednostki przez otoczenie, a w mniejszym stopniu stanowią wynik indywidualnej introspekcji. Traktowanie osoby w kategoriach przestępcy prowadzi do tego, że zaczyna ona wierzyć, że rzeczywiście jest tym człowiekiem, za którego uznali ją otaczający ludzie – dewiantem, kimś odmiennym, gorszym. Autodefinicja odrzuconego łączy się z gwałtownym spadkiem samooceny, nasilonym lękiem przed tym, aby nie podejmować postępowania zgodnego z etykietą nadaną przez innych lub odwrotnie – osoba zaczyna spełniać oczekiwania społeczne i zachowywać się zgodnie z treścią przypisaną roli⁸³.

Ponadto, poczucie stygmatyzowania ze strony innych sprawia, że osoba zaczyna poszukiwać środowiska, w którym może doświadczyć akceptacji. W związku z tym odrzucenie prowadzi do silnej integracji z grupami przestępczymi. Zaangażowanie tego typu jest związane z długotrwałymi interakcjami z osobami modelującymi dewiacyjne zachowania, kształtowaniem antyspołecznych ról i zmianami w obrazie siebie w postaci przypisywania sobie właściwości obserwowanych i wykonywanych funkcji, co prowadzi do tworzenia i utrwalania przestępczej tożsamości⁸⁴.

W tej części „czytania diagnozy” zostanie przedstawiona propozycja interpretacji wyników dotyczących spostrzegania oceny społecznej, jaka jest korzystna dla pozytywnej readaptacji społecznej byłych więźniów. W „czytaniu diagnozy” można uwzględnić optymalne nasilenie spostrzegania oceny interpersonalnej w ośmiu zaprezentowanych poniżej kategoriach (zarówno negatywnych, jak i pozytywnych)⁸⁵:

- 1) pewny siebie-dominujący,
- 2) arogancki-wyrachowany,
- 3) zimny-nieczuły,
- 4) powściągliwy-introwertywny,
- 5) niezdecydowany-uległy,
- 6) niezrozumiały-szczery,
- 7) ciepły-zgodny,

⁸² T. Millon, R. Davis, C. Millon, L. Escovar, S. Meagher. Zaburzenia osobowości we współczesnym świecie. Warszawa IPZ, PTP 2005 s. 56-59.

⁸³ J. Crocker, B. Major, C. Steele. Social stigma. W: Handbook of Social Psychology. T. 2. Red. D. Gilbert, S. Fiske, G. Lindzey. Boston McGraw-Hill 1998 s. 504-553.

⁸⁴ B. Geiger, M. Fischer. Naming Oneself Criminal: Gender Difference in Offenders' Identity Negotiation. „International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology” 2005 nr 2 s. 194.

⁸⁵ J. Wiggins. Interpersonalne Skale Przymiotnikowe IAS-R (Interpersonal Adjective Scales). Lublin Katedra Różnic Indywidualnych KUL 2000 (mps) s. 18.

8) towarzyski-ekstrawertywny.

2.1. Konstytuowanie potencjału readaptacyjnego byłych więźniów przez różne kategorie spostrzeganej oceny społecznej

Na schemacie 4. zostały zaprezentowane wymiary odczuwanej oceny interpersonalnej, które w istotny sposób konstytuują potencjał readaptacyjny byłych więźniów.

Schemat 4. Pożądane elementy spostrzeganej oceny społecznej, które powinny być wzmacniane w ofertach resocjalizacyjnych (np. edukacyjnych, zawodowych) skierowanych do byłych więźniów po to, aby wzmacniać ich potencjał readaptacyjny

<p>ZMIENNE OSOBOWOŚCIOWE ZWIĄZANE SPOSTRZEGANIEM SPOŁECZNEJ KONSTYTUUJĄCE POTENCJAŁ READAPTACYJNY BYŁYCH WIĘŹNIÓW</p>	<p>Spostrzegana ocena społeczna typu:</p> <ul style="list-style-type: none"> • „Ciepły-zgodny” • „Towarzyski-ekstrawertywny” <p>Duże nasilenie wymienionych powyżej wymiarów spostrzeganej oceny społecznej powoduje wysokie prawdopodobieństwo pozytywnej readaptacji społecznej u byłych więźniów, zaś niskie ich nasilenie zwiększa ryzyko powrotności do przestępstwa.</p> <p>→ Spostrzegana ocena społeczna typu:</p> <ul style="list-style-type: none"> • „Arogancki-wyrachowany” • „Zimny-nieczuły” • „Powściągliwy-introwertywny” <p>Niskie nasilenie wymienionych powyżej wymiarów spostrzeganej oceny społecznej warunkuje wysoki potencjał readaptacyjny byłych więźniów, zaś ich wysokie nasilenie jest związane z dużym ryzykiem recydywy</p>
--	---

Wskazówka 1. dotycząca „czytania diagnozy” w kontekście spostrzeganej oceny społecznej typu „ciepły-zgodny”:

Na wysokie prawdopodobieństwo pozytywnej readaptacji młodych osób, które opuściły zakład karny wpływa poczucie oceny społecznej w kategoriach osoby, która okazuje życzliwość i troskę w stosunku do innych. U jednostek charakteryzujących się dużym potencjałem przystosowawczym występuje istotnie większa częstotliwość spostrzeganych etykiet typu:

- uczynny,
- uprzejmy,
- miłosierny,
- wrażliwy,
- o miękkim sercu,
- kochający,
- delikatny,
- współczujący.

Wskazówka 2. dotycząca „czytania diagnozy” w kontekście spostrzeganej oceny społecznej typu „towarzyski-ekstrawertywny”:

Zmienna tego rodzaju kształtuje się w istotnie większym natężeniu u byłych więźniów z wysokim kapitałem psychospołecznym. Na duży potencjał przystosowawczy wpływa poczucie, że otoczenie spostrzega osobę jako towarzyską, ożywioną w kontaktach, uczuciową, otwartą na innych. Wymieniony wzorzec poznawczy wynika z istotnie większej częstotliwości przypisywania sobie „etykiet” społecznych w postaci:

- pogodny,
- entuzjastyczny,
- radosny,
- otwarty na innych,
- zuchwały,
- przyjacielski,
- towarzyski,
- życzliwy.

Wskazówka 3. dotycząca „czytania diagnozy” w kontekście spostrzeganej oceny społecznej typu „arogancki-wyrachowany”:

U byłych więźniów z dużym potencjałem readaptacyjnym zaznacza się istotnie niższe nasilenie tej zmiennej w stosunku do jednostek z niskimi możliwościami przystosowawczymi. Tego typu wyniki

uzasadniają konkluzję, że analizowany czynnik osobowości warunkuje duże prawdopodobieństwo prospołecznego funkcjonowania u młodych osób, które opuściły zakład karny. Byli więźniowie z dużym prawdopodobieństwem poprawy rzadko mają poczucie, że przypisuje się im tendencje do poniżania i wykorzystywania innych, mściwości, współzawodnictwa oraz lekceważenia praw przysługujących innym ludziom. Przedstawiona prawidłowość wynika z istotnie mniejszej częstotliwości przypisywania sobie następujących przymiotników interpersonalnej oceny:

- krętacz,
- sprytny,
- lubiący się przechwalać,
- podstępny,
- interesowny,
- zakłamany,
- zarozumiały,
- przebiegły.

Wskazówka 4. dotycząca „czytania diagnozy” w kontekście spostrzeganej oceny społecznej typu „zimny-nieczuły”:

Tego typu zmienna psychologiczna występuje na niskim poziomie u byłych więźniów, którzy posiadają wysoki potencjał readaptacyjny. U jednostek z wysokim prawdopodobieństwem poprawy w stosunku do osób z małym potencjałem przystosowawczym występuje istotnie mniejsza częstotliwość doświadczania „etykiet” społecznych w postaci:

- nieuczuciowy,
- bezwzględny,
- bezlitosny,
- okrutny,
- niemiłosierny,
- nieczuły na problemy innych,
- obojętny.

Można zatem stwierdzić, że spostrzeganie niskiej częstotliwości wymienionych określeń sprawia, że byli więźniowie są bardziej zmotywowani do podejmowania współpracy, wybaczenia innym oraz do podporządkowania się obowiązującym normom społecznym.

Wskazówka 5. dotycząca „czytania diagnozy” w kontekście spostrzeganej oceny społecznej typu „powściągliwy-introwertywny”:

Wymieniony czynnik osobowościowy w istotnie niższym nasileniu kształtuje się u byłych więźniów z wysokim potencjałem poprawczym niż u osób, które opuściły zakład karny z niskim prawdopodobieństwem poprawy. Na wymiar „powściągliwy-introwertywny” składają się następujące przymiotniki:

- zamknięty,
- nietowarzyski,
- antyspołeczny,
- apatyczny,
- nieżyczliwy,
- aspołeczny,
- niewesoły,
- zdystansowany.

Wysokie prawdopodobieństwo pozytywnej readaptacji społecznej u byłych więźniów jest zatem uwarunkowane niską częstotliwością przypisywania sobie wymienionych atrybutów, co jednocześnie wiąże się z poczuciem spostrzegania przez otoczenie w kategoriach osoby, która nie jest zażenowana obecnością innych, nie boi się nawiązywać relacji międzyludzkich i tworzy mały dystans w istniejących kontaktach społecznych.

Znaczenie zmiennych konstytuujących scharakteryzowane \wymiały spostrzeganej oceny społecznej w tworzeniu pozytywnego potencjału readaptacyjnego u osób, które opuściły zakłady karne ilustrują umieszczone poniżej zależności.

Przesłanka 1.: Jednym z najczęściej stosowanych sposobów radzenia sobie z odrzuceniem społecznym jest unikanie sytuacji, w których osoba styka się z naznaczeniem. Przedstawiona strategia z jednej strony chroni byłego więźnia przed wzrostem negatywnej samooceny i niweluje poczucie zagrożenia, ale z drugiej – redukuje liczbę i/lub jakość konstruktywnych kontaktów z ludźmi⁸⁶.

⁸⁶ C. Miller, A. Myers. Compensating for prejudice: How heavyweight people (and others) control outcomes despite prejudice. W: Prejudice: The Target's Perspective. Red. J. Swim, C. Stangor. New York Academic Press 1998 s. 191-219.

Przesłanka 2.: Istotnym mechanizmem regulującym zachowania byłych więźniów jest wstyd, który może prowadzić zarówno do pozytywnej readaptacji społecznej, jak i do popełnienia kolejnego przestępstwa. Wstyd reintegracyjny występuje wtedy, gdy są spełnione następujące warunki⁸⁷: a) członkowie społeczności otwarcie wyrażają dezaprobatę dla czynu sprzecznego z prawem, przy jednoczesnym okazywaniu szacunku dla jego sprawcy, b) nastąpiło uroczyste poświadczenie zakończenia kary za popełnione przestępstwo, c) popełniony czyn nie decyduje o uzyskaniu społecznego statusu przestępcy⁸⁸. Spełnienie wymienionych warunków prowadzi do nawiązania i/lub wzmocnienia różnego typu zobowiązań między zbiorowością a byłym więźniem, co z jednej strony sprzyja pozytywnej reintegracji, a z drugiej – redukuje ryzyko naznaczenia społecznego prowadzącego do tożsamości dewiacyjnej i związanych z nią zachowań⁸⁹. Zatem obydwa wymienione czynniki – wzmacnianie zobowiązań wobec otoczenia i osłabianie stygmatyzacji – przyczynia się do kształtowania potencjału readaptacyjnego młodych osób, które opuściły więzienie.

2.2. Różnice w potencjale readaptacyjnym generowanym przez spostrzeganą ocenę społeczną między byłymi więźniami jedno- lub wielokrotnie karanymi sankcjami izolacyjnymi

Wskazówka 6. dotycząca „czytania diagnozy” zachowań wynikających ze spostrzeganiem oceny społecznej w dwóch porównywanych grupach byłych więźniów (jednokrotnie odbywających karę pozbawienia wolności i recydywistów penitencjarnych):

Nie ma istotnych różnic między byłymi więźniami jedno- i wielokrotnie karanymi sankcjami izolacyjnymi w wymiarze konstytuowania potencjału readaptacyjnego przez następujące wymiary spostrzeganej oceny społecznej:

- „ciepły-zgodny”,
- „towarzyski-ekstrawertywny”,
- „arogancki-wyrachowany”,
- „zimny-nieczuły”,
- „powściągliwy-introwertywny”.

Wysokie nasilenie doświadczanej oceny interpersonalnej w wymiarze „ciepły-zgodny” oraz w wymiarze „towarzyski-ekstrawertywny”, a jednocześnie niskie natężenie spostrzeganej oceny w wymiarach: „arogancki-wyrachowany”, „zimny-nieczuły”, „powściągliwy-introwertywny” sprzyja generowaniu pozytywnej readaptacji społecznej zarówno w grupie byłych więźniów jednokrotnie

⁸⁷ J. Braithwaite. *Crime, shame and reintegration*. Cambridge UK Cambridge University Press 1989 s. 102.

⁸⁸ T. Makkai, J. Braithwaite. Reintegrative shaming and compliance with regulatory standards. „*Criminology*” 1994 nr 32 s. 361-383.

⁸⁹ L. Zhang, S. Zhang. Reiterative Shaming and Predatory Delinquency. „*Journal of Research Crime and Delinquency*” 2004 nr 4 s. 436-437.

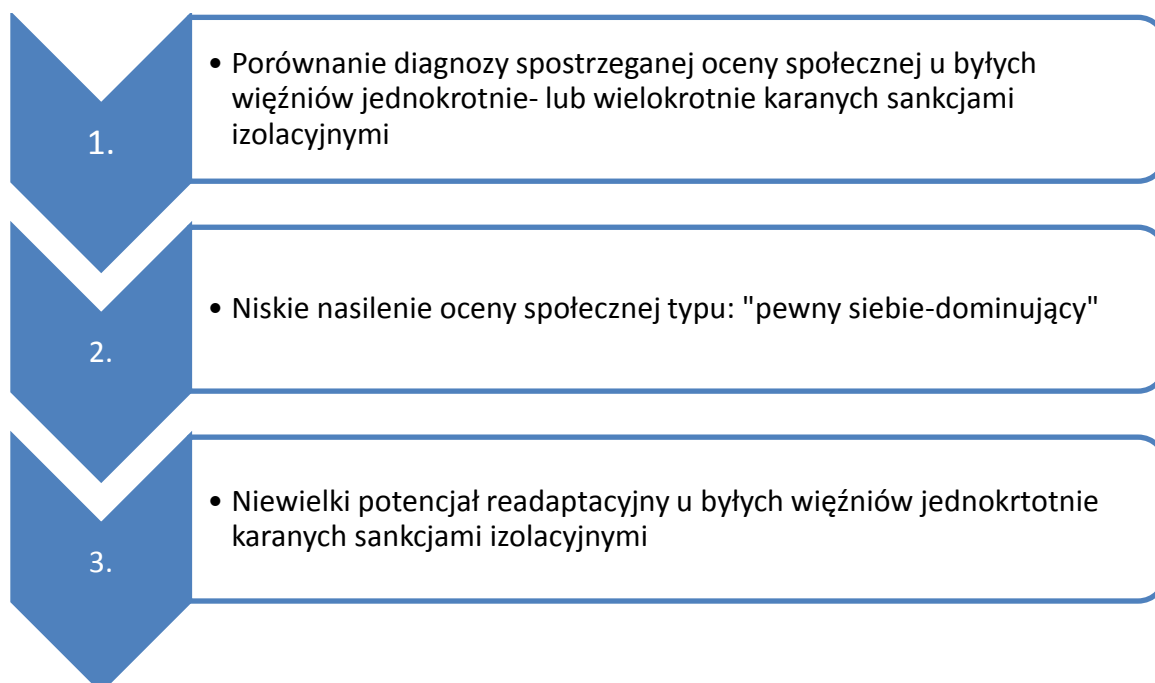

karnych, jak również w zbiorowości byłych więźniów, którzy wielokrotnie odbywali karę pozbawienia wolności.

Między byłymi więźniami jedno- i wielokrotnie karanymi zaznaczają się natomiast różnice w spostrzeganiu oceny społecznej typu: „pewny siebie-dominujący”. Niski poziom odczuwanej oceny typu „pewny siebie-dominujący” współwystępuje jedynie z niewielkim potencjałem przystosowawczym u osób jednokrotnie karanych. Niewielki kapitał przystosowawczy stanowi m.in. efekt rzadkiego doświadczania takich atrybutów, jak:

- stanowczy,
- dominujący,
- pewny siebie,
- apodyktyczny,
- silny,
- cierpliwy,
- nie mający obaw,
- wytrwały.

Wymiar „pewny siebie-dominujący” nie generuje natomiast ani wysokiego kapitału przystosowawczego w obydwu porównywanych grupach, ani nie współwystępuje z niskimi zasobami przystosowawczymi u osób wielokrotnie karanych. Przedstawiona prawidłowość została zaprezentowana na schemacie 5.

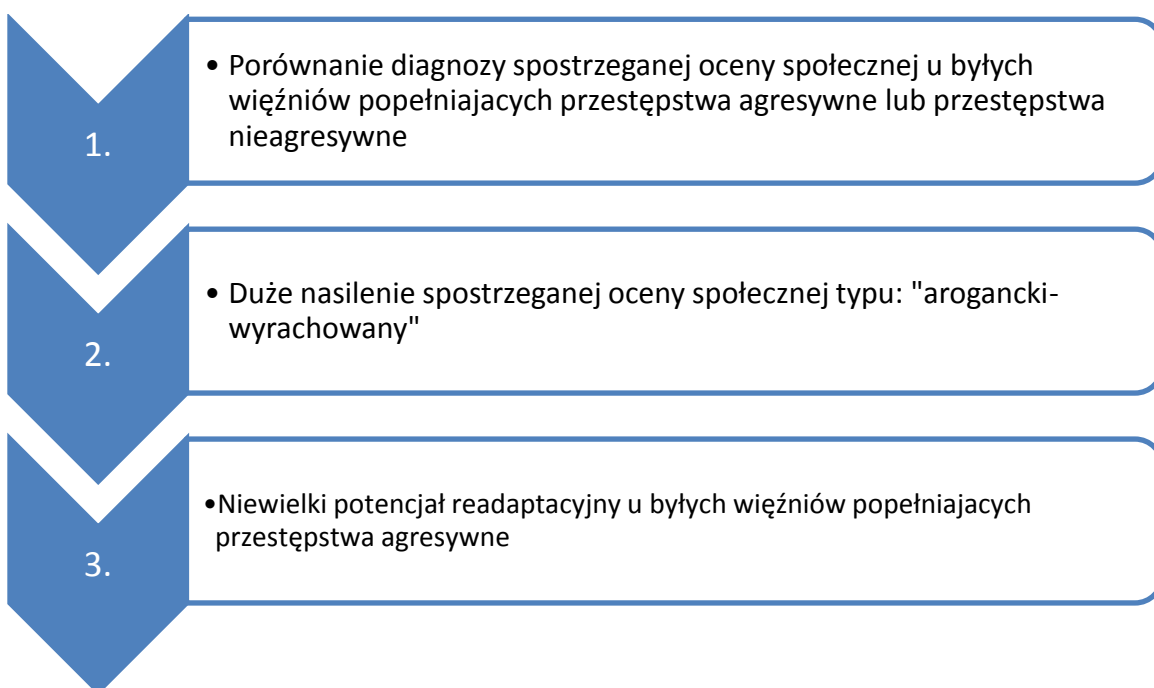
2.3. Różnice w potencjale readaptacyjnym generowanym przez spostrzeganą ocenę społeczną między byłymi więźniami popełniającymi przestępstwa agresywne lub czyny o charakterze nieagresywnym

Wskazówka 7. dotycząca „czytania diagnozy” spostrzeganiej oceny społecznej w dwóch porównywanych grupach byłych więźniów (popełniających przestępstwa agresywne i przestępstwa nieagresywne):

W obydwu porównywanych grupach niska częstotliwość spostrzegania oceny społecznej w kategoriach: „zimny-nieczuły”, „powściągliwy-introwertywny” przyczynia się do zwiększania potencjału readaptacyjnego, zaś wysoka częstotliwość – do zmniejszania tego typu kapitału.

U byłych więźniów karanych za przestępstwa agresywne lub za przestępstwa nieagresywne w podobny sposób są generowane zasoby przystosowawcze poprzez spostrzeganie oceny społecznej typu: „ciepły-zgodny”, „towarzyski-ekstrawertywny”. Mianowicie, duże nasilenie wymienionych zmiennych warunkuje wysokie możliwości readaptacyjne, zaś małe nasilenie – niskie możliwości w opisywanym zakresie.

Różnice między porównywanymi grupami zaznaczają się jedynie w przypadku spostrzeganiej oceny społecznej typu: „arogancki-wyrachowany” – wysokie nasilenie tego czynnika wpływa na niski potencjał poprawczy jedynie u sprawców przestępstw agresywnych. Natomiast nie wpływa ani na wysoki potencjał w obydwu porównywanych grupach, ani nie generuje potencjału readaptacyjnego u sprawców przestępstw nieagresywnych. Zaprezentowana prawidłowość została ukazana na schemacie 6.

3. „CZYTANIE DIAGNOZY” W KONTEKŚCIE DOŚWIADCZANIA WSPARCIA SPOŁECZNEGO JAKO CZYNNIKA KONSTYTUUJĄCEGO POTENCJAŁ READAPTACYJNY MŁODYCH WIĘŹNIÓW W WARUNKACH WOLNOŚCIOWYCH

W diagnozowaniu czynników konstytuujących kapitał readaptacyjny warto uwzględnić poczucie wsparcia społecznego. Wynika to z faktu, że ryzyko powrotności do przestępstwa zmniejsza się w sytuacji, gdy osoba oczekuje, że po opuszczeniu zakładu karnego jej zachowania prospołeczne będą związane z posiadaniem przyjaciół, stabilizacją życiową i osobistym szczęściem. Natomiast niski poziom zaufania między byłym więźniem a członkami konwencjonalnych grup społecznych prowadzi do tego, że jednostka uprzednio karana wycofuje się z kontaktów interpersonalnych i nie korzysta ze społecznych zasobów wspierających⁹⁰.

W „czytaniu diagnozy” uwzględniono dwie kategorie źródeł wsparcia – osoby fizyczne mogące udzielać pomocy byłym więźniom (9 rodzajów podmiotów: matka, ojciec, rodzeństwo, krewni, narzeczona/małżonka, koledzy, nauczyciele, księża, inni ludzie) oraz instytucje mogące udzielać wsparcia osobom z tej zbiorowości (4 typy podmiotów: szkoła, parafia, gmina, inne ośrodki). Uwzględniono również znaczenie doświadczanego wsparcia społecznego dla kształtowania zdolności readaptacyjnych w trzech perspektywach czasowych – przeszłości, teraźniejszości i przyszłości.

3.1. Konstytuowanie potencjału readaptacyjnego byłych więźniów przez doświadczanie wsparcia od różnych podmiotów

Znaczenie doświadczanego wsparcia społecznego od różnego rodzaju podmiotów w formowaniu możliwości przystosowawczych byłych więźniów zostało zilustrowane na schemacie 7.

⁹⁰ B. Geiger, M. Fischer. Naming Oneself Criminal: Gender Difference in Offenders' Identity Negotiation. „International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology” 2005 nr 2 s. 194.

Schemat 7. Pożądane źródła doświadczanego wsparcia społecznego, które powinny być wzmacniane w ofertach resocjalizacyjnych (np. edukacyjnych, zawodowych) skierowanych do byłych więźniów po to, aby wzmacniać ich potencjał readaptacyjny

<p>ZMIENNE OSOBOWOŚCIOWE ZWIĄZANE Z DOŚWIADCZANIEM WSPARCIA SPOŁECZNEGO KONSTYTUUJĄCE POTENCJAŁ READAPTACYJNY BYŁYCH WIĘŹNIÓW</p>	<p>Poczucie wsparcia społecznego – przede wszystkim:</p> <ul style="list-style-type: none"> • wsparcie ze strony ojca w minionych sytuacjach trudnych • pomoc księdza w teraźniejszych trudnościach • wsparcie „innych osób” w przyszłych problemach. <p>Duże nasilenie wymienionych powyżej wymiarów doświadczanego wsparcia społecznego powoduje wysokie prawdopodobieństwo pozytywnej readaptacji społecznej u byłych więźniów, zaś niskie ich nasilenie zwiększa ryzyko powrotności do przestępstwa.</p> <p>Poczucie wsparcia społecznego ze strony gminy w osiągnięciu aktualnych sukcesów</p> <p>Duże nasilenie wymienionego powyżej wymiaru wsparcia warunkuje jedynie niski potencjał poprawczy u byłych więźniów. Natomiast nie ma wpływu na kształtowanie wysokiego potencjału readaptacyjnego.</p>
--	--

Wskazówka 1. dotycząca „czytania diagnozy” w kontekście doświadczania wsparcia społecznego w minionej perspektywie czasowej:

U młodych osób, które opuściły zakład karny i cechują się wysokim prawdopodobieństwem poprawy często występuje poczucie, że w przeszłości doświadczali dużej pomocy w sytuacjach trudnych. Analiza w zakresie rodzajów podmiotów udzielających pomocy w minionych sytuacjach trudnych wskazuje, że byli więźniowie z wysokim kapitałem readaptacyjnym istotnie częściej w stosunku do osób z niskimi możliwościami przystosowawczymi mogli liczyć na wsparcie ze strony ojca.

Wskazówka 2. dotycząca „czytania diagnozy” w kontekście doświadczania wsparcia społecznego w aktualnej perspektywie czasowej:

Wysoki kapitał readaptacyjny u byłych więźniów jest konstituowany w istotny sposób przez doświadczanie częstego wsparcia ze strony osoby duchownej.

Wskazówka 3. dotycząca „czytania diagnozy” w kontekście przewidywanego wsparcia społecznego w przyszłej perspektywie czasowej:

W grupie byłych więźniów podwyższenie kapitału readaptacyjnego jest związane z możliwością doświadczania dużej częstotliwości wsparcia ze strony „innych osób” w sytuacji zaistnienia przewidywanych sytuacji trudnych.

Wskazówka 4. dotycząca „czytania diagnozy” w kontekście doświadczania wsparcia społecznego w osiąganiu aktualnych sukcesów:

Na niski potencjał poprawczy u osób, które opuściły zakład karny wpływa duża częstotliwość wykorzystywania pomocy ze strony gminy. Jednak wsparcie świadczone przez gminę nie stanowi przesłanki do wnioskowania o wpływie tego czynnika na duże możliwości adaptacyjne osób z tej zbiorowości.

O roli scharakteryzowanych aspektów doświadczanego wsparcia społecznego w generowaniu korzystnych zasobów readaptacyjnych byłych więźniów świadczą wymienione poniżej prawidłowości.

Przesłanka 1.: Pokonywanie osobistych trudności często łączy się z możliwościami korzystania z pomocowych zasobów społecznych. Dlatego wsparcie otoczenia jest traktowane jako strategia zaradcza, jej element, zasób lub mediator w dynamice radzenia sobie ze stresem. Pozytywna rola innych ludzi w pokonywaniu sytuacji trudnych jest tym większa, im bardziej pomoc jest trafna i oczekiwana i im bardziej osoba dostrzega związek między korzystną zmianą własnej sytuacji a pozytywnymi wzmocnieniami ze strony innych⁹¹.

Przesłanka 2.: Znaczenie wsparcia społecznego dla funkcjonowania jednostki może mieć charakter uodparniający. Rola uodparniająca polega na tym, że dostarczana pomoc informacyjna, emocjonalna, instrumentalna czy rzeczowa jest spostrzegana i oceniana w kategoriach umożliwiających przezwyciężanie trudności, co prowadzi zarówno do złagodzenia stresu, jak również do powiększania indywidualnych zasobów zaradczych. Przedstawioną prawidłowość potwierdzają wyniki analiz empirycznych – spostrzegane wsparcie społeczne koreluje pozytywnie z zadaniowym stylem zaradczym, a negatywnie – ze stanem emocjonalnym⁹². Natomiast przy braku zewnętrznego wsparcia w sytuacjach trudnych, z jednej strony dochodzi do nasilenia działania stresora, a z drugiej – do spadku indywidualnych możliwości radzenia sobie z czynnikiem stresującym. Ważne jest również to,

⁹¹ K. Kmiecik-Baran. Skala wsparcia społecznego. Teoria i właściwości psychometryczne. „Przegląd Psychologiczny” 1995 nr 1-2 s. 201-214. H. Sęk. Rola wsparcia społecznego w sytuacji kryzysu. W: Psychologiczny wymiar zdrowia, kryzysu i choroby. Red. D. Kubacka-Jasiecka, T. Ostrowski. Kraków Wyd. UJ 2005 s. 87-107.

⁹² Sęk. Rola wsparcia społecznego w sytuacji kryzysu 93.

że jednostka doświadczająca pomocy ze strony innych czuje się bezpieczna i zakorzeniona we wspólnocie, co w dłuższej perspektywie czasu prowadzi do zwiększenia jej odporności na stres⁹³.

Prześłanka 3.: Odczuwane wsparcie społeczne może pełnić rolę buforową w funkcjonowaniu jednostki. Wynika to z faktu, że spostrzeganie i otrzymywanie wsparcia społecznego w sytuacji silnego stresu chroni jednostkę przed patologią w funkcjonowaniu fizjologicznym, psychicznym i/lub społecznym. Buforowe działanie relacji pomocowych może mieć różnorodny charakter w zależności od tego, na jaki element dynamiki stresu oddziałuje. Jego rola może polegać na zmianie oceny pierwotnej w reakcji stresowej – np. osoba dokonuje transformacji opinii typu strata i zagrożenie na inną – typu wyzwanie. Ochronne działanie wsparcia może się również zaznaczyć przy ocenie wtórnej w dynamice stresu – np. dzięki uzyskanym informacjom jednostka zmienia zdanie dotyczące własnych kompetencji, uzyskuje wgląd we własne możliwości, zwiększa poczucie zaradności, a tym samym skuteczniej radzi sobie z zaistniałym problemem. Buforowe działanie relacji pomocowych może również polegać na obniżaniu napięcia psychicznego lub osłabianiu negatywnych skutków stresu⁹⁴.

3.2. Różnice w potencjale readaptacyjnym generowanym przez doświadczanie wsparcia między byłymi więźniami jedno- lub wielokrotnie karanymi sankcjami izolacyjnymi

Wskazówka 5. dotycząca „czytania diagnozy” zachowań wynikających z doświadczania wsparcia społecznego w dwóch porównywanych grupach byłych więźniów (jednokrotnie odbywających karę pozbawienia wolności i recydywistów penitencjarnych):

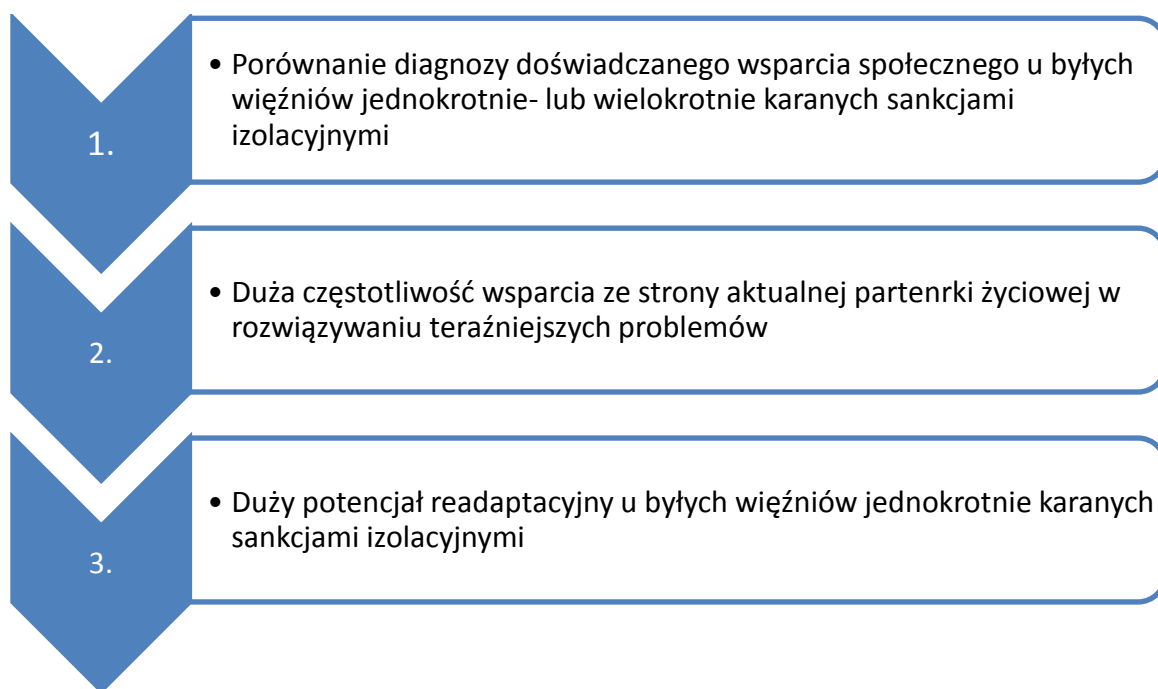
Nie zaznaczają się istotne statystycznie różnice między byłymi więźniami jedno- i wielokrotnie karanymi sankcjami izolacyjnymi w wymiarze konstytuowania potencjału readaptacyjnego przez poczucie wsparcia w minionych sytuacjach trudnych – przede wszystkim ze strony ojca i księdza. Duże nasilenie przedstawionych zmiennych generuje wysoki potencjał readaptacyjny, zaś małe nasilenie – niskie możliwości przystosowawcze.

Różnice między porównywanymi grupami byłych więźniów zaznaczają się natomiast w przypadku trzech kategorii zmiennych. Po pierwsze, wysoki wskaźnik readaptacyjności u byłych więźniów jednokrotnie karanych jest determinowany dużą częstotliwością spostrzeganego wsparcia ze strony aktualnej partnerki życiowej (narzeczonej/matłzonki) w rozwiązywaniu teraźniejszych problemów. Prawidłowość tego rodzaju nie zaznacza się natomiast w zbiorowości recydywistów penitencjarnych. Uzyskana prawidłowość została zilustrowana na schemacie 8.

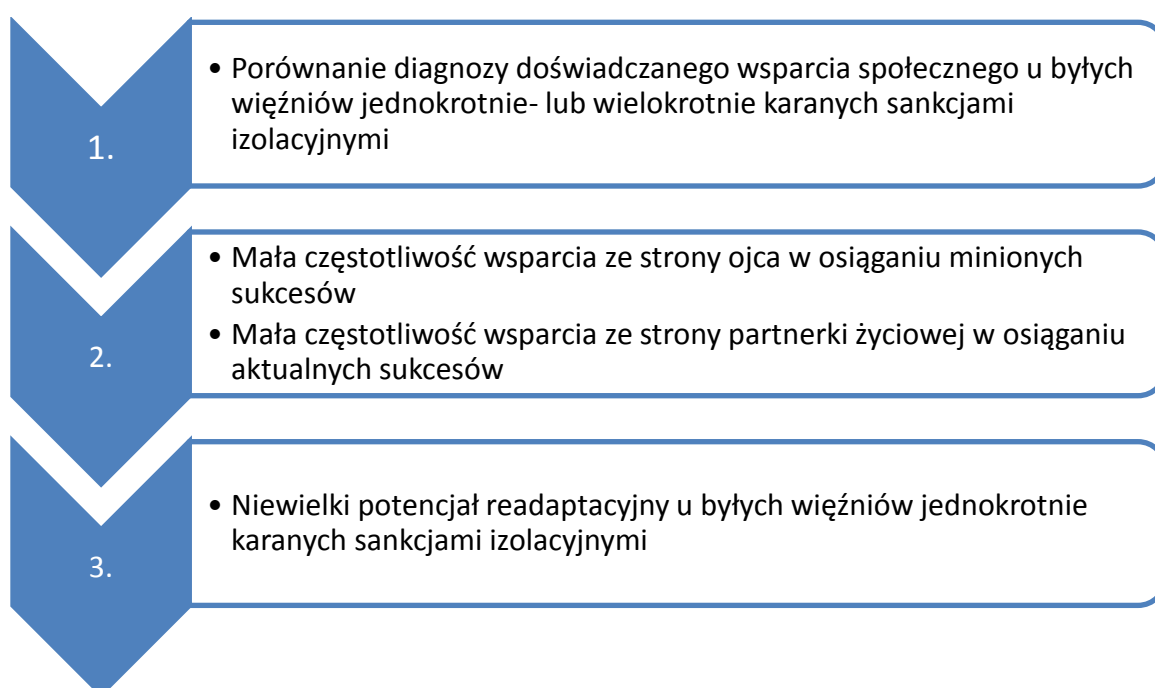
⁹³ R. Carson, J. Butcher, S. Mineka. Psychologia zaburzeń. T. 1. Gdańsk GWP 2003 s. 205; Sęk. Rola wsparcia społecznego s. 94; Kmiecik-Baran. Skala wsparcia s. 204.

⁹⁴ Sęk. Rola wsparcia społecznego w sytuacji kryzysu s. 101-102.

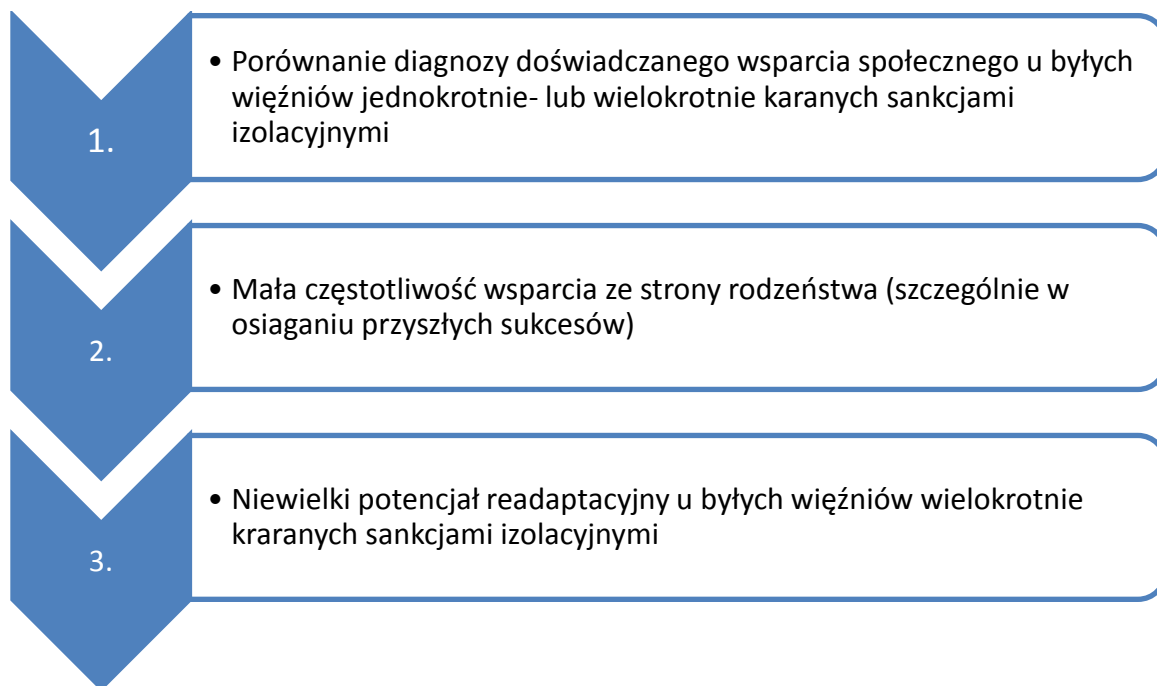

Po drugie, na niskie możliwości poprawcze u byłych więźniów jednokrotnie karanych sankcjami izolacyjnymi wpływa małe nasilenie spostrzeganej pomocy ze strony ojca w osiągnięciu minionych sukcesów oraz ze strony partnerki życiowej w realizacji aktualnych dążeń. Zależność tego typu nie zachodzi w przypadku byłych więźniów, którzy są recydywistami penitencjarnymi. Zależności typowe dla osób jednokrotnie karanych sankcjami izolacyjnymi zostały zaprezentowane na schemacie 9.

Po trzecie, niskie możliwości przystosowawcze u recydywistów penitencjarnych są uwarunkowane małą częstotliwością przewidywanej pomocy ze strony rodzeństwa w osiąganiu przyszłych sukcesów. Nie zaznaczają się natomiast związki w tej zbiorowości między nasileniem wsparcia ze strony rodzeństwa a kształtowaniem wysokiego poziomu readaptacyjności. Zaprezentowana zależność została ukazana na schemacie 10.

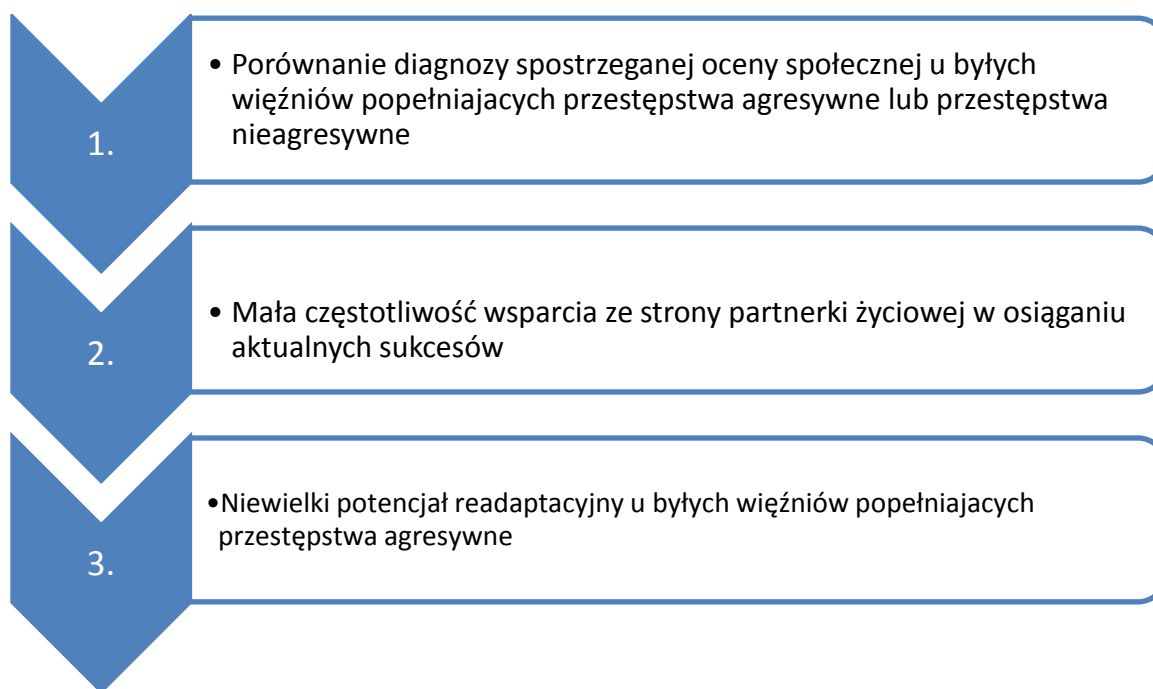
3.3. Różnice w potencjale readaptacyjnym generowanym przez doświadczanie wsparcia między byłymi więźniami popełniającymi przestępstwa agresywne lub czyny o charakterze nieagresywnym

Wskazówka 6. dotycząca „czytania diagnozy” zachowań wynikających z doświadczania wsparcia społecznego w dwóch porównywanych grupach byłych więźniów (popełniających przestępstwa agresywne i przestępstwa nieagresywne):

W obydwu porównywanych grupach potencjał readaptacyjny jest kształtowany przez doświadczanie wsparcia w minionych sytuacjach trudnych – przede wszystkim ze strony księdza. Przy tym wysokie nasilenie tej zmiennej współwystępuje z dużym kapitałem readaptacyjnym, zaś jej niskie natężenie – z niewielkimi możliwościami przystosowawczymi.

Różnice między porównywanymi populacjami dotyczą doświadczania wsparcia ze strony partnerki życiowej. Mianowicie, niewielkie możliwości przystosowawcze u byłych więźniów karanych

za przestępstwa agresywne są generowane przez doświadczanie małego wsparcia ze strony partnerki życiowej w osiąganiu aktualnych sukcesów. Uzyskaną prawidłowość ilustruje schemat 11.

4. „CZYTANIE DIAGNOZY” W KONTEKŚCIE DOŚWIADCZANIA SYTUACJI TRUDNYCH JAKO CZYNNIKA KONSTYTUUJĄCEGO POTENCJAŁ READAPTACYJNY MŁODYCH WIĘŹNIÓW W WARUNKACH WOLNOŚCIOWYCH

Na szczególną uwagę w „czytaniu diagnozy” ukierunkowanej na czynniki służące readaptacji byłych więźniów zasługują sytuacje problemowe, które charakteryzują się rozbieżnością między potrzebami lub zadaniami człowieka a możliwościami zaspokojenia tych oczekiwań lub wykonania zadań⁹⁵. Do katalogu sytuacji trudnych należą przede wszystkim⁹⁶:

- deprywacja ważnych potrzeb biologicznych lub psychicznych;
- przeciążenie – konieczność wykonywania zadań przekraczających możliwości fizyczne lub psychiczne;

⁹⁵ T. Tomaszewski. Ślady i wzorce. Warszawa WSiP 1984 s. 134; Z. Majchrzyk. Nieletni, młodociani, dorośli zabójcy i mordercy. Warszawa IPN 2004 s. 185-187.

⁹⁶ J. Gierowski. Rola biegłego psychologa w opiniowaniu o poczytalności – problemy diagnostyczne i kompetencyjne. W: Postępowanie karne i cywilne wobec osób zaburzonych psychicznie. Wybrane zagadnienia z psychiatrii, psychologii i seksuologii sądowej. Red. J. Gierowski, A. Szymusik. Kraków Collegium Medicum UJ 1996 s. 137-138; J. Terelak. Psychologia stresu. Bydgoszcz Oficyna Wydawnicza „Branta” 2001 s. 186-190.

- sytuacja bolesna – konieczność znoszenia cierpienia fizycznego lub psychicznego (np. obelga, poniżenie, krzywda);
- konflikt motywacyjny – długotrwałe i męczące procesy decyzyjne o negatywnym zabarwieniu emocjonalnym;
- zagrożenie fizyczne (związane z życiem i zdrowiem) lub społeczne (np. możliwość utraty pozycji społecznej) – układ bodźców, które same w sobie są niegroźne, ale sygnalizują pojawienie się przykrych stanów emocjonalnych;
- utrudnienie – ograniczenie działalności intencjonalnej z powodu braku elementów potrzebnych do jej wykonania lub zaistnienie przeszkody w realizacji czynności ukierunkowanych na cel (frustracja);
- sytuacja nowa – układ okoliczności, w których zawodzą wypróbowane sposoby działania.

Wymienione kategorie trudności nie wykluczają się. Mogą one współwystępować ze sobą lub nakładać się na siebie w określonym momencie czasowym lub w długotrwały sposób. Na przykład sytuacja nowa może być równocześnie bolesną, zagrożeniem lub powodować konflikt motywacyjny⁹⁷.

4.1. Konstituowanie potencjału readaptacyjnego byłych więźniów przez doświadczanie sytuacji trudnych

Związki między doświadczeniem sytuacji trudnych a poziomem kapitału przystosowawczego w zbiorowości osób, które opuściły więzienia zostały zilustrowane na schemacie 12.

⁹⁷ Gierowski. Rola biegłego psychologa s. 138.

Schemat 12. Pożądane nasilenie doświadczanych sytuacji trudnych, które powinno być osiągnięte w ofertach resocjalizacyjnych (np. edukacyjnych, zawodowych) skierowanych do byłych więźniów po to, aby wzmacniać ich potencjał readaptacyjny

<p>ZMIENNE OSOBOWOŚCIOWE ZWIĄZANE Z DOŚWIADCZANIEM SYTUACJI TRUDNYCH KONSTYTUUJĄCE POTENCJAŁ READAPTACYJNY BYŁYCH WIĘŹNIÓW</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Doświadczanie aktualnych sytuacji trudnych • Przewidywanie przyszłych problemów <p>Niewielkie nasilenie wymienionych powyżej wymiarów doświadczanych sytuacji trudnych powoduje wysokie prawdopodobieństwo pozytywnej readaptacji społecznej u byłych więźniów, zaś wysokie ich nasilenie zwiększa ryzyko recydywy.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Spostrzeganie minionych przeciążeń • Spostrzeganie minionych zagrożeń • Spostrzeganie minionych cierpień • Doświadczanie aktualnych przeciążeń • Przewidywana deprywacja potrzeb • Przewidywanie zagrożeń <p>Wysokie nasilenie wymienionych zmiennych współwystępuje z niewielkimi możliwościami poprawczymi byłych więźniów. Nasilenie tych zmiennych nie wpływa natomiast zwiększenie możliwości readaptacyjnych w grupie osób, które opuściły zakłady karne.</p>
---	---

Wskazówka 1. dotycząca „czytania diagnozy” w kontekście doświadczania sytuacji trudnych:

Byłych więźniów z dużymi możliwościami przystosowawczymi cechuje niskie poczucie różnego rodzaju trudności w teraźniejszej perspektywie czasowej. U jednostek z dużym potencjałem poprawczym w stosunku do osób z niskimi możliwościami przystosowawczymi zaznacza się istotnie mniejsza częstotliwość spostrzegania aktualnych sytuacji trudnych w postaci:

- deprywacji potrzeb,
- cierpienia,
- zagrożeń.

Wskazówka 2. dotycząca „czytania diagnozy” w kontekście doświadczania sytuacji trudnych:

Spostrzeganie przewidywanych sytuacji trudnych stanowi czynnik determinujący kapitał readaptacyjny w zbiorowości byłych więźniów. Mianowicie, niskie nasilenie tej zmiennej

współwystępuje z dużymi możliwościami poprawczymi, zaś jej wysoki poziom – z niewielkim kapitałem przystosowawczym. Szczególne znaczenie w analizowanym względzie posiadają:

- przewidywane frustracje
- przewidywane sytuacje nowe.

U osób z wysokim prawdopodobieństwem poprawy zaznacza się istotnie niższa częstotliwość tych czynników w stosunku do osób z małymi możliwościami przystosowawczymi.

Wskazówka 3. dotycząca „czytania diagnozy” w kontekście doświadczania sytuacji trudnych:

W opisywanej grupie zmiennych znajdują się czynniki, których wysokie nasilenie doprowadza do niewielkiego potencjału przystosowawczego. Natomiast ich poziom nie kształtuje wysokiego kapitału readaptacyjnego. Do tej grupy czynników należy zaliczyć:

- spostrzeganie minionych przeciążeń
- spostrzeganie minionych zagrożeń
- spostrzeganie minionych cierpień
- doświadczanie aktualnych przeciążeń
- przewidywaną deprywację potrzeb
- przewidywanie przyszłych zagrożeń.

Związki między poziomem doświadczanych sytuacji trudnych a natężeniem kapitału readaptacyjnego zostały krótko przedstawione w zaprezentowanych poniżej argumentach.

Przesłanka 1.: Doświadczanie trudności jest ściśle związane ze stresem psychologicznym. Jego nasilenie stanowi funkcję rozbieżności między wymaganiami wobec jednostki a możliwościami wykonania zadań⁹⁸. O poziomie stresu można mówić dopiero wtedy, gdy wielkość obciążenia osiągnie odpowiedni próg natężenia, tzw. próg stresu. Jego przekroczenie jest związane z syndromem reakcji na stres, który przebiega na trzech poziomach – zmian niespecyficznych, specyficznych i modyfikacji czynności ekspresyjnych. Zmiany niespecyficzne przebiegają od wzmożenia aktywności i polepszenia sprawności, poprzez wzrost napięcia emocjonalnego i pogarszanie funkcjonowania do wyczerpania organizmu, dezorganizacji działania i spadku zainteresowania wynikiem. Zmiany specyficzne polegają na dostosowaniu treści zachowań do rodzaju sytuacji trudnej. W zależności od „progu tolerancji

⁹⁸ J. Strelau, B. Zawadzki, W. Oniszczenko, A. Sobolewski, P. Pawłowski. Temperament i style radzenia sobie ze stresem jako moderatory zespołu stresu pourazowego w następstwie przeżytej katastrofy. W: Osobowość a ekstremalny stres. Red. J. Strelau. Gdańsk GWP 2004 s. 48-64.

stresu" można wyróżnić dwie formy reakcji specyficznych: a) zwalczanie stresu adekwatne do rodzaju czynnika destabilizującego (np. usuwanie źródła napięcia); b) obronę przed stresem, która pojawia się w sytuacji, gdy jego zwalczanie jest nieskuteczne. Zachowania obronne mogą przyjąć postać realną (np. wycofanie się z sytuacji stresowej, unikanie jej, atakowanie przeszkody) lub postać symboliczną (np. fantazjowanie, zaprzeczanie lub inny rodzaj mechanizmów obronnych). Reakcje związane ze zmianami czynności ekspresyjnych nie służą osiągnięciu konkretnych celów zewnętrznych, lecz sygnalizują stan napięcia emocjonalnego wobec trudności (np. wyrażanie dezaprobaty, werbalizowanie przykrych przeżyć, wściekłość, panika). Należy również zwrócić uwagę na zróżnicowane skutki obciążenia stresem w zależności od jego nasilenia. Z reguły reakcje stresowe zakłócają funkcjonowanie człowieka, ale nie prowadzą do zaburzeń w procesie przystosowawczym. Jednak po przekroczeniu indywidualnego „progu tolerancji” przeciążenie jest tak silne, że wywołuje reakcje dezadaptacyjne, które nie są skoncentrowane na zadaniu, lecz jedynie na obronie przed zbyt wysokim napięciem psychicznym⁹⁹.

Przesłanka 2.: Splot niekorzystnych czynników sytuacyjnych odgrywa ważną rolę w przestępczości powrotnej¹⁰⁰. Recydywiści charakteryzują się zazwyczaj zaburzeniami w funkcjonowaniu emocjonalnym i poznawczym. Problemy te oraz niższa odporność na stres, będąca wynikiem długotrwałych trudności adaptacyjnych, powodują, że osoby z tej grupy często spostrzegają różnego typu okoliczności życiowe w kategoriach sytuacji trudnych. Taka interpretacja zaistniałych zdarzeń zwiększa ryzyko zachowań dewiacyjnych stanowiących reakcję na stres¹⁰¹. Wzrost napięcia psychicznego o kryminogennym charakterze jest najczęściej wynikiem trzech rodzajów trudności – przeszkód w osiąganiu ważnych celów (frustracji), braku szczególnie cenionych wartości (deprywacji), spostrzegania szkodliwych bodźców (sytuacji awersyjnych)¹⁰².

Przesłanka 3.: Istnieją silne związki między wysokim napięciem psychicznym w sytuacjach problemowych a większą liczbą popełnionych przestępstw, nasilonymi zachowaniami agresywnymi, spadkiem liczby społecznych zobowiązań ich sprawców oraz natężonym angażowaniem się w działania grup przestępczych¹⁰³. Wyniki badań pozwoliły również na ustalenie cech sprawców, które zwiększają prawdopodobieństwo popełnienia przestępstwa (przede wszystkim czynu o charakterze agresywnym) w okolicznościach stresowych. Do podmiotowych czynników ryzyka w tym zakresie należy¹⁰⁴:

- poczucie niesprawiedliwości,

⁹⁹ J. Terelak. Psychologia stresu. Bydgoszcz Oficyna Wydawnicza „Branta” 2001 s. 228-229.

¹⁰⁰ J. Short. The level of explanation problem revisited. „Criminology” 1998 t. 36 s. 3-36.

¹⁰¹ T. Brezina. Adapting to strain: an examination of delinquent coping responses. „Criminology” 1996 t. 34 s. 39-60; H. Sęk. Rola wsparcia społecznego w sytuacji kryzysu s. 88.

¹⁰² P. Mazerolle, V. Burton, F. Cullen, G. Payne. Strain, Anger and Delinquent Adaptations: Specifying General Strain Theory. „Journal of Criminal Justice” 2000 nr 2 s. 90.

¹⁰³ R. Paternoster, P. Mazerolle. General strain theory and delinquency: a replication and extension. „Crime & Delinquency” 1994 t. 31 s. 235-263; K. Bądzińska-Masłowska. Młodociani sprawcy zabójstw w Polsce. Kraków Zakamycze 2000 s. 236.

¹⁰⁴ R. Agnew. Building on the Foundation of General Strain Theory: Specifying the Types of Strain Most Likely to Lead to Crime and Delinquency. „Journal of Research in Crime and Delinquency” 2001 nr 4 s. 319.

- przekonanie o własnej wielkości i sile,
- spostrzeganie niskiej kontroli społecznej,
- wzmożona motywacja do radzenia sobie w sytuacjach trudnych w sposób naruszający normy karne.

Przesłanka 4.: Osoba opuszczająca zakład karny może również doświadczać stresu polegającego na „krytycznym wydarzeniu zmiany życiowej”¹⁰⁵. Jest ono bardzo podobne do przeżywania sytuacji trudnej. Różnica polega jednak na tym, że stres sytuacji problemowej można łatwiej przetrwać, natomiast wydarzenie krytyczne wymaga zmian w układzie funkcjonalnym człowiek – otoczenie. Zmiany te mogą mieć konstruktywny lub destruktywny charakter¹⁰⁶. Ich konstruktywność polega na tym, że doświadczenie tego rodzaju może sprzyjać rozwojowi osoby ze względu na odkrycie wartości wyższych, ukierunkowanie zachowań na dojrzałe cele i/lub zainicjowanie prospołecznych postaw¹⁰⁷. Często jednak okoliczności składające się na wydarzenie krytyczne prowadzą do negatywnych konsekwencji. Ich ryzyko wzrasta, gdy jednostka¹⁰⁸:

- doświadcza dużych strat fizycznych, psychicznych i/lub społecznych,
- odczuwa wydarzenie krytyczne w różnych sferach życia (np. sytuacja uwięzienia czy kataklizmu),
- przeżywa duże nasilenie poczucia bezradności i beznadziejności,
- posiada niewielkie zasoby zaradcze.

Przedstawione prawidłowości znajdują odzwierciedlenie we wnioskach z badań dotyczących osób karanych. Pierwszy z nich polega na tym, że ryzyko powrotności do przestępstwa jest bardzo wysokie u osób, które doświadczają dużego nasilenia problemów w różnych wymiarach życia¹⁰⁹. Druga prawidłowość dotyczy motywacji zachowań prospołecznych u byłych więźniów – wzrasta ona, gdy stan opresji, w jakim znalazła się osoba po opuszczeniu zakładu, ulega złagodzeniu i gdy jej sytuacja życiowa poprawia się¹¹⁰. Najskuteczniejszym sposobem działania w sytuacji wydarzeń krytycznych jest umiejętnie udzielane wsparcie społeczne¹¹¹. Podstawowe znaczenie w oferowanej pomocy zyskują dwa czynniki – odpowiednie rozbudzanie nadziei na rozwiązanie problemów jednostki i

¹⁰⁵ S. Siek. Walka ze stresem. Warszawa ATK 1989 s. 39; Sęk H. Wprowadzenie do psychologii klinicznej. Warszawa Wyd. Nauk. „Scholar” 2001 s. 252.

¹⁰⁶ Sęk, jw. s. 253.

¹⁰⁷ C. Cekiera. Psychoprofilaktyka uzależnień oraz terapia i resocjalizacja osób uzależnionych. Metody – programy – modele – ośrodki – zakłady – wspólnoty. Lublin TN KUL 1993 s. 280-281.

¹⁰⁸ Sęk. Wprowadzenie do psychologii s. 252-253.

¹⁰⁹ H. Stattin, D. Magnusson. Onset of official delinquency: Its co-occurrence in time with educational, behavioral, and interpersonal problems. „British Journal of Criminology” 1995 nr 3 s. 417-449; Gierowski. Rola biegłego psychologa s. 138.

¹¹⁰ A. Bałandynowicz. Probacja. Wychowanie do wolności. Grodzisk Mazowiecki Primus 1996 s. 147.

¹¹¹ R. Lazarus. Paradygmat stresu i radzenia sobie. „Nowiny Psychologiczne” 1986 nr 3-4 s. 5; Sęk. Wprowadzenie do psychologii s. 252-253.

pozytywne wykorzystanie jej zniecierpliwienia z powodu braku istotnych postępów w przezwyciężaniu trudności. Wymienione czynniki są określane mianem stymulatorów skłonności do zachowań ukierunkowanych na zmianę osobistej sytuacji życiowej. Obniżenie motywacji tego typu występuje w sytuacji, gdy jednostka posiada nikłą nadzieję na pozytywne rozwiązanie problemu, a jednocześnie wysoki poziom zniecierpliwienia z powodu braku zachodzących zmian¹¹².

4.2. Różnice w potencjale readaptacyjnym generowanym przez doświadczanie sytuacji trudnych między byłymi więźniami jedno- lub wielokrotnie karanymi sankcjami izolacyjnymi

Wskazówka 4. dotycząca „czytania diagnozy” zachowań wynikających z doświadczania sytuacji trudnych w dwóch grupach byłych więźniów (jednokrotnie odbywających karę pozbawienia wolności i recydywistów penitencjarnych):

Nie zaznaczają się istotne różnice między porównywanymi grupami w obszarze spostrzegania:

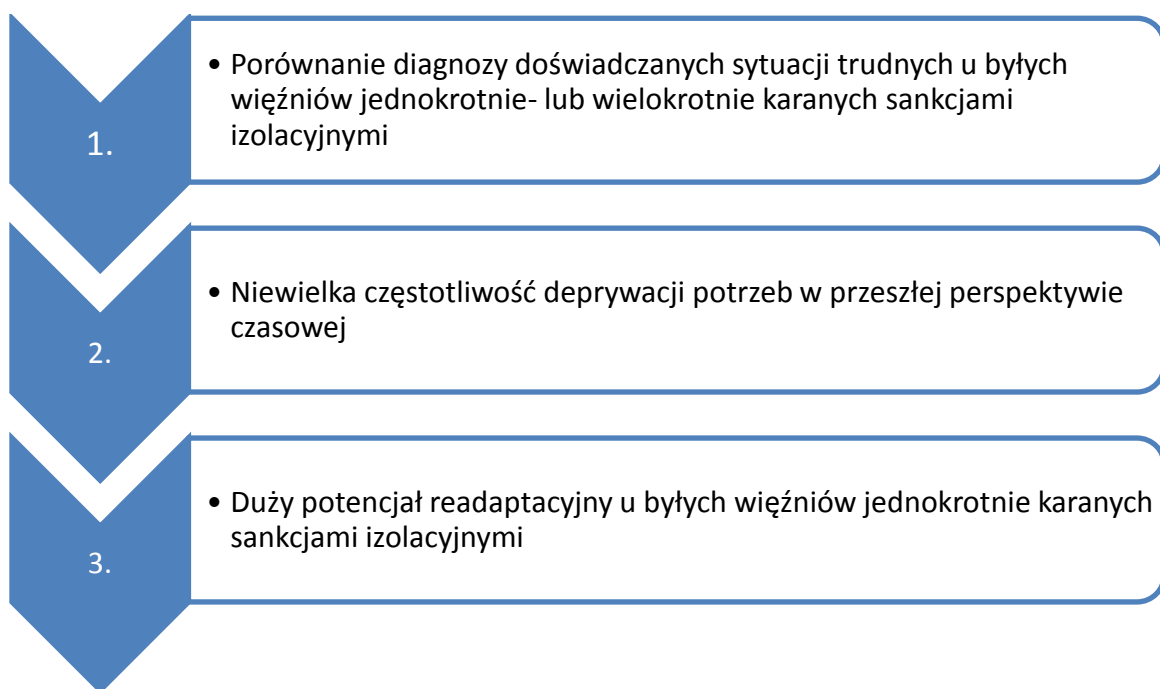
- przeszłych sytuacji trudnych – głównie obciążeń i cierpienia,
- aktualnych problemów – przede wszystkim deprivacji potrzeb, cierpienia, zagrożeń, frustracji i sytuacji nowych,
- przyszłych sytuacji problemowych – w głównej mierze deprivacji potrzeb, zagrożeń, frustracji i sytuacji nowych

Małe nasilenie wymienionych zmiennych współwystępuje z wysokim kapitałem readaptacyjnym, zaś ich duże natężenie – z niskimi możliwościami poprawczymi zarówno w grupie byłych więźniów jednokrotnie karanych sankcjami izolacyjnymi, jak również w zbiorowości recydywistów penitencjarnych, którzy opuścili zakłady karne.

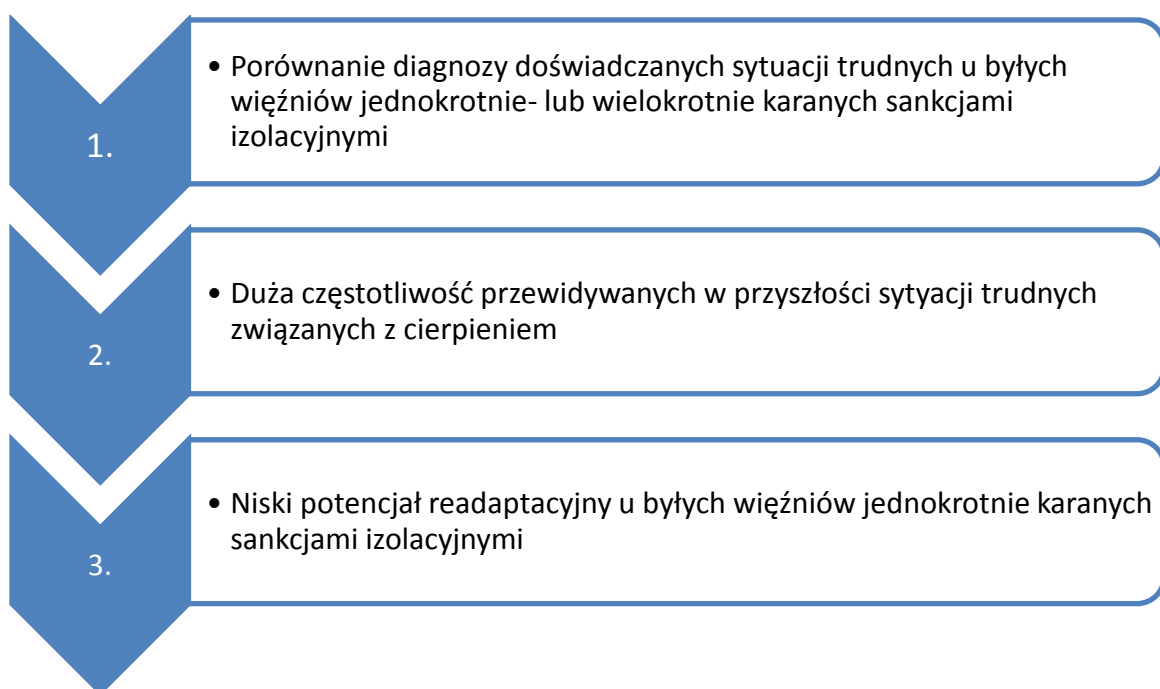
Do predyktorów dużych możliwości przystosowawczych, ale jedynie u byłych więźniów jednokrotnie karanych należy doświadczanie niewielkiej częstotliwości deprivacji potrzeb w przeszłej perspektywie czasowej. Zależność ta została zaprezentowana na schemacie 13.

¹¹² Bałandynowicz, jw. s. 148.

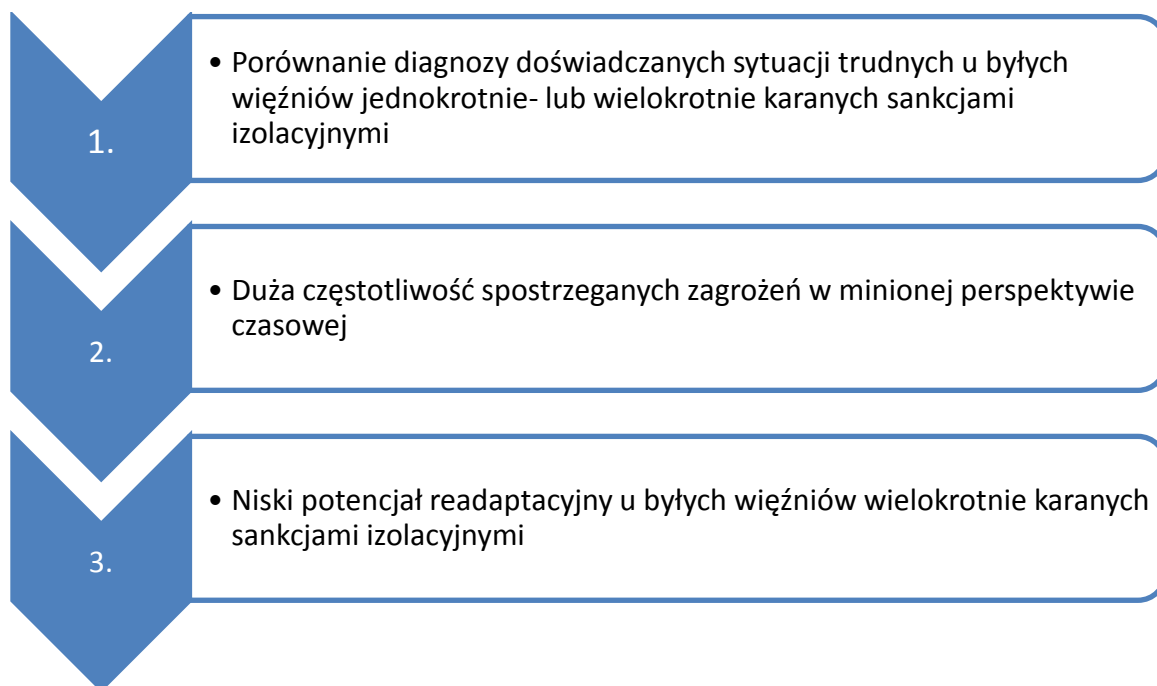

Niski kapitał readaptacyjny u jednokrotnie karanych byłych więźniów współwystępuje z odczuwaniem dużej częstotliwości przewidywanych w przyszłości sytuacji trudnych związanych z cierpieniem. Związek ten nie występuje jednak w przypadku generowania wysokiego potencjału przystosowawczego w tej grupie. Zaprezentowany mechanizm został zaprezentowany na schemacie 14.

Niskie możliwości przystosowawcze u recydywistów penitencjarnych przebywających w warunkach wolnościowych są kształtowane przez odczuwanie dużej częstotliwości minionych zagrożeń. Związek między tymi zmiennymi nie występuje jednak w przypadku generowania wysokiego kapitału readaptacyjnego w tej zbiorowości. Istniejąca prawidłowość została zilustrowana na schemacie 15.

4.3. Różnice w potencjale readaptacyjnym generowanym przez doświadczanie sytuacji trudnych między byłymi więźniami popełniającymi przestępstwa agresywne lub czyny o charakterze nieagresywnym

Wskazówka 5. dotycząca „czytania diagnozy” zachowań wynikających z doświadczania sytuacji trudnych w dwóch grupach byłych więźniów (popełniających przestępstwa agresywne i przestępstwa nieagresywne):

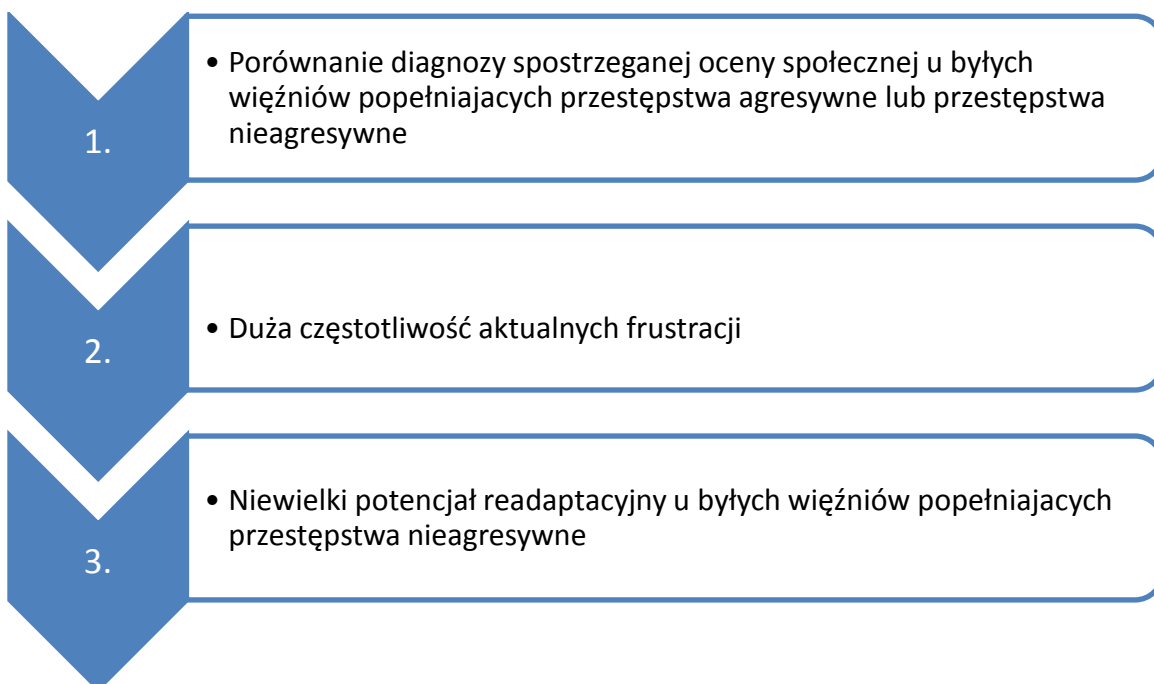
W obydwu porównywanych grupach potencjał readaptacyjny jest kształtowany przez spostrzeganie:

- przeszłych sytuacji trudnych – głównie deprivacji potrzeb, obciążeń i cierpienia;
- aktualnych problemów – przede wszystkim deprivacji potrzeb, cierpienia, zagrożeń i nowości napływających bodźców;
- przyszłych trudności – w głównej mierze zagrożeń, frustracji i sytuacji nowych.

Małe nasilenie wymienionych powyżej zmiennych generuje duże możliwości poprawcze, zaś ich wysokie natężenie – niewielki kapitał przystosowawczy zarówno w grupie byłych więźniów popełniających przestępstwa agresywne, jak również w zbiorowości byłych więźniów karanych za popełnienie przestępstw nieagresywnych.

Niskie możliwości przystosowawcze u sprawców przestępstw nieagresywnych są uwarunkowane spostrzeganiem dużej częstotliwości frustracji w aktualnej perspektywie czasowej. Nasilenie spostrzeganych frustracji nie wpływa natomiast na generowanie wysokiego potencjału readaptacyjnego w tej zbiorowości. Istniejącą zależność między opisywanymi zmiennymi ilustruje schemat 16.

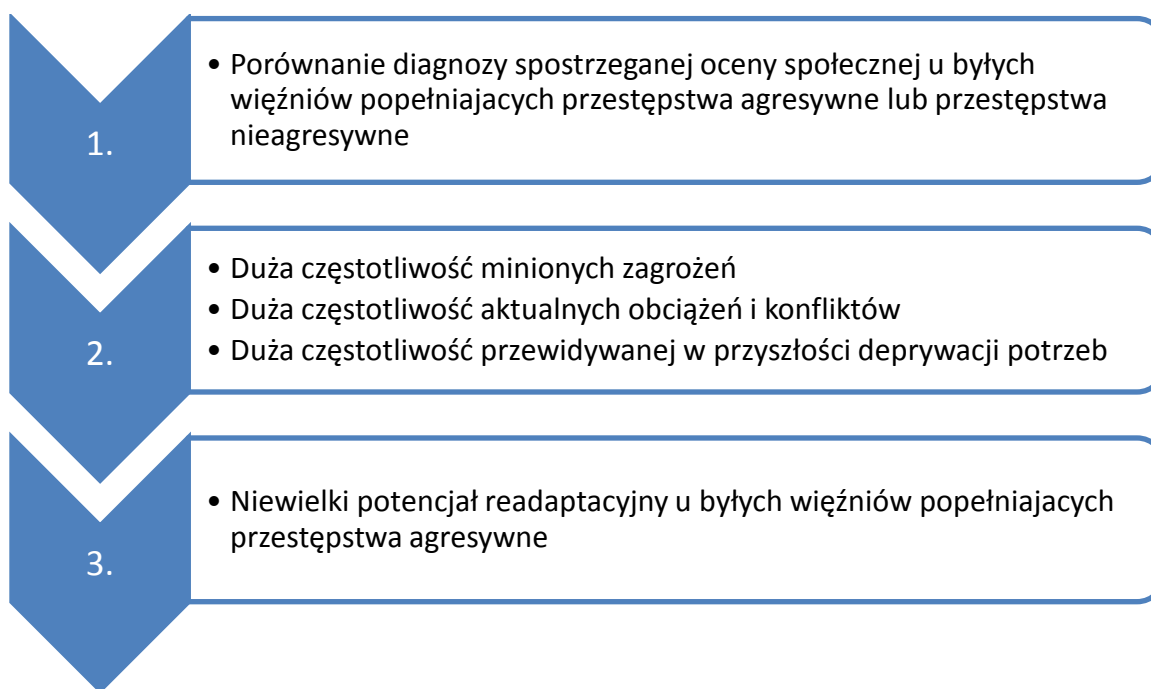

Niski potencjał poprawczy u sprawców przestępstw agresywnych jest determinowany przez dużą częstotliwość doświadczanych:

- zagrożeń w przeszłej perspektywie czasowej,
- aktualnych obciążeń i konfliktów,
- przewidywanej w przyszłości deprywacji potrzeb.

Związki tego rodzaju nie zachodzą w przypadku wysokich możliwości przystosowawczych u osób w tej grupie. Schemat 17. prezentuje mechanizm generujący niski kapitał readaptacyjny w grupie sprawców przestępstw agresywnych.

5.CZYTANIE DIAGNOZY” W KONTEKŚCIE PRZEJAWANIA KOMPETENCJI ZARADCZYCH W SYTUACJI TRUDNYCH JAKO CZYNNIKA KONSTYTUUJĄCEGO POTENCJAŁ READAPTACYJNY MŁODYCH WIĘŹNIÓW W WARUNKACH WOLNOŚCIOWYCH

System poznawczy odpowiedzialny za spostrzeganie tego, do jakiego stopnia osoba wykazała się skutecznością w działaniach lub przypuszcza, że może się w nich sprawdzić, jest określany jako kompetencje¹¹³. W jego rozwoju biorą udział trzy procesy – modelowanie społeczne, ćwiczenie określonych zachowań w celu utrwalenia pożądaných sprawności oraz ich stosowanie w codziennym życiu¹¹⁴. Bardzo ważnym rodzajem kompetencji o charakterze poznawczo-behawioralnym są umiejętności zaradcze w sytuacjach problemowych¹¹⁵. Radzenie sobie ze stresem jest funkcją pierwotnej oceny poznawczej zaistniałego zdarzenia – jeśli osoba zaklasyfikuje sytuację jako stresującą, wówczas zostaje uruchomiony proces adaptacyjny w postaci radzenia sobie. Jego przebieg zależy od wtórnej oceny problemu, w której człowiek szacuje, co można zrobić, by sprostać wymaganiom zaistniałych okoliczności. Możliwości zaradcze są oceniane pod kątem dwóch podstawowych funkcji¹¹⁶:

- 1) zmiany sytuacji na lepszą (strategie ukierunkowane na problem),
- 2) takiej samoregulacji emocjonalnej, aby nie doszło do załamania odporności psychicznej ani społecznego funkcjonowania (strategie zorientowane na emocje).

¹¹³ A. Bandura, D. Schunk. Cultivating competence, self-efficacy, and intrinsic interest through proximal self-motivation. „Journal of Personality and Social Psychology” 1981 t. 41 s. 586-598.

¹¹⁴ A. Bandura. Self-efficacy: The Exercise of Control. New York WH Freeman 1997 s. 56-59.

¹¹⁵ P. Oleś. Wprowadzenie do psychologii osobowości. Warszawa Wyd. Nauk. „Scholar” 2005 s. 216-217.

¹¹⁶ R. Lazarus. Paradygmat stresu i radzenia sobie. „Nowiny Psychologiczne” 1986 nr 3-4 s. 2-39.

Istnieją cztery zasadnicze sposoby radzenia sobie ze stresem, które spełniają jednocześnie wymienione funkcje – poszukiwanie informacji (przegląd sytuacji stresowej w celu zdobycia wiedzy potrzebnej do podjęcia racjonalnej decyzji zaradczej lub do przewartościowania zagrożenia), bezpośrednie działanie (czynności nakierowane na zmianę w podmiocie sprawczym lub w otoczeniu, mające na celu uporanie się ze stresem), powstrzymanie się od aktywności (ze względu na okoliczności brak działań jest korzystniejszy niż ich podjęcie), procesy intrapsychiczne (procesy poznawcze mające na celu regulację emocjonalną, zalicza się do nich przede wszystkim mechanizmy obronne)¹¹⁷.

Sposoby zaradcze służące zmianie stanu rzeczy na korzystniejszy mogą przyjmować różnorodne formy – np. monitorowania stresu, strukturalizacji sytuacji czy poszukiwania społecznego wsparcia. Ich skuteczność wymaga jednak prawidłowego funkcjonowania systemu poznawczego, który służy realistycznemu spostrzeganiu stresorów i dostępnych zasobów zaradczych. Jeśli w wyniku takiej oceny jednostka dojdzie do wniosku, że nie potrafi rozwiązać zaistniałego problemu, to zaczyna inicjować emocjonalne strategie zaradcze w postaci fizycznego usuwania się z sytuacji lub stosowania mechanizmów obronnych (np. ignorowania lub racjonalizowania problemu)¹¹⁸. Ryzyko zaburzeń w przystosowaniu występuje szczególnie wtedy, gdy funkcje zmiany stanu rzeczy i regulacji emocjonalnej wchodzą w konflikt – np. efekt samouspokojenia uzyskany w wyniku używania substancji psychoaktywnych uniemożliwia podjęcie działań adaptacyjnych¹¹⁹.

Za względnie stały przebieg procesu zaradczego oraz specyficzne dla jednostki dyspozycje redukcji stresu psychologicznego odpowiada zmienna osobowościowa, określana jako styl radzenia sobie¹²⁰. O istnieniu tego wymiaru osobowości przesądza fakt, że ludzie nawykowo stosują stałe wzorce postępowania w sytuacjach, które charakteryzują się podobnymi właściwościami. Styl radzenia sobie decyduje więc o względnej stałości zachowań człowieka w określonych rodzajach trudności. O tym, jakie strategie zostaną przez niego wykorzystane przy rozwiązywaniu konkretnego problemu decydują dwa czynniki – możliwości indywidualnego stylu zaradczego i wymagania aktualnej sytuacji¹²¹.

5.1. Konstytuowanie potencjału readaptacyjnego byłych więźniów przez kompetencje zaradcze w sytuacjach trudnych

Istniejące zależności między występowaniem kompetencji zaradczych w zakresie radzenia sobie z problemami a natężeniem potencjału readaptacyjnego byłych więźniów zostały ukazane na schemacie 18.

¹¹⁷ J. Terelak. Psychologia stresu. Bydgoszcz Oficyna Wydawnicza „Branta” 2001 s. 358.

¹¹⁸ J. Brandstädter, G. Renner. Tenacious goal pursuit and flexible goal adjustment: explication and age-related analysis of assimilative and accommodative strategies of coping. „Psychology and Aging” 1990 t. 5 s. 58-67.

¹¹⁹ I. Heszen-Niejodek. Teoria stresu psychologicznego i radzenia sobie. W: Psychologia. Podręcznik akademicki. Jednostka w społeczeństwie i elementy psychologii stosowanej. T. 3. Red. J. Strelau. Gdańsk GWP 2000 s. 477.

¹²⁰ I. Heszen-Niejodek. Styl radzenia sobie ze stresem: fakty i kontrowersje. „Czasopismo Psychologiczne” 1997 nr 1 s. 10.

¹²¹ Heszen-Niejodek. Teoria stresu s. 484-485; Heszen-Niejodek. Styl radzenia sobie s. 10-11.

Schemat 18. Pożądana preferencja kompetencji zaradczych w sytuacji trudnych, która powinna być osiągnięta w ofertach resocjalizacyjnych (np. edukacyjnych, zawodowych) skierowanych do byłych więźniów po to, aby wzmacniać ich potencjał readaptacyjny

<p>ZMIENNE OSOBOWOŚCIOWE ZWIĄZANE Z KOMPETENCJAMI ZARADCZYMI W SYTUACJACH TRUDNYCH KONSTYTUUJĄCE POTENCJAŁ READAPTACYJNY BYŁYCH WIĘŹNIÓW</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Zadaniowy styl zaradczy • Poszukiwanie towarzystwa (unikowa strategia zaradcza) <p>Duże nasilenie wymienionych powyżej kompetencji zaradczych powoduje wysokie prawdopodobieństwo pozytywnej readaptacji społecznej u byłych więźniów, zaś ich niski poziom zwiększa ryzyko recydywy.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Emocjonalny styl zaradczy <p>Małe nasilenie wymienionej kompetencji zaradczej współwystępuje z wysokim potencjałem readaptacyjnym u byłych więźniów. Natomiast wysoki poziom tej zmiennej konstituuje niskie możliwości przystosowawcze u osób, które opuściły zakłady karne.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Czynności zastępcze (unikowa strategia zaradcza) <p>Średnie i niskie nasilenie wymienionej kompetencji zaradczej generuje wysoki kapitał przystosowawczy w grupie byłych więźniów. Natomiast wysoki poziom tej zmiennej konstituuje niskie możliwości przystosowawcze u osób, które opuściły zakłady karne.</p>
---	--

Wskazówka 1. dotycząca „czytania diagnozy” w kontekście preferowania kompetencji zaradczych w sytuacjach trudnych:

Generowanie wysokiego nasilenia potencjału readaptacyjnego byłych więźniów przez preferowanie zadaniowego stylu zaradczego wynika z tego, że częste wykorzystywanie tego sposobu zaradczego jest związane z:

- planowaniem różnych rozwiązań zaistniałych trudności,
- podejmowaniem wysiłków zmierzających do pokonania problemów,
- poznawczym przekształcaniem zaistniałych sytuacji trudnych.

Wskazówka 2. dotycząca „czytania diagnozy” w kontekście preferowania kompetencji zaradczych w sytuacjach trudnych:

Wysoki poziom przystosowania u byłych więźniów jest determinowany przez dużą częstotliwość zachowań związanych z poszukiwaniem kontaktów z innymi ludźmi w sytuacjach, gdy osoba, która opuściła zakład karny przeżywa różnego typu problemy.

Wskazówka 3. dotycząca „czytania diagnozy” w kontekście preferowania kompetencji zaradczych w sytuacjach trudnych:

Na duży potencjał przystosowawczy u byłych więźniów wpływa niskie natężenie tendencji do koncentrowania się na negatywnych przeżyciach emocjonalnych oraz rzadkie występowanie skłonności do myślenia życzeniowego i fantazjowania, mających na celu redukcję napięcia psychicznego w sytuacjach stresowych.

Wskazówka 4. dotycząca „czytania diagnozy” w kontekście preferowania kompetencji zaradczych w sytuacjach trudnych:

Wysokie prawdopodobieństwo poprawy byłych więźniów jest w istotny sposób związane z niewielką częstotliwością zachowań zastępczych w sytuacjach doświadczania różnego rodzaju trudności – np. w postaci:

- snu,
- oglądania telewizji,
- złego samopoczucia,
- myślenia o przyjemnych sprawach.

Znaczenie preferowania określonych kompetencji zaradczych w sytuacjach trudnych dla kształtowania konstruktywnej readaptacji byłych więźniów zostało zaprezentowane w kilku poniżej zaprezentowanych zależnościach.

Przesłanka 1.: Skuteczne redukcję ryzyka powrotności do przestępstwa jest związane z potrzebą dostosowania wpływów resocjalizacyjnych do indywidualnego stylu radzenia sobie ze stresem¹²². W oddziaływaniach służących pozytywnej readaptacji społecznej należy uwzględnić czynniki

¹²² I. Heszen-Niejodek. Styl radzenia sobie ze stresem: fakty i kontrowersje. „Czasopismo Psychologiczne” 1997 nr 1 s. Heszen-Niejodek. Styl radzenia sobie s. 20-21.

zwiększające efektywność stosowanych strategii zaradczych. Zachowania służące rozwiązywaniu problemów są bardziej skuteczne, gdy zawierają następujące elementy¹²³:

- podstawowe zaufanie do siebie i do innych ludzi,
- aktywną eksplorację rzeczywistości i poszukiwanie informacji,
- podział sytuacji problemowej na fragmenty i stopniowe rozwiązywanie trudności,
- konstruktywne radzenie sobie z uczuciami,
- inicjowanie pomocy ze strony innych ludzi,
- rozpoznawanie skłonności do zmęczenia i dezorganizacji oraz ich przezwyciężanie,
- gotowość do dokonywania zmian w samym sobie.

Przesłanka 2.: W kontekście powrotności do przestępstwa szczególną uwagę należy zwrócić na stres chroniczny, który polega na długotrwałym przeżywaniu napięcia emocjonalnego o negatywnym charakterze. W populacji osób odbywających kary pozbawienia wolności wynika on zarówno z długotrwałej izolacji więziennej, jak również z utrzymujących się trudności adaptacyjnych po opuszczeniu zakładu karnego.

Przesłanka 3.: Długotrwałe napięcie psychiczne u byłych więźniów często prowadzi do reakcji, które zwiększają prawdopodobieństwo zachowań przestępczych – niekontrolowane wybuchy wściekłości i/lub gniewu, wrogość wobec ludzi, agresja jako odpowiedź na najmniejszą prowokację, izolowanie się od otoczenia czy pragnienie dominowania nad innymi¹²⁴. Wymienione przejawy nieprzystosowania społecznego osób karanych stanowią jednocześnie wskaźniki trudności związanych z wymaganiami, jakie społeczeństwo stawia pod adresem jednostki opuszczającej zakład karny. Duże nasilenie tych symptomów prowadzi w rezultacie do wyrządzenia krzywdy społeczeństwu lub jego poszczególnym jednostkom¹²⁵. Przedstawione prawidłowości uzasadniają stwierdzenie występujące w literaturze przedmiotu, że z perspektywy sprawcy czyn karalny (zwłaszcza o charakterze agresywnym) stanowi często próbę rozwiązania sytuacji trudnej¹²⁶.

Przesłanka 4.: Różnice między jednostkami, które trafiają do więzienia a osobami postępującymi zgodnie z obowiązującymi normami społecznymi nie wynikają z preferencji różnych wartości, ale z większych trudności jednostek popełniających przestępstwa w zakresie osiągania celów osobistych. Z

¹²³ H. Sęk. Wybrane zagadnienia z psychoprofilaktyki. W: Społeczna psychologia kliniczna. Red. H. Sęk. Warszawa Wyd. Nauk. PWN 1993 s. 472-503.

¹²⁴ S. Siek. Walka ze stresem. Warszawa ATK 1989 s. 44; J. Terelak. Psychologia stresu. Bydgoszcz Oficyna Wydawnicza „Branta” 2001 s. 307.

¹²⁵ K. Ostrowska. Diagnozowanie psychologiczne nieprzystosowania społecznego dzieci i młodzieży. W: Diagnozowanie psychologiczne w kryminologii. Red. K. Ostrowska, E. Milewska. Warszawa ATK 1986 s. 8.

¹²⁶ J. Strelau, B. Zawadzki, W. Oniszczenko, A. Sobolewski, P. Pawłowski. Temperament i style radzenia sobie ze stresem jako moderatory zespołu stresu pourazowego w następstwie przeżytej katastrofy. W: Osobowość a ekstremalny stres. Red. J. Strelau. Gdańsk GWP 2004 s. 49-51.

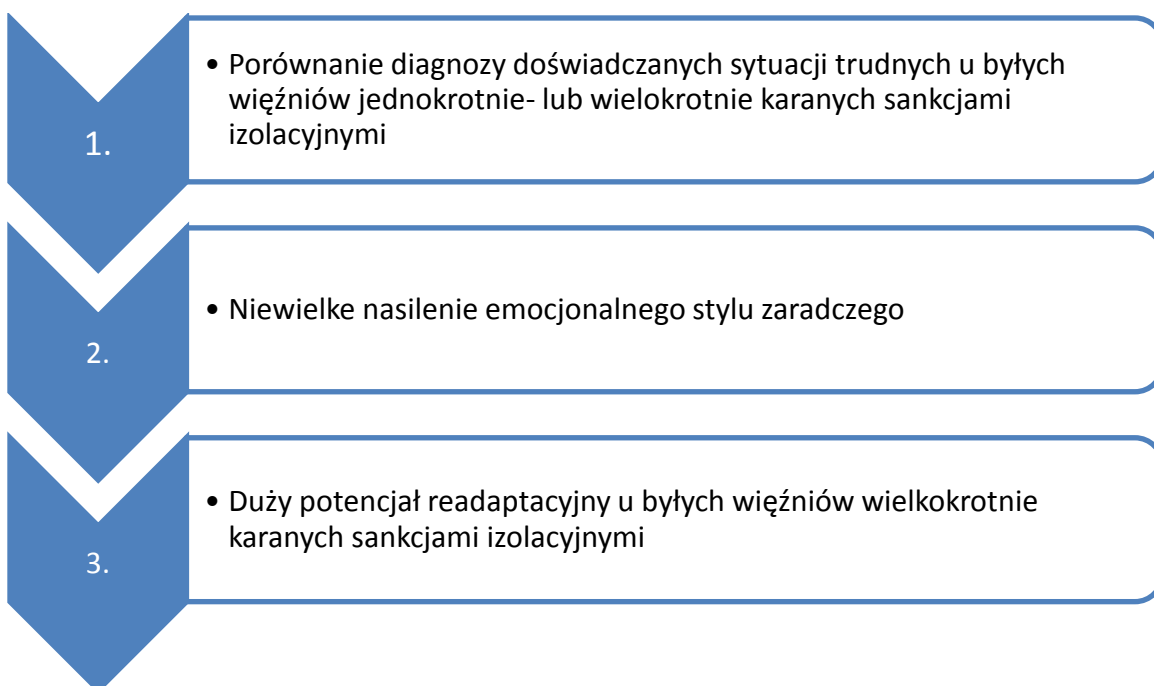
tego względu zapobieganie recydywie powinno polegać na uczeniu skazanych konstruktywnych sposobów radzenia sobie z problemami¹²⁷.

5.2. Różnice w potencjale readaptacyjnym generowanym przez kompetencje zaradcze w sytuacjach trudnych między byłymi więźniami jedno- lub wielokrotnie karanymi sankcjami izolacyjnymi

Wskazówka 5. dotycząca „czytania diagnozy” zachowań wynikających z preferowania kompetencji zaradczych w sytuacjach trudnych w dwóch grupach byłych więźniów (jednokrotnie odbywających karę pozbawienia wolności i recydywistów penitencjarnych):

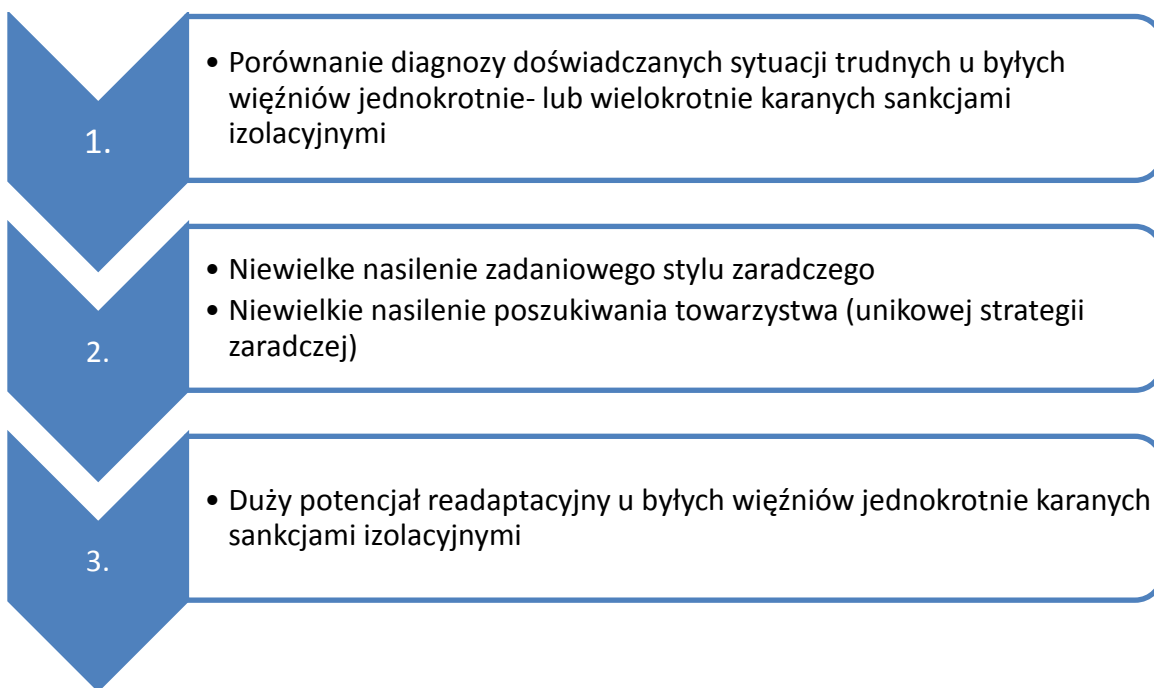
W porównywanych grupach byłych więźniów jednokrotnie i wielokrotnie odbywających karę pozbawienia wolności nie ma wspólnych elementów w obszarze generowania potencjału przystosowawczego przez preferowanie kompetencji zaradczych w sytuacjach trudnych.

Determinantem wysokiego poziomu możliwości readaptacyjnych u recydywistów penitencjarnych jest niskie nasilenie emocjonalnego stylu zaradczego. Prawidłowość tego rodzaju nie zaznacza się jednak w populacji byłych więźniów, którzy jednokrotnie odbywali karę pozbawienia wolności. Mechanizm ten został zaprezentowany na schemacie 19.

¹²⁷ T. Szymanowski. Powrót skazanych do społeczeństwa. Warszawa Wyd. Prawnicze 1989 s. 89-94.

Na niskie prawdopodobieństwo pozytywnej readaptacji u byłych więźniów jednokrotnie odbywających karę izolacyjną wpływa zarówno małe natężenie zadaniowego stylu zaradczego, jak również niewielkie nasilenie poszukiwania towarzystwa (unikowej strategii zaradczej). Należy również zauważyć, że nasilenie zadaniowego stylu zaradczego oraz częstotliwość poszukiwania towarzystwa nie wpływa na wysoki kapitał readaptacyjny w grupie jednokrotnie karanych byłych więźniów. Związek tego rodzaju nie występuje również w zbiorowości recydywistów penitencjarnych, którzy znaleźli się w warunkach wolnościowych. Przedstawione powyżej zależności zostały ukazane na schemacie 20.

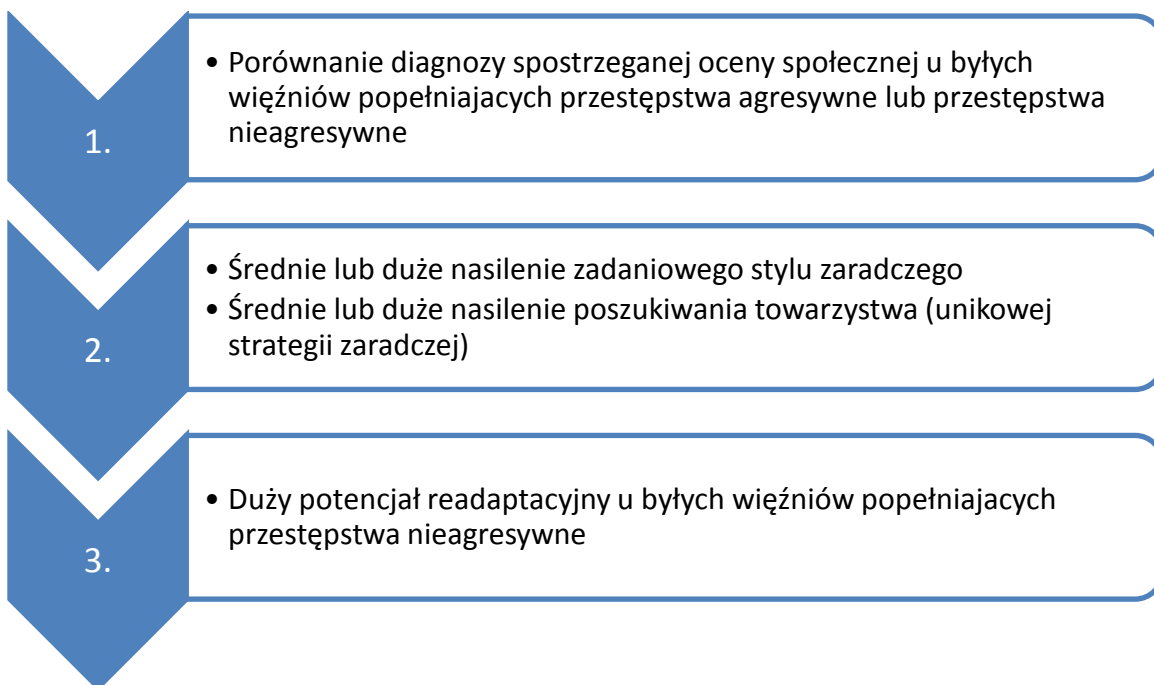
5.3. Różnice w potencjale readaptacyjnym generowanym przez kompetencje zaradcze w sytuacjach trudnych między byłymi więźniami popełniającymi przestępstwa agresywne lub czyny o charakterze nieagresywnym

Wskazówka 6. dotycząca „czytania diagnozy” zachowań wynikających z preferowania kompetencji zaradczych w sytuacjach trudnych w dwóch grupach byłych więźniów (popełniających przestępstwa agresywne lub czyny o charakterze nieagresywnym):

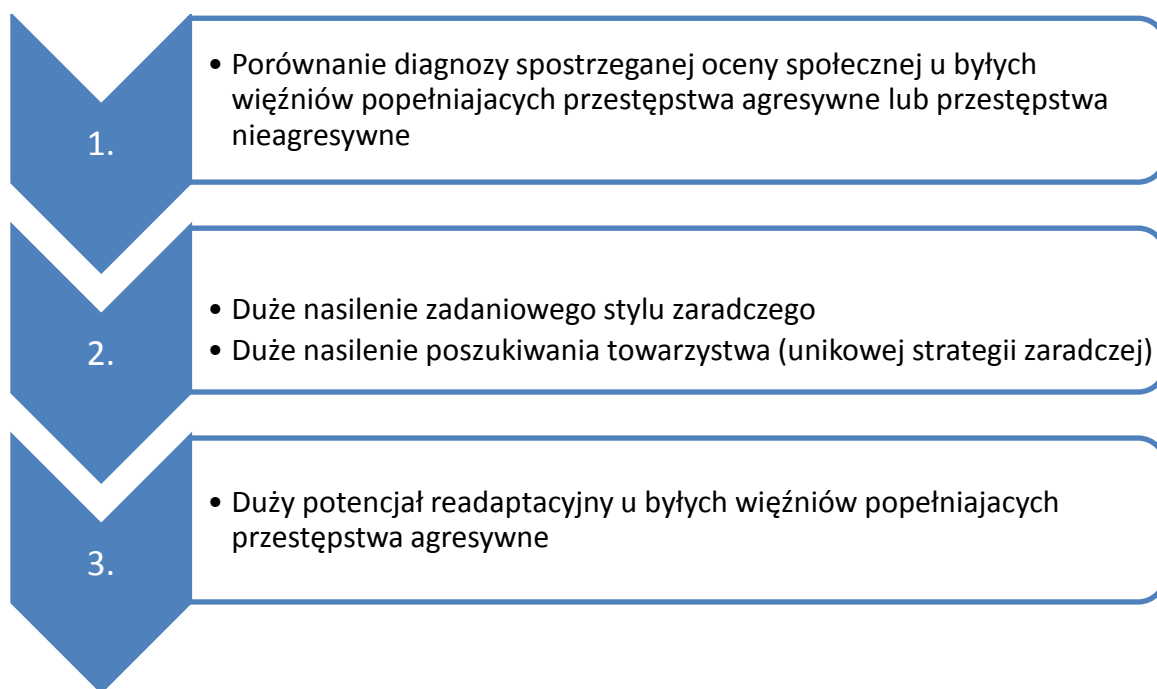
W porównywanych grupach byłych więźniów – sprawców przestępstw agresywnych lub sprawców przestępstw o nieagresywnym charakterze – nie ma wspólnych elementów w obszarze formowania kapitału przystosowawczego przez preferencję określonego typu kompetencji zaradczych w sytuacjach trudnych.

Predyktorami dużych możliwości przystosowawczych u sprawców przestępstw nieagresywnych jest średnie lub duże nasilenie zadaniowego stylu zaradczego oraz średni lub wysoki poziom poszukiwania towarzystwa (unikowej strategii zaradczej). Zależność zachodzącą w zbiorowości sprawców nieagresywnych czynów karalnych ukazano na schemacie 21.

Na wysoki potencjał poprawczy u sprawców przestępstw agresywnych wpływa duże nasilenie zadaniowego stylu zaradczego oraz wysoki poziom unikowej strategii zaradczej – poszukiwanie towarzystwa. Przedstawioną prawidłowość ilustruje schemat 22.

Niski potencjał readaptacyjny u sprawców przestępstw agresywnych jest determinowany przez wysokie nasilenie emocjonalnego stylu zaradczego oraz przez znaczne natężenie czynności zastępczych (unikowej strategii zaradczej). Jednocześnie wymienione kompetencje zaradcze nie determinują wysokiego poziomu możliwości zaradczych w tej grupie. Ponadto, zależność tego rodzaju nie zaznacza się w zbiorowości sprawców przestępstw nieagresywnych. Zaprezentowany mechanizm został przedstawiony na schemacie 23.

1.

- Porównanie diagnozy spostrzeganej oceny społecznej u byłych więźniów popełniających przestępstwa agresywne lub przestępstwa nieagresywne

2.

- Duże nasilenie emocjonalnego stylu zaradczego
- Duże nasilenie czynności zastępczych (unikowej strategii zaradczej)

3.

- Mały potencjał readaptacyjny u byłych więźniów popełniających przestępstwa agresywne

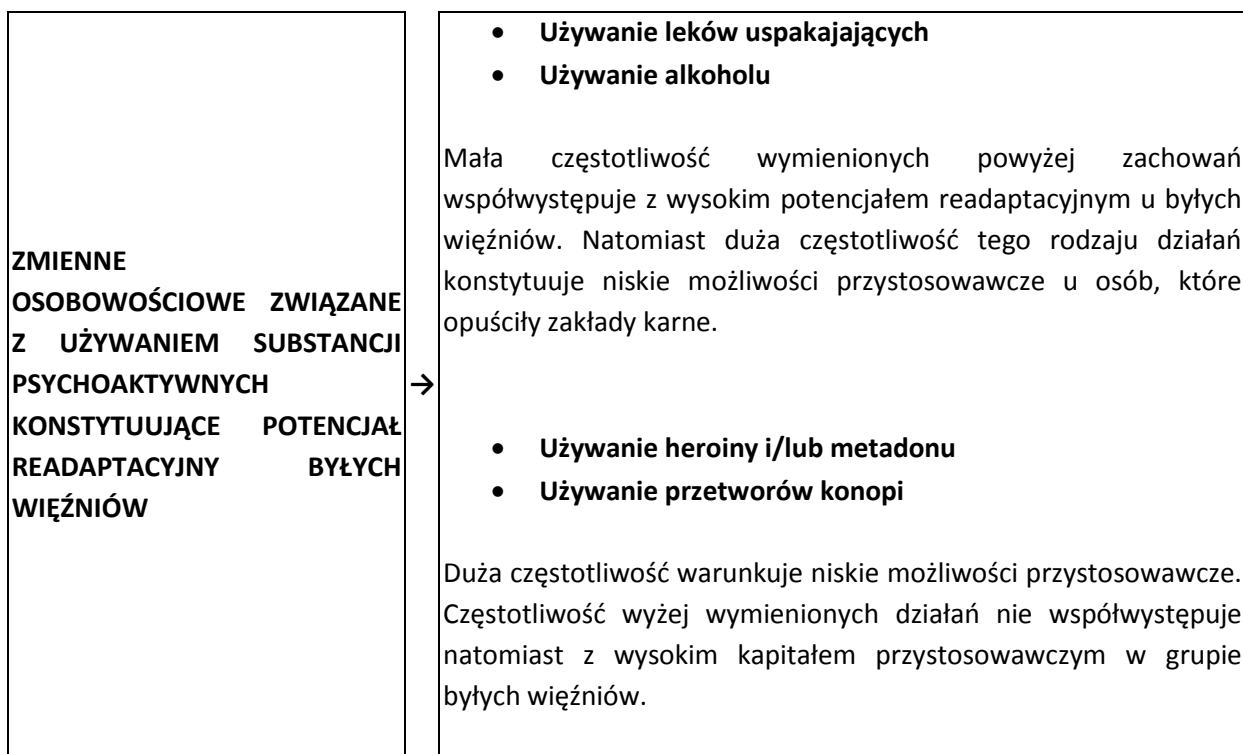
6. „CZYTANIE DIAGNOZY” W KONTEKŚCIE UŻYWANIA SUBSTANCJI PSYCHOAKTYWNYCH JAKO CZYNNIKA KONSTYTUUJĄCEGO POTENCJAŁ READAPTACYJNY MŁODYCH WIĘŹNIÓW W WARUNKACH WOLNOŚCIOWYCH

W badaniach podłużnych nad psychologicznymi następstwami stresu chronicznego stwierdzono, że najczęściej jako reakcja na napięcie, oprócz nerwic (zwłaszcza z komponentem depresyjnym) i chorób psychosomatycznych, pojawia się wzmożone używanie środków psychoaktywnych – przede wszystkim alkoholu¹²⁸.

6.1. Konstituowanie potencjału readaptacyjnego byłych więźniów przez używanie substancji psychoaktywnych

Relacje zachodzące między nasileniem używaniem substancji psychoaktywnych a natężeniem potencjału readaptacyjnego byłych więźniów zostały ukazane na schemacie 24.

Schemat 24. Pożądany poziom używania substancji psychoaktywnych, który powinien być osiągnięty w ofertach resocjalizacyjnych (np. edukacyjnych, zawodowych) skierowanych do byłych więźniów po to, aby wzmacniać ich potencjał readaptacyjny

¹²⁸ R. Poprawa. Zarys psychologicznej koncepcji używania alkoholu jako sposobu radzenia sobie ze stresem. „Przegląd Psychologiczny” 1998 nr 3-4 s. 62.

Wskazówka 1. dotycząca „czytania diagnozy” w kontekście używania substancji psychoaktywnych:

Wysoki potencjał poprawczy u byłych więźniów jest determinowany niskim poziomem używania różnych środków psychoaktywnych. Osoby o dużych możliwościach przystosowawczych w stosunku do jednostek o niewielkim potencjale adaptacyjnym istotnie rzadziej używają leków uspakajających i napojów alkoholowych.

Wskazówka 2. dotycząca „czytania diagnozy” w kontekście używania substancji psychoaktywnych:

Niskie możliwości przystosowawcze u jednostek przebywających na wolności są determinowane przez dużą częstotliwość zażywania heroiny, metadonu oraz przetworów konopi. Częstotliwość używania wymienionych substancji psychoaktywnych nie determinuje jednak dużego kapitału readaptacyjnego w zbiorowości osób, które opuściły zakłady karne.

Wpływ częstotliwości używania substancji psychoaktywnych na potencjał przystosowawczy byłych więźniów został zasygnalizowany w zamieszczonych poniżej kilku argumentach.

Przesłanka 1.: Używanie środków chemicznych (przede wszystkim alkoholu) stanowi często istotny czynnik ryzyka przestępczości powrotnej i poważnych trudności readaptacyjnych – konfliktów z rodziną, problemów w pracy, naruszenia porządku publicznego¹²⁹.

Przesłanka 2.: Używanie substancji psychoaktywnych w grupie osób, które opuściły zakłady karne często stanowi rodzaj strategii radzenia sobie z problemami. Do czynników podmiotowych zwiększających ryzyko używania substancji chemicznych jako strategii zaradczej należy zaliczyć przede wszystkim¹³⁰:

- brak adekwatnych umiejętności poznawczo-behawioralnych do radzenia sobie ze stresem (ich ubóstwo lub sztywność), przy jednoczesnym przeświadczeniu, że substancja psychoaktywna jest skuteczną metodą rozwiązywania problemów;
- niskie poczucie własnej skuteczności w zakresie radzenia sobie z problemami, a jednocześnie pozytywne oczekiwania wobec efektów używania środka chemicznego w określonej sytuacji – przede wszystkim jako dobrego sposobu redukcji napięcia i oderwania się od aktualnych problemów;
- brak motywacji do zmagania się z problemami życiowymi – niska tolerancja na trudności, nawarstwianie się porażek, tendencja do rezygnacji z wysiłku i poszukiwania „łatwych rozwiązań”;
- posiadanie utrwalonych wzorców używania substancji psychoaktywnych;

¹²⁹ J. Yu. Punishment and Alcohol Problems Recidivism Among Drinking-Driving Offenders. „Journal of Criminal Justice” 2000 nr 4 s. 261.

¹³⁰ Poprawa, jw. s. 65-67.

- intensywny trening społeczny w zachowaniach o charakterze uciezkowo-nałogowym.

Przesłanka 3.: Ucieczka od stresu w stany intoksykacji wiąże się także z paradoksem, polegającym na tym, że w krótkiej perspektywie czasowej używanie substancji psychoaktywnych powoduje ulgę, natomiast w dłuższej – wywołuje większe napięcie psychiczne, pogłębia deficyty zaradcze i często prowadzi do powstania mechanizmów uzależnienia, które niszczą prawidłową strukturę dążeń życiowych¹³¹. Przedstawioną prawidłowość potwierdzają wyniki analiz, w których stwierdzono, że alkoholizm często współwystępuje z wielokrotnym popełnianiem przestępstw agresywnych wobec najbliższych członków rodziny¹³².

Przesłanka 4.: Badania przestępców biorących udział w terapii uzależnień wskazały, że uczestnictwo w programie sprzyja stosowaniu większej liczby konstruktywnych strategii zaradczych w sytuacjach życiowych¹³³. Analiza stylów zaradczych u leczących się alkoholików pozwala na stwierdzenie, że proces powrotu do zdrowia współwystępuje ze zmianą sposobów pokonywania kłopotów w postaci większego ukierunkowania na rozwiązanie problemu (planowane rozwiązywanie trudności, pozytywne przewartościowanie sytuacji) oraz spadku nasilenia stylu zorientowanego na emocje (strategii konfrontacyjnej polegającej na silnej ekspresji emocji negatywnych)¹³⁴. Przedstawione wyniki badań potwierdzają hipotezę, że wzrost kompetencji w sytuacjach trudnych zmniejsza prawdopodobieństwo stosowania strategii zaradczej, która polega na używaniu substancji psychoaktywnych¹³⁵.

6.2. Różnice w potencjale readaptacyjnym generowanym przez używanie substancji psychoaktywnych między byłymi więźniami jedno- lub wielokrotnie karanymi sankcjami izolacyjnymi

Wskazówka 3. dotycząca „czytania diagnozy” zachowań wynikających z używania substancji psychoaktywnych w dwóch grupach byłych więźniów (jednokrotnie odbywających karę pozbawienia wolności i recydywistów penitencjarnych):

Zarówno w grupie byłych więźniów jednokrotnie karanych sankcjami izolacyjnymi, jak również w zbiorowości recydywistów penitencjarnych przebywających w warunkach wolnościowych potencjał readaptacyjny jest kształtowany przez częstotliwość używania dwóch typów substancji psychoaktywnych – alkoholu i leków uspokajających. Mała częstotliwość używania wymienionych

¹³¹ J. Arboleda-Florez. Mental illness and violence: An epidemiological appraisal of the evidence. „Canadian Journal of Psychiatry” 1998 t. 43 s. 989-996; Poprawa, jw. s. 68.

¹³² A. Łuszczynska-Cieślak, E. Gąsiorowska. Akty przemocy popełniane przez sprawców nadużywających alkoholu. „Czasopismo Psychologiczne” 2000 nr 1-2 s. 132-133.

¹³³ J. Hepburn. Recidivism Among Drug Offenders Following Exposure to Treatment. „Criminal Justice Policy Review” 2005 nr 2 s. 237-259.

¹³⁴ H. Makowska. Radzenie sobie ze stresem w grupie leczących się alkoholików. „Przegląd Psychologiczny” 1998 nr 3-4 s. 108.

¹³⁵ Poprawa, jw. s. 62.

środków chemicznych generuje wysokie przystosowanie społeczne, natomiast duża częstotliwość – niski potencjał readaptacyjny.

6.3. Różnice w potencjale readaptacyjnym generowanym przez używanie substancji psychoaktywnych między byłymi więźniami popełniającymi przestępstwa agresywne lub czyny o charakterze nieagresywnym

Wskazówka 4. dotycząca „czytania diagnozy” zachowań wynikających z używania substancji psychoaktywnych w dwóch grupach byłych więźniów (popełniających przestępstwa agresywne lub czyny o charakterze nieagresywnym):

Podobnie jak w przypadku poprzedniego porównania, używanie alkoholu i leków uspokajających generuje kapitał przystosowawczy w obydwu porównywanych grupach. Mała częstotliwość używania alkoholu i środków uspokajających kształtuje wysoki potencjał readaptacyjny zarówno u sprawców przestępstw agresywnych, jak również u sprawców czynów karalnych o nieagresywnym charakterze. Natomiast duża częstotliwość używania wymienionych środków chemicznych współwystępuje z niewielkimi możliwościami readaptacyjnymi w obydwu populacjach.

7. CZYTANIE DIAGNOZY” W KONTEKŚCIE NASILENIA ZABURZEŃ ZDROWOTNYCH JAKO CZYNNIKA KONSTYTUUJĄCEGO POTENCJAŁ READAPTACYJNY MŁODYCH WIĘŹNIÓW W WARUNKACH WOLNOŚCIOWYCH

Długotrwały stres często prowadzi do negatywnych konsekwencji u byłych więźniów. Na poziomie funkcji psychicznych skutki tego typu mogą polegać na stanach lękowych, apatii czy depresji, w aspekcie fizjologicznym – mogą prowadzić do chorób psychosomatycznych lub innych problemów zdrowotnych, w wymiarze behawioralnym – zwiększają ryzyko zachowań autodestrukcyjnych, w tym również samobójczych¹³⁶.

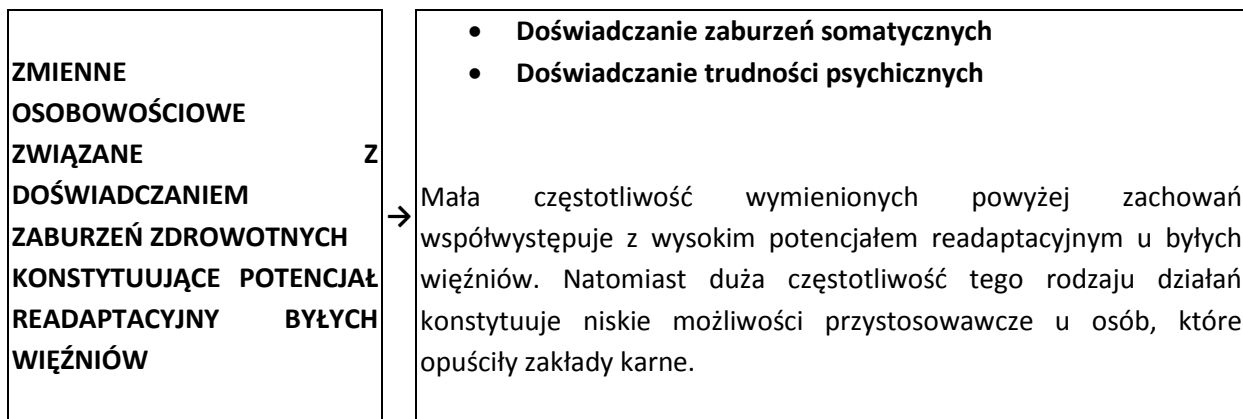
7.1. Konstytuowanie potencjału readaptacyjnego byłych więźniów przez nasilenie zaburzeń zdrowotnych

Wpływ zaburzeń zdrowotnych na kształtowanie potencjału readaptacyjnego byłych więźniów został zilustrowany na schemacie 25.

¹³⁶ J. Strelau, B. Zawadzki, W. Oniszczenko, A. Sobolewski, P. Pawłowski. Temperament i style radzenia sobie ze stresem jako moderatory zespołu stresu pourazowego w następstwie przeżytej katastrofy. W: Osobowość a ekstremalny stres. Red. J. Strelau. Gdańsk GWP 2004 s. 49-51.

Schemat 25. Nasilenie doświadczanych zaburzeń zdrowotnych, które powinny być redukowane w ofertach resocjalizacyjnych (np. w ofercie terapeutycznej i/lub w poradnictwie) skierowanych do byłych więźniów po to, aby wzmacniać ich potencjał readaptacyjny

Wskazówka 1. dotycząca „czytania diagnozy” w kontekście doświadczania zaburzeń somatycznych:

Poziom doświadczanych trudności somatycznych generuje potencjał readaptacyjny w populacji byłych więźniów. Małe natężenie objawów zaburzeń somatycznych współwystępuje z dużymi możliwościami przystosowawczymi, zaś wysokie natężenie odczuwanych trudności w zdrowiu fizycznym generuje niewielkie możliwości poprawcze w tej grupie. Między osobami pozytywnie przystosowanymi a jednostkami doświadczającymi trudności readaptacyjnych występują istotne różnice m.in. w częstotliwości odczuwania mdłości, drgawek, czy utraty przytomności.

Nasilenie odczuwanych trudności psychicznych również ma wpływ na kształtowanie kapitału readaptacyjnego jednostek, które opuściły zakład karny. Niewielkie nasilenie tego typu trudności współwystępuje z dużymi możliwościami przystosowawczymi, zaś duże natężenie zaburzeń psychicznych z niewielkim potencjałem readaptacyjnym. Osoby z dużym kapitałem przystosowawczym w stosunku do jednostek z małymi możliwościami w tym zakresie różnią się m.in. częstotliwością odczuwania takich objawów, jak:

- poczucie braku własnej wartości,
- słyszenie dziwnych dźwięków,
- doświadczanie dziwnych wizji,
- myśli samobójcze.

Znaczenie nasilenia zaburzeń zdrowotnych w procesie readaptacji społecznej byłych więźniów potwierdzają zamieszczone poniżej argumenty.

Przesłanka 1.: Najczęściej występującym zaburzeniem psychicznym w populacji osób trafiających do więzienia jest depresja. Niepełne symptomy tego zespołu chorobowego występują u ok. 50 % skazanych. Najczęściej w postaci następujących oznak¹³⁷: 1) w wymiarze kognitywnym – pesymizmu, poczucia porażki, niezadowolenia z siebie, poczucia winy, samooskarżania; 2) w wymiarze wegetatywnym – utraty apetytu, zmniejszenia wagi, hipochondrii; 3) w wymiarze emocjonalnym – smutku, drażliwości, płaczliwości; 4) w wymiarze behawioralnym – apatii i społecznego wycofania. Występowanie depresji pełnoobjawowej jest szacowane między 5 a 30 % populacji osadzonych¹³⁸. Liczba objawów chorobowych zwiększa się w sytuacji, kiedy skazani mają trudności z przystosowaniem się do warunków więziennych – największe nasilenie symptomów występuje u najmłodszych (poniżej 20 r.ż.) i u osób pierwszy raz karanych¹³⁹.

Przesłanka 2.: Trudności w funkcjonowaniu psychicznym byłych więźniów polegają często na silnych zaburzeniach emocjonalnych. W tym kontekście należy zwrócić przede wszystkim uwagę na procesy¹⁴⁰: 1) zmiany emocjonalności w kierunku większej impulsywności i labilności, 3) częstego występowania agresji o różnym nasileniu i ukierunkowaniu, 3) tłumienia uczuć lub osłabienia funkcji świadomego kontrolowania nastrojów, 4) dużego nasilenia lęku i/ lub stanów niepewności, 5) częstego znużenia i stanów subdepresyjnych, 6) obniżania poczucia własnej wartości, 7) zwiększania nieufności w kontaktach interpersonalnych.

7.2. Różnice w potencjale readaptacyjnym generowanym przez nasilenie zaburzeń zdrowotnych między byłymi więźniami jedno- lub wielokrotnie karanymi sankcjami izolacyjnymi

Wskazówka 3. dotycząca „czytania diagnozy” zachowań wynikających z doświadczania zaburzeń zdrowotnych w dwóch grupach byłych więźniów (jednokrotnie odbywających karę pozbawienia wolności i recydywistów penitencjarnych):

W porównywanych grupach byłych więźniów jednokrotnie i wielokrotnie odbywających karę pozbawienia wolności nie ma wspólnych elementów w wymiarze zdrowia somatycznego i psychicznego, które przyczyniają się do generowania potencjału przystosowawczego.

Na niskie prawdopodobieństwo poprawy u sprawców jednokrotnie odbywających kary izolacyjne wpływa wysoki poziom nerwowości (mechanizm został zaprezentowany na schemacie 26). Poziom nerwowości nie ma jednak wpływu na generowanie wysokiego potencjału przystosowawczego w tej

¹³⁷ J. Boothby, T. Durham. Screening for depression in prisoners using the Beck Depression Inventory. „Criminal Justice and Behavior” 1999 nr 1 s. 119.

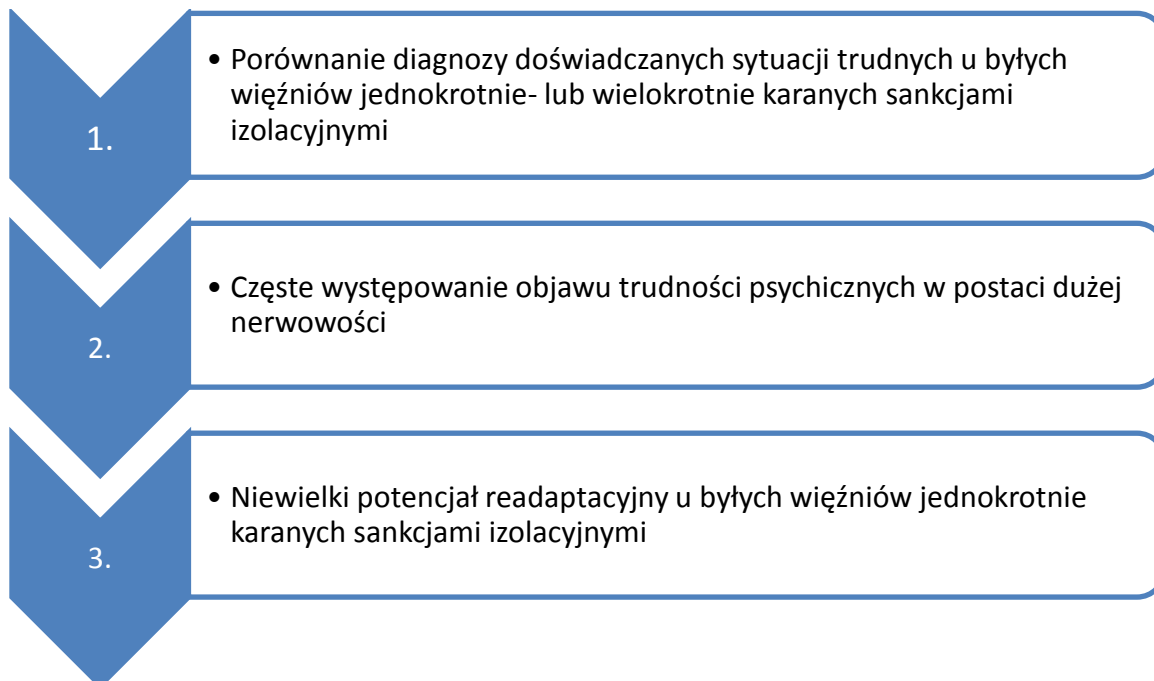
¹³⁸ L. Eyestone, R. Howell. An epidemiological study of attention-deficit hyperactivity disorder and major depression in a male prison population. „Bulletin of the American Academy of Psychiatry and the Law” 1994 nr 22 s. 181-193; H. Herrman, P. McGorry, J. Mills, B. Singh. Hidden severe psychiatric morbidity in sentenced prisoners: An Australian study. „American Journal of Psychiatry” 1991 nr 148 s. 236-239; J. Chiles, E. Von Cleve, R. Jemelka, E. Trupin. Substance abuse and psychiatric disorders in prison inmates. „Hospital and Community Psychiatry” 1990 nr 41 s. 1132-1134.

¹³⁹ Boothby, Durham, jw. s. 116-117.

¹⁴⁰ T. Maden. The mental health of prisoners. „Advances in Psychiatric Treatment” 2003 t. 9 s. 197.

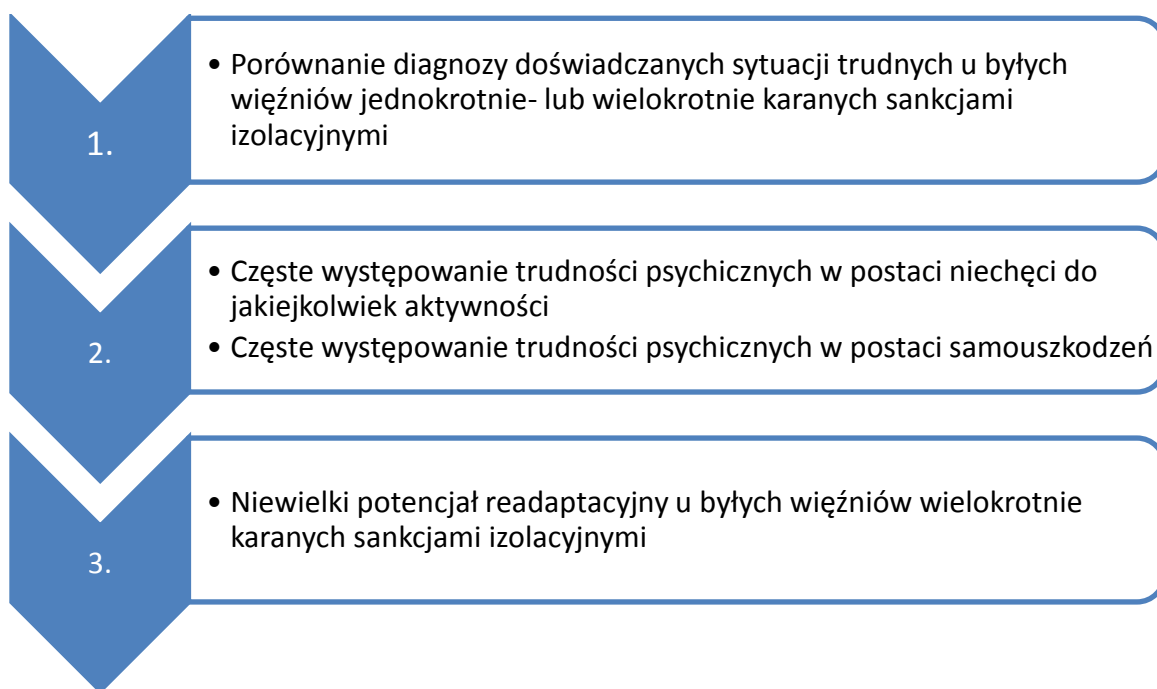

grupie. Nie zaznacza się również związek między odczuwaniem nerwowości a potencjałem readaptacyjnym w zbiorowości recydywistów penitencjarnych, którzy funkcjonują w warunkach wolnościowych.

Na niewielkie możliwości przystosowawcze recydywistów penitencjarnych wpływają dwa typy objawów trudności psychicznych – niechęć do jakiejkolwiek aktywności oraz częstotliwość samouszkodzeń, co zostało zilustrowane na schemacie 27. Wymienione objawy nie wpływają jednak na generowanie dużego potencjału readaptacyjnego w tej zbiorowości. Ponadto, nie zaznacza się związek między nasileniem niechęci do jakiejkolwiek aktywności oraz częstotliwością samouszkodzeń a potencjałem przystosowawczym w populacji byłych więźniów, którzy byli jednokrotnie karani sankcjami izolacyjnymi.

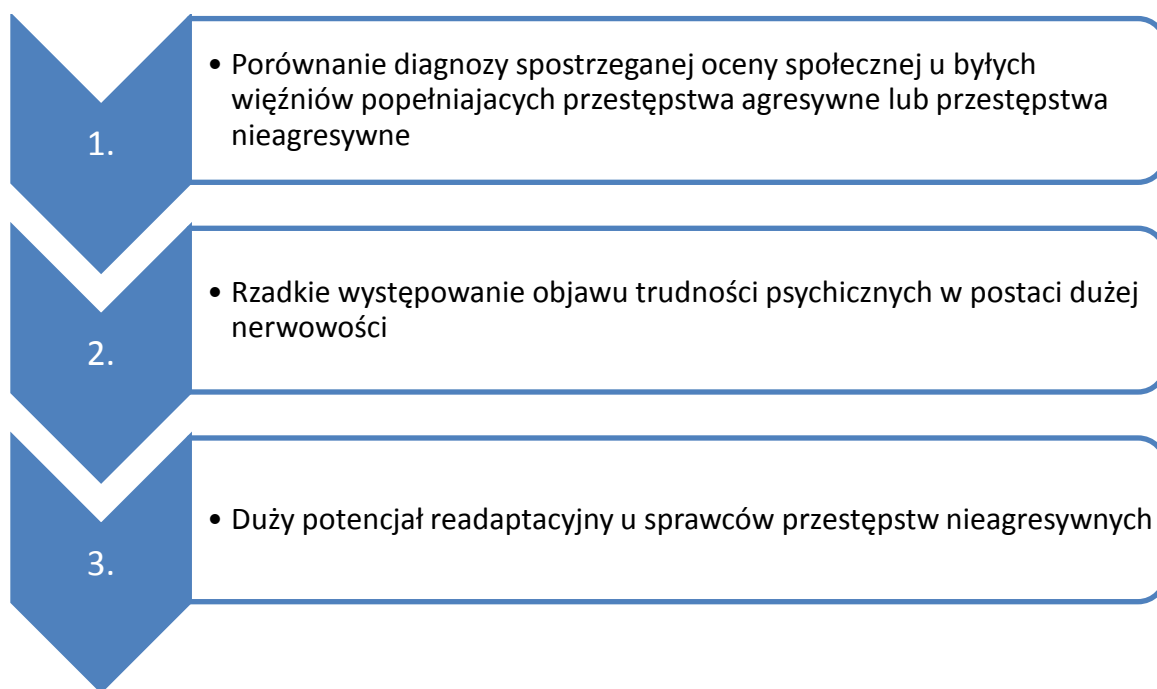
7.3. Różnice w potencjale readaptacyjnym generowanym przez nasilenie zaburzeń zdrowotnych między byłymi więźniami popełniającymi przestępstwa agresywne lub czyny o charakterze nieagresywnym

Wskazówka 4. dotycząca „czytania diagnozy” zachowań wynikających z doświadczania zaburzeń zdrowotnych w dwóch grupach byłych więźniów (popełniających przestępstwa agresywne lub czyny o charakterze nieagresywnym):

W porównywanych grupach byłych więźniów – sprawców przestępstw agresywnych lub sprawców przestępstw o nieagresywnym charakterze – zarówno poziom trudności somatycznych, jak również nasilenie odczuwanych problemów psychicznych generuje możliwości readaptacyjne. Niskie nasilenie objawów zaburzeń zdrowotnych – zarówno somatycznych, jak i psychicznych – kształtuje wysoki kapitał przystosowawczy u sprawców przestępstw agresywnych i sprawców czynów karalnych o nieagresywnym charakterze. Natomiast wysokie natężenie tego typu objawów przyczynia się do niskich możliwości przystosowawczych w obydwu porównywanych populacjach.

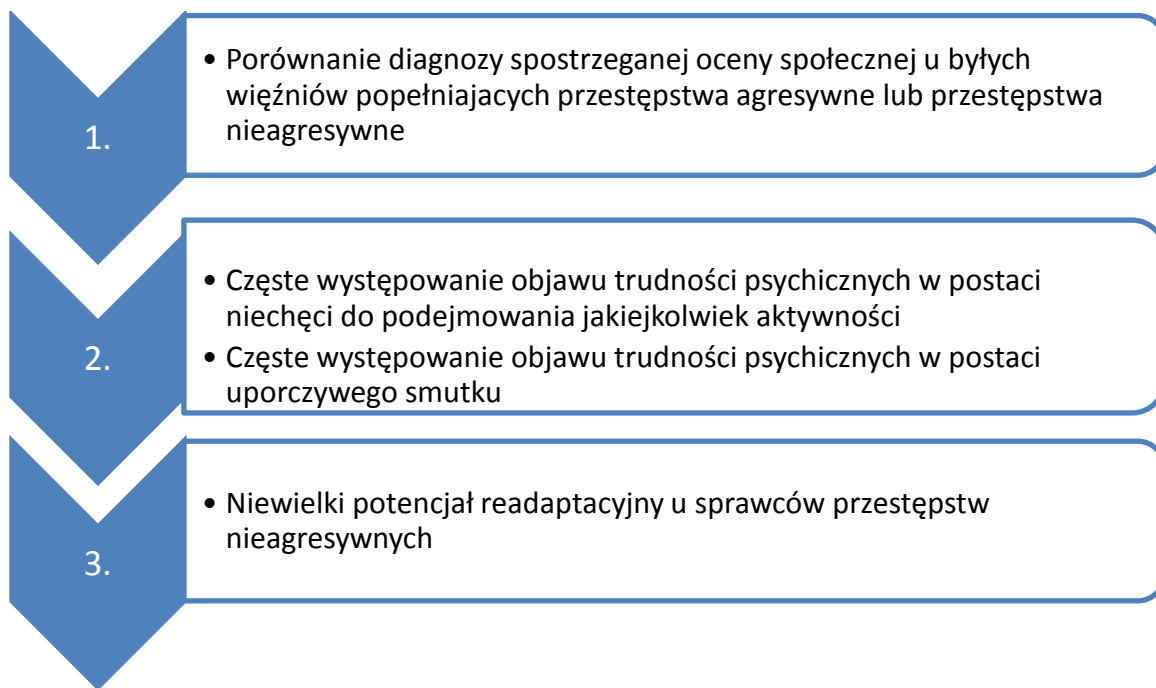
Predyktorem dużych możliwości przystosowawczych, ale jedynie u sprawców przestępstw nieagresywnych, jest mała częstotliwość odczuwania nerwowości (objawu trudności o charakterze psychicznym). Zaprezentowany mechanizm został przedstawiony na schemacie 28.

Niewielkie możliwości przystosowawcze u sprawców przestępstw nieagresywnych są uwarunkowane dużym nasileniem dwóch rodzajów trudności psychicznych – niechęcią do podejmowania jakiegokolwiek aktywności oraz odczuwaniem uporczywego smutku. Zaprezentowana prawidłowość została zilustrowana na schemacie 29. Należy jednak dodać, że nie występują zależności między poziomem wymienionych trudności psychicznych a wysokim potencjałem readaptacyjnym w tej grupie. Ponadto, nie zaznacza się związek między tego rodzaju zaburzeniami w sferze psychicznej a kapitałem przystosowawczym w zbiorowości recydywistów penitencjarnych, którzy przebywają w warunkach wolnościowych.

8. „CZYTANIE DIAGNOZY” W KONTEKŚCIE NASILENIA KRYZYSU WARTOŚCIOWANIA JAKO CZYNNIKA KONSTITUUJĄCEGO POTENCJAŁ READAPTACYJNY MŁODYCH WIĘŹNIÓW W WARUNKACH WOLNOŚCIOWYCH

Każde ludzkie doświadczenie obejmuje poznawczy kontakt ze sferą wartości¹⁴¹. Motywacja związana z planowaniem osobistych celów polega na ich przyswajaniu, a następnie na realizacji w formie indywidualnych dążeń. W określonych sytuacjach jednostka uważa, że może osiągnąć zamierzony efekt w wyniku konkretnych starań. Jeśli wartość „przypuszczenia” jest wystarczająco silna, to zostaje podjęty zamiar realizacji określonych zachowań, dostosowanych do osiągnięcia celu w danych okolicznościach, zgodnie z subiektywną normą zachowań dostosowaną do kontekstu i posiadanych kompetencji¹⁴². Wymieniony mechanizm stanowi przesłankę do stwierdzenia, że motywacja działań osoby zdrowej psychicznie może być trafnie wyjaśniona w oparciu o jej sposób wartościowania¹⁴³. Poprzez system wartości należy rozumieć elementy struktur poznawczych, które stanowią względnie trwałą organizację przekonań dotyczących preferowanych sposobów postępowania lub ostatecznych stanów egzystencji, uporządkowanych według ich relatywnej

¹⁴¹ K. Wojtyła. *Osoba i czyn*. Kraków PTT 1969 s. 13.

¹⁴² P. Oleś. *Kwestionariusz do Badania Kryzysu w Wartościowaniu*. Warszawa PTP 1988 s. 4; B. Hołyst. *System wartości a zdrowie psychiczne*. Warszawa UW 1990 s. 5.

¹⁴³ N. Feather. *Values and Value Dilemmas in Relation to Judgments Concerning Outcomes of an Industrial Conflict*. „*Personality and Social Psychology Bulletin*” 2002 nr 4 s. 446-459.

ważności¹⁴⁴. Dzięki temu systemowi wybory dokonywane przez jednostkę są ukierunkowane na takie cele, które w jej subiektywnym odczuciu stanowią istotną wartość, a więc nadają sens postępowaniu służącemu ich realizacji¹⁴⁵.

Wydarzenia losowe (np. śmierć osoby bliskiej, choroba) lub rozwojowe (np. podejmowanie nowych ról) często prowadzą do zwiększonego napięcia psychicznego, nasilonego niepokoju, poczucia winy, trudności w zakresie realizacji celów i dążeń życiowych, osłabienia skuteczności działań i/lub obniżenia samoakceptacji¹⁴⁶. Wymienione stany psychiczne mogą stanowić konsekwencje kryzysu wartościowania, którego pomyślne rozwiązanie sprzyja osiągnięciu większej dojrzałości. Często jednak ten rodzaj problemów ma charakter chroniczny, co prowadzi do dezintegracji osobowości¹⁴⁷. Na objawy kryzysu w sferze aksjologicznej mogą składać się następujące zaburzenia¹⁴⁸:

- trudności w uporządkowaniu posiadanych wartości w hierarchię,
- poczucie zagubienia wartości,
- znaczące przewartościowania,
- brak integracji procesów poznawczych,
- trudności w ocenianiu i dokonywaniu wyborów na podstawie wewnętrznych standardów.

Objawy kryzysu wartościowania przekładają się w dużej mierze na trudności w funkcjonowaniu społecznym. Problemy interpersonalne osób doświadczających zaburzeń w sferze aksjologicznej polegają głównie na nieufnym, nieprzyjaznym i nadmiernie krytycznym nastawieniu wobec ludzi, niskich umiejętnościach w nawiązywaniu bliskich kontaktów emocjonalnych, tendencji do rywalizacji i odgrywania się na innych, przy jednoczesnej potrzebie akceptacji z ich strony¹⁴⁹.

8.1. Konstituowanie potencjału readaptacyjnego byłych więźniów przez nasilenie kryzysu wartościowania

Znaczenie poziomu kryzysu wartościowania w generowaniu kapitału readaptacyjnego byłych więźniów przedstawiono na schemacie 30.

¹⁴⁴ E. Stępień. System wartości a zachowanie aspołeczne młodzieży przestępczej i nieprzestępczej. W: Studia nad uwarunkowaniami i regulacją agresji interpersonalnej. Red. A. Frączek. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź Ossolineum 1986 s. 287-288.

¹⁴⁵ C. Matusiewicz. Psychologia wartości. Warszawa PWN 1975 s. 9; E. Bielicki. Młodociani przestępcy, ich wartości i orientacja wartościująca. Bydgoszcz BTN 1991 s. 5-13; S. Schwartz. Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. „Advances in Experimental Social Psychology” 1992 t. 25 s. 1-66.

¹⁴⁶ P. Oleś. Wartościowanie a osobowość. Lublin RW KUL 1989 s. 169-172.

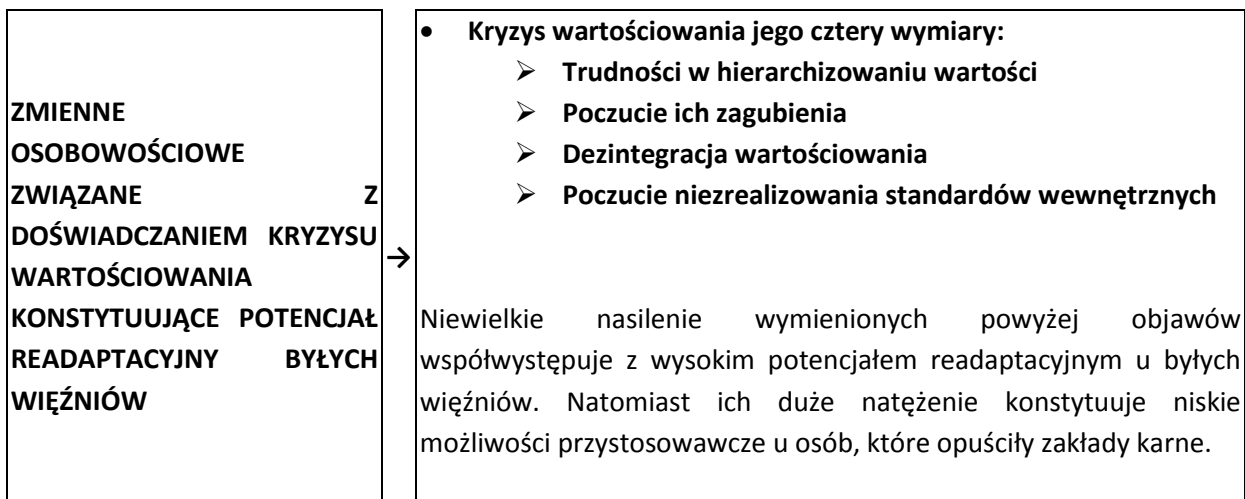
¹⁴⁷ Oleś. Kwestionariusz s. 4-5.

¹⁴⁸ Tamże s. 5-7.

¹⁴⁹ Oleś. Wartościowanie s. 169.

Schemat 30. Nasilenie kryzysu wartościowania, jakie powinno być osiągnięte w ofertach resocjalizacyjnych (np. w ofercie terapeutycznej i/lub w poradnictwie) skierowanych do byłych więźniów po to, aby wzmacniać ich potencjał readaptacyjny

Wskazówka 1. dotycząca „czytania diagnozy” w kontekście doświadczania kryzysu wartościowania:

Duże możliwości readaptacyjne byłych więźniów są konstytuowane przez niskie nasilenie kryzysu wartościowania, na który składają się objawy w takich wymiarach, jak:

- Trudności w hierarchizowaniu wartości
- Poczucie ich zagubienia
- Dezintegracja wartościowania
- Poczucie niezrealizowania standardów wewnętrznych.

Wskazówka 2. dotycząca „czytania diagnozy” w kontekście doświadczania wymiaru kryzysu wartościowania w postaci problemów w hierarchizowaniu wartości:

Duże możliwości przystosowawcze byłych więźniów stanowią efekt niewielkiego nasilenia trudności w obszarze określenia wartości naczelnej w systemie własnych dążeń, co w konsekwencji często skutkuje brakiem orientacji aksjologicznej i/lub konfliktem między głównymi wartościami.

Wskazówka 3. dotycząca „czytania diagnozy” w kontekście doświadczania wymiaru kryzysu wartościowania w postaci problemów polegających na poczuciu zagubienia wartości:

U osób, które opuściły zakład karny duże możliwości przystosowawcze w istotny sposób współwystępują z rzadkim uświadomieniem sobie rozbieżności między standardami wewnętrznymi a własnym postępowaniem. Osoby posiadające duży kapitał readaptacyjny są przekonane o właściwie wybieranych celach życiowych oraz mają poczucie realizacji cenionych ideałów i wzorów życia. Wymienione czynniki służą jako uzasadnienie podejmowanych decyzji i standardów realizacyjnych w działalności intencjonalnej.

Wskazówka 4. dotycząca „czytania diagnozy” w kontekście doświadczania wymiaru kryzysu wartościowania w postaci dezintegracji wartościowania:

Byli więźniowie cechujący się dużymi możliwościami w wymiarze pozytywnej readaptacji społecznej odczuwają niewielkie rozbieżności między wartościami uznawanymi, odczuwanymi i realizowanymi, doświadczają dużej satysfakcji z posiadanego systemu aksjologicznego, a ponadto mają wysoką motywację do realizowania uznawanych wartości i wyznaczanych celów, co w konsekwencji prowadzi do tego, że przestają spostrzegać własne postępowanie w kategoriach przypadkowości.

Wskazówka 5. dotycząca „czytania diagnozy” w kontekście doświadczania wymiaru kryzysu wartościowania w postaci poczucia niezrealizowania standardów wewnętrznych:

Wysoki poziom pozytywnej readaptacji społecznej u byłych więźniów stanowi efekt poczucia realizowania uznawanych wartości w związku z tym, że orientacja aksjologiczna posiada dużą moc regulacyjną.

Związki między poziomem kryzysu wartościowania a nasileniem kapitału przystosowawczego byłych więźniów potwierdzają zamieszczone poniżej argumenty.

Przesłanka 1.: Deklaratywne wartości w grupie osób karanych za popełnione przestępstwa są podobne do tych, które są wybierane przez ogół społeczeństwa. Aktualni i byli więźniowie najbardziej cenią życie rodzinne, sprawność i siłę fizyczną, wykształcenie, stabilizację życiową, różne sieci wsparcia społecznego, dobra materialne, niezależność finansową oraz zaspakajanie potrzeb hedonistycznych (silne pragnienie uzyskiwania natychmiastowych przyjemności i/lub korzyści)¹⁵⁰. Zachodzące różnice polegają na tym, że u osób nieprzystosowanych społecznie zaznacza się istotnie mniejsze nasilenie wartości dotyczących poszukiwania sensu własnego życia w odniesieniu do transcendencji (zbawienie) oraz jakości relacji interpersonalnych (prawdziwa przyjaźń, dojrzała miłość, uznanie społeczne). W zakresie wartości instrumentalnych (związanych z osiągnięciem celów)

¹⁵⁰ C. Matusiewicz. Uznawane wartości a przestępczość nieletnich. Przegląd teorii i zagadnień. „Przegląd Psychologiczny” 1977 nr 4 s. 707-742; J. Kościuch. Hierarchie wartości w nerwicach i psychopatii oraz ich zmiany pod wpływem psychoterapii. Warszawa ATK 1984 s. 174-179; K. Ziomek-Michalak. System wartości osadzonych w świetle badań pilotażowych. „Zamojskie Studia i Materiały. Pedagogika” nr 1 Zamość WSZiA 2005 s. 84-91.

osoby niedostosowane społecznie istotnie częściej preferują czynniki związane z samowystarczalnością (niezależność, odwaga), a znacząco rzadziej – oparte na kooperacji interpersonalnej (uczciwość, szczerość, prawdomówność, solidność, odpowiedzialność, pogodne usposobienie)¹⁵¹.

Przesłanka 2.: Istnieje podobieństwo między deklarowanymi wartościami recydywistów i osób jednokrotnie karanych. W obydwu porównywanych grupach stwierdzono zdecydowaną aprobatę dla istniejących wartości i norm społecznych¹⁵².

Przesłanka 3.: Jednostki powracające do przestępstwa w zdecydowanej większości dążą do realizacji konformistycznych celów. Część osób z tej grupy, popełniając kolejne przestępstwo, stosuje techniki neutralizacji służące usprawiedliwieniu zachowania naruszającego standardy społeczne. Jedynie część recydywistów nie czuje się związana z obowiązującym systemem wartości¹⁵³. Dotyczy to głównie osób zmarginalizowanych, u których antyspołeczne dążenia stanowią wynik silnych wpływów podkultury więziennej, preferującej kult przemocy, brutalności i cwaniactwa¹⁵⁴.

Przesłanka 4.: Kryzys wartościowania często występuje u osób podejmujących antyspołeczną aktywność. Jego przejawy w tej grupie polegają przede wszystkim na trudnościach w hierarchizacji wartości oraz na dezintegracji (niewielkiej stabilności) systemu aksjologicznego¹⁵⁵. Na podstawie metaanalizy 60 publikacji empirycznych z lat 1964-1994, stwierdzono również, że zaburzenia w orientacji wartościującej, szczególnie trudności odnoszące się do rozumowania o charakterze moralnym, stanowią silny predyktor powrotności do przestępstwa¹⁵⁶. Uzyskane prawidłowości wynikają z faktu, że wybór moralnych zachowań człowieka jest silnie związany z wewnętrznymi standardami (zinterioryzowanymi wartościami i normami postępowania). Ich przestrzeganie prowadzi do satysfakcji i zwiększenia szacunku do siebie, a łamanie – do wyrzutów sumienia i obniżenia samooceny. W ten sposób owe standardy kontrolują zachowanie¹⁵⁷.

¹⁵¹ Kościuch, jw. s. 174-179.

¹⁵² P. Szczepaniak. Kara pozbawienia wolności a wychowanie. Kalisz-Warszawa KTPN, UW 2003 s. 442.

¹⁵³ A. Siemaszko. Granice tolerancji. O teoriach zachowań dewiacyjnych. Warszawa Wyd. Nauk. PWN 1993 s. 311-312.

¹⁵⁴ A. Bałandynowicz. Probacja. Wychowanie do wolności. Grodzisk Mazowiecki Primus 1996 s. 19-20.

¹⁵⁵ B. Malak B. Zjawiska i mechanizmy socjalizacyjne a formowanie agresji interpersonalnej (zarys koncepcji). W: Studia nad uwarunkowaniami i regulacją agresji interpersonalnej. Red. A. Frączek. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź Ossolineum 1986 s. 121-122.

¹⁵⁶ L. Simourd, D. Andrews. Correlates of delinquency: A look at gender differences. „Forum on Corrections Research” 1994 nr 6 s. 26-31.

¹⁵⁷ K. Ostrowska. Psychologiczne koncepcje wyjaśniania zachowań przestępczych. W: Teorie kryminologiczne. Red. K. Ostrowska, D. Wójcik. Warszawa ATK 1986 s. 180.

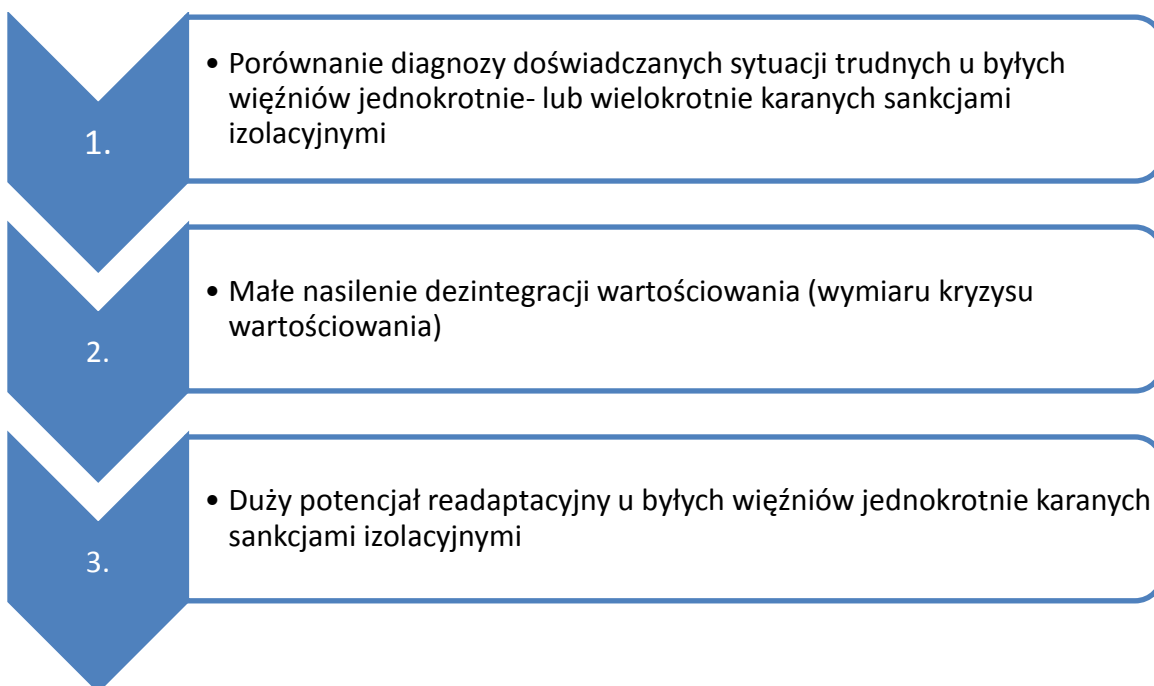

8.2. Różnice w potencjale readaptacyjnym generowanym przez nasilenie kryzysu wartościowania między byłymi więźniami jedno- lub wielokrotnie karanymi sankcjami izolacyjnymi

Wskazówka 6. dotycząca „czytania diagnozy” zachowań wynikających z doświadczania kryzysu wartościowania w dwóch grupach byłych więźniów (jednokrotnie odbywających karę pozbawienia wolności i recydywistów penitencjarnych):

W porównywanych grupach byłych więźniów jednokrotnie i wielokrotnie odbywających karę pozbawienia wolności występują istotne związki między nasileniem kryzysu wartościowania i jego trzema wymiarami a poziomem readaptacji społecznej. Mianowicie, niskie natężenie kryzysu wartościowania i jego trzech wymiarów – trudności w hierarchizowaniu wartości, poczucia ich zagubienia i przeświadczenia o niezrealizowaniu wewnętrznych standardów – wpływa na wysoki potencjał readaptacyjny zarówno u byłych więźniów jednokrotnie karnych, jak i u recydywistów penitencjarnych, którzy znajdują się w warunkach wolnościowych. Natomiast wysokie natężenie wymienionych czynników sprzyja niewielkiemu przystosowaniu w obydwu grupach.

Do predyktorów dużych możliwości przystosowawczych, ale tylko w zbiorowości byłych więźniów jednokrotnie karanych należy niskie nasilenie dezintegracji wartościowania (wymiaru kryzysu wartościowania), co ilustrują dane na schemacie 31. Zależność tego rodzaju nie zachodzi w grupie recydywistów penitencjarnych.

8.3. Różnice w potencjale readaptacyjnym generowanym przez nasilenie kryzysu wartościowania między byłymi więźniami popełniającymi przestępstwa agresywne lub czyny o charakterze nieagresywnym

Wskazówka 7. dotycząca „czytania diagnozy” zachowań wynikających z doświadczania kryzysu wartościowania w dwóch grupach byłych więźniów (popełniających przestępstwa agresywne lub czyny o charakterze nieagresywnym):

W porównywanych grupach byłych więźniów – sprawców przestępstw agresywnych lub sprawców przestępstw o nieagresywnym charakterze – zachodzą analogiczne zależności w występowaniu związków między nasileniem kryzysu wartościowania i jego wymiarami a poziomem kapitału przystosowawczego. Mianowicie, niewielkie nasilenie kryzysu wartościowania i jego czterech wymiarów – trudności w hierarchizowaniu wartości, poczucia ich zagubienia, dezintegracji wartościowania, poczucia niezrealizowania wewnętrznych standardów – przyczynia się do dużych możliwości przystosowawczych zarówno u sprawców przestępstw agresywnych, jak również u sprawców czynów karalnych o charakterze nieagresywnym. Natomiast wysoki poziom opisywanych czynników doprowadza do niewielkich możliwości przystosowawczych w obydwu porównywanych populacjach.

9. „CZYTANIE DIAGNOZY” W KONTEKŚCIE NASILENIA POCZUCIA KOHERENCJI JAKO CZYNNIKA KONSTYTUUJĄCEGO POTENCJAŁ READAPTACYJNY MŁODYCH WIĘŹNIÓW W WARUNKACH WOLNOŚCIOWYCH

Poczucie koherencji jest definiowane jako globalna orientacja człowieka, wyrażająca stopień, w jakim ma on dominujące, względnie trwałe poczucie pewności, że¹⁵⁸:

- 1) bodźce napływające w ciągu życia ze środowiska wewnętrznego i zewnętrznego mają charakter ustrukturalizowany, przewidywalny i wytłumaczalny;
- 2) dostępne są zasoby, które pozwolą mu sprostać wymaganiom stawianym przez te bodźce;
- 3) oczekiwania te są dla niego wyzwaniem wartym wysiłku i zaangażowania.

Poczucie koherencji stanowi względnie stałą zmienną osobowościową, która służy zachowaniu lub przywracaniu prawidłowego funkcjonowania w sferze psychicznej i społecznej w sytuacji oddziaływania różnego typu stresorów¹⁵⁹. Powszechność czynników wywołujących napięcie psychiczne wymaga istnienia osobowościowych zasobów odpornościowych, mających na celu

¹⁵⁸ A. Antonovsky. Rozwikłanie tajemnicy zdrowia. Warszawa Fundacja IPN 1995 s. 34.

¹⁵⁹ S. Lipiński. Poziom koherencji a syndrom agresji u nieletnich przestępców. W: Profilaktyka społeczna a resocjalizacja młodzieży. Red. B. Urban. Mysłowice Wyd. Górnośląskiej WSP 2004 s. 88.

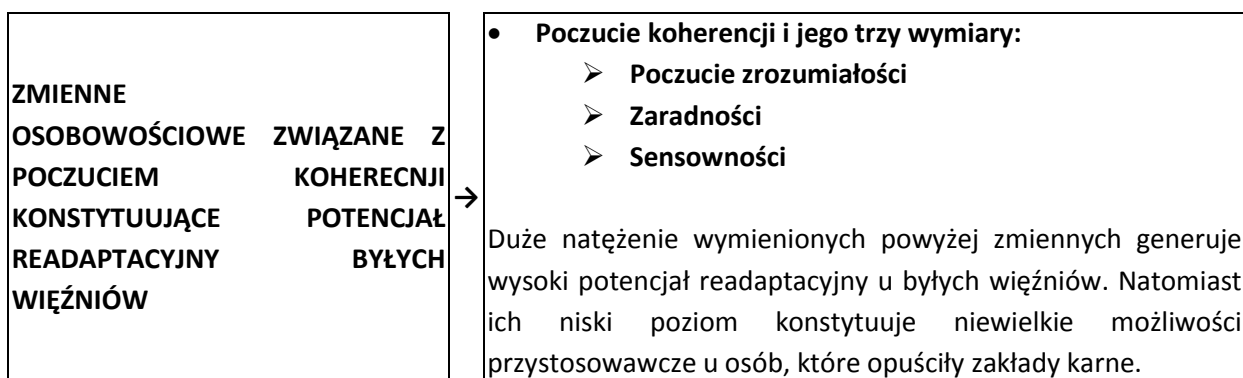

skuteczne przeciwstawianie się negatywnym skutkom stresu¹⁶⁰. Związek między poczuciem koherencji a wzrostem odporności na stres polega na tym, że poznawcza orientacja tego typu, na którą składa się poczucie zrozumiałości, zaradności i sensowności, odznacza się tendencją do nadawania znaczenia napływającym bodźcom, ich kontrolowaniem oraz angażowaniem się w czynności przeciwdziałające ich negatywnym skutkom¹⁶¹.

9.1. Konstytuowanie potencjału readaptacyjnego byłych więźniów przez nasilenie poczucia koherencji

Relacje zachodzące między nasileniem poczucia koherencji a możliwościami readaptacyjnymi byłych więźniów ilustruje schemat 32.

Schemat 32. Nasilenie poczucia koherencji, jakie powinno być osiągnięte w ofertach resocjalizacyjnych (np. w ofertach zawodowych) skierowanych do byłych więźniów po to, aby wzmacniać ich potencjał readaptacyjny

Wskazówka 1. dotycząca „czytania diagnozy” w kontekście poczucia koherencji:

Istnieją istotne związki między poziomem zdolności readaptacyjnych w zbiorowości byłych więźniów a poczuciem koherencji konstytuowanym przez poczucie zrozumiałości, odczuwanie zaradności oraz doświadczanie sensowności. Duży potencjał przystosowawczy jest generowany przez wysoki poziom wymienionych zmiennych, zaś niewielkie możliwości – przez niskie ich natężenie.

Wskazówka 2. dotycząca „czytania diagnozy” w kontekście wymiaru koherencji, jakim jest poczucie zrozumiałości:

¹⁶⁰ A. Antonovsky. Poczucie koherencji jako determinanta zdrowia. W: Psychologia Zdrowia. Red. I. Heszen-Niejędek, H. Sęk. Warszawa Wyd. Nauk. PWN 1997 s. 211.

¹⁶¹ Antonovsky. Poczucie koherencji s. 212-213.

Znaczne możliwości poprawcze są uwarunkowane dużym nasileniem pewności, że napływające bodźce mają uporządkowany, przewidywalny i wytłumaczalny charakter (wysokie poczucie zrozumiałości).

Wskazówka 3. dotycząca „czytania diagnozy” w kontekście wymiaru koherencji, jakim jest poczucie zaradności:

Duże natężenie kapitału readaptacyjnego byłych więźniów jest generowane przez wysoki poziom pewności, że dostępne są zasoby pozwalające sprostać wymaganiom stawianym przez bodźce napływające ze środowiska zewnętrznego i/lub wewnętrznego (wysokie poczucie zaradności).

Wskazówka 4. dotycząca „czytania diagnozy” w kontekście wymiaru koherencji, jakim jest poczucie sensowności:

Wysoki poziom możliwości przystosowawczych u osób, które opuściły zakłady karne jest kształtowany przez duże poczucie pewności, że wymagania stawiane przez zewnętrzne okoliczności i wewnętrzne standardy stanowią wyzwanie warte wysiłku i zaangażowania (wysokie poczucie sensowności).

Wpływ poczucia koherencji na formowanie możliwości przystosowawczych u byłych więźniów został ukazany w zamieszczonych poniżej argumentach.

Przesłanka 1.: Poczucie zrozumiałości stanowi strukturę poznawczą, w której znajdują się informacje dotyczące otaczającego świata i atrybutów sytuacji, w jakich znalazła się jednostka. Na bazie tej struktury istnieje możliwość przewidywania, planowania działań i opracowania strategii zaradczych w różnego rodzaju okolicznościach życiowych¹⁶². Konstruktywne radzenie sobie z występującymi trudnościami jest związane z wysokim nasileniem zrozumiałości, stanowiącej wynik poszukiwania informacji, ich kreatywnego przetwarzania i logicznej strukturalizacji¹⁶³. Analizy empiryczne wskazują, że osoby popełniające przestępstwa charakteryzują się specyficznym stylem poznawczym, który świadczy o niskim nasileniu poczucia zrozumiałości. Przemawiają za tym następujące przesłanki¹⁶⁴:

- brak refleksji nad różnorodnymi konsekwencjami podejmowanego działania, szczególnie koncentrowanie się na aktualnych korzyściach, a nie na przyszłych stratach płynących z zachowania antyspołecznego,

¹⁶² Antonovsky. Poczucie koherencji s. 215.

¹⁶³ A. Łuszczzyńska. Czy poczucie koherencji i style radzenia sobie ze stresem sprzyjają adaptacji w sytuacji doświadczenia gwałtu i przemocy fizycznej. W: Osobowość a ekstremalny stres. Red. J. Strelau. Gdańsk GWP 2004 s. 306-313.

¹⁶⁴ M. McKay, J. Chapman, N. Long. Causal attributions for criminal offending and sexual arousal: Comparison of child sex offenders with other offenders. „British Journal of Clinical Psychology” 1996 t. 35 s. 63-75.

- preferencja myślenia konkretnego nad abstrakcyjnym,
- skłonność do przypisywania przyczyn zaistniałych zdarzeń czynnikom zewnętrznym, a nie własnemu działaniu,
- trudności w adekwatnej ocenie sytuacji, szczególnie z perspektywy innych osób,
- problemy z formułowaniem celów, ich planowaniem i osiąganiem.

Przesłanka 2.: Zachowaniom przestępczym sprzyjają również zniekształcenia kognitywne, które często występują u ich sprawców. Wadliwe schematy poznawcze mogą dotyczyć własnej osoby (posiadanych cech, oczekiwań, potrzeb czy pragnień), odpowiedzialności innych za doświadczane porażki i ponoszone szkody, minimalizowania szkód wynikających z działania antyspołecznego i/lub interpretacji zaistniałych wydarzeń w niekorzystnych kategoriach (np. w określonej sytuacji zachowanie przestępcze jest nieuniknione)¹⁶⁵. Wyniki analiz empirycznych wskazują, że osoby odbywające sankcje izolacyjne często opisują otaczający świat jako wrogi i niesprawiedliwy, nacechowany agresją i obojętnością na los innych ludzi¹⁶⁶. Zniekształcenia kognitywne często prowadzą również do antyspołecznego nastawienia, które jest silnie powiązane z recydywą przestępstw agresywnych¹⁶⁷. Wymienione prawidłowości przemawiają za tym, że osoby wchodzące w konflikt z prawem karnym mają trudności z poznawczym kodowaniem zarówno własnych zachowań, jak i atrybutów otaczającej rzeczywistości. Zaburzenia poczucia zrozumiałości mogą polegać na braku kodowania istotnych aspektów zdarzeń, kłopotach z nadawaniem struktury napływającym bodźcom i/lub na problemach z przetwarzaniem informacji dotyczących konkretnych faktów.

Przesłanka 3.: Poczucie zaradności jest zmienną kognitywną, odpowiedzialną za dysponowanie zasobami odpornościowymi, przy pomocy których jednostka może wpłynąć na przekształcenie danej sytuacji. Od tej zmiennej zależy spostrzeganie liczby i rodzajów strategii w posiadanym repertuarze zaradczym oraz ich elastyczne stosowanie, gdyż ten sam styl radzenia sobie w zależności od warunków może spełniać funkcje adaptacyjne lub mieć charakter dysfunkcjonalny. W związku z tym wysokie poczucie zaradności wyzwała aktywność i sprawność życiową jednostki¹⁶⁸.

Przesłanka 4.: Czynnikiem poczucia sensowności odzwierciedla emocjonalno-motywacyjny stosunek człowieka do otaczającej rzeczywistości. Wymieniony wymiar osobowości wyraża się w dążeniu do określania i realizacji celów rozłożonych w długim odcinku czasu, a w konsekwencji do znalezienia sensu własnej egzystencji. Kompetencja tego typu jest oparta na umysłowej reprezentacji dążeń, które są niezależne od natychmiastowego zaspokojenia. To właśnie poczucie sensowności stanowi dla osoby wyzwanie do działania w różnego rodzaju sytuacjach¹⁶⁹.

¹⁶⁵ Gibbs J., Potter G., Goldstein A. The EQUIP program: Teaching youth to think and act responsibly through a peer-helping approach. Champaign Research Press 1995.

¹⁶⁶ Ostrowska. Psychologiczne determinanty przestępczości s. 262.

¹⁶⁷ P. Gendreau, T. Little, C. Goggin. A meta-analysis of the predictors of adult recidivism: What works! „Criminology” 1996 nr 34 s. 401-433.

¹⁶⁸ Antonovsky. Rozwikłanie tajemnicy s. 133-144.

¹⁶⁹ K. Obuchowski. Psychologia dążeń ludzkich. Warszawa PWN 1989; Antonovsky. Poczucie koherencji s. 217-219.

Przesłanka 5.: Porównanie sensu życia więźniów i osób niekaranych wskazuje, że skazani charakteryzują się istotnie niższym poziomem poczucia usensownienia własnej egzystencji. Obserwowane różnice stanowią konsekwencję większych trudności jednostek karanych w zakresie precyzowania celów życiowych i niskiej motywacji do podejmowania aktywności intencjonalnej. Zauważono również, że większe nasilenie frustracji egzystencjalnej współwystępuje z powrotnością do przestępstwa. Świadczy o tym istotnie niższe nasilenie poczucia sensu życia u recydywistów penitencjarnych w stosunku do osób jednokrotnie karanych¹⁷⁰. Analiza tej zmiennej w trzech rodzajach zbiorowości skazanych na izolację – osadzonych, przedterminowo zwolnionych i tych, którzy otrzymali karę pozbawienia wolności w zawieszeniu – upoważnia do wniosku, że istotnie niższe nasilenie sensowności występuje w populacji osadzonych¹⁷¹.

Przesłanka 6.: Badania przeprowadzone wśród recydywistów odbywających kary izolacyjne pozwoliły jednak na wyodrębnienie grupy więźniów o wysokim poczuciu sensu życia. Okazało się, że zmienna tego typu ma bardzo duże znaczenie w zakresie motywacji intencjonalnej. Świadczy o tym fakt, że ci więźniowie ujawniają istotnie większe nasilenie własnej podmiotowości, sprawstwa i siły, a ponadto są bardziej zorientowani na przyszłą perspektywę czasową, która jest przez nich oceniana jako optymistyczna w związku z możliwością podejmowania różnych form aktywności. Skazani o niskim nasileniu sensu życia charakteryzują się natomiast istotnie wyższym poczuciem beznadziejności i pesymistycznym stosunkiem do przyszłości ze względu na brak dostatecznych racji podejmowania działań nakierowanych na realizację celów¹⁷². Analiza związków między odczuwaniem sensu życia a obrazem siebie daje podstawę do wnioskowania, że skazanych odznaczających się wysokim nasileniem sensowności własnej egzystencji cechuje również dążenie do celów zgodnych z obowiązującymi normami społecznymi, spostrzeganie sporych możliwości osiągnięcia dążeń oraz wysokie zaufanie do siebie i do innych ludzi¹⁷³.

Przesłanka 7.: Poczucie koherencji odgrywa dużą rolę w regulacji napięć, ale nie można go utożsamiać ze stylem radzenia sobie. Regulacyjny wpływ wysokiego nasilenia tej zmiennej na reakcje stresowe zaznacza się w następujących elementach¹⁷⁴:

- wysokiej skłonności do zaangażowania się w walkę ze stresorem – najważniejszym czynnikiem w procesie mobilizacji zasobów jest silne doznawanie sensowności;

¹⁷⁰ P. Nowak. Analiza poczucia sensu życia u osadzonych w zakładach karnych. W: Wina – Kara – Nadzieja – Przemiana. Red. J. Szałański. Łódź-Warszawa-Kalisz COSSW 1998 s. 415-416.

¹⁷¹ J. Szałański. Poczucie sensu życia u mężczyzn skazanych osadzonych w zakładach karnych i poddanych probacji. W: Wina – Kara – Nadzieja – Przemiana. Red. J. Szałański. Łódź-Warszawa-Kalisz COSSW 1998 s. 159-162.

¹⁷² S. Steuden, K. Jaworowska. Egzystencjalny wymiar doświadczania izolacji więziennej przez osoby skazane na karę pozbawienia wolności. W: Kara kryminalna. Analiza psychologiczno-prawna. Red. M. Kuć, I. Niewiadomska. Lublin TN KUL 2004 s. 291-315.

¹⁷³ A. Szymanowska. Więźniowie i funkcjonariusze wobec norm obyczajowych i prawnych. Warszawa Stowarzyszenie Penitencjarne „Patronat”, CZSW 1998 s. 238-239.

¹⁷⁴ D. Kubacka-Jasiecka. Kryzys emocjonalny i interwencja kryzysowa – spojrzenie z perspektywy zagrożenia ja i poczucia tożsamości. W: Psychologiczny wymiar zdrowia, kryzysu i choroby. Red. D. Kubacka-Jasiecka, T. Ostrowski. Kraków Wyd. UJ 2005 s. 74-75; Antonovsky. Rozwikłanie tajemnicy s. 133-143.

- próbach uporządkowania i zrozumienia problemu – osoby wysoce koherentne istotnie częściej stosują strategie nakierowane na rozwiązanie problemu, a zdecydowanie rzadziej preferują sposoby związane z reakcjami unikowymi; natomiast jednostki o niskim nasileniu tej zmiennej koncentrują się przede wszystkim na emocjonalnych formach zaradczych;
- trafnym wskazaniu przyczyn powstałej sytuacji – różnica zaznacza się w tym, że osoby nisko koherentne częściej upatrują przyczyny trudności w czynnikach zewnętrznych (np. w innych ludziach, „pechu”);
- emocjach towarzyszących stresowi – osoby wysoce koherentne częściej doświadczają emocji poddających się regulacji (np. złości, a nie wściekłości), ponadto są bardziej świadome przeżywanych uczuć i łatwiej je wyrażają;
- adekwatnym wyborze strategii zaradczych w stosunku do okoliczności.

Przesłanka 8.: Osoby charakteryzujące się wysoką koherencją mają lepszą regulację emocjonalną w sytuacji napięcia psychicznego i łatwiej podejmują działania mające na celu rozwiązanie problemu, w związku z tym doświadczane przez nich napięcie psychiczne rzadziej przeradza się w reakcje stresowe¹⁷⁵. W kontekście analizy czynników warunkujących skuteczność sankcji izolacyjnych należy podkreślić, że recydywiści penitencjarni odznaczają się istotnie niższym nasileniem poczucia koherencji w stosunku do osób jednokrotnie karanych¹⁷⁶.

Przesłanka 9.: Prawidłowemu funkcjonowaniu psychicznemu, mierzonemu istotnie mniejszą liczbą objawów reakcji stresowych, depresyjnych, lękowych i agresywnych, sprzyja dość trwały układ trzech zmiennych – wysokiego poczucia koherencji, dużego nasilenia zadaniowego stylu zaradczego i niskiego poziomu emocjonalnego stylu zaradczego. Jeśli z wymienioną triadą współwystępuje angażowanie się osoby w czynności zastępcze, to dodatkowo wzrasta u niej poziom aktywności życiowej i życzliwości wobec innych¹⁷⁷. Przedstawione prawidłowości potwierdzają również wyniki badań przeprowadzonych w populacji więźniów. Wysokie nasilenie poczucia koherencji u osadzonych koreluje ujemnie z takimi strategiami radzenia sobie ze stresem jak rezygnacja z rozwiązywania sytuacji trudnej, bezwzględność (instrumentalne traktowanie innych, brak empatii, nieuwzględnianie norm moralnych), uwalnianie się od odpowiedzialności, dokonywanie samouszkodzeń oraz mniejsza ilość i częstotliwość używania alkoholu¹⁷⁸.

Przesłanka 10.: Poczucie koherencji w istotny sposób różnicuje osoby ze względu na poziom przystosowania społecznego i stosunek do obowiązujących norm społecznych¹⁷⁹. Wydaje się zatem

¹⁷⁵ Antonovsky. Rozwikłanie tajemnicy s. 144.

¹⁷⁶ A. Szymanowska. Więzienie i co dalej. Warszawa Wyd. Akadem. „Żak” 2003 s. 175.

¹⁷⁷ K. Kosińska-Dec, I. Jelonekiewicz. Poczucie koherencji a style radzenia sobie. „Psychologia Wychowawcza” 1997 nr 3 s. 217-225; K. Kosińska-Dec, I. Jelonekiewicz. Poczucie koherencji a style radzenia sobie – zmiany w czasie. W: Radzenie sobie i pomoc innym w zdrowiu i w chorobie. Red. L. Szewczyk. Lublin AM 1997 s. 39-43; I. Jelonekiewicz, K. Kosińska-Dec. Poczucie koherencji a style radzenia sobie ze stresem: empiryczna analiza kierunku zależności. „Przegląd Psychologiczny” 2001 nr 3 s. 337-347.

¹⁷⁸ Szymanowska. Więzienie i co dalej s. 176-179.

¹⁷⁹ Tamże s. 180.

zasadne, aby tego typu zmienna była uwzględniona w analizie czynników warunkujących potencjał readaptacyjny byłych więźniów.

9.2. Różnice w potencjale readaptacyjnym generowanym przez nasilenie poczucia koherencji między byłymi więźniami jedno- lub wielokrotnie karanymi sankcjami izolacyjnymi

Poczucie koherencji i jego trzy komponenty – poczucie zrozumiałości, zaradności i sensowności – w analogiczny sposób generuje potencjał przystosowawczy w obydwu porównywanych grupach. Mianowicie, wysoki poziom opisywanych zmiennych wpływa na duże możliwości readaptacyjne zarówno w zbiorowości byłych więźniów jednokrotnie karanych sankcjami izolacyjnymi, jak również w populacji recydywistów penitencjarnych, którzy znajdują się w warunkach wolnościowych. Natomiast niski poziom koherencji i jej trzech wymiarów – zrozumiałości, zaradności i sensowności – przyczynia się do niewielkich możliwości adaptacyjnych w obydwu porównywanych populacjach.

9.3. Różnice w potencjale readaptacyjnym generowanym przez nasilenie poczucia koherencji między byłymi więźniami popełniającymi przestępstwa agresywne lub czyny o charakterze nieagresywnym

Rezultaty dotyczące związków między nasileniem poczucia koherencji i jej wymiarów a możliwościami przystosowawczymi sprawców przestępstw agresywnych i sprawców czynów o charakterze nieagresywnym są analogiczne do wyników poprzedniego porównania. Mianowicie, w obydwu porównywanych populacjach wysoki poziom koherencji i konstytuujących ją elementów – zrozumiałości, zaradności i sensowności – generuje wysoki potencjał poprawczy, natomiast ich niski poziom – niewielkie możliwości readaptacyjne.

Część II: „czytanie diagnozy” jako poszukiwanie czynników psychicznych zaburzających w istotny sposób zdolność rozwoju społecznego i zawodowego byłych więźniów

Rozważając zależności pomiędzy stanem zdrowia psychicznego człowieka a jego gotowością czy też skłonnością do naruszenia porządku prawnego można wskazać **trzy grupy zaburzeń psychopatologicznych**, które mogą mieć walor czynników kryminogennych. Są to **zaburzenia osobowości**, traktowane jako pojęcie czy konstrukt leżący na pograniczu psychopatologii (psychiatrii klinicznej) i psychologii klinicznej, **zaburzenia psychoseksualne** oraz **upośledzenie umysłowe**, zwłaszcza w swojej lekkiej postaci. Poniżej przedstawione zostaną informacje i rozważania dotyczące wszystkich trzech grup zaburzeń, poczynając od najważniejszej tzn. najsilniej związanej z zachowaniami przestępczymi, a dotyczącej zaburzeń osobowości¹⁸⁰.

1. ZABURZENIA OSOBOWOŚCI JAKO CZYNNIK HAMUJĄCY ROZWÓJ SPOŁECZNY I ZAWODOWY BYŁYCH WIĘŹNIÓW

Motywacja człowieka ujmowana jako (jego) gotowość do podejmowania działań i zachowań, także tych które naruszają obowiązujący porządek prawny, pozostaje w bezpośrednim, przyczynowym związku zarówno z aktualnym stanem funkcjonowania osobowości, jak i z bardziej stałymi jej mechanizmami i właściwościami. Osobowość będzie więc zawsze istotnym wyznacznikiem ludzkiego zachowania, w tym również takiego, które łamie obowiązujące zasady moralne i prawne. W sytuacji takiej, szczególnej wagi nabierają różnorodne zaburzenia zarówno struktury, jak i funkcji osobowości. Zaburzenia te od wielu lat wiązano ze skłonnościami do zachowań przestępczych, dopuszczając się przy tym szeregu metodologicznych i diagnostycznych uproszczeń. Nie ulega jednak wątpliwości, że częstotliwość **występowania zaburzeń osobowości w populacji osób naruszających prawo jest szczególnie wysoka**, a zagrożenie dla porządku prawnego jakie stwarzają osoby z zaburzeniami osobowości trudno porównać z jakimikolwiek innymi, oprócz dysfunkcji psychoseksualnych, zaburzeniami psychopatologicznymi¹⁸¹. Osobowość stanowi więc w opiniowaniu i diagnozie do celów sądowych czy penitencjarnych, zarówno psychiatrycznej jak i psychologicznej, podstawowy, czy też główny przedmiot czynności diagnostycznych. Zmierzają one do odpowiedzi na pytanie zarówno o to, czy osobowość i ewentualne jej zaburzenia stanowiły *tempore criminis* podstawę do **rozpoznania zakłóceń czynności psychicznych**, które ograniczały bądź znosiły **zdolności rozpoznania znaczenia czynu lub pokierowania postępowaniem** czy też stanowią punkt wyjścia do podejmowania aktywności terapeutycznych, resocjalizacyjnych czy też formułowania różnorodnych sądów prognostycznych. Ważnym diagnostyczno-opiniodawczym problemem jest kwestia

¹⁸⁰ Czerwińska E., *Przestępczość a zdrowie psychiczne. Przegląd badań empirycznych dotyczących osobowościowych determinant aktywności przestępczej*, Sztuka Leczenia, 2008, nr. 3-4, str. 59-76.

⁽¹⁸¹⁾ Gierowski J.K., *Psychologiczne wyznaczniki przestępczości*, (w) J. Strelau (red.): Psychologia. Podręcznik akademicki, t. III, Gdańsk 2000, s. 710-729.

zasadności, potrzeby, czy też celowości **stosowania środków zabezpieczających**, a więc **oddziaływań leczniczo-rehabilitacyjnych**, we wszystkich przewidywanych prawem formach. Istotne stają się więc pytanie o specyfikę, odrębność metodologiczną medyczno-psychiatrycznego i psychologicznego postępowania diagnostycznego, podobieństw pomiędzy obydwoma perspektywami, a także rozumienia podstawowych terminów, stosowanych metod diagnostycznych czy procedur. Zasadnicze pytanie musi więc dotyczyć istoty osobowości, jej teoretycznego zaplecza, opisu zaburzeń jej struktury i funkcji, czy też sposobów i procedur opisywania, a więc diagnozowania¹⁸².

a. Osobowość i jej zaburzenia

Osobowość w ujęciu psychologicznym to teoretyczna konstrukcja pojęciowa, opisująca ogólne właściwości jednostki – jej zachowania, postawy, zainteresowania, a także specyficzne i indywidualne cechy określające sposób jej reagowania¹⁸³. **Osobowość** jest nie tylko opisem, lecz **służy również do wyjaśniania spójnego wzorca uczuć, myślenia i zachowania**, a także do **predykcji** (a więc do formułowania sądów prognostycznych) tj. przewidywania prawdopodobnych reakcji osoby w różnych sytuacjach.⁽¹⁸⁴⁾ Jest ona rozumiana jako **centralny system, integrujący i regulujący zarówno procesy przystosowywania się do świata zewnętrznego, jak i procesy intrapsychiczne**, przebiegające niejako wewnątrz jednostki. Można ją rozpatrywać jako system sposobów funkcjonowania w relacji „ja – świat” lub jako strukturę powiązań między różnymi funkcjami psychicznymi (potrzebami, motywami, normami i wartościami). Uwarunkowana zarówno cechami konstytucjonalnymi, jak i doświadczeniami jednostki jest przy tym względnie niezależna od tego, co aktualnie dzieje się w otoczeniu. Kiedy mówimy o tym jaką ktoś ma osobowość, najczęściej posługujemy się „teoriami cechowymi”. **Opisują one osobowość za pomocą cech**. Jest to oszczędna forma opisu tego, w jaki sposób ludzie różnią się od siebie albo są do siebie podobni. Podstawę teoretyczną takiego ujęcia osobowości stanowi fakt względnej **stałości niektórych elementów zachowania się człowieka w podobnych sytuacjach**. Znaczenie ma także regularność i podobieństwo zachowań różnych ludzi, co pozwala wnosić o wspólności ich cech i opisywać za pomocą tych samych pojęć⁽¹⁸⁵⁾. Są to cechy ukształtowane głównie w wyniku oddziaływań środowiska w toku rozwoju jednostki i w tym sensie różnią się od charakterystyk temperamentu, zdeterminowanego raczej genetycznie.

Przechodząc do **psychiatrycznej** a więc medycznej **perspektywy ujmowania zaburzeń osobowości** trzeba podkreślić, że **psychopatologia osobowości różni się od innych stanów patologicznych swoją złożonością**. Niektórzy nawet uważają ją za niemożliwą do sklasyfikowania, twierdząc, że idiograficzne intuicje są istotnymi elementami oceny klinicznej.¹⁸⁶ Z drugiej strony, pamiętać należy,

¹⁸² Gierowski J.K., Grabski B. *Zaburzenia osobowości w opiniowaniu sądowym – perspektywa psychiatryczna i psychologiczna*, Psychiatria i Psychologia Sądowa 2011, nr. 3, s. 4-12.

⁽¹⁸³⁾ Aleksandrowicz, J. *Zaburzenia nerwicowe, zaburzenia osobowości i zachowania dorosłych (według ICD – 10) – psychopatologia, diagnostyka, leczenie*. Kraków 1997, s. 121-134.

⁽¹⁸⁴⁾ Pervin, L.A., John, O.P. *Osobowość – teoria i badania*. Kraków 2002, s. 10-36.

⁽¹⁸⁵⁾ Pervin, L.A., John, O.P.. op. cit.

¹⁸⁶ Tyrer P. *Personality structure as an organizing construct*. J Personal Disord 2010, Nr 24 (1)1 s. 4 –24, Jablensky A. *The classification of personality disorders: critical review and need for rethinking*. Psychopathology, 2002; Nr 35 s. 112 – 116

że podobne intuicje stosowane są mniej lub bardziej wprost w diagnostyce innych zaburzeń (np. schizofrenii). Nawet jeżeli przyjąć nieużyteczność empiryczną takiego stanowiska do diagnostyki zaburzeń osobowości trudno zaprzeczyć, że **rozumowanie sprowadzające osobowość człowieka do prostego zestawu cech i ich implikacji behawioralnych wydaje się mocno uproszczone i redukcjonistyczne**. G.W.Allport i H.S.Odbert¹⁸⁷ wykazali, że słownik języka angielskiego Webstera, zawiera 4 404 słowa opisujące cechy osobowości, które usiłujemy, jak zauważył A.Jablensky¹⁸⁸, zamknąć w mniej niż tuzinie kategorii diagnostycznych. P.Tyrer podkreśla ponadto, że to co z reguły opisujemy używając dostępnych systemów diagnostycznych i innych narzędzi oceny osobowości, to w gruncie rzeczy jedna jej warstwa - funkcja, a niekoniecznie bardziej stabilne w czasie – jej cechy i organizacja (struktura). Obserwowana zmienność i niestabilność może w gruncie rzeczy odzwierciedlać nie tyle niestabilność struktury i cech, które zachowują względną stałość, ale zmieniającą się funkcję osobowości, która bardziej odzwierciedla bieżącą interakcję jej cech i struktury ze zmiennymi sytuacyjnymi i środowiskowymi¹⁸⁹.

Wpływ na opis osobowości i jej zaburzeń we współczesnych klasyfikacjach miało wiele tradycji. Wspomnieć należy tutaj: 1) kliniczną psychiatrię, 2) teorie psychodynamiczne i 3) teorie wywodzące się z psychologii, szczególnie teoria cech.

1.2.Diagnoza zaburzeń osobowości

Diagnoza zaburzeń osobowości w psychiatrycznej praktyce klinicznej poddawana była wielokrotnie **krytycznej ocenie**. I tak, podkreślano, że diagnoza zaburzeń osobowości **nie jest neutralna emocjonalnie**. Trzeba zauważyć, że uwzględniając jedynie kliniczną perspektywę omawianego problemu w postrzeganiu pacjentów ujawniających zaburzenia osobowości, sposobie odnoszenia się do nich oraz nastawieniu do procesu leczenia, **uaktywnia się szereg niekorzystnych zjawisk**. Należy wspomnieć o często niemiłych i krzywdzących **stereotypach**, związanych z nimi **uprzedzeniach**, a nawet **dyskryminacji**, albo często *explicite* wyrażanym pesymizmie, czy wręcz **nihilizmie terapeutycznym**. Dotyczy to głównie tych poszukujących pomocy pacjentów, których problemy mają przewlekłą, nie odpowiadającą na leczenie (starania terapeuty, lekarza) naturę, budząc uczucia bezradności, pesymizmu i frustracji oraz przerzucania odpowiedzialności za stan rzeczy na osobę szukającego pomocy. Kolejną grupą osób ochoczo zaopatrywanych w diagnozę zaburzeń osobowości to te, których cechy, styl funkcjonowania interpersonalnego uaktywnia silne, trudne, niejednokrotnie negatywne emocje osoby pomagającej. **Diagnoza** ta zbyt często **desygnuje tych, których** po prostu **nie lubimy** lub się boimy, albo nie potrafimy im pomóc. Trudno nie dostrzec, że opisane **problemy i dylematy spotęgowane** być mogą dodatkowo sytuacją, gdy badanie, diagnoza i terapia osób ujawniających zaburzenia osobowości **dotyczy osób naruszających porządek prawny**. Podobnie zauważa P. Tyrer, że diagnoza zaburzeń osobowości używana jest często przez zespół leczący do klasyfikowania pacjentów charakteryzujących się dwiema cechami: 1) nieuprzejmością i

¹⁸⁷ Cyt. za : Jablensky A. op. cit.

¹⁸⁸ Jablensky A. op. cit

¹⁸⁹ Tyrer P. op. cit.

napastliwością i 2) dużą trudnością zaangażowania się. Porównując tę grupę pacjentów z innymi, także, w sensie formalnym, spełniającymi diagnozę zaburzeń osobowości, konkluduje następnie, że to, co różnicuje dwie grupy to charakter osobistej interakcji.¹⁹⁰ Na inne zagrożenia, związane z pracą kliniczną, zbyt pochopnego diagnozowania zaburzeń osobowości wskazuje także wybitny badacz zaburzeń nastroju H. Akiskal, który zauważa, że zaopatrzenie pacjenta nie odpowiadającego na leczenie etykietą diagnozy zaburzeń osobowości, może, w gruncie rzeczy, hamować wysiłki klinicysty, aby pomóc choremu¹⁹¹. P.Tyrer z kolei stwierdza wprost, że **diagnoza zaburzeń osobowości często wręcz legitymizuje wykluczanie lub niewłączanie do różnych ofert terapeutycznych pacjentów trudnych, opornych na leczenie, budzących silne, negatywne emocje**¹⁹². Problem ten obserwujemy także na gruncie rodzimym, choć wydaje się tracić na znaczeniu wraz z przybywaniem specyficznych ofert terapeutycznych dla pacjentów z zaburzeniami osobowości. Zwraca się ponadto uwagę, że można zidentyfikować dwie grupy klinicystów o skrajnym nastawieniu do tej klasy rozpoznaw. Pierwsza, to ci, którzy prawie nigdy lub w ogóle nie używają tego rozpoznania, drudzy, to ci, którzy go nadużywają. Wskazuje to na niebezpiecznie mało rzetelny i silnie podatny na emocjonalną dystorsję konstrukt.

Osobowość i jej zaburzenia - ujęcie psychiatryczne (medyczne)

Zaburzenia osobowości we współczesnym ujęciu psychiatrycznym rozumiane są najczęściej przez **pryzmat obowiązujących klasyfikacji**. Klasyfikacje te poddawane są ożywionej, nie całkiem bezpodstawnej krytyce. Jednak zastosowany w nich sposób podziału, opisu i rozumienia zaburzeń psychicznych pozostaje wciąż oficjalnym „językiem”, którym powinien posługiwać się psychiatra. Sposób ten nawiązuje do klasycznych, taksonomicznych ujęć charakterystycznych dla modelu medycznego. W psychiatrii znany jest jako tzw. podejście neokraepelinowskie tj. takie, które dąży do wyodrębniania oddzielnych kategorii zaburzeń, tak jakby istniały one realnie jako naturalne byty.

Oba systemy klasyfikacyjne (ICD-10 i DSM) zezwalają na diagnozę zaburzeń osobowości **po spełnieniu kryteriów ogólnych, a następnie kryteriów konkretnych**, specyficznych zaburzeń. DSM-IV-TR pozwala ponadto na quasi-wymiarowe ujęcie poprzez zastosowanie nadrzędnych, grupujących zaburzenia skupień (klasterów), z przypisaną im charakterystyką odnoszącą się do pewnych ukrytych wymiarów i intuicją etiopatogenetyczną¹⁹³.

Wadami dotychczasowych rozwiązań tj. typologii kategoryjnej są: 1) **ograniczona rzetelność, a zwłaszcza trafność** diagnostyczna niektórych kategorii, 2) arbitralnie ustawione progi diagnostyczne z wynikającą z nich **dychotomizacją kryteriów diagnostycznych na poziomie kategorii** (obecne zaburzenie lub nieobecne), 3) **dychotomizacja na poziomie danego kryterium** (objaw obecny lub

¹⁹⁰ Tyrer P. *Personality structure as an organizing construct*. J Personal Disord 2010, Nr 24 (1) s.14 –24

¹⁹¹ Akiskal H.S. Przedmowa. (w) Rosenbluth M, Kennedy SH, Bagby RM. (red.) *Depression and Personality. Conceptual and Clinical Challenges*. Arlington, VA: American Psychiatric Publishing; 2005. s. 13-15, Tyrer P. op. cit.

¹⁹² Tyrer P. op. cit.

¹⁹³ ICD-10. *Klasyfikacja zaburzeń psychicznych i zaburzeń zachowania w ICD-10. Badawcze kryteria diagnostyczne*. Kraków-Warszawa: Uniwersyteckie Wydawnictwo Medyczne „Vesalius”, IPiN; 1998, *American Psychiatric Association: Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, Text Revision*. Washington DC 2000, *Kryteria diagnostyczne według DSM-IV-TR*. Redakcja wydania polskiego J. Wciórka. Wydawnictwo Elsevier, Warszawa 2008,

nieobecny); 4) **politetyczność kryteriów** (możliwość, że dwie osoby, spełniać będą dwa całkowicie różne zestawy kryteriów, a jednak należeć do tej samej kategorii diagnostycznej i wynikająca stąd znaczna heterogenność w obrębie grupy), 5) **niestabilność diagnoz** (zaburzenia osobowości to najmniej stabilny typ diagnozy w praktyce klinicznej), 6) absurdalnie **wysokie wskaźniki współwystępowania zaburzeń** (większość pacjentów spełnia kryteria więcej niż jednego zaburzenia), 7) wyniki badań nad osobowością i jej zaburzeniami z użyciem modeli kategoryalnych pozostają w **sprzeczności z wynikami badań z użyciem modeli wymiarowych**, 8) **brak oceny kryteriów** pod kątem ważności **dla procesu diagnozy**, 9) **brak** zapewnienia **możliwości oceny** i opisu **niepatologicznych wariantów osobowości**, 10) nakładanie się i interferencja zespołów z tzw. osi I i zaburzeń osobowości kodowanych na osi II, 11) **nieuwzględnienie** mocnych stron osobowości tj. **zasobów** (radzenia sobie, umiejętności rozwiązywania problemów, wysoka inteligencja), 12) **ograniczona użyteczność kliniczna** (planowanie leczenia, formułowanie prognozy, możliwość zapamiętania poszczególnych kryteriów przez klinicystów i ich ścisłego przestrzegania), 13) **brak** wystarczającej **empirycznej bazy dla wyszczególnionych kategorii**, 14) **brak możliwości stworzenia pełnego możliwie wyczerpującego opisu osobowości**, jeżeli sytuacja kliniczna tego wymaga¹⁹⁴. Niezadowolenie z obecnych diagnoz powoduje, że najczęściej używaną w praktyce kategorią stały się zaburzenia osobowości bliżej nieokreślone (*PD-NOS; Personality Disorder Non Otherwise Specified*), oddając heterogenną, wieloaspektową naturę osobowości człowieka i jej dysfunkcji¹⁹⁵.

Istniejące ujęcia nie pozbawione są też pewnych zalet. Należy stwierdzić, że ich wprowadzenie w postaci tzw. osi pierwszej w ramach klasyfikacji DSM-III, pozwoliło, przynajmniej częściowo, zwiększyć rangę zaburzeń osobowości w psychiatrii klinicznej, jako istotnych elementów obrazu klinicznego mającego wpływ na symptomatologię, przebieg, wyniki leczenia zaburzeń psychicznych i planowanie terapii¹⁹⁶.

Zaburzenia osobowości i zachowania ujmowane **z perspektywy psychiatrycznej** to rozmaite rodzaje funkcjonowania, będące wyrazem indywidualnego stylu jednostki, sposobu odnoszenia się do samego siebie i do innych ludzi, mające jakość zaburzenia psychopatologicznego.⁽¹⁹⁷⁾ W innej definicji zaburzeń osobowości, występującej w klasyfikacji DSM-IV TR, podkreśla się dodatkowo rolę kultury, w której żyje określona osoba. **Zaburzenie osobowości jest więc trwałym wzorcem wewnętrznych doświadczeń i zachowań**, które w znaczącym stopniu odbiegają od oczekiwań występujących w kulturze, w której żyje dana osoba⁽¹⁹⁸⁾

¹⁹⁴ Jablensky A. *The classification of personality disorders: critical review and need for rethinking*. Psychopathology, 2002 Nr 35 s. 112 – 116, Cloninger CR. A practical way to diagnosis personality disorder: a proposal. J Personal Disord 2000; Nr 14 s. 99 – 108

¹⁹⁵ Tyrer P. *Personality structure as an organizing construct*. J Personal Disord 2010, Nr 24(1) s. 14 –24, Grabski B, Gierowski J.K. *Zaburzenia osobowości – różne spojrzenia i próby ich integracji.*, Psychiatria Polska, 2012, nr. 5 s. 829-844

¹⁹⁶ Tyrer P. op. cit.

⁽¹⁹⁷⁾ Aleksandrowicz, J. op. cit..

⁽¹⁹⁸⁾ Cierpiąłkowska L., *Zaburzenia osobowości w modelach medycznych i psychologicznych*. (w): L. Cierpiąłkowska (red.), *Psychologia zaburzeń osobowości*. Wybrane zagadnienia. Poznań 2004, s. 11-32.

Zaburzenia osobowości posiadają **trzy cechy patologii**: 1) **brak elastyczności** jednostki w sytuacjach stresowych tj. ciągłe stosowanie **tych samych strategii radzenia** sobie ze stresem niezależnie od okoliczności. 2) **niezdolność do elastycznej adaptacji** – osoby z zaburzeniami osobowości przejawiają niewiele alternatywnych strategii i zachowań, wolą raczej dostosowywać otoczenie do siebie niż siebie do otoczenia. 3) **nie są w stanie się zmienić**, wobec czego patologiczne wątki powtarzają się u nich jak w „błędnym kole”.⁽¹⁹⁹⁾

Różne **typy osobowości są normą**, a **zaburzenia** osobowości to **stany patologiczne**. Norma i patologia zazwyczaj tworzą kontinuum. Istnieją dwa sposoby pogłębiania się patologii osobowości. Po pierwsze, pojedyncze cechy **mogą nabierać silniejszego wyrazu**, a po drugie, może **zwiększać się liczba nieprzystosowawczych cech** rozpoznawanych u danej osoby. Osoba znajdująca się pomiędzy normą a patologią może przejawiać pewne cechy zaburzenia osobowości, wtedy jej sposób funkcjonowania określa się jako **styl** (np. obsesyjno-kompulsyjny czy narcystyczny).⁽²⁰⁰⁾

W zakresie szeroko rozumianej psychopatologii można zauważyć **dwa różne modele konceptualizacji zaburzeń osobowości**.⁽²⁰¹⁾ Jeden z nich, w którym preferuje się **podejście taksonomiczne** (podział klasyfikacyjny w oparciu o konkretne cechy) jest modelem wywodzącym się z nauk przyrodniczych (medycznych). Drugi, wywodzi się z psychologii osobowości oraz psychologii klinicznej i akcentuje **psychopatologię mechanizmów przystosowania i mechanizmów regulacji psychicznej** człowieka. Ustala się w nim przyczyny i patomechanizm powstawania różnych zespołów klinicznych oraz kryteria ich diagnozy.

Klasyfikacje zaburzeń psychicznych, w tym zaburzeń osobowości, w DSM-IV TR i ICD-10 funkcjonują, co oczywiste, w modelu medycznym. Klasyfikacje tego **typu nie opierają się na żadnych założeniach teoretycznych**. W DSM-IV TR klasyfikacja ma **charakter symptomatyczny**, a w ICD-10 uwzględnia także nieco szerzej **kryterium etiologiczne**.

Kryteria diagnostyczne to zdefiniowane cechy, do których odwołują się klinicyści, kiedy klasyfikują ludzi do jakiejś kategorii klinicznej. Są one, w istocie, **listami cech, postaw lub zachowań**, które muszą występować, aby można było postawić określoną diagnozę. Większość z nich to cechy osobowości. Wszystkie cechy razem wzięte, będące kryterium rozpoznawania zaburzeń osobowości, tworzą **prototyp osobowości**, który jest psychologiczną abstrakcją. Takie typy osób, które miałyby wszystkie cechy prototypu osobowości rzadko występują. Do rozpoznania zaburzenia osobowości wystarczy zazwyczaj część kryteriów.⁽²⁰²⁾

Pomimo że w większości wypadków dojrzała osobowość dopasowana jest do wymogów społecznych, często spotkać można osoby, które nie potrafią być w pełni sprawnymi członkami społeczeństwa, naruszając na przykład obowiązujący porządek prawny. Charakteryzują się oni pewnymi **sztywnymi**, powodującymi **nieprzystosowanie cechami**, które to sukcesywnie powstawały w czasie tworzenia się osobowości. Takie właśnie jednostki nazywamy osobami z zaburzeniami osobowości. Jak podaje R.C.

⁽¹⁹⁹⁾ Millon, T., Davis, R. *Zaburzenia osobowości we współczesnym świecie*. Warszawa 2005, s. 15-58..

⁽²⁰⁰⁾ Millon, T., Davis, R. op. cit.

⁽²⁰¹⁾ Cierpiatkowska L. op. cit.

⁽²⁰²⁾ Millon, T., Davis, R. op. cit.

Carson, J.N. Butcher i S. Mineka²⁰³ zaburzenia takie „są w znacznej mierze wynikiem stopniowego rozwoju **nieelastycznych czy wypaczonych wzorców osobowości i zachowania**, które prowadzą do **uporczywych, źle przystosowanych sposobów postrzegania, myślenia i kontaktu ze światem**”.

We współczesnej psychiatrii i psychologii klinicznej, pojęcie zaburzeń osobowości jest jednym z bardziej złożonych i spornych zagadnień. Kwestia sporna dotyczy tutaj **istoty samego pojęcia zaburzeń osobowości**. W konsekwencji, **brak jest jednoznacznych kryteriów diagnostycznych i klasyfikacyjnych**, a także brak zgodności co do genezy, mechanizmów powstawania i rozwoju zaburzeń²⁰⁴. Przez wiele lat termin ten funkcjonował jako pojęcie ogólne, odnoszące się do każdego zaburzenia psychicznego, objawiającego się motywacyjnym nieprzystosowaniem, jak i nieadaptacyjnymi wzorami relacji osoby z jej środowiskiem społecznym. Przez swoją ogólność, definicja ta obejmowała zasięgiem zarówno zwykłe nerwice, jak też rozwinięte formy zaburzeń psychotycznych. Z tego też powodu, uznano ją za nieużyteczną i zrezygnowano z jej stosowania. Aktualnie, najczęściej stosowane klasyfikacje diagnostyczne (DSM-IV i ICD 10), określają zaburzenia osobowości w podobny sposób. Według pierwszej z nich, „**zaburzenie osobowości to trwały wzorzec wewnętrznych doświadczeń i zachowań, które w znaczącym stopniu odbiegają od oczekiwań występujących w kulturze, w której żyje dana osoba**”²⁰⁵. Z kolei, według ICD-10 „**przez zaburzenia osobowości rozumie się głęboko utrwalone wzorce zachowań, odbiegające od przeciętnych wzorców przyjętych w danej kulturze, a charakteryzujące się mało elastycznymi reakcjami na różne sytuacje indywidualne i społeczne oraz trudnościami w wielu zakresach funkcjonowania psychologiczno społecznego**”²⁰⁶.

Jak dotąd, wszystkie koncepcje i badania zaburzeń osobowości rozwijają się w czterech głównych kierunkach, opierających się na odrębnych założeniach teoretycznych²⁰⁷. Są to: **konstytucjonalne teorie typologiczne, teorie psychodynamiczne, teorie systemowe oraz teorie cech**. Pierwsze z nich mają dziś jedynie historyczny charakter, teorie psychodynamiczne natomiast są ściśle powiązane z konkretnymi szkołami psychoterapeutycznymi, nie bardzo nadając się do analiz i rozważań klasyfikacyjnych. Wspomniane kierunki badań nad zagadnieniami patologii osobowości w różnym zakresie odnoszą się do podstawowych obszarów wiedzy klinicznej. Zmierzają też do **doskonalenia procedur diagnostycznych**, w nieco mniejszym zakresie służą **wyjaśnianiu genezy i patomechanizmów powstawania zaburzeń**, w najmniejszym natomiast zakresie zajmują się **programami leczenia i ocena ich efektywności**²⁰⁸.

Teorie systemowe, propagowane i rozwijane w Polsce przez A. Jakubika, to względnie nowe ujęcie teoretyczno – metodologiczne, które wywodzi się głównie z ogólnej teorii systemów. W odniesieniu do patologii osobowości znajduje się jednak jeszcze na wstępnym etapie opracowań i empirycznych

²⁰³ Carson, R. C., Butcher, J. N., Mineka, S. *Psychologia zaburzeń*. Gdańsk 2005, s. 490

²⁰⁴ Jakubik, A. *Zaburzenia osobowości*. Warszawa 2003a

²⁰⁵ Cierpiątkowska, L. 2004. op. cit. s. 18

²⁰⁶ Jakubik, A. *Zaburzenia osobowości*, (w) Bilikiewicz, A. (red.) *Psychiatria. Podręcznik dla studentów medycyny*. Warszawa: 2003b, s. 415. Jakubik, A. *Histeria*. Warszawa 1979

²⁰⁷ Aleksandrowicz, J. *Psychopatologia zaburzeń nerwicowych i osobowości*. Kraków 1998, Pervin, L. A. *Psychologia osobowości*. Gdańsk 2002, Jakubik, A. 2003a op. cit., Jakubik, A. 2003b op. cit. s. 415.

²⁰⁸ Cierpiątkowska, L. (2004). op. cit

weryfikacji. Można opisać je jako „**zakładające konieczność międzydyscyplinarnej integracji wiedzy o człowieku, która stworzyłaby możliwość powiązania różnych danych empirycznych i teoretycznych w ramy jednej, szerokiej teorii o wysokim poziomie ogólności**”²⁰⁹. Podstawą teorii systemowych jest fundamentalne **pojęcie systemu** (układu), którego to definicja nie jest do dnia dzisiejszego jednoznaczna i przyjęta przez wszystkich psychologów. Wydaje się jednak, że definicja A. Jakubika²¹⁰ jest jedną z prostszych i bardziej przystępnych – „**system to zbiór elementów i zachodzących między nimi – wzajemnych dynamicznych relacji i sprzężeń, tworzących zdolną do funkcjonowania całość**”. Ważną zasadą jest to, że cechy systemu nie dają się sprowadzić do sumy cech jego podsystemów. Podejście systemowe konsoliduje w jedną całość przypuszczalne znaczenie czynników biologicznych, psychologicznych czy społeczno-kulturowych mających rolę w wyjaśnieniu genezy powstawania zaburzeń osobowości. Uwzględnia jednocześnie dynamiczne mechanizmy funkcjonowania osobowości oraz uznaje, że podstawowym regulatorem zachowania się człowieka jest swoista motywacja wzbudzana w strukturach systemu, głównie na poziomie struktur informacyjnych (poznawczych). Jak podaje J. Reykowski i G. Kochańska²¹¹ „**osobowość jest systemem działającym jako całość, który uwzględniając zmieniające się warunki, steruje zachowaniem się**”. Wychodząc z takich założeń, A. Jakubik²¹² przyjął, że zaburzenie osobowości to **względnie trwałe zahamowanie osobowości jako systemu**. Używając określenia „względnie trwałe” chciał podkreślić możliwość rozwoju osobowości w przypadku zaistnienia sprzyjających ku temu okoliczności (np. jako pozytywny skutek terapii psychologicznej, modyfikacji zachowań pod wpływem otoczenia czy chociażby zmianę warunków środowiskowych). **Zahamowanie rozwoju osobowości** charakteryzuje się głównie obniżeniem rozwoju struktur systemu, w szczególności dotyczy to struktur poznawczych, pociągając za sobą nieprawidłowości w jego funkcjonowaniu jako całości. Z tego powodu, jak podaje A. Jakubik, **analiza zaburzeń osobowości powinna być prowadzona na dwóch poziomach systemu: strukturalnym (wewnętrznym) i funkcjonalnym (zewnętrznym)**. Warto również wspomnieć, że, zgodnie z postulatami ogólnej teorii systemów, zaburzenia osobowości rozpatrywane są jako **jednolita, całościowa kategoria diagnostyczna**. Nie ma w niej wyszczególnionych odrębnych postaci klinicznych, co pozwala uniknąć zbędnych polemik i nieporozumień w tym zakresie. Koncepcja A. Jakubika, chociaż powstała z krytycznej oceny wiedzy i doświadczeń klinicznych dotyczących szerokiej problematyki zaburzeń osobowości, ma przede wszystkim charakter teoretyczny. Wymaga więc praktycznej weryfikacji w codziennej pracy klinicznej co oznacza konieczność dalszej konceptualizacji konstruktów zaburzeń osobowości, a zwłaszcza operacjonalizacji użytych teoretycznych pojęć czy wymiarów.

Ostatnią omawianą grupą teorii są **teorie cech**, inaczej nazywane **teoriami deskryptywnymi**. Warto zauważyć, że teorie te stanowią dziś zasadniczy kierunek badań nad zaburzeniami osobowości w psychiatrii klinicznej. Spośród innych wyróżniają się tym, że **klasyfikują ludzi z perspektywy ich stałych właściwości psychofizycznych**, czyli cech. Cecha, jak podaje A. Jakubik²¹³ „**to hipotetyczny komponent osobowości, definiowany przez przypisywanie ogólnej nazwy dla zbioru**

²⁰⁹ Jakubik, A. (2003a). op. cit. s.113

²¹⁰ Jakubik, A. *Histeria*. Warszawa 1979 s.149

²¹¹ Reykowski, J, Kochańska, G. *Szkice z teorii osobowości*. Warszawa 1980, s.6

²¹² Jakubik, A. (2003a). op. cit. s.113

²¹³ Jakubik, A. *Histeria*. op. cit. s.160

współwystępujących zachowań". Za podstawę takiego opisowego ujęcia osobowości uznano **fakt względnej stałości pewnych elementów zachowania się człowieka w podobnych sytuacjach**, a także podobieństwo i regularność zachowań różnych ludzi, pozwalające wnioskować o wspólności ich cech i opisywać je za pomocą tych samych pojęć. Określona **konfiguracja cech stanowi zatem strukturę osobowości**, natomiast sama cecha jest determinantą i skrótowym opisem zachowań człowieka. W myśl założeń teorii cech, **zaburzenie osobowości definiowane jest jako względnie trwałe zahamowanie rozwoju, cechujące się głównie zakłóceniem prawidłowego funkcjonowania mechanizmów integracyjno-regulacyjnych**. Najczęściej dzieli się je na dwie kategorie: zaburzenia struktury osobowości (tzw. osobowość nieprawidłowa) oraz na zaburzenia cech osobowości. Jak wyjaśnia L.A. Pervin²¹⁴, różnice pomiędzy tymi grupami dotyczą patogenezy, obrazu klinicznego, przebiegu, stopnia trwałości i nasilenia zaburzeń, dynamiki zmian a także skuteczności stosowanych metod leczenia.

Za reprezentatywnych przedstawicieli teorii cechowej uznać można G.A.Allporta, H.J. Eysencka i R.Cattela. Dziś dominującą koncepcją jest tzw. „**Wielka Piątka**” P.T. Costy i R.R. McCrea. Ta pięcioczynnikowa teoria cech zakłada, że osobowość składa się z pięciu wymiarów: otwartości na doświadczenie, sumienności, ekstrawersji, ugodowości i neurotyczności. Powyższy model osobowości zdaje się być uniwersalny kulturowo, wykazano bowiem, że sprawdza się on w ponad 50 kulturach Europy, Azji Afryki i obu Ameryk²¹⁵. Stanowi więc dobry przejaw unifikacji i globalizacji również w obszarze nauk społecznych i psychologicznych.

Powracając do perspektywy medycznej trzeba przyrzeć się temu jak w obu obowiązujących klasyfikacjach ujęte zostały kwestie odnoszące się do zaburzeń osobowości. **Zgodnie z klasyfikacją ICD-10, w zaburzeniach osobowości i zachowania się dorosłych wyróżnia się trzy grupy psychopatologiczne**: 1) swoiste zaburzenia osobowości, 2) mieszane i inne zaburzenia osobowości, 3) trwałe zmiany osobowości, nie wynikające z uszkodzenia ani z choroby mózgu.⁽²¹⁶⁾ Te grupy są głęboko zakorzenionymi i utrwalonymi wzorcami zachowania mającymi charakter sztywnych, nie dostosowanych do sytuacji reakcji na rozmaite okoliczności zarówno zachodzące w życiu psychicznym jednostki, jak i w interakcjach społecznych. Reakcje te skrajnie różnią się od tego, jak przeciętna w danej kulturze jednostka spostrzega, myśli, czuje, a w szczególności wchodzi w związki międzyludzkie. Takie zaburzenia osobowości to ciężkie zaburzenia struktury charakteru i sposobu zachowania się osoby, zazwyczaj obejmujące kilka wymiarów osobowości i prawie zawsze związane są z zauważalnym zaburzeniem funkcjonowania indywidualnego i społecznego. Zaburzenia tego rodzaju pojawiają się w okresie późnego dzieciństwa lub w wieku młodzieńczym i trwają w wieku dojrzałym. Ich właściwe rozpoznanie jest więc mało prawdopodobne przed 16 czy 17 rokiem życia.⁽²¹⁷⁾

Kryteria rozpoznania zaburzeń osobowości według ICD-10 to: 1). stany bezpośrednio niezwiązane ze znacznym uszkodzeniem czy chorobą mózgu ani z innymi zaburzeniami psychicznymi; 2). **wyraźnie nieprawidłowe postawy i zachowania**, wyrażające się w wielu sferach psychicznych i realacjach z

²¹⁴ Pervin L.A. op. cit.

²¹⁵ Zimbardo P.G, Johnson R.L., McCann V, *Psychologia, kluczowe koncepcje*. Tom 4, Psychologia osobowości, Warszawa 2010, s. 38-43

⁽²¹⁶⁾ za A. Jakubik, op. cit. s. 414-427.

⁽²¹⁷⁾ *Klasyfikacja zaburzeń psychicznych, zaburzeń zachowania w ICD-10*. Kraków-Warszawa 2000, Uniwersyteckie Wydawnictwo Medyczne „Vesalius”

innymi osobami; 3) **długotrwałość** nieprawidłowych zachowań; 4). **wzorzec nieprawidłowego zachowania się jest całościowy** i niedostosowany do sytuacji indywidualnych i społecznych; 5). wymienione trudności zawsze **pojawiają się w okresie późnego dzieciństwa lub w okresie młodzieńczym** i utrzymują się w wieku dojrzałym; 6). zaburzenia **prowadzą do poczucia subiektywnego cierpienia** (dyskomfortu psychicznego); 7). często, ale nie zawsze, zaburzenia **współwystępują z pogorszeniem funkcjonowania w rolach zawodowych i społecznych**.

Zgodnie z obrazem klinicznym, można wyróżnić kilka swoistych zaburzeń osobowości: osobowość paranoiczną, schizoidalną, dysocjalną, chwiejną emocjonalnie, histrioniczną, anankastyczną, lękową, zależną, inne określone zaburzenia osobowości i zaburzenia osobowości bliżej nieokreślone (BNO). Zaburzenia osobowości BNO określane są jako nerwice charakteru lub osobowości patologiczne – wspólną cechą jest to, że ich obraz kliniczny nie mieści się w opisie pozostałych typów zaburzonej osobowości. Do rozpoznania większości tych form zaburzeń wymagana jest zazwyczaj obecność przynajmniej trzech cech przedstawionych w opisie klinicznym.

Według definicji przedstawionej w **DSM-IV, zaburzenia osobowości to trwałe wzorce wewnętrznych doświadczeń i zachowań, które w znaczący sposób odbiegają od jednostkowych norm występujących w danej kulturze**. Ta definicja opiera się na pięciu kryteriach²¹⁸ : **Kryterium A:** wzorzec ten ujawniać się musi w przynajmniej dwóch spośród czterech dziedzin: poznanie, emocjonalność, poznanie międzyludzkie oraz kontrola odruchów; **Kryterium B:** wzorzec ten musi charakteryzować się niezmiennością oraz obejmować szeroki zakres sytuacji osobistych i społecznych. **Kryterium C:** wzorzec ten prowadzi do stanu rozpacz i cierpienia lub ograniczenia funkcjonowania społecznego, zawodowego, czy też innej sfery funkcjonowania człowieka wymagających interwencji klinicznej. **Kryterium D:** powstanie wzorca przypada na okres dojrzewania lub wczesnej dorosłości, jest w dodatku stabilny i długotrwały. **Kryterium E:** ten wzorzec nie może być spowodowany ogólnym stanem somatycznym, nie może być skutkiem używania substancji chemicznych oraz nie może być objawem innych zaburzeń psychicznych.. W Klasyfikacji DSM-IV TR wyodrębniono **trzy podstawowe wiązki zaburzeń osobowości: wiązka A** – należą do niej zaburzenia osobowości charakteryzujące się dziwacznością oraz ekscentrycznością - osobowość paranoiczna, schizotypowa i schizoidalna. **wiązka B** – należą do niej zaburzenia odznaczające się dramatycznością, emocjonalnością, a także lekceważeniem konsekwencji - osobowość narcystyczna, borderline, histrioniczna i socjopatyczna (antyspołeczna). **wiązka C** – zawiera zaburzenia osobowości charakteryzujące się napięciem, lękiem i przerażeniem, czyli osobowość unikająca, bierno-zależna i obsesyjno-kompulsyjna. Na podstawie DSM-IV TR można nie tylko klasyfikować zaburzenia osobowości, ale też opisywać profil osobowości²¹⁹.

W starszych, historycznych już dziś opracowaniach psychiatrycznych, spotkać można **dwa typy zaburzeń osobowości: socjopatię i charakteropatię**. Pierwsza z nich – **socjopatia** traktowana była jako utrwalony efekt, niekorzystnych z punktu widzenia rozwoju psychicznego i socjalizacji, warunków środowiskowo-wychowawczych. Zatem, socjopatyczne zaburzenia osobowości polegają na występowaniu postaw i zachowań o charakterze antyspołecznym, często przestępczym lub

²¹⁸ Carson, R. C., Butcher, J. N., Mineka, S. *Psychologia zaburzeń*. Gdańsk 2005 s. 490

²¹⁹ Kryteria diagnostyczne według DSM-IV-TR. Redakcja wydania polskiego J. Wciórka. Wydawnictwo Elsevier, Warszawa 2008,

agresywnym. Natomiast **charakteropatia** (określana też jako zespół organiczny zaburzeń osobowości, zespół psychoorganiczny, zespół charakteropatyczny, osobowość encefalopatyczna) – odnosi się do tej grupy zaburzeń osobowości, które są następstwem uszkodzenia lub zmian chorobowych mózgu, głównie płatów czołowych i skroniowych. Charakterystyczne cechy zachowania osób o charakteropatycznej osobowości to: zaburzenia napędu psychoruchowego, drażliwość, dysforia, impulsywność, skłonność do wyładowań afektywnych (wybuchy złości), kłamstwa, ucieczek, włóczęgostwa, brak dystansu, niezdolność do respektowania norm etycznych, moralnych i społecznych, niezdolność do zgodnego współżycia z innymi ludźmi i wywiązywania się z zadań życiowych, skłonność do nadużywania i uzależnienia od substancji psychoaktywnych.⁽²²⁰⁾

Zaburzenia osobowości - w poszukiwaniu wspólnej perspektywy psychiatryczno-psychologicznej.

Związki Wielkiej Piątki i zaburzeń osobowości

Poszukiwanie wspólnej perspektywy psychiatryczno-psychologicznej w diagnozowaniu i opisie zaburzeń osobowości przebiega na **dwóch podstawowych poziomach**, czy też w dwóch uzupełniających się kierunkach. **Pierwszy** z nich związany jest z tym obszarem postępowania diagnostycznego, który akceptując aktualny stan psychopatologii, jej symptomatologii i nozologii, usiłuje dać możliwie **precyzyjny opis struktury i funkcjonalnych właściwości osobowości pacjenta charakterystyczny, czy też typowy dla różnych rodzajów zaburzeń psychicznych**. W takim właśnie celu stworzono wiele dekad temu test MMPI. Wielowymiarowy Minesocki Inwentarz Osobowości nie mierzy, tak jak NEO PI Wielkiej Piątki, konkretnych wymiarów osobowości, lecz skale kliniczne (10 skal) odpowiadające najważniejszym grupom zaburzeń psychicznych. Uzyskujemy więc **opis funkcjonowania osobowości typowy i specyficzny dla określonego typu zaburzenia psychicznego** (np. schizofrenii, depresji czy psychopatii). **Kolejny kierunek** czy poziom poszukiwania wspólnej psychiatryczno-psychologicznej perspektywy w opisie zaburzeń osobowości ma zdecydowanie bardziej **eksploracyjny i diagnostyczny charakter**. Polega on na **poszukiwaniu zależności między teoretycznym konstruktem osobowości a ujmowanymi w klasyfikacjach psychiatrycznych typami zaburzeń pod postacią konkretnych zespołów psychopatologicznych**. Mówiąc dokładniej, chodzi o pytanie w jakim stopniu procedury wyodrębniania zaburzeń psychicznych powinny uwzględniać koncepcje prototypów, wielowymiarowych dymensji bądź kategorii typów osobowości normalnej czy zaburzonej, a także o to czy między cechami osobowości normalnej i patologicznej istnieje pewna ciągłość. W końcu także o to jaki jest charakter podstawowych procesów i właściwości struktury osobowości normalnej i zaburzonej⁽²²¹⁾. Najogólniej biorąc, chodzi o problem dotyczący relacji medycznych i psychologicznych modeli zaburzeń osobowości. Dobrym przykładem na ten kierunek poszukiwań są badania nad związkami Wielkiej Piątki z zaburzeniami osobowości.

Model Wielkiej Piątki przedstawiony przez R.T. Costę i R.R. McCrea spełnia formalne założenia dotyczące statusu cech osobowości. Wymiary te cechuje nie tylko uniwersalność i ogólność, ale przede wszystkim niezmienność oraz realność istnienia – są one uogólnieniem wielu charakterystyk osobowościowych i odgrywają istotną rolę w procesie adaptacji jednostki do środowiska. Inwentarz

⁽²²⁰⁾ J. Siuta (red.), Słownik psychologiczny, red. J.Siuta, Kraków 2005, str. 50.

⁽²²¹⁾ Cierpiątkowska L., *Zaburzenia osobowości w modelach medycznych i psychologicznych*. (w): L. Cierpiątkowska (red.), *Psychologia zaburzeń osobowości. Wybrane zagadnienia*. Poznań 2004, s. 11-32.

NEO-PI-R, używany do diagnozy wymiarów Wielkiej Piątki, znajduje **zastosowanie** w wielu dziedzinach życia, w tym także w **psychologicznej praktyce klinicznej**²²². Mówiąc inaczej, pomimo że inwentarz nie został stworzony w celu wykrywania zaburzeń psychicznych, może z pożytkiem być stosowany również w kontekście klinicznym. Uzyskane dzięki niemu informacje mogą okazać się niezwykle cenne w sytuacji formułowania diagnozy, czy też wyboru rodzaju terapii. NEO-PI-R umożliwia bowiem szybkie uzyskanie wielu podstawowych informacji na temat pacjenta. Trzeba jednak zaznaczyć, że nie powinien on być stosowany u pacjentów z zaawansowaną demencją, u dzieci, a także u pacjentów z wyraźnymi objawami psychotycznymi. **Wyniki** uzyskane w inwentarzu **dostarczają** bogatego **obrazu osobowości pacjenta, odnoszą się do jego charakteru, poziomu aspiracji, wyznawanego systemu wartości, mówią o wewnętrznych potrzebach oraz o charakterze kontaktów osobistych**. Znaczenie wyników w kontekście diagnozy zaburzeń związane jest z potwierdzonym licznymi badaniami faktem, że **wymiary osobowości mają związek z zespołami psychopatologicznymi (jednostkami nozologicznymi) diagnozowanymi w DSM-IV**²²³. I tak, na przykład, R.L. Piedmont²²⁴ podaje, że u osoby z wysokim wynikiem ekstrawersji wykluczyć należy diagnozę osobowości schizoidalnej, wysoki wynik w składniku N4 (nadmierny samokrytycyzm) mógłby sugerować występowanie fobii społecznej a niski wynik w S3 (obowiązkowość) - diagnozę osobowości antyspołecznej. B. Zawadzki i współpracownicy²²⁵, z kolei, twierdzą, że osobowość narcystyczna związana jest z niską ugodowością i wysokim neurotyzmem, antyspołeczne zaburzenie osobowości z podwyższonym neurotyzmem oraz niską sumiennością i ugodowością, natomiast osobowość obsesyjno-kompulsyjna z podwyższonym neurotyzmem i obniżoną otwartością na nowe doświadczenia i ugodowością.

Według P.T. Costy i T.A. Widigera²²⁶ DSM-IV zaopatruje nas w kryteria rozpoznawania zaburzeń osobowości, nie dostarczając jednak jakiegokolwiek niezawodnego czy ważnego narzędzia do oceniania jednostek bądź ich cech charakteru. Faktem jest, że istnieje kilka rzetelnych metod mierzących wymiary modelu Wielkiej Piątki, które jeżeli miałyby być konsekwentnie używane w badaniach na temat zaburzeń osobowości, mogłyby przyczynić się do postępów w tej dziedzinie. J.S. Wiggins i H.A. Pincus²²⁷ byli pierwszymi, którzy opublikowali naukowe badanie dotyczące **empirycznego pokrewieństwa wymiarów Wielkiej Piątki z symptomami zaburzeń osobowości**. Przedstawione początkowo badania wskazywały na istnienie korelacji między wymiarami modelu Wielkiej Piątki a zaburzeniami osobowości z DSM tylko na poziomie głównych wymiarów. Analiza tych pięciu głównych domen modelu dostarcza poważnej ilości informacji, lecz pełniejsze zrozumienie zaburzeń osobowości wymaga pracy na głębszym poziomie. Za najważniejsze i

²²² Piemont, R. L. *The Revised NEO Personality Inventory. Clinical and research applications*. New York 1998.

²²³ Siuta, J. *Inwentarz Osobowości NEO-PI-R Paula T. Costy Jr i Roberta R. McCrae. Adaptacja polska*. Warszawa 2006,

²²⁴ Piemont, R. L. *The Revised NEO Personality Inventory. Clinical and research applications*. New York 1998.

²²⁵ Zawadzki, B., Szczepaniak, P., Strelau, J. *Diagnoza psychometryczna pięciu wielkich czynników osobowości: Adaptacja kwestionariusza NEO-FFI Costy i McCrae do warunków polskich*. Studia Psychologiczne 1995, t. XXXIII, nr 1-2.

²²⁶ Widiger, T. A., Costa, P. T. Jr. (2001). *Personality Disorders and the Five-Factor Model of Personality*. Washington 2001.

²²⁷ Wiggins, J. S., Pincus, H. A. *Conceptions of personality disorder and dimensions of personality*. Psychological Assessment 1989, Nr 1, s. 305-316.

najobszerniejsze badania w tym temacie uznaje się pracę T.A. Widigera i P.T. Costy²²⁸, którzy podjęli się przełożenia konstruktów zaburzeń osobowości ujętych w czwartej edycji DSM na bardziej szczegółowy język, użyty w pięcioczynnikowym modelu osobowości. W związku z uzyskiwanymi wynikami, badacze doszli do wniosku, że korzystanie z głównych wymiarów oraz podskal Wielkiej Piątki w interpretowaniu zaburzeń osobowości nie tylko pozwala na zrozumienie ich współwystępowania (włączając w to występowanie tych samych głównych wymiarów Wielkiej Piątki), lecz także daje **możliwość** bardziej **adekwatnego ich różnicowania**, odnosząc się do **głębszych poziomów wymiarów głównych**. Przedstawione badania stwarzają także podstawy dla rozumienia zaburzeń osobowości wyszczególnionych w klasyfikacji DSM jako dezadaptacyjnych związków, tak głównych wymiarów pięcioczynnikowego modelu osobowości, jak i ich poszczególnych podskal.

Kolejnym problemem na styku medycznego i psychologiczno-klinicznego podejścia do zaburzeń osobowości jest **kwestia występowania latentnych (ukrytych) kryteriów diagnostycznych**, które pozwalałyby na ich wykorzystanie w ogólnym, czy też podstawowym opisie wszystkich typów zaburzeń osobowości. Podejmowane próby wykorzystania, z jednej strony, analizy czynnikowej, a z drugiej, analizy skupień, pozwalają na wskazanie ograniczonej ilości czynników (zmiennych, cech), przy pomocy których można opisać wszystkie znane typy zaburzeń osobowości. W poszczególnych typach zaburzeń występują one w stałym, typowym nasileniu, wymiarze czy układzie. Takie ukryte kryteria stanowią podstawę, czy też uzasadnienie do wyodrębnienia wiązek zaburzeń osobowości²²⁹, tak jak ujmuje je DSM-IV. Procedury, o których mowa, wykorzystano szeroko w proponowanych modyfikacjach klasyfikacji DSM w przygotowywanej aktualnie piątej edycji klasyfikacji.

1.3. Kontrowersje wokół pojęcia psychopatii i jego użyteczność dla prognozy kryminologicznej

Historia konstruktów psychopatii stanowi kolejny przykład na psychiatryczno-psychologiczną współpracę, tym razem w konceptualizacji wybranego typu zaburzenia osobowości, któremu od lat przypisuje się istotny bardzo walor kryminogeny. Pojęcie psychopatii opisane wiele lat temu przez lekarzy psychiatrów, a następnie zastąpione przez konstrukt osobowości dys socjalnej czy antyspołecznej, było przez ponad dwie dekady obiektem licznych badań i teoretycznych rozważań psychologów sądowych. Zoperacjonalizowane przez Roberta D. Hare'a zrobiło zawrotną karierę w psychopatologii sądowej. Stało się obiektem licznych interdyscyplinarnych badań empirycznych.

Pomimo, iż psychopatia, jako zespół pewnych określonych charakterystyk, jest przedmiotem badań i refleksji naukowej od wielu lat dalej stanowi pojęcie niezwykle różnorodnie ujmowane, wieloznaczne, a niejednokrotnie poszczególne sposoby jej pojmowania znacząco od siebie odbiegają. Co więcej, na przestrzeni lat różnice definicyjne i zakres stosowania psychopatii ulegały zmianom, powodując bądź przeformułowywanie rozumienia pojęcia a nawet kwestionując jego zasadność i użyteczność. Tradycyjnie psychopatia łączona była z powiązanymi zaburzeniami sfery emocjonalnej i interpersonalnej funkcjonowania człowieka oraz zachowaniami antyspołecznymi, szczególnie takimi o znacznym nasyceniu agresją i przemocą. Współczesne podejścia do zagadnienia psychopatii coraz

²²⁸ ²²⁸ Widiger, T. A., Costa, P. T. Jr. op. cit.

²²⁹ Cierpiątkowska L., op. cit.

częściej akcentują jednak **emocjonalny rdzeń tego zaburzenia**, poszukując w nieprawidłowym funkcjonowaniu emocjonalnym psychopatów najbardziej pierwotnych i zarazem kluczowych dla diagnozy cech²³⁰.

W literaturze psychiatrycznej i psychologicznej od dziesiątków lat można spotkać opisy pewnej specyficznej grupy osób, charakteryzujących się **spłyceciem emocjonalnym, brakiem wyrzutów sumienia i poczucia winy oraz empatii, a także prezentujących szereg antyspołecznych zachowań, w tym skłonność do przemocy**. Osoby ujawniające powyższe cechy i skłonności określano najczęściej jako **psychopatyczne** a obraz kliniczny zaburzenia poszerzono o takie objawy jak **skłonności do zachowań charakteryzujących się nagłymi wybuchami i niekontrolowaną agresją, nieliczenie się ze skutkami własnego postępowania, brak zdolności do nawiązywania bliskich związków uczuciowych z innymi ludźmi, deficyt poczucia lęku czy zwiększone zapotrzebowanie na stymulację**. Pomimo swej dość długiej już historii i ogromu poświęcanej mu uwagi termin **psychopatii** nigdy nie doczekał się jednoznacznej definicji i ciągle stanowi jeden z najbardziej kontrowersyjnych syndromów psychopatologicznych. Pojęcie **psychopatii** nie zostało włączone w żadną klasyfikację chorób i zaburzeń psychicznych i ze względu na swoją wieloznaczność bywa traktowane jako mało użyteczny, „niejasny byt”. Równocześnie, ostatnie lata przyniosły intensyfikację badań związanych z konstruktem **psychopatii** i swoisty renesans praktycznego jego wykorzystania. Warto zaznaczyć, że pomimo iż nigdy nie było zgodności co do samej istoty **psychopatii**, jej definicji, a zwłaszcza etiologii, to wątpliwości nie budził jej kryminogeny charakter.

Usiłując odpowiedzieć na pytanie czym jest psychopatia warto poświęcić więcej uwagi teorii **Roberta D. Hare'a**²³¹. W obszarze badań nad psychopatią koncepcja ta stanowi współcześnie swoisty teoretyczno-diagnostyczny „hit”, a swoje powodzenie zawdzięcza głównie bardzo praktycznemu narzędziu – kwestionariuszowi PCL-R.

Robert D. Hare uważany jest za twórcę operacyjnego podejścia do psychopatii. Stworzona przez niego **koncepcja dwuczynnikowa** zakłada, że na psychopatię składają się dwa skorelowane czynniki – czynnik I to **izolacja emocjonalna**, czynnik II to **zachowania antyspołeczne**. **Czynnik I wiąże się z emocjonalnymi i interpersonalnymi aspektami psychopatii** opisanymi przez H.M. Cleckley'a i koreluje z jej klinicznymi wyznacznikami, w szczególności z narcystycznymi i histrionicznymi

²³⁰ Marsh, A.A., Blair, R.J.R. (2008). Deficits in facial affect recognition among antisocial populations: a meta-analysis. *Neuroscience and Behavioral Reviews*, 2008, Nr 32, s. 454-465, Ł. Barwiński i J. K. Gierowski, *Controversies around the concept of psychopathy and its usefulness in forensic psychological reporting concerning adolescents*. Problems of Forensic Science, 2008, tom LXXVI, s. 382-395., Gierowski, J. K. i Sariusz-Skąpska, M. op. cit., Kozarska-Dworska, J. (1977). *Psychopatia jako problem kryminologiczny*. Warszawa 2007,

²³¹ Hare R.D. *Psychopathy as a risk factor for violence*. Psychiatric Quarterly 1999, vol. 70, nr 3, s.181-197, Hare, R. D. *Manual for the Revised Psychopathy Checklist* (2nd ed.). Toronto 2003, Hare, R.D., Neumann, C.S. *Psychopathy as a Clinical and Empirical Construct*. Annual Review of Clinical Psychology, 2008, Nr 4, s. 217-246 .Hare R.D., Hart S.D., Harpur T.J., *Psychopathy and the DSM-IV criteria for antisocial personality disorder*, Journal of Abnormal Psychology 1991, Nr 100 (3) s. 391-398, Hare R. D. i Neumann C. S. *Structural models of psychopathy*. Current Psychiatry Reports 2005, Vol. 7, No. 1. 342-351

zaburzeniami osobowości. Charakteryzuje się także werbalnym stylem funkcjonowania oraz negatywną korelacją z miarami empatii i lęku. **Czynniki I tworzą następujące elementy - itemy:**

1. **Łatwość wypowiadania się i powierzchowny urok osobisty** - psychopatów cechuje swoboda wystawiania się, powierzchowny urok, czar. Osoby takie są postrzegane jako inteligentne, zabawne i sympatyczne. Posiadają niesamowitą zdolność autoprezentacji, co czyni je wiarygodnymi. Używają wydumanych określeń i terminów, ale pogłębione pytania mogą wyjawiać powierzchowność ich wiedzy.
2. **Wyolbrzymione poczucie własnej wartości** - osoby psychopatyczne cechuje nieadekwatność samooceny. Prezentują się jako osoby wierne własnym przekonaniom, pewne siebie, co służy podbudowaniu ich ego. Osoby te, nie liczą się z uczuciami innych, swoje niepowodzenia przypisują złemu losowi albo też niesprawiedliwemu systemowi prawnemu. Kreują się na ofiary. Cechuje je również nieumiejętność wyciągania wniosków z poprzednich doświadczeń oraz nieumiejętność znalezienia satysfakcjonującej ich pracy.
3. **Wysokie zapotrzebowanie na stymulację i zwiększona podatność na nudę** - item ten określa temperamentalne podłoże psychopatii w zakresie reaktywności na bodźce. Opisuje stałą podatność na zmęczenie wynikające z niezmienności otoczenia. Osoby psychopatyczne lubią ekscytujące i ryzykowne zachowania, często eksperymentują ze środkami psychoaktywnymi. Męczą je rutyna, dlatego często mają problemy z utrzymaniem stałej pracy.
4. **Patologiczna kłamliwość** - gotowość do kłamstwa oraz niezwykła umiejętność tworzenia nieprawdopodobnych historii są charakterystyczne dla psychopatów. Cechuje ich brak zażenowania, co czyni ich opowieści bardziej wiarygodnymi. Z umiejętności oszukiwania innych ludzi czerpią radość i satysfakcję.
5. **Dążenie do przewodzenia przez manipulację** – item ten opisuje potrzebę dominowania w kontaktach z innymi, nastawienie na manipulowanie innymi ludźmi w celu osiągnięcia własnych korzyści, spostrzeganie zdarzeń w kategoriach okazji do wykorzystania.
6. **Brak wyrzutów sumienia i poczucia winy**- wskazuje na defekty w zakresie moralności oraz zakłócenia w internalizacji norm społecznych. Osoby te nie zważają na negatywne konsekwencje swoich zachowań oraz na szkody doznawane przez ich ofiary. Potrafią okazywać skruchę, ale nie znajduje to potwierdzenia w ich zachowaniu. Odpowiedzialnością za konsekwencje swych działań obarczają innych.
7. **Powierzchnowa uczuciowość, spłylenie afektu** - wskazuje to na braki w umiejętnościach doświadczania emocji, co sprawia wrażenie, że osoby te są chłodne, bądź też traktują okazywanie emocji jako słabość.
8. **Brak wrażliwości i empatii**- item ten odnosi się do lekceważenia praw i dóbr innych osób, dominacji nad nimi i spostrzeganiu ich jedynie jako obiektów manipulacji. Psychopaci czerpią radość ze sprawiania bólu innym oraz wywoływania w nich lęku, czy też sprawiania przykrości. Wyśmiewają innych, szczególnie cierpiących na ułomności natury fizycznej, bądź też psychicznej.

9. **Pasożytniczy styl życia** - odnosi się do osób, które pomimo tego, że są zdolne do pracy zarobkowej i mają możliwość uniezależnienia się od innych, unikają stabilizacji, przez większość czasu pasożytując na rodzinie, przyjaciółach, czy też opiece społecznej. Osiągają swe cele prezentując się jako osoby niezaradne, zasługujące na pomoc i opiekę lub poprzez wymuszenia. Jest to celowe działanie w celu uniknięcia zatrudnienia, co odzwierciedla postawę psychopatów traktujących innych jako obiekty do zaspokajania własnych potrzeb.
10. **Słaba kontrola zachowania** - zachowanie psychopatów cechuje się nieadekwatnością w stosunku do sytuacji. Są to osoby szybko irytujące się, skłonne do agresji z byle powodu. Obniżona kontrola zachowania ulega jeszcze większemu osłabieniu pod wpływem alkoholu.

Natomiast **czynnik II opisuje utrwalony, antyspołeczny styl życia, charakteryzujący się dodatkowo impulsywnością i brakiem stabilizacji**, a składają się na niego następujące itemy:

1. **Liczne kontakty seksualne (promiskuityzm)** - dewiacyjność przejawia się tutaj w bezosobowym traktowaniu kontaktów seksualnych przez psychopatów. Podejmują oni wiele przypadkowych stosunków, nie selekcionując partnerów pod żadnym względem. Często utrzymują naraz kilka związków opartych jedynie na seksie. Niezdolni są do nawiązywania trwałych i satysfakcjonujących relacji z innymi, często nakłaniają swoich partnerów do wykonywania czynności seksualnych, które są przez nich nieakceptowane.
2. **Wczesne trudności wychowawcze** - zaburzenia zachowania, według R.D. Hare'a pojawiają się u przyszłych psychopatów już przed dwunastym rokiem życia. Ujawniają się w notorycznych kłamstwach, kradzieżach, podpaleniach, częstym wagarowaniu, uzależnieniu od alkoholu lub narkotyków, wandalizmie, przemocy, znęcaniu się nad innymi bądź nad zwierzętami, nieadekwatnej do wieku aktywności seksualnej, czy też ucieczkach z domu.
3. **Brak realistycznych i długoterminowych celów** - psychopatów cechuje nieumiejętność tworzenia i wykonywania długoterminowych, realistycznych planów. Zwykle przejawiają oni brak zainteresowania swoją przyszłością, karierą zawodową, nie poddają refleksji swojego dotychczasowego życia, nawet, jeżeli snują plany, co do swej przyszłości, nie uwzględniają w nich rzeczywiście posiadanych przez siebie kompetencji.
4. **Impulsywność** - impulsywność zachowania psychopatów ujawnia się w nieprzewidywalności, są oni osobami niezwykle wybuchowymi, które nie potrafią przewidzieć skutków swoich działań. Ich zachowanie, w dużej mierze, podporządkowane jest działającym w danej chwili bodźcom.
5. **Nieodpowiedzialność i lekkomyślność** - item ten dotyczy społecznych skutków działań psychopatów. Nie są oni zdolni do spełniania wcześniej podjętych zobowiązań, ponieważ nie rozumieją ich sensu. Są bardzo nieodpowiedzialni, co przejawia się, na przykład, zaniedbywaniem obowiązków rodzinnych i brakiem zainteresowania losem bliskich.
6. **Brak poczucia odpowiedzialności za własne czyny** - psychopaci mają tendencję do oddzielania własnych działań od ich skutków, zazwyczaj negatywnych. Dokonują tego za pomocą mechanizmów obronnych tj racjonalizacja, minimalizowanie znaczenia czynu, czy też

obwinianie innych. Są skłonni do zaprzeczania oskarżeniom, pomimo ewidentnych dowodów przemawiających na ich niekorzyść.

7. **Liczne, krótkotrwałe związki partnerskie** - chodzi tutaj o związek formalny lub nieformalny dwojga osób, hetero lub homoseksualny. Osoby te muszą pozostawać we wzajemnych relacjach oraz posiadać pewne zobowiązania względem siebie. Osoby z psychopatycznym rysem osobowości pozostają w związku jedynie do momentu zaspokojenia własnych potrzeb.
8. **Przestępczość w okresie niepełnoletniości** - pod uwagę brane są tu zarówno oskarżenia, jak i prawomocne wyroki sądowe wydane do ukończenia siedemnastego roku życia.
9. **Uchylenie zwolnienia warunkowego** - item ten ma zastosowanie w przypadku osób pełnoletnich, które naruszyły warunki przyznanego im warunkowego zwolnienia, bądź też uciekły z zakładu karnego.
10. **Kryminalna wszechstronność** - jest to wskaźnik uogólnionych, immanentnych predyspozycji do naruszania norm społecznych i standardów zachowania. Stosuje się do osób pełnoletnich, które są już recydywistami a ich działalność przestępcza jest szeroka i dotyczy więcej niż jednego typu przestępstw.

W swoim podejściu do psychopatii R.D. Hare kładzie nacisk na to, że powinna być ona rozumiana jako wymiar, co wiąże się z możliwością porównywania badanych grup pod względem nasilenia tej zmiennej. Psychopatia nie jest traktowana jako zmienna kategoryjna²³², należy jednak uznać ją za odrębny zespół psychopatologiczny.

Pomimo licznych badań do dziś **brakuje zgody co do etiologii i patogenezy psychopatii**. Choć jest to zagadnienie niezwykle fascynujące i otwierające bogate pole do eksploracji naukowej pozostaje w dużej mierze niewyjaśnione. Okazuje się, że niezwykle trudno jest wyodrębnić poszczególne czynniki bezpośrednio wpływające na wykształcenie się tak specyficznego zaburzenia jakim jest psychopatia. Najbardziej prawdopodobne wydaje się, że psychopatia rozwija się na skutek **interakcji czynników genetycznych, predyspozycji lub deficytów organicznych oraz określonych uwarunkowań społecznych**²³³. Pomimo tego badacze nadal starają się dotrzeć do pierwotnych (podstawowych) czynników psychopatii, wśród których dominować zdają się zmienne o biologicznym charakterze, oddzielając je od czynników wtórnych (pośredniczących, interakcyjnych). W swoich rozważaniach dotyczących etiologii psychopatii R.T. Salekin²³⁴ sugeruje, że być może u różnych osób zaburzenie to rozwija się na różne sposoby. Odpowiedzią na to założenie jest pojawiające się niejednokrotnie w literaturze i wspomniane już wcześniej rozróżnienie na **psychopatię pierwotną** (wynikającą z wrodzonych predyspozycji) i **wtórną** (jej geneza łączy się z oddziaływaniem sił społecznych).

²³² Gierowski, J. K. i Sariusz-Skąpska, M. *Kontrowersje wokół pojęcia psychopatii i jego użyteczność dla psychiatrii i psychologii sądowej*. Palestra 2007, rok LII, s. 591-592.

²³³ Snowden, R.J., Gray, N.S., Smith, J., Morris, M., MacCulloch, M.J. *Implicit affective associations to violence in psychopathic murderers. The journal of forensic psychiatry and psychology*, 2004, vol. 15, nr 4, s. 620-641

²³⁴ Salekin R.T., *Psychopathy and therapeutic pessimism. Clinical lore or clinical reality?* Clinical Psychology Review 2002, Nr 22, s. 79-112.

Konsekwencją takiego rozróżnienia jest założenie, że osoby z psychopatią pierwotną rodzą się pozbawione pewnych aspektów funkcjonowania emocjonalnego, podczas gdy u osób z psychopatią wtórną aspekty te istniały jednak ulegają deaktywacji pod wpływem różnych doświadczeń. **Korelacja między genotypem a środowiskiem może więc być opisana na dwa sposoby.** Po pierwsze, może ona mieć charakter „reaktywny” – rodzice reagują na dziecko i traktują go w sposób negatywny, gdyż posiadając wrodzoną tendencję psychopatyczną dziecko „szuka” i prowokuje pozbawione emocji relacje. Po drugie, **korelacja ta może być „pasywna”** kiedy to negatywne doświadczenia dziecka pozbawionego predyspozycji owocują w wytworzeniu aleksytymii i braku empatii. W wypadku wtórnej psychopatii, cechy związane z czynnikiem pierwszym rozwijają się w dzieciństwie, a zachowania związane z czynnikiem drugim rozwijają się w okresie późniejszego dzieciństwa i adolescencji jako konsekwencja postępującej deterioracji emocjonalnej. Deaktywacja emocjonalna stanowi mechanizm radzenia sobie z traumatycznymi przeżyciami, stąd powstające w jej następstwie zaburzenie można traktować jako zaburzenie dysocjacyjne, a nie zaburzenie osobowości. **Mechanizm dysocjacyjny** prowadzi do stopniowego oddzielenia emocji od sfery poznawczej i behawioralnej. Strategia „nie odczuwania” jest wzmacniana, gdyż stanowi źródło redukcji stresu²³⁵.

Istniejące teorie, opisujące etiologię psychopatii, można podzielić na dwie zasadnicze grupy. **Do pierwszej z tych grup zalicza się koncepcje oparte na założeniu, że istnieje szczególna predyspozycja do psychopatii.** Owa predyspozycja bywa różnie definiowana. W koncepcji P.J. Fricka²³⁶ jest mowa o **specyficznym typie „nieemocjonalnego” temperamentu**, który objawia się brakiem empatii i poczucia winy. W innej koncepcji, autorstwa D.T. Lykken²³⁷, opisywana jest ona w **kategoriach genotypu psychopatii** odpowiedzialnego za deficyty w doznawaniu lęku, a co za tym idzie na trudności w procesie socjalizacji i wychowania opartym na klasycznym systemie kar i nagród. **Druga grupa koncepcji etiologicznych odwołuje się do czynników środowiskowych jako do źródła psychopatii.** W ten nurt zalicza się klasyczna **psychodynamiczna teoria**, zakładająca, że psychopatia stanowi funkcję nieprawidłowego rozwoju ego i superego w następstwie urazowych doświadczeń w relacjach dziecko - rodzice, a niedorozwój superego jest odpowiedzialny za deficyty w przeżywaniu poczucia winy. Kolejny model akcentujący rolę czynników środowiskowych to **teoria uczenia się**, która postuluje, że ze względu na nieprawidłowy układ wzmocnień doznawanych w dzieciństwie, u niektórych dzieci rozwija się selektywna uwaga dotycząca bodźców społecznych, a deficyty w zakresie przeżywania emocji są u nich **następstwem wczesnej desensytyzacji dotyczącej bodźców emocjonalnych**. W innej ważnej koncepcji, nazywanej **teorią przywiązania**, geneza psychopatii jest widziana w kategoriach następstwa istnienia pewnego specyficznego wzorca więzi emocjonalnej dziecka z najbliższymi i wiążących się z tą relacją urazowych doświadczeń²³⁸.

Pomimo istnienia szeregu koncepcji **problem etiologii psychopatii pozostaje nierozwiązany**. Żaden z przedstawionych modeli nie daje wyczerpującej odpowiedzi na pytanie o genezę. Nadal nie

²³⁵ Porter S. *Without conscience or without active conscience? The etiology of psychopathy revisited*, Aggression and Violent Behavior 1996, Vol. 1, No. 2, s. 179-189.

²³⁶ Frick P.J., *Juvenile Psychopathy From a Development Perspective: Implications for Construct Development and Use in Forensic Assessments*, Law and Human Behavior 2002, Vol. 26, No. 2, S.210-215,

²³⁷ Za: Salekin R.T., *Psychopathy and therapeutic pessimism. Clinical lore or clinical reality?* Clinical Psychology Review 2002, Nr 22 s. 79-112.

²³⁸ Tamże

wiadomo, czy o psychopatii stanowią jedynie predyspozycje czy oddziaływanie czynników środowiskowych, czy wreszcie interakcja jednego i drugiego elementu. Nie jest jasna natura związków między czynnikami biologicznymi (mechanizmy genetyczne i fizjologiczne) a oddziaływaniami społecznymi (wczesne doświadczenia).

Choć samo pojęcie psychopatii nigdy nie znalazło się w żadnej klasyfikacji zaburzeń psychicznych, sposób jego definiowania miał znaczący wpływ na kryteria diagnostyczne dla osobowości antyspołecznej (DSM-IV R) czy dyssocjalnej (ICD 10). Kryteria te ewoluowały na przełomie lat w miarę tego, jak podejście do psychopatii oparte na osobowości zostało wyparte podejściem opartym na zachowaniu. Brak jest także jednoznacznych rozstrzygnięć dotyczących relacji, jakie zachodzą pomiędzy pojęciem psychopatii a antyspołecznymi i dyssocjalnymi zaburzeniami osobowości, narcyzmem, osobowością typu borderline, czy też sadyzmem. R.D. Hare, S.D. Hart i T.J. Harpur²³⁹ stoją na stanowisku, że psychopatia stanowi odrębny zespół psychopatologiczny, nie pokrywający się z wyodrębnionymi w klasyfikacjach typami zaburzeń osobowości i proponują poszerzenie klasyfikacji DSM o „psychopatyczne zaburzenia osobowości”. Coraz więcej doniesień sugeruje też, że wspomniane powyżej rodzaje zaburzeń osobowości to specyficzne podtypy psychopatii²⁴⁰.

Problem przydatności pojęcia psychopatii w klasyfikacjach psychiatrycznych ma jeszcze jeden aspekt. I tak, uwzględniając **drugą oś diagnostyczną klasyfikacji DSM** tj. zaburzenia osobowości warto się zastanowić, czy konstrukt psychopatii nie poszerzy diagnostycznych możliwości wspomnianej klasyfikacji. Wprowadzenie nowego zespołu psychopatologicznego może bowiem sprzyjać bardziej trafnej i rzetelnej diagnozie, poszerzając istotnie bio-psycho-społeczne tło podstawowego rozpoznania. Nieco więcej uwagi warto poświęcić temu **jak ujmowana jest psychopatia we współczesnych klasyfikacjach zaburzeń psychicznych – DSM i ICD-10**. Amerykańskie podejście do definiowania psychopatii skupia się na akcentowaniu społecznych konsekwencji działań psychopatów. Znajduje to odzwierciedlenie w poglądzie, że istotą psychopatii jest antisocjalność i zachowania przestępcze, co uwidacznia również wprowadzenie przez C.E. Partridge’a w 1930 roku nazwy „socjopatia”, która w literaturze amerykańskiej zastępuje najczęściej określenie „psychopatia”²⁴¹. Różnica między psychopatą a socjopatą wydaje się być pochodną różnicy przyczyn tych zaburzeń. Psychopatom przypisuje się pewną konstytucjonalną skłonność do rozwoju zaburzenia, natomiast socjopaci nabywają cech antyspołecznych wskutek niewłaściwej socjalizacji lub też doświadczania wrogości, szczególnie z powodu nieodpowiedniej opieki rodziców. W latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych terminy „psychopatia” czy „socjopatia” zaczęto zastępować określeniem „osobowość antyspołeczna”. Termin ten obowiązuje do dnia dzisiejszego i jest stosowany w najnowszej wersji klasyfikacji chorób i zaburzeń psychicznych Amerykańskiego Towarzystwa Psychiatrycznego – DSM-IV opublikowanej w 1994 r. Wersja ta mocno akcentuje fakt, że antisocjalne zaburzenia osobowości nie są jednoznaczne z zachowaniem o charakterze przestępczym, choć oczywiście znacznie częściej występują u osób przebywających w więzieniach

²³⁹ Hare R.D., Hart S.D., Harpur T.J., *Psychopathy and the DSM-IV criteria for antisocial personality disorder*, Journal of Abnormal Psychology 1991, Nr 100 (3) 241-253.

²⁴⁰ Marphy C., Vess D., *Subtypes of psychopathy: proposed differences between narcissistic, borderline, sadistic and antisocial psychopaths*. Psychiatric Quarterly 2003, Vol 74, No 1,

²⁴¹ Pospiszyl, K. *Psychopatia*. Warszawa 2000, Radochoński M. *Osobowość antyspołeczna. Geneza, rozwój i obraz kliniczny*, Rzeszów 2000

bądź innych placówkach resocjalizacyjnych. Zwrócono również uwagę, że zaburzenia te znacznie częściej występują u mężczyzn (ok. 3%) niż u kobiet (mniej niż 1%).

Kryteria diagnostyczne antyspołecznego zaburzenia osobowości według DSM-IV są następujące:

A. Utrwalony wzorec braku poszanowania i pogwałcenia praw innych ludzi, który pojawia się po 15 roku życia i przejawia co najmniej trzema z następujących kryteriów:

1. **nieprzestrzeganie norm społecznych** odnoszących się do zachowań zgodnych z prawem, na co wskazują wielokrotnie popełniane czyny będące podstawą do aresztowania;
2. **nieuczciwość przejawiająca się powtarzaniem kłamstwami**, używaniem fałszywych nazwisk i pseudonimów lub oszukiwaniem innych ludzi dla własnych korzyści lub przyjemności;
3. **impulsywność** i niezdolność do planowania;
4. **drażliwość i agresywność**, na co wskazuje wielokrotny udział w bójkach lub napadach;
5. **lekkomyślne lekceważenie bezpieczeństwa** własnego i innych ludzi;
6. **trwały brak odpowiedzialności**, na co wskazują wielokrotne niepowodzenia w utrzymaniu stałej pracy czy niedotrzymywanie zobowiązań finansowych;
7. brak wyrzutów sumienia, na co wskazuje obojętność na wyrządzanie krzywdy innym, znęcanie się nad nimi, okradanie ich, lub szukanie racjonalizacji takich czynów;

B. Jednostka ma co najmniej 18 lat.

C. Udokumentowane jest występowanie zaburzeń zachowania przed 15 rokiem życia.

D. Zachowanie antyspołeczne nie pojawia się wyłącznie w czasie trwania schizofrenii lub epizodu maniakałnego²⁴².

Nieco inaczej ujmowana jest psychopatia w klasyfikacji ICD²⁴³. W ostatniej 10 wersji ICD zrezygnowano z terminu „osobowość antysocjalna”, a zastąpiono go mianem „osobowości dyssocjalnej”. Osobowość dyssocjalna charakteryzuje się następującymi cechami :

1. **niezdolnością do podporządkowania się normom społecznym** opisującym zachowania zgodne z prawem, objawiającą się wielokrotnie dokonywanymi czynami stanowiącym podstawę aresztowania;
- 2 **częstym dopuszczaniem się kłamstw**, używaniem pseudonimów przestępczych lub oszukiwaniem innych dla zysku albo przyjemności;

²⁴² American Psychiatric Association: *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, Text Revision*. Washington DC 2000, *Kryteria diagnostyczne według DSM-IV-TR*. Redakcja wydania polskiego J. Wciórka. Wydawnictwo Elsevier, Warszawa 2008,

²⁴³ ICD-10. *Klasyfikacja zaburzeń psychicznych i zaburzeń zachowania w ICD-10. Badawcze kryteria diagnostyczne*. Kraków-Warszawa: Uniwersyteckie Wydawnictwo Medyczne „Vesalius”, IPiN; 1998,

3. **impulsywnością**, niezdolnością planowania;
4. **skłonnościami do rozdrażnienia i agresji** wyrażającymi się w notorycznych bójkach i napaściach;
5. **brakiem troski o bezpieczeństwo** własne lub innych;
6. **brakiem odpowiedzialności**, wyrażającym się niezdolnością spełnienia wymogów zachowania w pracy zawodowej lub w dotrzymywaniu zobowiązań finansowych;
7. **brakiem poczucia winy** wyrażającym się obojętnością lub racjonalizacją wyrządzania krzywdy, szkodenia i okradania innych;

Warto pamiętać, że chociaż pojęcie psychopatii miało znaczący wpływ na kryteria diagnostyczne zarówno antyspołecznego zaburzenia osobowości w klasyfikacji DSM, jak i osobowości dyssocjalnej w ICD, jednak wspomniane terminy nie są w pełni za sobą tożsame. Jak już wcześniej zostało wspomniane, Klasyfikacja DSM kładzie większy nacisk na antisocjalne zachowania, nie biorąc aż tak bardzo pod uwagę cech osobowości, co odróżnia to podejście od tradycyjnych poglądów na temat psychopatii. W rzeczywistości jest tak, że większość psychopatycznych sprawców spełnia kryteria antyspołecznego zaburzenia osobowości, ale również większa liczba sprawców z osobowością antyspołeczną nie wykazuje cech psychopatii. S.D. Hart i R.D. Hare²⁴⁴ zwrócili uwagę, że 80% skazanych otrzymuje diagnozę antyspołecznego zaburzenia osobowości, podczas gdy tylko 13% z nich otrzymało diagnozę psychopatii. Pomijanie zmiennych osobowościowych w amerykańskim podejściu do zaburzeń psychopatycznych jest podstawowym argumentem przemawiającym za koniecznością odróżniania tych obu zaburzeń.

Współczesne spojrzenie na psychopatię odznacza się przede wszystkim wielością perspektyw badawczych, a w dalszej kolejności różnorodnością sposobów jej ujmowania. Nie dziwi więc fakt, że podobnie rzecz się ma z diagnozowaniem psychiatrycznym tego zaburzenia. Nadmierne poszerzanie zakresu pojęciowego psychopatii spowodowało, jak pisze A. Jakubik²⁴⁵, że jej kliniczne klasyfikacje mają znikomą wartość praktyczną - opierają się na eklektycznych kryteriach podziału, nie spełniając przez to podstawowych wymogów logicznych (np. warunków wyłączności i rozłączności). Wydaje się to głównym powodem, dla którego psychopatia jako taka nie figuruje w żadnej współczesnej klasyfikacji chorób i zaburzeń psychicznych (amerykańskiej DSM-IV i wydanej przez WHO ICD-10). Znaleźć w nich możemy natomiast zaburzenia pokrewne, a mianowicie: antyspołeczne zaburzenie osobowości w DSM-IV oraz osobowość dyssocjalną w ICD-10. Odróżnienie tych zaburzeń od psychopatii jest niezmiernie istotne, zwłaszcza że bardzo często są one błędnie utożsamiane, a ich nazwy traktowane synonimicznie. Wystarczy jednak przyrzeć się dokładnie kryteriom

²⁴⁴ Hart, S. D., Forth, A. E., & Hare, R. D. The DSM-IV as a measure of psychopathy. *Journal of Personality Disorders* 1991, Nr 5, s. 318–327. , Hare, R. D., & Neumann, C. S. Structural models of psychopathy. *Current Psychiatry Reports* 2005, Nr 7(1), s. 57-64.

²⁴⁵ Jakubik, A. Zaburzenia osobowości. Warszawa 2003

diagnostycznym każdego z tych zaburzeń (tab.1), aby przekonać się, że są one zgoła odmienne, a cechy zbieżne stanowią niewielki wspólny obszar²⁴⁶.

Amerykańska klasyfikacja **DSM-IV** odnosi się przede wszystkim do zespołu antyspołecznych i przestępczych zachowań. Cechy osobowościowe, które tworzą swoisty „rdzeń” psychopatii pojawiają się tutaj w niewielkim stopniu, jeżeli nie są zupełnie pominięte. Taka asymetria spowodowana jest założeniami leżącymi u podstaw konstrukcji tej klasyfikacji – **bardziej obiektywne i trafne wydają się być mierzalne, behawioralne charakterystyki, aniżeli domniemane i subiektywne dyspozycje wewnętrzne**. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że większość osób ze stwierdzoną psychopatią odpowiada kryteriom APD, jednak tylko niewielki odsetek osób z APD otrzymuje diagnozę psychopatii²⁴⁷. Dodać należy, że skupienie się na charakterystykach behawioralnych spowodowało sytuację, w której kryteria stosowane do diagnozy APD wydają się nie obejmować swym zasięgiem całkiem pokaźnej, swoistej grupy osób, u których zaburzenia psychopatyczne manifestują się mało „efektownie” i o wiele mniej wyraziście. Wykluczają ponadto osoby prezentujące cechy psychopatyczne, a przy tym nie odznaczające się zachowaniami antyspołecznymi. Paradoksalnie zatem, antyspołeczne zaburzenie osobowości wydaje się być kategorią szerszą niż psychopatia i jednocześnie mniej precyzyjną oraz słabo dookreśloną. Ze względu na liczne głosy dotyczące trudności diagnostycznych związanych z brakiem kategorii psychopatii oraz sygnalizowanych powyżej problemów związanych z APD prowadzone były w ostatnich latach próby włączenia psychopatii do najnowszej, piątej edycji klasyfikacji DSM-V.

Jeżeli natomiast chodzi o klasyfikację proponowaną przez Światową Organizację Zdrowia, w porównywalnym stopniu odnosi się ona zarówno do charakterystyk osobowościowych, jak i behawioralnych, co nie oznacza oczywiście, że osobowość dyssocjalna może być utożsamiana z psychopatią. Jej kryteria diagnostyczne pozostają znacznie bardziej rozmyte i niedoprecyzowane w porównaniu z kryteriami stosowanymi w podejściu operacyjnym do psychopatii²⁴⁸, co może prowadzić do błędnych rozpoznań, nierzadko obciążonych zbyt „nachalnym” subiektywizmem diagnostów.

Nieco więcej uwagi warto poświęcić **związkom psychopatii z agresją, przemocą i przestępczością seksualną**. Choć współcześnie istnieje szereg badań wskazujących na związki psychopatii z zachowaniami agresywnymi, warto zaznaczyć, że zależność tę nie zawsze traktowano jako oczywistą. W swojej pionierskiej definicji psychopatii H. **Cleckley**²⁴⁹ podkreślał, że **osoby spełniające wskazane przez niego kryteria nie zawsze muszą wykazywać agresywne czy przestępcze zachowania**. Dopiero rozszerzenie kryteriów diagnostycznych, popularyzowane obecnie przez R.D. Hare’a, uwzględniła czynniki związane z impulsywnym i agresywnym zachowaniem i otwiera kolejny szeroki nurt badawczy. W spektrum badań zajmujących się wpływem psychopatii na zachowania agresywne

²⁴⁶ ICD-10. Klasyfikacja zaburzeń psychicznych i zaburzeń zachowania w ICD-10. Badawcze kryteria diagnostyczne. Kraków-Warszawa: Uniwersyteckie Wydawnictwo Medyczne „Vesalius”, IPIŃ; 1998, American Psychiatric Association: Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (4th ed.), Text Revision. Washington DC 2000,

²⁴⁷ Hare R.D., Hart S.D., Harpur T.J., Psychopathy and the DSM-IV criteria for antisocial personality disorder, *Journal of Abnormal Psychology* 1991, Nr 100 (3) s. 391-398

²⁴⁸ Hare R.D., Hart S.D., Harpur T.J op.cit.

²⁴⁹ Cleckley H. *The mask of sanity*, St. Louis 1985.

można wyróżnić dwie zasadnicze grupy. **Po pierwsze, są to analizy bezpośrednich związków między psychopatią a przestępstwami związanymi z przemocą.** W badaniach tych określa się zwykle zależność między nasileniem psychopatii a różnymi wskaźnikami przemocy takich jak; ilość skazać, ilość ponownie popełnionych przestępstw (recydywy) oraz skazania za specyficzne rodzaje przestępstw. **Druga grupa badań zajmuje się analizą tych zmiennych, które mogą pośredniczyć w zależności między psychopatią a agresją czy przemocą.** Zmienne najczęściej brane tu pod uwagę to **wiek, poziom lęku, poziom inteligencji i wycofanie społeczne.**

Większość naukowych analiz potwierdza, że wysoki poziom psychopatii wiąże się z większą częstotliwością występowania zachowań agresywnych i przestępczych, jednakże istnieją także wyniki badań z tą zależnością sprzeczne. Jak podkreślają Ch. Patrick i K.A. Zempolich²⁵⁰ należy tu wziąć pod uwagę **rodzaj przestępstwa.** Na przykład, jeżeli psychopaci popełniają morderstwa, to zabijają najczęściej osoby obce, w popełnianych czynach częściej posługują się bronią, formy agresji przez nich prezentowane są bardziej instrumentalne.

Jeżeli chodzi o problem przewidywania przemocy w oparciu o istniejące metody pomiaru psychopatii pojawia się tu szereg trudności. Powszechne wykorzystywanie kwestionariusza R.D. Hare'a PCL-R do przewidywania zachowań agresywnych niejednokrotnie bywa krytykowane. Jak twierdzi D. Freedman²⁵¹, narzędzie to ma w założeniu służyć diagnozie psychopatii, ale nie jest wystarczająco rzetelnym instrumentem do przewidywania ryzyka przestępstw. **Trafność prognostyczna narzędzia R.D. Hare jest niewystarczająca i powoduje włączanie w grupę podwyższonego ryzyka zbyt dużej grupy osób.** D. Freedman podkreśla też, że **korelacja wyników PCL-R z zachowaniami agresywnymi jest niska** albo w ogóle nie występuje. Zjawisko to tłumaczone jest w ten sposób, że **ocena ryzyka przemocy zawsze musi być dokonywana w pewnym kontekście** (wiek, płeć, rasa, sytuacja rodzinna i społeczna), tymczasem PCL-R nie jest czuły na ten kontekst. Dodatkowo, mierzy jedynie czynniki związane ze sprawcą, całkowicie pomijając czynniki sytuacyjne.

Nie ulega wątpliwości, że **duża część przestępców jest psychopatami.** Z badań R.D. Hare wynika, że aż 15 – 25% osadzonych w amerykańskich więzieniach²⁵², ale **nie wszyscy psychopaci są przestępcami**²⁵³. Najlepiej poznana jest ta grupa psychopatów, która dopuszcza się łamania prawa i badacze mają do niej dostęp w zakładach karnych.

Zainteresowanie problematyką związaną z psychopatią i wiążącymi się z tym implikacjami dla psychologii i psychiatrii sądowej czy kryminologii nie słabnie – przeciwnie, **wielu badaczy znajduje w konstrukcie psychopatii szansę na doprecyzowanie modelu wyjaśniającego etiologię i mechanizmy zachowań przestępczych.** W kontekście przestępczości, psychopatia jest bowiem terminem jak najbardziej uzasadnionym i użytecznym, co nie oznacza oczywiście, że w obszarze tzw. normalnej (nieprzestępczej) populacji nie ma ona zastosowania. Liczne badania wskazują na niezastąpioną

²⁵⁰ Patric Ch. J., Zempolich K. A. *Emotion and Aggression in the Psychopathic Personality*, Aggression and Violent Behavior 1998, Vol. 3, No. 4, s. 303-338.

²⁵¹ Freedman D. *Premature Reliance on the Psychopathy Checklist-Revised*, Journal of the Assessment 2002, Nr 1, s. 1-23.

²⁵² Hare R.D. *Psychopathy as a risk factor for violence*, Psychiatr. Q. 1999, Nr 70 (3), s. 187-197.

²⁵³ Salter A. *Drapieżcy. Pedofile, gwałciciele i inni przestępcy seksualni*, Poznań 2005.

użyteczność psychopatii – okazuje się, że, niejednokrotnie, **jest ona bardzo dobrym wskaźnikiem pomagającym zrozumieć zachowania antyspołeczne**. Konstrukty ten pozwala na **wnioskowanie o ryzyku wystąpienia zachowań przestępczych** – szczególnie o agresywnym, przemocowym charakterze, **skłonnościach do nadużywania substancji psychoaktywnych, niskiej wrażliwości na oddziaływanie terapeutyczne, niewielkiej tolerancji na konieczność podporządkowywania się obowiązującym zasadom współżycia społecznego**. Co więcej, ważne wydaje się nie tyle koncentrowanie się na antyspołecznym charakterze psychopatii, lecz raczej na **zaburzeniu struktury osobowości** jako takiej. **Antyspołeczność jest bowiem dopiero skutkiem powiązań między zaburzoną strukturą osobowości a zmiennymi rozwojowo-środowiskowymi i czynnikami sytuacyjnymi**. Tak też, na przykład, czyn zabroniony może stać się rezultatem deficytu empatii czy formą zaspokojenia nad wyraz wysokiej potrzeby doznań i impulsywności. Antyspołeczność jest zatem swoistym wynikiem konglomeratu cech składających się na psychopatię z jednej strony, a z drugiej jej składową – choć jak wspomniano w żadnym razie nie składową centralną. Nie zmienia to jednak faktu jak pomocny w zrozumieniu natury zachowań antyspołecznych jest konstrukt psychopatii.

Rozważając kwestie **psychopatia traktowanej jako odrębny zespół psychopatologiczny** trzeba zasygnalizować znaczne różnice poglądów dotyczące włączenia cech psychopatii do zestawu kryteriów branych pod uwagę przy rozpoznaniu **osobowości antyspołecznej** czy **dyssojacyjnej**²⁵⁴. R.D. Hare, T.J. Harpur i S.D. Hart²⁵⁵ podkreślają, że kryteria stosowane w obowiązujących klasyfikacjach chorób psychicznych pomijają liczne cechy kluczowe dla psychopatii, jak egocentryzm, skłonność do manipulowania czy brak empatii. Autorzy ci stoją na stanowisku, że psychopatia stanowi odrębny zespół psychopatologiczny, nie pokrywający się z obecnie wyodrębnionymi w DSM-IV i ICD-10 zaburzeniami osobowości. W rezultacie, postulują oni poszerzenie klasyfikacji DSM o **psychopatyczne zaburzenie osobowości**, które obejmowałoby 10 charakterystyk, ich zdaniem kluczowych dla psychopatii, takich jak: łatwość wypowiadania się i powierzchowny urok osobisty, nieadekwatnie zawyżona samoocena, brak wyrzutów sumienia i poczucia winy, brak empatii, kłamliwość i manipulowanie, wczesne trudności wychowawcze, antyspołeczne przejawy zachowania w dorosłości, impulsywność, słaba kontrola zachowania oraz nieodpowiedzialność²⁵⁶.

Ze względu na liczne problemy i kontrowersje dotyczące zarówno definicji, jak i uwarunkowań oraz etiologii psychopatii, wciąż istnieją znaczne **trudności w operacjonalizacji tego pojęcia**. Nierozwiązane pozostaje także pytanie czy psychopatia powinna być traktowana jako odrębne zaburzenie, czy też powinna być zaliczana do pewnego spektrum zaburzeń aktualnie istniejących w klasyfikacjach zaburzeń psychicznych. Podkreślić należy, że wiele cech definiowanych jako typowe dla psychopatii pokrywa się nie tylko z kryteriami diagnostycznymi przyjętymi dla **antyspołecznego i dyssojacyjnego zaburzenia osobowości**. Brak jest również jednoznacznych rozstrzygnięć dotyczących

²⁵⁴ Radochoński, M. *Osobowość antyspołeczna. Geneza, rozwój i obraz kliniczny*. Rzeszów 2000.

²⁵⁵ Hare R.D., Hart S.D., Harpur T.J., *Psychopathy and the DSM-IV criteria for antisocial personality disorder*, Journal of Abnormal Psychology 1991, Nr 100 (3) s.456-464.

²⁵⁶ Barwiński, Ł. Gierowski, J. K. *Kontrowersje wokół pojęcia psychopatii i jego przydatności w opiniowaniu sądowo-psychologicznym u młodzieży. Problems of Forensic Science* 2008, Nr LXXVI, s. 382-402. Gierowski, J. K., Sariusz-Skąpska, M. *Kontrowersje wokół pojęcia psychopatii i jego użyteczność dla psychiatrii i psychologii sądowej. Palestra*, 2007, Nr (?). s. 591-592.

relacji zachodzących między psychopatią a osobowością typu borderline, sadyzmem, czy też narcyzmem. Zależność pomiędzy psychopatią a wymienionymi zaburzeniami wciąż nie została jednoznacznie rozstrzygnięta, co wskazuje na konieczność dalszych analiz i badań w tym zakresie²⁵⁷.

Wiedza o psychopatii, jej manifestacjach, genezie i możliwościach pomiaru nie może nie być użyteczna w codziennej praktyce psychologów i psychiatrów sądowych. Uwzględniając podstawowe cele i zadania psychologii i psychiatrii sądowej można wyróżnić obszary, w których trudno było by przecenić wartość wszelkich badań i doniesień dotyczących funkcjonowania zaburzonej, psychopatycznej osobowości. Pierwszy ze wspomnianych obszarów dotyczy zadań realizowanych przez biegłych psychologów i psychiatrów w **ramach psychologii śledczej**. Dziedzina ta zajmuje się wykorzystywaniem wiedzy psychologicznej dla celów postępowania przygotowawczego, a jej najbardziej spektakularne zadania związane są z profilowaniem. Profilowanie jest dochodzeniem do krótkiej, dynamicznej charakterystyki zwięźle ujmującej najważniejsze cechy nieznanego sprawcy i przejawy jego zachowań²⁵⁸. Polega też na odtwarzaniu, w oparciu o cechy i właściwości zachowania człowieka, tj. jego *modus operandi*, pewnych właściwości opisujących zarówno motywację działania, jak i leżącą u jej podstaw strukturę i cechy osobowości sprawcy. Nie ulega wątpliwości, że psychopatia dotyczy względnie stałych właściwości osobowościowych, stąd **znajomość relacji pomiędzy behawioralnym opisem zaburzonej osobowości a jej poziomami interpersonalnym i emocjonalnym jawi się jako szalenie przydatna wiedza dla celów profilowania**. Warto przypomnieć, że proces operacjonalizacji koncepcji psychopatii w ujęciu R.D. Hare stworzył takie możliwości. Pojęcie psychopatii zdaje się również korespondować ze stosownym w procesie profilowania **podziałem sprawców na zorganizowanych i niezorganizowanych**²⁵⁹. Zorganizowani sprawcy agresywnych czynów przestępczych to osoby planujące swoje działania, chłodne emocjonalnie, opanowane, często pedantyczne czy schludne. Zdaniem znawców problematyki, są to ludzie o psychopatycznej strukturze osobowości. Natomiast sprawcy niezorganizowani to osoby działające w stanie dekompensacji psychicznej, często psychotycy. Ich zachowania charakteryzują się wysoką niestabilnością, paniką, irracjonalnością i niedojrzałością. Tak więc, **wiedza i umiejętność wnioskowania o zasadach funkcjonowania psychopatycznej osobowości zdaje się posiadać szczególną wartość wykrywczą, usprawniającą istotnie proces profilowania**.

Kolejny obszar, w którym warto odwołać się do pojęcia czy konstrukt psychopatii dotyczy tych sytuacji diagnostycznych, w których rozpatrywana jest **kwestia poczytalności sprawcy**, a więc zdolność czy sprawność jego mechanizmów **samokontroli**. Osobowość psychopatyczna stanowić więc może podstawowy obszar czynności diagnostycznych, zmierzających do odpowiedzi na pytanie o stopień rozpoznania przez sprawcę **znaczenia czynu lub pokierowania postępowaniem**. Nie mniej ważnym diagnostyczno-opiniotwórczym problemem jest kwestia zasadności czy celowości **stosowania w stosunku do osób o psychopatycznej strukturze osobowości środków**

²⁵⁷ Gierowski, J. K. i Sariusz-Skąpska, M. op. cit., Kozarska-Dworska, J. (1977). *Psychopatia jako problem kryminologiczny*. Warszawa 2007,

²⁵⁸ J.K. Gierowski, T. Jaśkiewicz – Obydzińska, M. Najda, *Psychologia w postępowaniu karnym*, Warszawa 2010

²⁵⁹ Holmes R.B., Holmes S.T. *Profiling Violent Crimes. An Investigative Tool*, SAGE Publication., Resler R.K. Criminal personality profiling. Z Zagadnień Nauk Sądowych 1997, tom XXXV, s. 19-41.

zabezpieczających, a więc oddziaływań leczniczo-rehabilitacyjnych. Nie sposób w tym miejscu nie podkreślić, że proces operacjonalizacji i konceptualizacji pojęcia psychopatii nie został dotychczas zakończony wynikami, które można by uznać za zadowalające, czy też satysfakcjonujące. Nawet najpełniejsza i najbardziej rozbudowana koncepcja psychopatii R.D. Hare nie spełnia tych wymogów, które są zdaniem A. Jakubika niezbędne do spełnienia podstawowych standardów metodologicznych. Trudno nie zgodzić się ze stanowiskiem, że nie można mówić czy też opisywać funkcjonowanie zaburzonej osobowości (w tym także psychopatycznej) bez rozstrzygnięć, czy też założeń dotyczących samego konstruktu osobowości, jej struktury czy podstawowych funkcji. **Niezbędne są więc te działania, które zmierzają do dalszej operacjonalizacji pojęcia psychopatii, uwzględniające na przykład, pomijany dotychczas, jej poznawczy wymiar czy poziom.** Wiedza o zasadach funkcjonowania psychopatycznej osobowości, jej interpersonalnych, emocjonalnych i behawioralnych charakterystykach stwarza sprzyjające warunki do bardziej precyzyjnej, pogłębionej analizy osobowości sprawców czynów zabronionych, ich motywacji, a zwłaszcza prognozy psychologiczno-kryminologicznej.

Trzeci, najbardziej spektakularny obszar, w którym z powodzeniem stosuje się koncepcję psychopatii dotyczy **prognozy kryminologicznej.** Koncepcja R.D. Hare, a zwłaszcza jego narzędzie diagnostyczne (PCL-R) okazały się, w sytuacji gdy analizując wystąpienie i nasilenie zaburzeń psychopatycznych, uwzględni się ich historyczny, społeczny i indywidualny kontekst, nadzwyczaj trafnymi i rzetelnymi predyktorami przestępczości.

Na zakończenie warto wspomnieć o **przydatności koncepcji psychopatii w resocjalizacji, terapii, czy też rehabilitacji.** Od lat podkreśla się w literaturze, że grupa **psychopatycznych sprawców przestępstw stanowi populację mało wdzięczną do tego typu oddziaływań.** Wiadomo także, że, na przykład, psychoterapia grupowa może być nie tylko mało skuteczna wobec osób o psychopatycznej strukturze osobowości, lecz może dodatkowo sprzyjać **doskonaleniu** przez nich takich niepożądanych **umiejętności jak manipulowanie innymi ludźmi, posługiwanie się osobistym urokiem, czy też „żerowaniem” na uczuciach innych.** Nie podważa to oczywiście celowości formułowania prostych programów treningowych, doskonalących, czy też rozwijających kompetencje i umiejętności społeczne. Sprzyja natomiast indywidualizacji tego typu działań, podkreślając specyficzne możliwości i potrzeby osób o zaburzonej osobowości.

Trudno nie zgodzić się ze stanowiskiem, że nie można opisywać funkcjonowania zaburzonej osobowości (w tym także psychopatycznej) bez rozstrzygnięć, czy też założeń, dotyczących samego konstruktu osobowości, jej struktury, czy podstawowych funkcji. Niezbędne są więc te działania, które zmierzają do dalszej operacjonalizacji pojęcia psychopatii, uwzględniające, na przykład, pomijany dotychczas, jej poznawczy wymiar, czy poziom. Badania takie prowadzą w Polsce B. Pastwa-Wojciechowska, Pracownia Psychopatologii Sądowej Katedry Psychiatrii UJ CM, a także Instytut Ekspertyz Sądowych w Krakowie²⁶⁰. Uzyskiwane wyniki jednoznacznie potwierdzają sensowność i

²⁶⁰ B. Pastwa – Wojciechowska, *Naruszanie norm prawnych w psychopatii. Analiza kryminologiczno-psychologiczna*. Gdańsk 2004, Ł. Barwiński i J. K. Gierowski, *Controversies around the concept of psychopathy and its usefulness in forensic psychological reporting concerning adolescents*. Problems of Forensic Science, 2008, tom LXXVI, s. 382-395., Ł. Barwiński, J.K. Gierowski, *Psychopathy against risk factors of violence in juvenile boys and girls*, Problems of Forensic Sciences, 2009, tom LXXVIII, s. 184-197, Gierowski J.K. *Czynniki*

celowość wspomnianego kierunku badań i poszukiwań. Niemniej, już dziś można powiedzieć, że wiedza o zasadach funkcjonowania psychopatycznej osobowości, jej interpersonalnych, emocjonalnych i behawioralnych charakterystykach stwarza sprzyjające warunki do bardziej precyzyjnej, pogłębionej analizy osobowości sprawców czynów zabronionych, ich motywacji, a zwłaszcza prognozy psychologiczno-kryminologicznej.

Zaburzenia osobowości – perspektywa integracji podejść

Problem rzetelnego i trafnego opisu zaburzeń osobowości związany jest z, od lat podkreślanymi w psychiatrycznej literaturze, **wadami i słabościami aktualnych rozwiązań klasyfikacyjnych**. Wynikają one przede wszystkim z **kategorialnego systemu opisu zaburzeń psychopatologicznych**, który jawi się jako nadmiernie uproszczony i niedoskonały, zwłaszcza w opisie zaburzeń dotyczących struktury i funkcjonalnych właściwości osobowości. Jako podstawowe wady omawianego podejścia we wspomnianym obszarze psychopatologii wymienić można **arbitralnie ustawione progi diagnostyczne** z wynikającą z nich **dychotomizacją kryteriów diagnostycznych na poziomie kategorii** (obecne zaburzenie lub nieobecne), **dychotomizację na poziomie danego kryterium** (objaw obecny lub nieobecny), **politetyczność kryteriów** (możliwość, że dwie osoby, spełniać będą dwa całkowicie różne zestawy kryteriów, a jednak należeć do tej samej kategorii diagnostycznej i wynikająca stąd znaczna heterogenność w obrębie grupy), **niestabilność diagnoz** (zaburzenia osobowości to najmniej stabilny typ diagnozy w praktyce klinicznej) czy **bardzo wysokie wskaźniki współwystępowania** zaburzeń omawianego typu.

Przechodząc do kolejnego argumentu uzasadniającego potrzebę głębszej modyfikacji podejścia do opisu zaburzeń osobowości trzeba podkreślić, że **brak jest** jakichkolwiek racjonalnych **argumentów** za tym, **aby biomedyczne, psychiatryczne ujęcie zaburzeń osobowości mogło być skrajnie ateoretyczne** tzn. funkcjonować poza tworzonym i rozwijanym przez psychologów kanonem wiedzy na temat osobowości, ujmowanej zarówno z perspektywy teoretycznej, jak i bardziej praktycznej (diagnostycznej). Świadomi tego są już zresztą sami psychiatrzy, którzy dyskutując nad zmianami w psychopatologicznym opisie zaburzeń osobowości, który niebawem przyjmie formę DSM-V, postulują zmiany niemal rewolucyjne. Wspomniane propozycje są znaczącym krokiem w kierunku uwzględnienia w klasyfikacjach chorób i zaburzeń psychicznych bardziej nowoczesnego ujęcia tych zaburzeń, które opisują strukturalną i funkcjonalną patologię osobowości. Zmiany w zakresie kryteriów diagnostycznych zaburzeń osobowości proponowane przez Amerykańskie Towarzystwo Psychiatryczne w ramach piątej edycji DSM, której wydanie przewidywane jest na 2013 rok²⁶¹ (DSM-5

ryzyka przemocy i psychopatyczne zaburzenia osobowości u sprawców przestępstw seksualnych, Przegląd Więziennictwa Polskiego, 2009, nr 64-65, s. 21-47, Gierowski J.K., Grygoruk J. *Psychopatia i narcyzm u agresywnych recydywistów*, Psychiatria i Psychologia Sądowa 2011, nr. 3, s. 24-36, Gierowski J.K., Grygoruk J. *Psychopathy and narcissism vs. the emotional and instrumental value of aggression and auto-aggression among recidivists*, Problems of Forensic Sciences, 2012, vol. 89, str. 36-56, Grygoruk J., Gierowski J.K. *Aggressive behaviours among recidivists with psychopathic and narcissistic personality characteristics*, Problems of Forensic Sciences, 2012, vol. 89, str. 17-35, Gierowski J.K., Błaszczuk E., Korpała-Bętkowska B., Szykklarz A., Starowicz A., Lickiewicz J. *The temperamental determinants of psychopathy in perpetrators of aggressive crimes – research report*, Problems of Forensic Sciences, 2012, vol 90, s. 155-163.

²⁶¹ N. Eaton, R. Kruger, *Personality Traits and the Classification of Mental Disorders: Toward a More Complete Integration in DSM-5 and an Empirical Model of Psychopathology*, Personality Disorders: Theory, Research, and

w roboczej wersji obowiązuje numeracja arabska) polegają przede wszystkim na rezygnacji z wyodrębnienia odrębnych kategorii zaburzeń osobowości, zmierzając bardziej w kierunku **kompleksowego ujęcia psychopatologii osobowości w ramach wielowymiarowego modelu cech osobowości**.

DSM-5 proponuje znaczące zmiany, zwłaszcza w zakresie problematyki zaburzeń osobowości, rezygnując z wyodrębnienia odrębnych kategorii zaburzeń osobowości, a zmierzając bardziej w kierunku kompleksowego ujęcia psychopatologii osobowości w ramach wielowymiarowego modelu cech osobowości. Psychopatologia osobowości ma być oceniana na pięciu poziomach nasilenia zaburzeń w zakresie funkcjonowania intrapsychicznego i interpersonalnego jednostki. Proponuje się także wyróżnienie pięciu specyficznych typów zaburzeń osobowości (typ antyspołeczny/psychopatyczny, typ unikający, typ *borderline*, typ obsesyjno-kompulsyjny i typ schizotypowy) oraz sześć obszernych grup (*trait domains*) cech osobowości (negatywna emocjonalność, introwersja, antagonizm, rozhamowanie, kompulsywność i schizotypia), z których każda zawiera dodatkowo zawiera cechy (*trait facets*) szczegółowe (mające postać wymiarów i oceniane na czteropunktowej skali w zależności od ich nasilenia). Diagnoza psychopatologii osobowości miałyby polegać, po pierwsze, na stwierdzeniu, czy (i, ewentualnie, w jakim stopniu) zaburzenia funkcjonowania intrapsychicznego i interpersonalnego danego pacjenta pokrywają się z charakterystykami któregoś z wyodrębnionych pięciu specyficznych typów zaburzeń osobowości. Po drugie, należałoby opisać, w jakim stopniu funkcjonowanie osoby jest zaburzone w zakresie wymiarów cech osobowości, przypisanych danemu typowi zaburzenia osobowości.

Ostatnia zmodyfikowana wersja nowego ujęcia pojawiła się 21 czerwca 2011 roku (www.dsm5.org). Zaproponowany wcześniej model mieszany, wymiarowo-prototypowy, zastąpiony został w ostatniej edycji postulowanych zmiana **modelem wymiarowo-kategorialnym**. Model ten ma zostać poddany badaniom terenowym. Proponuje się obecnie kryteria diagnostyczne **sześciu specyficznych zaburzeń osobowości i zaburzeń osobowości określonych poprzez cechy**. W modelu diagnostycznym uwzględniono następujące **specyficzne typy zaburzeń osobowości** - antysocjalne, unikające, z pogranicza, narcystyczne, obsesyjno-kompulsyjne i schizotypowe. Zdefiniowane zostały one poprzez typowe dla nich upośledzenie w zakresie funkcjonowania osobowości i obecność specyficznych, dla rodzaju zaburzenia, cech patologicznych.

Opisane wyżej zmiany w diagnozowaniu zaburzeń osobowości to próby wyjścia poza sztywne kategorie w kierunku możliwości opisu odwołującego się do ujęć wymiarowych opisujących zakres nasilenia różnych cech mogących mieć znaczenie w opiniowaniu sądowym (np. w propozycji dla DSM-5: agresji, wrogości, kłamiwości, impulsywności, nieczułości, manipulatywności, nieodpowiedzialności, lekkomyślności i in.). To także ocena ogólnego nasilenia dysfunkcji osobowości

Treatment 2010, vol. 1, s. 97-118, Gierowski J.K., Grabski B. *Zaburzenia osobowości w opiniowaniu sądowym – perspektywa psychiatryczna i psychologiczna*, Psychiatria i Psychologia Sądowa 2011, nr. 3, s. 4-12. Bartosz Grabski B., Gierowski J.K., [*Zaburzenia osobowości – różne spojrzenia i próby ich integracji*](#), Psychiatria Polska, 2012, nr. 5, str. 829-844

(uznawanej za samodzielny istotny wyznacznik psychopatologii), jako pierwotnego elementu klasyfikacji (ICD-11)

Opis osobowości może uwzględniać jedynie nadrzędne domeny cech (tzw. ogólny opis osobowości; *personality overview*) lub zawierać ocenę wszystkich możliwych aspektów cech (tzw. pełny profil osobowości; *comprehensive personality profile*). System zakłada także trzecią możliwość opisu, tj. uwzględnia w nim tylko takich aspektów przejawiania się danych cech, które w „umiarkowany” lub „skrajny” sposób adekwatnie opisują daną osobę. O wyborze jednego ze sposobów opisu decydować mają okoliczności (dostępny czas) lub względy merytoryczne (cel diagnozy i opisu, poziom konceptualizacji przypadku).

Prezentowana propozycja zmian stanowi niemały postęp w odniesieniu do istniejącego systemu, jak choćby pełniejszą i bardziej wszechstronną możliwość opisu cech i funkcjonowania osobowości niezaburzonej w oparciu o sam system diagnostyczny, co może okazać się pomocne w ocenie sądowo-psychiatrycznej i sądowo-psychologicznej. Jednak kontrowersje budzić może wycofanie się autorów DSM-5 z propozycji wprowadzenia do nowego systemu podejścia wykorzystującego prototypy, które pozwalałoby na bardziej elastyczną i całościową diagnozę zaburzeń osobowości, unikając wielu wad podejścia kategorialnego. Uwagę zwracają także zmiany w samym nazewnictwie, w tym wycofanie jednego członu wcześniej proponowanej nazwy „antysocjalno-psychopatycznego zaburzenia osobowości” z powrotem do określenia „antysocjalnych (dysocjalnych) zaburzeń osobowości”, co zbliżać może nomenklaturę do systemu międzynarodowego. W nowym ujęciu powracają także, jako oddzielna kategoria – narcystyczne zaburzenia osobowości²⁶².

To co we wspomnianych zmianach ma charakter szczególnej nowości sprowadza się do **dymensjonalnego ujęcia wszystkich kryteriów diagnostycznych**. Uzasadniając swoje stanowisko autorzy wprost powołują się na psychologiczne koncepcje osobowości, w tym zwłaszcza na Model Wielkiej Piątki, który od lat znajduje zastosowanie w wielu dziedzinach życia, w tym także w psychologicznej praktyce klinicznej. Mówiąc inaczej, pomimo że inwentarz NEO-PI-R nie został stworzony w celu wykrywania zaburzeń psychicznych, może z pożytkiem być stosowany również w kontekście klinicznym. Uzyskane dzięki niemu informacje mogą okazać się niezwykle cenne w sytuacji formułowania diagnozy, czy też wyboru rodzaju terapii. Wyniki uzyskane w inwentarzu dostarczają bowiem bogatego obrazu osobowości pacjenta, odnoszą się do jego charakteru, poziomu aspiracji, wyznawanego systemu wartości, mówią o wewnętrznych potrzebach oraz o charakterze kontaktów osobistych. Oceniając ogólnie relacje jakie zachodzą pomiędzy psychiatrycznym, biomedycznym opisem zaburzeń osobowości a opisem w oparciu o Model Wielkiej Piątki podkreślić należy **komplementarny charakter takiego podejścia**. Psychologiczny opis osobowości uzupełnia i poszerza diagnozę psychiatryczną, nie konkuruje jednak z nią i jej nie wyklucza.

²⁶²Bartosz Grabski B., Gierowski J.K., [Zaburzenia osobowości – różne spojrzenia i próby ich integracji](#), Psychiatria Polska, 2012, nr. 5, str. 829-844, Gierowski J.K., Grabski B. *Zaburzenia osobowości – co nowego w propozycjach dla DSM-5?* Psychiatria i Psychologia Sądowa 2012, nr. 1 – w druku,

2. ZABURZENIA PSYCHOSEKSUALNE JAKO CZYNNIK HAMUJĄCY ROZWÓJ SPOŁECZNY I ZAWODOWY BYŁYCH WIĘZNIÓW

Szeroko ujęta seksualność człowieka rozumiana jest powszechnie jako wrodzona, naturalna funkcja organizmu ludzkiego i uważa się ją za jeden z zasadniczych czynników motywujących do podejmowania wieży i kontaktów interpersonalnych. Ma przy tym wymiar biologiczny, psychiczny, społeczno-kulturowy i hedonistyczny. Tak szerokie rozumienie pojęcia seksualności przesądza o jej wielowymiarowym aspekcie czy charakterze, a także o potrzebie czy nawet konieczności interdyscyplinarnego spojrzenia na całokształt zjawisk i procesów składających się na życie seksualne człowieka. Można na nie patrzeć z perspektywy kulturowej, można też analizować składające się na seksualność fenomeny uwzględniając perspektywę upływającego czasu i zmian jakim podlega ona z upływem lat. Seksualność podlega także często ocenom i regulacjom prawnym, stwarzającym pewne ramy określające obszar dozwolonych zachowań seksualnych oraz tych, które w określonym czasie i miejscu są zabronione i karygodne. Uruchamiają one wtedy te prawne procedury, które związane są, z jednej strony, z karaniem, z drugiej, z leczeniem i rehabilitacją (często przymusowymi). Życie seksualne człowieka podlega też, jak każde inne jego zachowanie, ocenie z perspektywy normy i patologii, zdrowia czy choroby, prawidłowości czy dysfunkcji.

Trudno więc nie dostrzec, że obraz zakłóceń czynności psychicznych nie byłby pełny bez uwzględnienia jednej jeszcze, ważnej dla konstrukcji niepoczytalności grupy zaburzeń. Są nimi **zaburzenia psychoseksualne**, o których wiadomo, że stanowią istotną przyczynę naruszania obowiązującego systemu prawa karnego, cechuje je znaczna stałość, z trudem podlegają modyfikacji i najczęściej ograniczają możliwość pokierowanie przez sprawcę jego postępowaniem. Populacja tzw. przestępców seksualnych wymaga więc szczególnie wnikliwej oceny przez biegłych psychologów, psychiatrów i seksuologów, którzy wypowiedzieć się powinni zarówno o poczytalności opiniowanych, jak i o ewentualnej potrzebie zastosowania wobec nich odpowiednich oddziaływań leczniczych czy rehabilitacyjnych, funkcjonujących w ramach szeroko ujmowanego systemu środków leczniczo-zabezpieczających.

2.1. Rodzaje zaburzeń psychoseksualnych

Zaburzenia psychoseksualne to grupa zaburzeń funkcjonowania seksualnego, obejmująca różnorodne formy, które zazwyczaj dzieli się na trzy kategorie. Pierwsze to **odmienności seksualne**, polegające na występowaniu nietypowych i nieakceptowanych społecznie form zaspokajania popędu seksualnego. Należą tutaj parafilie oraz zaburzenia tożsamości płciowej. Dla parafilii charakterystyczne jest, że zaspokojenie seksualne jest uzależnione od obecności pewnych przedmiotów, czy sytuacji, a przykładami takich zaburzeń są fetyszyzm, sadyzm czy ekshibicjonizm. Cechą wspólną **zaburzeń tożsamości płciowej** jest brak akceptowania własnej płci psychologicznej, a przykładem może być transseksualizm. Druga grupa zaburzeń to **wykorzystywanie seksualne**, do której należą pedofilia, kazirodztwo i gwałt. Trzecia grupa to **dysfunkcje seksualne**, których istotę stanowi zaburzenie zdolności osiągnięcia zaspokojenia seksualnego, a należą do niej zaburzenia pożądania lub pobudzenia seksualnego, zaburzenia orgazmu oraz zaburzenia związane z bolesnym

stosunkiem seksualnym⁽²⁶³⁾. Powracając do kwestii fundamentalnych trzeba stwierdzić, że **zaburzenia na tle seksualnym** to stany patologiczne związane z [seksualnością](#) człowieka. Nie można też nie pamiętać o tym, że społeczne postrzeganie [normy](#) i patologii w sferze seksualnej jest odmienne dla każdego obszaru kulturowego, zmienia się, także z biegiem czasu. Od lat prowadzone są prace nad stworzeniem jednolitego i adekwatnego dla wszystkich kultur opisu seksualnych problemów zdrowotnych. Efektem badań [psychiatrów](#), psychologów i innych specjalistów w zakresie [zdrowia psychicznego](#) jest stworzenie uznawanej na całym świecie klasyfikacji [DSM-IV](#), której część dotycząca zaburzeń seksualnych bazuje na koncepcji pięcioelementowego podziału życia erotycznego, w którego skład wchodzi takie kategorie jak²⁶⁴:

1. **tożsamość płciowa** – uznawanie siebie za kobietę, mężczyznę lub osobę [androgyniczną](#). Zaburzenie występuje w momencie, gdy odczuwa się rozbieżność między poczuciem przynależności do danej płci a płcią fizyczną ([transseksualizm](#)). Rozwiązanie tego problemu zdrowotnego polega na doprowadzeniu do zgodności między płcią psychiczną i fizyczną poprzez wykonanie [operacji zmiany płci](#). Nie jest natomiast patologią postrzeganie siebie jako osoby androgynicznej lub niezróżnicowanej bez względu na posiadaną [płeć fizyczną \(gonadalną\)](#).
2. **orientacja psychoseksualna** – druga warstwa życia erotycznego, określająca to czy zainteresowanie jest kierowane na kobiety, mężczyzn, obie płci lub żadną z nich. W tej warstwie patologie nie występują - wszystkie rodzaje orientacji seksualnej są według współczesnych norm medycznych równorzędne.
3. **preferencje seksualne** – trzecia warstwa określa jakie obiekty wywołują największą stymulację seksualną lub na jakich czynnościach seksualnych ludzie skupiają się. Stany patologiczne w obrębie tej warstwy, zwane [parafiliami](#) (dawniej "dewiacjami" lub "zбочeniami"), dotyczą takich sytuacji, które uniemożliwiają satysfakcjonujący związek z drugą osobą.
4. **rola płciowa** – społeczna ekspresja tożsamości seksualnej, wykazująca ogromną zmienność w różnych kulturach i społecznościach. W obrębie tej warstwy także nie występują wg współczesnych norm medycznych żadne patologie.
5. **realizacja seksualna** – ostatnia warstwa dotyczy stopnia adekwatności reakcji seksualnych. Zaburzenia w obrębie tej warstwy (np. [przedwczesny wytrysk](#)) nazywamy [dysfunkcjami seksualnymi](#).

Według Klasyfikacji Amerykańskiego Towarzystwa Psychiatrycznego (DSM-IV) tylko w obrębie trzech warstw życia erotycznego można mówić o patologii. W związku z tym w DSM-IV wyróżnione są trzy kategorie zaburzeń na tle seksualnym tj:

1. **zaburzenia tożsamości płciowej** – odczuwanie niezgodności między płcią mentalną a fizyczną. Dawniej próbowano leczyć ten stan poprzez zmianę tożsamości na zgodną z płcią fizyczną. Obecnie leczy się transseksualizm jedynie poprzez operację zmiany płci a metoda "zmiany tożsamości" uważana jest za prawie bezużyteczną.

⁽²⁶³⁾ J. Siuta (red.), Słownik psychologiczny, Kraków 2005, s. 321-322,

²⁶⁴ Kryteria diagnostyczne według DSM-IV-TR. Redakcja wydania polskiego J. Wciórka. Wydawnictwo Elsevier, Warszawa 2008, http://pl.wikipedia.org/wiki/Zaburzenia_seksualne

2. **zaburzenia preferencji seksualnych** – stany, w których preferowane przez człowieka obiekty, sytuacje lub praktyki uniemożliwiają utrzymanie mu stabilnego i satysfakcjonującego związku z drugą osobą.

3. **dysfunkcje seksualne** – zaburzenia związane z fizjologią reakcji seksualnych²⁶⁵.

Z perspektywy prawa karnego i psychopatologii sądowej rolę szczególną odgrywają **zaburzenia preferencji seksualnych**. Ta grupa zaburzeń sprzyjać bowiem może naruszeniu porządku prawnego, bywa też nierzadko problemem opiniodawczym zarówno w kwestii poczytalności, jak i zasadności stosowania środków zabezpieczających. Z związku z powyższym, większość poniżej przedstawionych rozważań dotyczyć będzie właśnie zaburzeń preferencji seksualnych i ich kryminogennego wymiaru i manifestacji.

Zaburzenia preferencji seksualnych – obraz kliniczny i geneza

Zaburzenia preferencji seksualnych dotyczą nieprawidłowości w wyborze obiektu seksualnego (np. pedofilia, fetysyzm) lub nieprawidłowych preferencji w zakresie aktu seksualnego (np. sadyzm seksualny, ekshibicjonizm, oglądactwo).

Wspominana powyżej klasyfikacja zaburzeń psychicznych Amerykańskiego Towarzystwa Psychiatrycznego (DSM IV) wyróżnia osiem rodzajów tych zaburzeń. Warto przedstawić ich krótką charakterystykę.

Ekshibicjonizm charakteryzuje się popędem do obnażania się w celu osiągnięcia satysfakcji seksualnej. Osobnicy dotknięci tą parafilią pokazują swoje obnażone genitalia obcym osobom, zwykle spotkanym na ulicy. Po obnażeniu się osiągają tak wysoki poziom podniecenia, że muszą rozładować go poprzez samogwałt²⁶⁶. Rozkosz sprawiają im reakcje szokowanej ofiary, natomiast rozczarowanie przynosi spotkanie się z ich obojętnością. Według klasyfikacji ICD – 10²⁶⁷, jest to powtarzająca się lub utrwalona skłonność do okazywania narządów płciowych zaskoczonym, obcym osobom (zwykle płci przeciwnej), której prawie zawsze towarzyszy podniecenie seksualne i masturbacja. Jest to jedna z najbardziej rozpowszechnionych form parafilii. Przyjmuje się, że akt ekshibicjonistyczny wyraża działania magiczne, mające na celu przekształcanie świata zewnętrznego np. jako rozładowanie napięcia seksualnego, demonstrowanie męskiej dominacji, prowokowanie zainteresowania ze strony kobiet. Z.L. Starowicz²⁶⁸ wymienia następujące cechy osobowości ekshibicjonistów: słaba więź z ojcem, nieśmiałość, zahamowania, poczucie niższej wartości, neurotyzm, cechy historyczne czy niedojrzałość uczuciowa. Przypisuje się im również wyższy poziom reaktywności seksualnej, w porównaniu z innymi mężczyznami. U część ekshibicjonistów obnażanie połączone jest ze stwarzaniem poczucia zagrożenia i stosowaniem przemocy, jest to tzw. *peodeiktofilia*. Tej kategorii zachowań mogą również towarzyszyć preferencje sadystyczne, masochistyczne czy ocieractwo.

²⁶⁵ Op cit.

²⁶⁶ Imieliński, K. *Zaburzenia psychoseksualne*. Warszawa 1970, Imieliński, K. *Seksjatria*. Warszawa 1990.

²⁶⁷ ICD-10. Klasyfikacja zaburzeń psychicznych i zaburzeń zachowania w ICD-10. Badawcze kryteria diagnostyczne. Kraków-Warszawa 1990,

²⁶⁸ Starowicz, Z. L. *Seksuologia sądowa*. Warszawa 2000.

Wyniki ważniejszych badań²⁶⁹ sprowadzić można do następujących ustaleń: (1) ekshibicjoniści obejmują 1/3 populacji z rozpoznaniem zaburzeń preferencji seksualnych w USA, Anglii i Kanadzie, (2) 1/3 leczonych ekshibicjonistów miała wcześniej udowodnione napaści seksualne, (3) w ciągu 10 lat od opuszczenia zakładu karnego po odbyciu wyroku za akt ekshibicjonistyczny aż 20,5 % sprawców okazało się recydywistami, a 41% z nich użyło przemocy seksualnej, (4) 56 % ekshibicjonistów doświadczyło przemocy seksualnej w dzieciństwie, (5) 27,9 % ekshibicjonistów jest także podglądaczami.

Fetyszyzm charakteryzuje się ograniczeniem zainteresowania seksualnego do określonego przedmiotu. Według DSM-IV fetyszem może być tylko obiekt nieożywiony. Przedmiotami tymi najczęściej stają się buty, bielizna, perfumy, a także włosy, uszy czy dłonie²⁷⁰. **Fetyszyzm transwestycyjny**, zwany również autogynofilią, jest rodzajem **parafilii**, w której pobudzenie i zaspokojenie seksualne może być osiągnięte przez mężczyznę tylko podczas wyobrażania sobie, że jest kobietą. Fetyszyści transwestycyjni ubierają się w żeńskie stroje i tak doznają przyjemności.

Ocieractwo (frotteryzm) to parafilia, w której mężczyzna dosłownie ociera się swoją okolicą genitalną o ciało najczęściej nieświadomej tego kobiety. Nie obnaża się, ale w tłumie ludzi (zazwyczaj w środkach komunikacji miejskiej) napiera na ofiarę. To wystarcza do osiągnięcia satysfakcji seksualnej.

Oglądarkstwo (voyeuryzm, skopofilia) polega na odczuwaniu seksualnej rozkoszy podczas oglądania zachowań seksualnych oraz cech płciowych innej osoby²⁷¹. Osobnicy tacy są wycofani społecznie, a jednocześnie nadpobudliwi seksualnie. To, co ich podnieca to wczuwanie się w zmysłowe doznania podglądanych osób uprawiających seks oraz świadomość łamania moralnego zakazu podglądania. Podczas oglądania uprawiają samogwałt. Oglądarkstwo zgodnie z klasyfikacją ICD – 10 jest to powtarzająca się bądź utrwalona skłonność do oglądania ludzi uczestniczących w zachowaniach seksualnych lub intymnych. Nie towarzyszy temu ani zamiar ujawnienia swojej obecności, ani zamiar kontaktu seksualnego z obserwowaną osobą. Zdaniem niektórych badaczy te zachowania mają podłoże sadystyczne – chęć poniżenia ofiary.

Masochizm seksualny to znajdowanie przyjemności seksualnej w doznawaniu cierpienia fizycznego zadawanego sobie samemu, bądź przy przez partnera. Masochiści często tworzą układy par, w których jeden partner jest dominujący (z lekko sadystycznymi rysami), a drugi uległy (zadowolony masochista). Masochizm polega na osiąganiu rozkoszy seksualnej w sytuacjach związanych z całkowitym podporządkowaniem się i uległością wobec partnera seksualnego²⁷². Jest to potrzeba uległości i podporządkowania innemu człowiekowi, kosztem utraty indywidualności i ograniczenia własnej wolności. Współczesna psychoanaliza źródeł masochizmu dopatruje się w tzw. krytycznym okresie identyfikacji z płcią, która przypada na osiemnasty miesiąc życia, a później czwarty - piąty rok. Występujący w tym okresie lęk kastracyjny, frustracja więzi z matką czy poczucie winy, mogą sprzyjać rozwojowi tendencji masochistycznych. E. Fromm²⁷³ wiąże masochizm z poczuciem samotności i

²⁶⁹ za: Starowicz, 2000 op. cit.

²⁷⁰ Carson C. R., Butcher J. N., Mineka, S. *Psychologia zaburzeń*. Gdańsk 2005

²⁷¹ Beisert, M. *Psychologia zaburzeń seksualnych*. [w:] Sęk, H., (red.) *Psychologia kliniczna*. Warszawa 2005

²⁷² Imieliński, K. *Zaburzenia psychoseksualne*. Warszawa 1970, Imieliński, K. *Seksjatria*. Warszawa 1990

²⁷³ Fromm, E. *Anatomia ludzkiej destrukcyjności*. Poznań 1999

braku znaczenia. Niekiedy tendencje masochistyczne wiążą się z potrzebą śmierci, o czym świadczy stosowanie bodźców zagrażających życiu w celu osiągnięcia satysfakcji seksualnej np. autoerotyzm w trakcie głodu tlenowego, czy rażenie prądem. Sadyzm i masochizm są dewiacjami wzajemnie uzupełniającymi się, są wyrazem bipolarności osobowości człowieka. Mają się do siebie jak negatyw i pozytyw tej samej fotografii, dlatego poprawne zdaje się mówienie o osobowości sadomasochistycznej z dominującym rysem sadystycznym albo masochistycznym.

Sadyzm seksualny polega na tym, że wywołanie pobudzenia seksualnego i takiegoż spełnienia jest osiągane poprzez upokarzanie partnera, zadawanie mu psychicznego i fizycznego cierpienia. Znęcanie się nad partnerem seksualnym może przybrać formę gryzienia, bicia, szczypania itd. W skrajnych formach, czyli w przypadku zgwałcenia, sprawca może dniami torturować uwięzioną gdzieś w piwnicach swego domu ofiarę, a nawet pozbawić ją życia. Wielu seryjnych zabójców jest seksualnymi sadystami²⁷⁴. E. Fromm²⁷⁵ wyodrębnia trzy rodzaje sadyzmu: (1) uzależnianie innych od siebie, dążenie do kontrolowania i władzy, (2) wykorzystywanie, eksploatowanie innych, (3) chęć zadawania innym cierpienia, lub oglądania ich cierpienia. Do najważniejszych form sadyzmu seksualnego, jakie wymienia Z.L. Starowicz²⁷⁶, należą: *sadyzm fantazyjny*, *sadyzm bierny*, *wampiryzm seksualny* (odmiana fetyszyzmu, krew pełni tu rolę fetysza), *mord z lubieżności (lustmord)* - skrajna odmiana sadyzmu, źródłem rozkoszy seksualnej jest mordowanie ofiary. Zdaniem T. Hanauska²⁷⁷ w tym wypadku zabójstwo popełniane jest zamiast odbycia stosunku płciowego. Zabijanie lub zabicie ofiary dostarcza sprawcy satysfakcji analogicznej do tej, jaką każdej osobie mieszczącej się w granicach normy daje zakończenie stosunku. U sprawcy zabójstwa z lubieżności w chwili zabijania ofiary dochodzi do wytrysku nasienia, czyli reakcji szczytowej przy zaspokajaniu popędu płciowego. Sadyzm należy rozumieć jako orientację psychoseksualną, źródło rozkoszy i przyjemności, trwałą postawę jakkolwiek o zróżnicowanych formach. Cechą sadyzmu jest również dynamika w obrębie jego struktury – możliwe są zmienne formy zachowań sadystycznych, np. fantazje mogą przechodzić w formy czynne i na odwrót. Sadyzm może również przerodzić się w masochizm albo występować z nim na przemian.

Pedofilia to utrwalona lub dominująca skłonność do aktywności seksualnej z dzieckiem przed okresem pokwitania²⁷⁸. Może być **pierwotna** (seksualnie atrakcyjne są tylko dzieci) lub **powstać jednocześnie z normalnym popędem seksualnym**. Zachowania wobec dzieci mają rozmaity charakter: od oglądania ich podczas przebierania się, poprzez dotykanie ich narządów płciowych do wymuszania stymulacji narządów płciowych pedofila. Definicja zawarta w ICD – 10 podaje, że jest to utrwalona lub dominująca skłonność do aktywności seksualnej z dzieckiem lub dziećmi w wieku przed dojrzewaniem. Sprawca ma co najmniej 16 lat i jest co najmniej o 5 lat starszy od swojej ofiary. Rozpowszechnienie pedofilii jest trudne do ustalenia, statystyki przestępstw seksualnych²⁷⁹ podają, że np. w USA u ponad połowy przestępców seksualnych rozpoznaje się pedofilię, natomiast recydywa

²⁷⁴ Op. cit.

²⁷⁵ Fromm, E. *Anatomia ludzkiej destrukcyjności*. Poznań 1999 Fromm, E. *Ucieczka od wolności*. Warszawa 2000

²⁷⁶ Starowicz, Z. L. *Seksuologia sądowa*. Warszawa 2000

²⁷⁷ Hanausek, T. i Leszczyński, J. *Kryminologiczne i kryminalistyczne problemy zabójstw z lubieżności*. Warszawa 1995.

²⁷⁸ Beisert, M. *Kazirodztwo. Rodzice w roli sprawców*. Warszawa 2005

²⁷⁹ Z.L. Starowicz op. cit.

wśród leczonych przestępców zdarza się w 10 – 30 % przypadków, gdy wśród nie leczonych w 60 – 80 % przypadków. Z badań Z.L. Starowicza wynika, że na 1188 badanych osób preferencje pedofilijne wobec dziewczynek ujawniło 8,6 % mężczyzn, a wobec chłopców 0,8 %²⁸⁰. Warto w tym miejscu podkreślić rolę jaką w kwestii przybliżenia problematyki diagnozowaniu i leczeniu pedofilii odgrywa niedawno wydana książka Marii Beisert²⁸¹. Jest ona sprawozdaniem z unikalnych, także w wymiarze światowym, badań podjętych i przeprowadzonych przez autorkę. Objęły one szeroki, złożony i kompleksowy opis biologiczno-środowiskowych mechanizmów prowadzących do pedofilii, uwzględniający różne drogi jej kształtowania się i utrwalania. Wyniki badań pozwoliły na wyodrębnienie dwóch modeli etiologii pedofilii: pierwszego dla sprawców rodzinnych i drugiego dla sprawców obcych. Oba modele różnią się istotnie siłą oddziaływania czynników biologicznych, cechami charakteru sprawców, rodzajem deficytowych kompetencji społecznych oraz stopniem zaburzeń rozwoju seksualnego badanych. Aktualny stan rozwoju seksuologii i psychologii klinicznej nie daje wciąż podstaw do ostatecznych rozstrzygnięć w kwestii genezy omawianego zjawiska. Należy jednak jednoznacznie stwierdzić, że omawiane badania istotnie **poszerzają wiedzę dotyczącą etiologii pedofilii** oraz jej przestępczych manifestacji, wpisując się we wspomniany kierunek badań w sposób kompleksowy, holistyczny, poniekąd interdyscyplinarny. Warte podkreślenia jest także szczególne znaczenie uzyskanych w badaniach wyników dla szeroko ujmowanej działalności praktycznej. Aplikacyjna waga zrealizowanego tematu badawczego trudna jest przy tym do przecenienia. Uzyskane wyniki sprzyjają bowiem poszerzeniu, doskonaleniu i **zróżnicowaniu programów terapii sprawców** przestępnych czynów pedofilnych, bardziej trafnej diagnozie, jak i skuteczniejszej profilaktyce. Trzeba podkreślić szczególne znaczenie tych elementów wspomnianych programów, które zmierzać będą do uzupełnienia deficytów rozwojowych badanych. Podsumowując powyższe uwagi należy stwierdzić, że badania mają **nie tylko charakter eksploracyjny, lecz przede wszystkim wyjaśniający**. Książka stanowi bardzo ważną i wartościową pozycję wydawniczą dla wszystkich interesujących się zjawiskiem pedofilii, w jej szeroko ujmowanym sądowo-psychologicznym, interdyscyplinarnym wymiarze.

Nekrofilia to rodzaj rzadko spotykanej parafilii, polegającej na osiągnięciu satysfakcji seksualnej poprzez obcowanie z osobami zmarłymi, umierającymi, nieprzytomnymi, śpiącymi. E. Wulffen, niemiecki psychiatra w 1910 roku opublikował pierwszą klasyfikację nekrofilii, w której wyróżnił następujące jej postacie: nekrosadyzm, nekrostuprum (wykradanie zwłok i wykorzystywanie ich w celach seksualnych), nekrofagie. J.Rosman i F.Resnick, po przeprowadzeniu analiz 122 przypadków, wyróżnili dwie grupy osób nekrofilicznych: (1) **Prawdziwi nekrofile** – mordercy obcujący ze zwłokami, regularni nekrofile (różny charakter kontaktów seksualnych ze zwłokami, często związany z rodzajem wykonywanej pracy) i nekrofile fanteści nie mający bezpośredniego kontaktu ze zwłokami; (2) **Rzekomi nekrofile** – kontakt ze zwłokami wiąże się z przemocą bez intencji nekrofilicznej. M.Love wyróżnia następujące postacie nekrofilii: fetyszyzm nekrofilny, mizofilia (połykanie wydaliny ciała), nekrosadyzm (kontakt seksualny z osobą umierającą lub zmarłą, którą sprawca uprzednio doprowadza do takiego stanu), nozofilia (źródłem satysfakcji seksualnej jest świadomość o

²⁸⁰ Starowicz, Z. L. *Przemoc seksualna*. Warszawa 1992

²⁸¹ Beisert M. *Pedofilia. Geneza mechanizmu powstawania zaburzeń*, Sopot 2012

nieuleczalnej chorobie partnera)²⁸². Zdaniem K. Imielińskiego²⁸³ nekrofilia jest szczególnym rodzajem fetysyzmu, gdzie rolę fetysza odgrywa martwe ciało człowieka.

Jakkolwiek etiologia większości parafilii nie jest znana, to istnieje szereg **hipotez próbujących tłumaczyć to zjawisko**. Do najbardziej znanych należą hipotezy odwołujące się do zaburzeń określonej fazy rozwoju seksualnego, oraz wyuczenia się ich do pewnego stopnia poprzez łączenie nietypowych obiektów czy działań z uzyskiwaniem satysfakcji seksualnej. Natomiast nie ma przekonujących dowodów przemawiających za ich jedynie biologicznym uwarunkowaniem. Na podstawie zgromadzonych danych, opartych na wynikach badań osób z rozpoznaniem parafilii, Z.L. Starowicz²⁸⁴ wymienia następujące jej przyczyny:

1.Biologiczne: (1) zaburzenia genetyczne, (2) neurologiczne np. encefalopatia, (3) uzależnienia od alkoholu i środków psychoaktywnych, (4) choroby psychiczne, (5) predyspozycje genetyczne, (6) czynniki hormonalne,

2.Psychiczne: (1) urazy, szoki i wykorzystywanie seksualne w dzieciństwie, (2) zaburzenia identyfikacji seksualnej, (3) uwarunkowania powstałe w wyniku fantazji erotycznych i wpływu pornografii, (4) potrzeba dominacji połączona z kompleksem niższości, (5) zaburzenia osobowości np. osobowość wielokrotna, borderline, (6) eskalacja uzależnienia od seksu, (7) tendencje masochistyczne tj. poczucie winy, wymuszanie miłości, osiąganie „zwycięstwa” przez „klęskę”, (8) lęk przed kobietami połączony z lękiem kastracyjnym i potrzebą bycia zauważonym np. ekshibicjonizm, (9) mechanizmy obronne, (10) kontakt z osobami o dewiacyjnych skłonnościach seksualnych np. sadomasochistycznych

W nieco inny sposób do etiologii parafilii podchodzą R. Brockman i I.Blugrass²⁸⁵. Opracowany przez nich integracyjny model seksualnej dewiacyjności zakłada, że do powstawania tych zaburzeń przyczyniają się równocześnie odmienne w swej naturze czynniki o charakterze wewnętrznym i zewnętrznym. W skład pierwszej grupy wchodzi: doświadczenia wieku dziecięcego, fantazje, zaburzenia psychiczne, osobowości, chromosomalne, padaczka, opóźniony rozwój umysłowy, wszelkiego rodzaju urazy i guzy mózgu oraz zaburzenia hormonalne. Do drugiej grupy czynników należą: doświadczenia przemocy i bycia wykorzystywanym seksualnie, problemy interpersonalne i interpsychiczne, epizody psychotyczne, nadużywanie alkoholu i środków odurzających, nieudane doświadczenia w obszarze związków uczuciowych.

2.2. Agresja seksualna - próby wyjaśnienia przyczynowego

W literaturze odnaleźć można wiele teorii próbujących wyjaśnić przyczyny agresji (przemocy) seksualnej, w tym zwłaszcza tej, która sprowadza się najczęściej do naruszenia porządku prawnego i jest przedmiotem analiz prawnych, medycznych czy psychologicznych. Tego rodzaju podejście

²⁸² Za Z.L. Starowicz op.cit..

²⁸³ Imieliński, K. (1970). *Zaburzenia psychoseksualne*. Warszawa: PZWL, Imieliński, K. (1990). *Seksjatria*. Warszawa: PWN.

²⁸⁴ Starowicz, Z. L. *Przemoc seksualna*. Warszawa 1992, Starowicz, Z. L. *Seksuologia sądowa*. Warszawa 2000

²⁸⁵ za: Z.L. Starowicz 2000 op. cit.

uwzględnia nie tylko biomedyczny charakter zaburzeń psychoseksualnych, lecz, wychodząc poza nie, analizuje i opisuje szerokie psychologiczne i społeczne tło zjawiska, próbując je ująć poprzez odwołanie się do różnego rodzaju złożonych, holistycznych modeli. Wspomniane próby opierają się na najróżniejszych przesłankach zarówno teoretyczno–naukowych, jak i praktycznych, związanych z resocjalizacją, systemami profilaktyki i polityki społecznej, czy też szeroko ujmowanego leczenia.

Najbardziej uporządkowany i konsekwentny opis i omówienie wymanianych modeli znajdujemy w obszernej pracy K. Pospiszyla²⁸⁶. Przegląd koncepcji rozpoczyna on od tzw. **modeli psychologii akademickiej**. Na początek przytacza trzy modele stworzone w ramach orientacji i szkół psychologii akademickiej, z których każdy w odmienny sposób interpretuje przyczyny ludzkich zachowań, czyli również agresji (przemocy) seksualnej.

Pierwszy z nich to **model behawiorystyczny**, ujmujący omawiane zjawisko w kontekście wypaczonych odruchów seksualnych. Ujęcie behawiorystyczne koncentruje się na czynnikach zewnętrznych, nagrodach i karach, którymi otoczenie warunkuje zachowanie jednostki. Najogólniej biorąc, uwzględnia wpływ trzech rodzajów warunkowania (klasycznego, instrumentalnego i społecznego) na powstawanie dewiacyjnych form zachowania seksualnego.

Warunkowanie klasyczne charakteryzuje się swoistą prostotą, można więc za jego pomocą wytłumaczyć uczynienie sygnałem erotycznym doznania, które pierwotnie nie miało takiego charakteru. Mogą to być zarówno subtelne doznania erotyczne, jak i brutalne formy zaspokojenia seksualnego. Najszersze zastosowanie do wyjaśniania zachowań dewiacyjnych ma jednak **warunkowanie instrumentalne**. Pozwala ono na prześledzenie interakcji pomiędzy układami łańcuchów reakcji na odbierane wzmocnienia (nagrody lub kary), a co za tym idzie, wyjaśnić wpływ fantazji seksualnych na późniejsze realne doświadczenia w sferze seksualnej. Najczęściej, zanim akt seksualny zostanie zrealizowany w rzeczywistości, wcześniej wielokrotnie jest spełniany w marzeniach i fantazjach, zyskujących realne wzmocnienie – przyjemność ze wzrastającego podniecenia seksualnego, które prowadzi do masturbacji, a kończy się orgazmem. Tłumaczy to niebywałą uporczywość utrzymywania się dewiacyjnych form zaspokojenia seksualnego. Także i trzecia forma warunkowania, **warunkowanie zastępcze (społeczne)** odgrywa dużą rolę w powstawaniu i utrwalaniu dewiacji seksualnych. Jego istota najbardziej widoczna jest w oddziaływaniu pornografii, która poprzez ukazywanie niepożądanych modeli zaspokojenia seksualnego może mieć zgubny wpływ na postawy i preferencje seksualne. Dotyczy to w szczególności tzw. ostrej pornografii, bazującej na scenach sadomasochistycznych.

Kolejny model to **model kognitywny**, określany jako **pułapka samousprawiedliwienia**. Model ten genezy zaburzeń seksualnych upatruje w błędnej interpretacji wielu zjawisk i wydarzeń, a także w uruchomieniu mechanizmów myślenia życzeniowego, które pozwalała na usprawiedliwianie czynów wątpliwych moralnie. Jest to główna przyczyna akceptowania agresji seksualnej w społeczeństwie. W kulturze zachodniej funkcjonują stereotypy na temat męskiej seksualności, które pozwalają na powstanie przesłanek do wadliwego rozumienia wypaczonych zachowań seksualnych²⁸⁷. Pierwszy z

²⁸⁶ Pospiszyl, K. *Przestępstwa seksualne*. Warszawa 2005

²⁸⁷ Op. cit.

nich, dotyczący męskiej aktywności i kobiecej pasywności, zakłada, że rolą mężczyzny jest skłonienie kobiety do obcowania płciowego nawet poprzez gwałt. Drugi, związany niewątpliwie z patriachatem, dotyczy supremacji mężczyzny nad kobietą, która powinna mu ulegać. Z takiego sposobu myślenia wynika podwójny standard moralności dla kobiet i mężczyzn, a także przeświadczenie, że zadowolenie seksualne mężczyzny jest ważniejsze. S.Brownmiller²⁸⁸ dokumentuje historię gwałtu jako środka psychospołecznego, który zwycięzcom w wojnach służył za nagrodę i sposób upokorzenia przegranych. Gwałt ma zatem od wieków przypisane znaczenie symboliczne, jako akt dominacji, upokorzenia i wymuszenia posłuszeństwa. Trzeci stereotyp realizuje się w założeniu, że im wyższy status społeczny mężczyzny, tym więcej atrakcyjnych kobiet powinno do niego należeć. Nawet w czasach nam współczesnych zaobserwować można jak często kobieta bywa traktowana jako ozdoba mężczyzny, podnosząca jego prestiż i status społeczny. Obraz ofiary jako podniety do gwałtu bywa również kształtowany przez obraz własny sprawcy, oparty na jego samoakceptacji. Osobnicy o wysokim stopniu samoakceptacji tworzą zazwyczaj o wiele mniej korzystny obraz ofiary, oni też częściej dokonują gwałtów.

W **model psychodynamicznym** zakłada się, że wszelkie dające się obserwować cechy zachowania mają swe wewnętrzne, ukryte uwarunkowania. Wielkie znaczenie dla zrozumienia mechanizmów powstawania agresji seksualnej ma układ kontinuidalny masochizmu i sadyzmu. Jak twierdzi Z. Freud²⁸⁹ osoba, która doznaje rozkoszy w sytuacji, gdy w stosunku seksualnym przysparza bólu drugiej osobie, jest też zdolna sama odbierać ból zrodzony w relacji seksualnej jako rozkosz. Jedno z wyjaśnień zjawiska gwałtu zakłada, że większość dzieci maltretowanych i wykorzystywanych seksualnie przejawia w życiu dorosłym tendencje do stawiania się oprawcą²⁹⁰.

Od czasów Z. Freuda powstało wiele nowszych teorii wyjaśniających powstawanie dewiacji, nawiązujących jednak do jego poglądów. E. Fromm²⁹¹ rozróżnia dwa rodzaje agresji – pozytywną, „asertywną” i negatywną czyli „destruktywną”. Agresja asertywna stanowi siłę napędową rozwoju, podczas gdy destruktywna niszczenia. Właśnie ta druga łatwo przeradza się w sadyzm.

Powodów powstawania dewiacji psychoanalitycy upatrywali również w nieprawidłowym funkcjonowaniu osobowości, czyli zbyt słabym, niedorozwiniętym superego lub zbyt silnym ego, które potrafi jako racjonalna strona osobowości zdominować superego, by dać upust brutalnym, pierwotnym instynktom, dla których znajduje usprawiedliwienie.

We współczesnych publikacjach psychoanalitików przedstawiane są poglądy na temat genezy jednego z najbardziej istotnych mechanizmów psychicznych agresji seksualnej – potocznie nazywanego rozdwojeniem jaźni²⁹². Jedną z prób jej wytłumaczenia jest próba powiązania dysocjacji osobowości z procesem rozwoju „ja” (self). Autorzy tej koncepcji wyróżniają „ja” fizyczne, które

²⁸⁸ za: Buss, M., D. Morderca za ścianą. Gdańsk 2007

²⁸⁹ za: K. Pospiszył op. cit

²⁹⁰ Beisert M. *The importance of the “Abused abuser” hypothesis in explaining the aetiology of paedophilia, Problems of Forensic Sciences* 2010, vol. LXXXI, s. 57–73

²⁹¹ Fromm, E. *Anatomia ludzkiej destrukcyjności*. Poznań: 1999, Fromm, E. *Ucieczka od wolności*. Warszawa 2000,

²⁹² K. Pospiszył op. cit

kształtuje się w pierwszym okresie życia dziecka i „ja” psychiczne, które tworzone powyżej 2 roku życia. Podstawowym mechanizmem formowania się „ja” psychicznego jest identyfikacja z osobami z otoczenia. Specyficzną rolę w tym procesie odgrywa agresja. Jej nadmierna ilość w emocjach dziecka czy dorosłego wywołuje poczucie winy, od którego jednostka uwalnia się tworząc fałszywe „ja”, czyli taki wewnętrzny obraz siebie, który pozwala na zaakceptowanie nieodpowiedniego zachowania. Fałszywe „ja” wyręcza niejako „ja” prawdziwe ze spełnienia nieakceptowalnych czynów. Drugą próbą wyjaśnienia rozwarstwienia osobowości jest pogląd zakładający, że na pewnym etapie rozwoju psychospołecznego może nastąpić „zaburzenie poczucia własności posiadanego ciała”. Najbardziej podatnym okresem rozwojowym na wystąpienie takiej dysocjacji jest okres dojrzewania. Szczególnie często występuje u dzieci, które zostały uwiedzione lub zgwałcone. Często powstaje wówczas impuls do odrzucenia własnej cielesności, obrzydzenie do swojego „grzesznego ciała”. To „brudne” ciało zdobywa stopniowo władzę nad zachowaniem człowieka, co może prowadzić do zachowań dewiacyjnych.

Najważniejsze dla obecnego stanu wiedzy na temat genezy przestępstw seksualnych jest stanowisko, że gwałt to przede wszystkim akt agresji. Największym nieporozumieniem jest przekonanie, że gwałt jest przestępstwem motywowanym przez przyjemność seksualną. Jest to czyn pseudoseksualny, którego sprężynami są wrogość, chęć wymuszenia uległości oraz perwersyjna rozkosz płynąca z zadawania bólu.

Przechodząc do kolejnej grupy modeli należy skoncentrować się na tych koncepcjach, które **agresję czy przemoc seksualną wyjaśniają na dwóch poziomach: makro i mikro**. I tak B. Krahe²⁹³ proponuje podzielić wyjaśnienia agresji seksualnej na dwie grupy. Pierwszą z nich określa jako wyjaśnienia „na poziomie makro”, ponieważ sytuują one przyczyny agresji seksualnej w ogólnym funkcjonowaniu społecznym lub rozwoju ewolucyjnym. Druga grupa to wyjaśnienia na poziomie indywidualnym, które skupiają się na pojedynczym sprawcy i badają biograficzne, poznawcze i afektywne zmienne sprzyjające zachowaniu agresywnemu seksualnie. Te dwa podejścia nie wykluczają się wzajemnie, lecz stanowią komplementarne poziomy.

Wyjaśnienia na poziomie makro są typowe dla **podejścia socjokulturowego**, akcentującego mechanizmy społeczne, które dają pożywkę agresji seksualnej i umożliwiają jej trwanie. Natomiast **podejście ewolucyjne** proponuje biologiczne wyjaśnienie zjawiska, badając agresję seksualną z perspektywy historii rozwoju gatunku ludzkiego. Zwolennicy podejścia socjokulturowego źródeł agresji seksualnej upatrują w sposobie definiowania relacji między płciami. Perspektywa ta jest rozwijana głównie przez teorie feministyczne dowodzące, że wbudowana w wiele społeczeństw różnica władzy między mężczyznami a kobietami tworzy dobry grunt dla agresji seksualnej. Z mocy większej władzy społecznej mężczyźni nadają sobie prawo do poszukiwania satysfakcji seksualnej bez oglądania się na życzenia kobiet. Ponadto, agresja seksualna jest instrumentem wdrażania męskiej dominacji, zaszczipiając w kobietach strach i poczucie bezbronności.

Teza, że agresja **seksualna jest wytworem właściwości struktury społecznej**, która może być odmienna w różnych społeczeństwach, znajduje wsparcie w danych międzykulturowych. Badania etnograficzne wykazały, że w społeczeństwach skłonnych do gwałtu agresja seksualna spełniała

²⁹³ Krahe, B. *Agresja*. Gdańsk 2006

funkcje ceremonialne (na przykład jako część rytuału inicjacyjnego młodych mężczyzn) lub funkcjonowała jako środek dominacji nad kobietami i ich karania. W społeczeństwach wolnych od gwałtu stwierdzono niski poziom agresji w ogóle i wysokie wartościowanie wkładu kobiet w reprodukcję i ciągłość społeczności.

Agresja seksualna nie jest zjawiskiem izolowanym, ale trzeba ją rozpatrywać w kontekście ogólnych wzorców interakcji między płciami w danym społeczeństwie. Zachowania seksualne regulowane są w znacznej mierze przez skrypty poznawcze, kształtowane pod wpływem norm i wartości uznawanych w danym społeczeństwie. Relacje seksualne zbudowane są na podstawie nierówności płciowych i zapisane w tych skryptach. Role są z góry zdefiniowane jak podrzędna i nadrzędna, a zatem niosą ze sobą egzekwowanie władzy, która może się przejawiać w samym akcie seksualnym. Kluczowym elementem skryptu seksualnego usprawiedliwiającego agresywne taktyki są stereotypy na temat ofiar, sprawców i okoliczności gwałtu. Przykładem są przekonania, że kobiety skrycie pragną zostać zgwałcone, że gwałty zdarzają się tylko między osobami obcymi, że nie można zgwałcić kobiety jeśli stawia ona autentyczny opór. Dają one podstawę atmosferze podejrzliwości i wrogości wobec ofiar gwałtu. Im silniejsza jest akceptacja mitów gwałtu, tym niższe prawdopodobieństwo określenia wymuszonego aktu seksualnego mianem gwałtu, a wyższe – przypisania winy ofierze. Kilku autorów zwraca uwagę na dostępność pornografii jako zjawisko społeczne sprzyjające przychylnym wobec gwałtu skryptom seksualnym. Kontakt z pornografią, nawet krótkotrwały, sprzyja akceptacji mitów gwałtu²⁹⁴. Zwolennicy poglądu socjokulturowego nakreślili warunki, które tworzą podstawę rozwoju postaw i skryptów przychylnych dla gwałtu wśród członków danego społeczeństwa. Starają się oni wyjaśnić w jaki sposób takie rozpowszechnione społecznie koncepcje, jak mity gwałtu i stereotypy płciowe są wbudowywane w doświadczenia socjalizacyjne członków społeczeństwa.

Rdzeniem **podejścia socjobiologicznego** jest założenie, że skłonność mężczyzn do stosowania siły w celu uzyskania kontaktów seksualnych wyewoluowała w toku rozwoju gatunku ludzkiego. Dla niektórych mężczyzn, w pewnych okolicznościach, gwałt może być adaptacyjną strategią, która podnosi ich przystosowanie genetyczne, to znaczy zwiększa szanse przekazania swoich genów przyszłym pokoleniom²⁹⁵. Mniej znany wariant podejścia socjobiologicznego stanowi koncepcja, że agresja seksualna jest nie tyle mechanizmem adaptacyjnym sprzyjającym szansom reprodukcji, ile powstałym w toku ewolucji produktem ubocznym silnego, męskiego popędu seksualnego.

Główny nurt rozumowania socjobiologicznego opiera się na tezie, że gwałt jest fakultatywną formą zachowania seksualnego, która zwiększa szanse reprodukcyjne mężczyzn mających trudności w zapewnieniu sobie przekazania swoich genów za pomocą środków pozbawionych agresji. Problem ten może wynikać z niskiego statusu, braku środków finansowych lub braku atrakcyjności fizycznej, które czynią mężczyzn nieatrakcyjnymi partnerami reprodukcyjnymi. Według tego poglądu, gwałt stanowi potencjalną opcję w zachowaniu reprodukcyjnym wszystkich mężczyzn. Jednakże jest to strategia bardzo kosztowna, ponieważ większość społeczeństw nakłada sankcje na zachowania agresywne seksualnie²⁹⁶. Ponadto szanse zapłodnienia kobiety w pojedynczym akcie seksualnym są

²⁹⁴ M.Król, *Psychologiczna charakterystyka ofiar gwałtów. Relacja ze sprawcą a cechy ofiary*, Praca magisterska przygotowana pod kierunkiem prof. dr hab. Józefa K. Gierowskiego, Instytut Psychologii UJ, Kraków 2009.

²⁹⁵ Pinker, S. *Tabula rasa. Spory o naturę ludzką*. Gdańsk 2005.

²⁹⁶ Buss, M., D. *Psychologia ewolucyjna*. Gdańsk 2001.

bardzo niskie. Zatem, agresja seksualna zostanie użyta tylko wtedy, gdy mniej ryzykowne opcje są niedostępne.

Hipoteza depriwacji reprodukcyjnej, stwierdzająca, że gwałt stanowi strategię reprodukcyjną mężczyzn odciętych od kontaktów seksualnych za zgodą partnerki, jest jednakże sprzeczna z konsekwentnie stwierdzaną większą aktywnością seksualną mężczyzn agresywnych w kontaktach płciowych. Ustalenie to może być zgodne co najwyżej z koncepcją gwałtu jako produktu ubocznego męskich zdolności reprodukcyjnych. Ponadto, podejście socjobiologiczne nie jest w stanie wytłumaczyć różnych przejawów agresji seksualnej, które także stanowią poważny problem: napaści seksualnych na dzieci lub kobiety po menopauzie, na mężczyzn i na osoby genetycznie spokrewnione z napastnikiem. Żadna z tych form agresji seksualnej nie jest funkcjonalna dla podniesienia szans reprodukcyjnych agresora.

Wyjaśnienia na poziomie indywidualnym wyrosły na tych krytycznych ocenach, które podkreślają, że podejście socjokulturowe i socjobiologiczne zarysowują ogólne warunki, które sprzyjają agresji seksualnej. Żeby jednak zrozumieć dlaczego tylko niektórzy przedstawiciele gatunku dopuszczają się zachowań agresywnych seksualnie niezbędne są modele, które próbują zidentyfikować zmienne różnicujące jednostki agresywne i nieagresywne. C.N. Hall i R. Hoirschman²⁹⁷ przedstawili złożony model, który zakłada, że mężczyźni agresywni seksualnie różnią się od nieagresywnych pod względem czterech głównych aspektów:

- a) siły pobudzenia fizjologicznego wywoływanego przez bodźce seksualne;
- b) sposobu spostrzegania i przetwarzania bodźców związanych z zachowaniem seksualnym w ogólności, a szczególnie z agresją seksualną;
- c) zdolności do kontrolowania swoich reakcji afektywnych;
- d) doświadczeń socjalizujących i cech osobowości.

Aspekty te służą jako rama interpretacyjna dla danych na temat indywidualnych różnic w agresji seksualnej.

Warto w kilku zdaniach rozwinąć wspomniane różnice czy aspekty. I tak, w zakresie **pobudzenia fizjologicznego** wskazać warto na te wyniki badań, które różnic między mężczyznami wykazującymi agresywne seksualnie zachowania a nieagresywną grupą porównawczą, upatrują w mechanizmie wzrostu pobudzenia seksualnego u mężczyzn agresywnych w odpowiedzi na bodźce seksualne występujące w połączeniu z agresywnymi sygnałami, a także ich zdolności czy gotowości do jednoczesnego doznawania pobudzenia seksualnego i agresywnego. Ponadto, agresywni seksualnie mężczyźni są mniej zdolni do świadomego tłumienia pobudzenia seksualnego. Istnieją więc przesłanki by sądzić, że agresorzy seksualni przejawiają odrębne wzorce pobudzenia seksualnego. Natomiast analizując różnice w zakresie **procesów poznawczych** trzeba pamiętać, że u mężczyzn agresywnych seksualnie stwierdzono wyższy poziom akceptacji mitów gwałtu, częstsze przypisywanie winy ofiarom napaści seksualnej i przyjmowanie prawicowych postaw autorytarnych. Mężczyźni

²⁹⁷ za Krahe, B., op. cit..

tacy okazują bardziej wrogie postawy wobec kobiet i w większym stopniu akceptują przemoc w relacjach interpersonalnych. Różnice w obszarze **kontroli impulsu** polegają natomiast na tym, że mężczyźni agresywni seksualnie często wykazują silne uczucia wrogości i gniewu w stosunku do kobiet. Im silniejsze są te negatywne uczucia, tym większe prawdopodobieństwo, że przełamią one takie czynniki hamujące agresję seksualną, jak standardy moralne czy obawa przed sankcjami. Brak kontroli impulsu prowadzi do spontanicznych i szczególnie brutalnych napaści seksualnych. Różnice występują także w **doświadczeniach socjalizacji i cechach osobowości**. Poszukując predyktorów agresji seksualnej badacze zwrócili uwagę na niekorzystne doświadczenia z okresu dzieciństwa. W kilku badaniach zaobserwowano nadreprezentację ofiar wykorzystywania seksualnego w dzieciństwie wśród mężczyzn agresywnych seksualnie. Ze zwiększonym prawdopodobieństwem dopuszczania się agresji seksualnej wiążą się także negatywne stosunki z rodzicami, zwłaszcza z ojcem. Ponadto, negatywne stosunki rodzinne uważane są za źródło izolacji społecznej, deficytów umiejętności społecznych i ogólnych skłonności przestępczych, które charakteryzują wielu agresorów seksualnych.

W omawianych modelach szczególną rolę odgrywa **Czteroczynnikowy Model Agresji Seksualnej** opracowany przez Gordona C. N. Halla oraz Richarda Hirshmana²⁹⁸. Jest on próbą integracji licznych modeli stanowiących próbę wytłumaczenia przyczyn przestępstw seksualnych oraz metod ich resocjalizacji. Podobnie jak przytoczone wyżej wyjaśnienia na poziomie indywidualnym, zakłada on śledzenie wzajemnych relacji czterech najistotniejszych czynników powodujących agresję seksualną:

- fizjologicznych czynników podniecenia seksualnego,
- wypaczonych ocen (wypaczonego myślenia),
- braku kontroli emocji.
- obserwowanych w procesie rozwojowym problemów osobowościowych.

Występowanie tych czynników jest, zdaniem tych autorów, pierwszą oznaką różnych form agresji seksualnej. Czteroczynnikowy Model Agresji Seksualnej umożliwia typologię zachowań osobników dokonujących aktów agresji seksualnej poprzez zaobserwowanie w ich postępowaniu najbardziej znaczącego czynnika. W ten sposób można wyodrębnić **cztery typy agresji seksualnej**:

Typ fizjologiczny stosuje otwartą przemoc wobec kobiet i dzieci, a także przedstawicieli własnej płci, nie wykazując przy tym żadnych uczuć empatycznych wobec ofiar. Seks jest wyraźnie drogą do zaspokojenia za wszelką cenę. Rzadziej też stosują wobec innych nieseksualne formy agresji.

Typ kognitywny starannie ukrywa agresję, postęпки swe dokładnie planuje, w związku z czym jego reakcje wobec ofiary są najmniej otwarcie agresywne i impulsywne. Cechy te powodują, że najmniej licznie występuje w populacjach badanych przestępców seksualnych.

Typ afektywny bywa z reguły bardzo zmienny, czasami bardzo okrutny, a w pewnych okolicznościach stara się wzbudzić zainteresowanie ofiary, jej podziw lub litość. Nierzadko uruchamia całą gamę zachowań uwodzicielskich. Osobnik taki często popada w kolizję z otoczeniem nie tylko w wyniku przejawianej agresji seksualnej. Ponadto popada on często w długie okresy depresji.

²⁹⁸ K. Pospiszył op. cit

Typ opóźniony pod względem rozwoju osobowości charakteryzuje się ogólna niedojrzałością zachowań. Jego agresja seksualna, zazwyczaj wyrażana w sposób otwarty, stanowi jeden z wielu objawów niedojrzałości społecznej. Molestowanie seksualne dzieci u przedstawicieli tego typu ma charakter bardzo znamieny, polegający na tym, że osobnik taki nie widzi różnicy między sobą a dzieckiem. Dziecko postrzega jako osobę na tym samym co on poziomie rozwoju, a więc także jako odpowiedniego partnera seksualnego.

Jednym z najdokładniej opracowanych i przetestowanych modeli typologicznych jest **Model Konfluencji** przedstawiony przez W. Malamutha²⁹⁹. Stanowi on próbę integracji ewolucyjnego wyjaśnienia agresji seksualnej, w kategoriach reprodukcyjnej korzyści z dużej liczby kontaktów seksualnych, z feministycznym wytłumaczeniem tego zjawiska jako wyrazu męskiej dominacji.

Model przedstawia **dwa łańcuchy przyczynowe wiodące do agresji seksualnej**:

1. **rozwiązła, depersonalizująca orientacja seksualna**, która stymuluje mężczyzn do poszukiwania maksymalnej ilości kontaktów seksualnych bez tworzenia bliskich relacji z partnerkami,
2. **orientacja wrogiej męskości**, w której źródłem motywacji do agresji seksualnej jest chęć sprawiania kobietom bólu i dominacji nad nimi.

Każda z tych ścieżek niezależnie może prowadzić do agresji seksualnej, lecz model zakłada, że prawdopodobieństwo agresji jest wyższe dla mężczyzn, którzy są zarówno rozwiązli (promiskuityczni), jak i wrodo wobec kobiet. Model konfluencji wyszczególnia również bardziej szczegółowe, rozwojowe warunki prowadzące do przemocy seksualnej. I tak, uważa się, że orientacja promiskuityczna jest pochodną ogólnej skłonności do zachowań przestępczych, której z kolei sprzyjają doświadczenia surowego karania przez rodziców i krzywdzenia w dzieciństwie. Natomiast na wrogą męskość mają wpływ postawy wspierające używanie przemocy, między innymi, akceptacja mitów gwałtu.

Szczególną rolę w omawianej grupie modeli odgrywa **zintegrowana teoria wyjaśniania etiologii przestępczości seksualnej W. Marshalla i H. Barberee**. Teoria ta wyjaśnia przestępczość seksualną odwołując się do kilku przyczyn, które pozostają we wzajemnych interakcjach, określonej kolejności czasowej oraz sekwencji przestrzennej³⁰⁰. U podstaw teorii leży założenie o współdziałaniu czynników biologicznych i socjalizacyjnych w procesie powstawania przestępczości seksualnej (w tym gwałtu) oraz założenie o związku seksualności z agresją. Agresja i seks wydają się być oparte na tym samym podłożu nerwowym oraz hormonalnym. Stąd agresja jest u osobników płci męskiej nieodłącznie związana z zachowaniami seksualnymi, a proces socjalizacji poddaje tę wrodzoną tendencję kontroli poprzez uruchomienie mechanizmów hamujących agresję. Wpływy biologiczne są punktem wyjścia dla nabywania umiejętności realizacji potrzeby seksualnej. W okresie dorastania biologiczne

²⁹⁹ za Krahe, B., op. cit..

³⁰⁰ Marshall, W., Laws, D., Barberee, H., (1990). *Handbook of sexual assault: issues, theories and treatment of the offender*. New York & London: Plenum Press, Beisert M. (2012). Pedofilia. Geneza mechanizmu powstawania zaburzeń, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot 2012.

skłonności do łączenia seksu z agresją powinny podlegać specyficznemu treningowi³⁰¹. Jego istotą jest hamowanie agresji w sytuacji seksualnej, a w szczególności wyłączenie siły i zastraszania z zachowań seksualnych, powstrzymywanie się od poniżania i przerażania partnerów oraz dostosowania wieku partnerów do własnego zmieniającego się wieku.

Do najważniejszych czynników środowiskowych wpływających na zachowania seksualne należą doświadczenia z dzieciństwa oraz kontekst kulturowy łącznie z konkretną sytuacją, w której rozgrywa się kontakt seksualny. Kluczowe znaczenie mają doświadczenia dziecka wyniesione z rodziny generacyjnej rozumiane dwojako. Z jednej strony, chodzi o zdolność do nawiązywania bliskich intymnych więzi ukształtowanych na bazie relacji z matką, a tworzących postawę do nawiązywania bliskich relacji z dorosłą kobietą. Ich brak prowadzi do izolacji i nie stwarza możliwości kształcenia umiejętności społecznych. Skutkuje to porażkami w kontaktach społecznych (szczególnie z płcią przeciwną) i wtórnym obniżaniem poczucia własnej wartości. Złość wobec kobiet i świadomość niepowodzeń skłania do poszukiwania lub wykorzystywania sytuacji, które kompensują te doświadczenia, czyli albo do szukania obiektów bezpiecznych, mniej wymagających od kobiet (dzieci), albo podejmowania działań odwetowych (zgwałcenia). Z drugiej strony, autorzy ci zwracają uwagę na wytworzony w rodzinie mechanizm radzenia sobie z agresją, czyli wzorzec nagradzania i karania. Dzieci uczą się w ten sposób odróżniania zachowań pożądaných od niepożądanych, dyscypliny, hamowania i kanalizacji agresji. Brak spójnego wzorca karania oraz wzorzec agresywnej relacji między płciami, nałożony na brak innych umiejętności społecznych, prowadzi do posługiwania się agresją w kontaktach społecznych. Sprzyja temu wychowanie w środowisku akceptującym przemoc. Stąd wynika wysoki wskaźnik gwałtów w społeczeństwach akceptujących różnicę pozycji związanej z płcią oraz nakazujące kontrolę mężczyzn nad kobietami.

Badacze biorą również pod uwagę działające bezpośrednio czynniki sytuacyjne. Należą do nich wysoki poziom pobudzenia seksualnego, wysoki poziom napięć emocjonalnych, gniew i działanie alkoholu. Eksponując **sytuacyjne wyjaśnienia agresji seksualnej** oparto się na tych wynikach badań, które stwierdzają, że poza stosunkowo stałymi różnicami między agresorami i osobami nieagresywnymi, na agresję seksualną na poziomie indywidualnym mają wpływ czynniki sytuacyjne³⁰². Potężnym sytuacyjnym stymulatorem agresji seksualnej jest alkohol. Osłabia on zahamowania społeczno-etyczne, intoksykuje korę mózgową, powoduje upośledzenie zdolności do samokrytyki i głębszej oceny zdarzeń, zmniejsza poczucie odpowiedzialności, osłabia kontrolę i obniża uczuciowość wyższą, zwłaszcza u osób z uszkodzonymi strukturami CUN³⁰³. Spożycie alkoholu ogólnie wiąże się z większym prawdopodobieństwem agresywnych reakcji, a agresja seksualna stanowi część tego ogólnego wzorca. Znaczna część napaści seksualnych ma miejsce pod wpływem alkoholu, a jego spożycie jest trafnym predyktorem agresji. Alkohol toruje drogę pobudzeniu seksualnemu, a

³⁰¹ Beisert, M. *Kazirodztwo. Rodzice w roli sprawców*. Warszawa, Beisert, M., *Psychologia zaburzeń seksualnych*. [w:] Sęk, H., (red.) *Psychologia kliniczna*. Warszawa 2005 Wydawnictwo , Beisert, M.(red.) *Seksualność w cyklu życia człowieka*. Warszawa 2006.

³⁰² Krahe, B., op. cit..

³⁰³ Starowicz, Z. L. *Przemoc seksualna*. Warszawa 1992

jednocześnie występująca wówczas redukcja możliwości przetwarzania informacji („alkoholowe zaślepienie”) zwiększa prawdopodobieństwo błędnego spostrzegania intencji seksualnych kobiety³⁰⁴.

Czynniki ryzyka przemocy seksualnej

Podsumowując powyższe rozważania należy podkreślić, że **przestępcy seksualni, pomimo pewnych podobieństw, są jednak grupą heterogeniczną**, zwłaszcza jeżeli chodzi o stan ich zdrowia psychicznego, profil osobowości, *modus operandi*, okoliczności czynu, a także motywację. Aktywność przestępcza takich sprawców nie zawsze musi być bezpośrednio związana z realizacją potrzeb seksualnych, w tym także z ich dewiacyjnym charakterem. Pomimo tego zidentyfikowanie zmiennych, które mogą mieć charakter najbardziej ogólnych nawet **czynników ryzyka przemocy seksualnej**, wydaje się cennym i sensownym przedsięwzięciem badawczym i praktycznym. Pozwoli bowiem na wstępną, ogólną identyfikację sprawców pod względem stwarzanego przez nich zagrożenia, powinno też motywować do przeprowadzania pogłębionych, indywidualnych, klinicznych badań psychiatrycznych, psychologicznych czy seksuologicznych. Czynniki ryzyka, ich nasilenie i struktura będą przydatne zarówno w opiniowaniu sądowym dotyczącym kwestii związanych ze stopniem poczytalności sprawców, jak i przy rozważaniu potrzeby i zasadności stosowania środków leczniczo-zabezpieczających, w tym zwłaszcza oddziaływań leczniczo-rehabilitacyjnych czy resocjalizacyjnych³⁰⁵.

2.3. Sposób „szacowania ryzyka” przestępstw seksualnych

Warto w tym miejscu dodać, że we współczesnych badaniach i teoriach psychologiczno-kryminologicznych **odchodzi się od poszukiwania wyizolowanych cech osobowościowych, czy też objawów psychopatologicznych** jako jedynych wskaźników zachowań przestępczych i wzorując się na dynamicznym modelu rozwoju osobowości, postuluje się wzajemne oddziaływanie zarówno czynników osobowościowych, psychopatologicznych, jak i społecznych. Wspomniane zmiany dotyczyły także problematyki prognozowania tj. szacowania ryzyka wystąpienia w przyszłości zachowań o charakterze przemocy. Najogólniej biorąc, zmiany w podejściu do omawianej problematyki polegały na przejściu od „**przewidywania niebezpieczeństwa**” do „**szacowania ryzyka**”, uwzględniającego szerzej rolę ocen dotyczących zmiennych środowiskowych, społecznych i sytuacyjnych. Prezentowane powyżej zmiany w ujmowaniu problematyki prognozowania spowodowały rozwój specyficznych narzędzi diagnostycznych szacujących stopień ryzyka. Wśród narzędzi szacujących ryzyko przemocy szczególną rolę odgrywają te, które dotyczą przestępczych zachowań seksualnych. Spośród nich na uwagę zasługuje skala **Sexual Violence Risk – 20 (SVR-20)**, autorstwa D.P. Boera, S.D. Harta, P.R. Kroppa i Ch.D. Webstera³⁰⁶. SVR-20 nie jest typowym testem psychologicznym, lecz ustrukturyzowanym klinicznie kwestionariuszem, stworzonym do oceny stopnia ryzyka wystąpienia przemocy seksualnej u dorosłych przestępców seksualnych. Inspiracją do

³⁰⁴Karwat, B. *Zgwałcenie w świetle literatury przedmiotu*. 2007, <http://www.psycholog.w8w.pl/zgwalcenia.html#215>

³⁰⁵Gierowski J.K., *Czynniki ryzyka przemocy i psychopatyczne zaburzenia osobowości u sprawców przestępstw seksualnych*, Przegląd Więziennictwa Polskiego 2009, nr 64 . s. 21-47,

³⁰⁶Boer D.P., Hart S.D., Kropp P.R., Webster Ch. D., *Manuel for the Sexual Violence Risk – 20*, The mental Health Law, & Policy Institute Simon Fraser University, 1997.

stworzenia tego narzędzia były wieloletnie studia literatury naukowej i ekspertyz klinicznych przeprowadzonych przez ogromną rzeszę naukowców. SVR-20 składa się z 20 itemów pogrupowanych w trzech kategoriach: przystosowania psychospołecznego, przestępstw seksualnych i przyszłych planów³⁰⁷.

Do grupy opisującej **przystosowanie społeczne** należy 11 czynników: dewiacja seksualna, nadużycie w dzieciństwie, psychopatia, poważne zaburzenie psychiczne, problemy z substancjami psychoaktywnymi, myśli samobójcze/zamiary samobójstwa, problemy w związkach, problemy z zatrudnieniem, wcześniejsze przestępstwa nieseksualne z użyciem przemocy, wcześniejsze przestępstwa bez użycia przemocy oraz przeszłe problemy z nadzorem.

Grupę czynników dotyczących **przestępstw seksualnych** tworzy 7 kolejnych czynników: częste przestępstwa seksualne, różne przestępstwa seksualne, używanie przemocy w przestępstwach seksualnych, broń/groźba śmierci w przestępstwach seksualnych, eskalacja w częstotliwości i powadze przestępstw seksualnych, silne minimalizowanie/zaprzeczanie stosowania przemocy seksualnej oraz nastawienia wspierające/uczące przestępstw seksualnych.

Ostatnia kategoria opisuje **przyszłe plany danej osoby**. Są one ważne dla podejmowania działań terapeutyczno-korekcyjnych, oddają bowiem podatność, gotowość, czy też motywację do zmiany zachowań, zwłaszcza tych, które dotyczą prawnie niedozwolonych zachowań seksualnych. Kategorie te tworzą 2 czynniki: brak realistycznych planów na przyszłość oraz negatywne nastawienie do interwencji.

SVR-20 zawiera oczywiście szczegółowy opis wyodrębnionych czynników wraz z precyzyjnymi wskazówkami jak oceniać poszczególne zmienniki, w tym zwłaszcza ich nasilenie.

Należy podkreślić, że czynnikiem trzecim (itemem) jest **psychopatia**, którą stwierdza się na podstawie badania skalą PCL-R (Psychopathy Checklist - Revised). Zdaniem wielu badaczy przestępczości, na przykład G.J.D. Macphersona³⁰⁸, **psychopatia, obok nadużycia w dzieciństwie, jest najlepszym predyktorem przemocy seksualnej w wieku dojrzałym**.

Trzeba również pamiętać, że klinicysta oceniający danego sprawcę na przedstawionej skali powinien być do tego odpowiednio przygotowany i **sięgać do wszelkich możliwych źródeł informacji**, takich jak raporty policyjne, nagrania video, opinie psychologiczne, wywiady z rodziną oraz bezpośrednia obserwacja osoby badanej. Szacowanie poziomu ryzyka przemocy seksualnej nie jest dokładnie określone przez autorów SVR-20 i jest nadal dopracowywane, wiadomo jednak, że powinno być ono **szacowane jako niskie, średnie lub wysokie**, do czego nie wystarczy jedynie proste stwierdzenie obecności lub nieobecności czynników, lecz specyficzny ich układ czy kombinacja, która uwzględnia ich funkcjonalne zależności, a także cały kontekst czynu. Ostateczny wynik szacowania ryzyka powinien dawać odpowiedź na pięć pytań: **jakie jest prawdopodobieństwo, że osoba badana**

307 Douglas K.S., Webster Ch.D., Hart S.D., Eaves D., Ogloff J.R.P., *HCR-20 Violence Risk Management Companion Guide*, The mental Health Law, Policy Institute Simon Fraser University 2001

308 Macpherson G.J. D., *Predicting escalation in sexually violent recidivism : Use of the SVR-20 and PCL-SV to predict outcome with non- contact recidivists and contact recidivists*. The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology 2003, Vol. 14, no. 3. s. 615-627,

zaangażuje się w przemoc seksualną, jeżeli nie zostaną podjęte wobec niej żadne środki kontrolujące ryzyko takiego zachowania (1); jaka będzie natura, częstotliwość i natężenie tej potencjalnej przemocy seksualnej (2); kto może zostać jej ofiarą (3); jakie czynności powinny zostać podjęte, aby zapobiec temu ryzyku (4); jakie okoliczności mogą sprzyjać zastosowaniu przez osobę badaną przemocy seksualnej (5). Metoda oceny nie jest więc dokładnie ustrukturyzowana i usystematyzowana oraz nie dostarcza wyniku, który można odnieść do jakiś norm czy kryteriów. Znajduje ona zastosowanie na różnych etapach postępowania sądowego. Odpowiedź na pytanie o stopień zagrożenia recydywą ma służyć organom prawnym i pomagać w określeniu wysokości kary, konieczności nadzoru nad skazanym, czy też pomagać w przedsięwzięciu środków prewencyjnych lub terapeutyczno-korekcyjnych. Jest też podstawą do możliwie wczesnej interwencji. Końcowa ocena ryzyka nie jest więc prostą sumą punktów w zaznaczonych itemach, lecz ich funkcja nie zastępuje też pełnej, indywidualnej diagnozy psychologicznej. Stanowi natomiast szerokie tło dla podejmowanych przez psychologa czynności diagnostycznych i prognostycznych³⁰⁹. Z badań V. de Vogela, C.de Reitera, D.van Beeka oraz G. Meada³¹⁰ nad trafnością predykcijną SVR-20 jako narzędzia do oceny ryzyka przemocy seksualnej u młodzieży wynika, że skala ta pomaga szacować prawdopodobieństwo recydywy na poziomie 60%.

Ponieważ istnieje silny związek między psychopatią a wzrostem ryzyka przestępczości, w tym seksualnej, stąd jej obecność w licznych narzędziach do mierzenia różnych jej aspektów, w tym także ryzyka recydywy.

Psychopaci charakteryzują się tym, że obok przestępstw seksualnych mają na swoim koncie szereg rozmaitych występów takich jak kradzieże, oszustwa, rozboje, podpalenia itd., ale przestępstwa z użyciem przemocy to ich specjalność. Zaczynają łamać prawo dużo wcześniej niż inni przestępcy, średnio przed ukończeniem 12 roku życia, a po wyjściu na wolność wracają do brutalnych napaści czterokrotnie częściej niż recydywiści nie-psychopaci. Niezależnie jednak od typu przestępstwa wspólne jest to, że każde z nich popełniane jest bez strachu, bez zmrużenia oka, bez względu na cierpienie innych ludzi, bez wyrzutów sumienia³¹¹.

W sferze obcowania płciowego charakterystyczny dla psychopatów jest **totalny brak odpowiedzialności**. W narzędziu do diagnozowania natężenia cech psychopatii (PCL-R) autorstwa R.D. Hare³¹² nieodpowiedzialność i lekkomyślność wymienione są jako jedna spośród 20 kategorii diagnostycznych psychopatii. Oprócz niej dwie inne; **promiskuityzm** i liczne, krótkotrwałe związki partnerskie doskonale oddają charakter ich życia płciowego. **Stosunek osób psychopatycznych do partnerów** seksualnych jest specyficzny, bo **totalnie przedmiotowy**. Wyraża się to w „eksploatowaniu” ich bez dzielenia z nimi pozytywnych emocji, bez zaangażowania uczuciowego, bez intymności. Psychopaci nie potrafią wytrwać dłużej w jednym związku, dlatego często porzucają jeden, a rozpoczynają drugi, lub prowadzą osobne życie z kilkoma partnerami jednocześnie biorąc od nich jak najwięcej, a w zamian nie dając nic.

³⁰⁹ Vogel de V., Ruiter de C., Beek van D. i Mead G., *Predictive validity of the SVR- 20 and Static – 99 in a Dutch sample of treated sex offenders*. Law and Human Behavior 2004, Vol. 28, No. 3 (34), s. 342-356,

³¹⁰ Tamże.

³¹¹ Salter A., *Drapieżcy...* op.cit.

³¹² Hare R.D., *The Hare Psychopatii Checklis...* op.cit.

Najbardziej agresywni psychopaci miewają **tendencje sadystyczne i potrzebują ciągłej stymulacji bodźcami o charakterze seksualnym**, a co za tym idzie mogą dokonywać najokrutniejszych zbrodni w tej materii, czyli seryjnych zabójstw na tle seksualnym.

Badania S. Portera i in.³¹³, porównujące gwałcicieli z pedofilami wykazały, że **sprawcy zgwałceń są bardziej psychopatyczni niż pedofile**, a 64% wszystkich sprawców przemocy seksualnej ujętych w tym badaniu było psychopatami. Natomiast badania R.C. Serina³¹⁴, poświęcone recydywie gwałcicieli, ukazały ciekawą zależność od natężenia cech psychopatii: im **wyższy wynik na skali PCL-R** osiągnęli sprawcy gwałtów, tym **częściej popełniali kolejne takie samo przestępstwo**, przy czym było ono silniej nacechowane przemocą niż u tych, którzy mieli niskie wyniki, pomimo że zaraz po wyjściu z więzienia naruszyli porządek prawny. Natomiast analizy W.Seto i H. Barbaree³¹⁵ ostrzegają, że pomimo iż jakaś grupa seksualnych przestępców psychopatycznych nabędzie w programie resocjalizacyjnym umiejętności prawidłowych zachowań społecznych, to im większymi są psychopatami, tym wyższe prawdopodobieństwo kolejnego ataku już po 32 miesiącach po uwolnieniu. Z innych badań wynika, że **u osób skazanych za gwałty występuje silna, pozytywna korelacja pomiędzy natężeniem psychopatii a występowaniem dewiacji seksualnych**³¹⁶. Istnieje wiele badań, potwierdzających trafność i rzetelność Psychopathy Checklist-Revised. Należą do nich m.in. cytowane już wcześniej badania G.J.D. Macphersona³¹⁷, a także doniesienia R.D. Hare i C.S.Neumanna z 2005 roku oraz W.L.Marshalla i D.Cooka z 1999³¹⁸. Narzędzie to, oprócz szacowania poziomu psychopatii, jest również skuteczne w przewidywaniu ryzyka przestępczości, także seksualnej. Wartość PCL-R została także dowiedziona w badaniach międzynarodowych, szczególnie w USA, Wielkiej Brytanii i Szwecji, ale też w innych krajach³¹⁹. R.C. Serin³²⁰ potwierdza przydatność tej metody także do celów klinicznych. Jego zdaniem, najlepszymi źródłami informacji potrzebnych do szacowania są częściowo ustrukturalizowane wywiady z osobami badanymi i dokładna analiza ich akt. Nowsze badania holenderskie wykazały, że **przestępcy zdiagnozowani jako psychopatyczni będą częściej popełniać kolejne przestępstwa** (seksualne, nieseksualne z użyciem siły, z użyciem siły, ogólnie) niż sprawcy niepsychopatyczni, oraz że istnieje większe prawdopodobieństwo recydywy w grupie przestępców psychopatycznych z dewiacyjnymi preferencjami seksualnymi w porównaniu do innych, u których wspomniana kumulacja nie zachodzi³²¹. Wspomniani wyżej autorzy uważają, że

³¹³Porter S., *Without conscience or without active conscience? The etiology of psychopathy revisited*, Aggression and Violent Behavior 1996, Vol. 1, No. 2. s. 179-189,

³¹⁴Serin R. C., *The clinical application of the Psychopathy Checklist- Revised (PCL-R) in a prison population*. Journal of Clinical Psychology 1992, Vol. 48, No. 5 s. 125-132,

³¹⁵Salter A., *Drapieżcy...*op.cit.

³¹⁶Firestone P., Bradford J. M., Greenberg D. N. i Serran G. A., *The relationship of deviant sexual arousal and psychopathy in incest offenders, extrafamilial child molesters, and rapists*. Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law 2000, Vol. 28, No. 3. s.303-308,

³¹⁷Macpherson G.J. D., *Predicting escalation in sexually violent recidivism : Use of the SVR-20 and PCL-SV to predict outcome with non- contact recidivists and contact recidivists*. The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology 2003, Vol. 14, no. 3 s. 615-627,

³¹⁸Salter A., *Drapieżcy...*op.cit.

³¹⁹Hare R. D., Clark D., Grann M. i Thorton D., *Psychopathy...*op.cit.

³²⁰Serin R. C., *The clinical....* op.cit

³²¹Hildebrand M., de Ruiter C., de Vogel V., *Psychopathy and Sexual Deviance in Treated Rapists: Association With Sexual and Nonsexual Recidivism*. Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment 2004, Vol. 16, No. 1. s.1-24,

PCL-R Roberta D. Hare jest ważnym predykatorem recydywy w ogóle (i tej z użyciem siły, w tym seksualnej).

Była już mowa o tym, że nasilenie i układ czynników ryzyka będą przydatne zarówno w opiniowaniu sądowym dotyczącym kwestii związanych ze stopniem poczytalności sprawców, jak i przy rozważaniu potrzeby i zasadności stosowania środków leczniczo-zabezpieczających, w tym zwłaszcza oddziaływań leczniczo-rehabilitacyjnych czy resocjalizacyjnych. Trzeba też podkreślić, że przedstawione powyżej przykłady typologii, odnoszących się do różnych typów i form przestępczości seksualnej, określają podstawowe **ramy, cele i zadania opiniowania sądowego - zarówno psychologicznego, jak i seksuologiczno-psychiatrycznego**. Najogólniej biorąc, zmierzają one do:

1. **Opisu struktury czynników ryzyka przemocy** stanowiących tło klinicznej diagnozy sprawcy, a także do szacowania i monitorowania ryzyka przemocy seksualnej,
2. **Opisu zakłóceń czynności psychicznych dotyczących życia seksualnego oraz diagnozy procesów motywacyjnych sprawcy** np. stopnia samokontroli czy opisu cyklu dewiacyjnego,
3. Dostarczania informacji i danych niezbędnych do rozważenia **zasadności i celowości podjęcia**, w ramach tzw. środków leczniczo-zabezpieczających, ewentualnych **oddziaływań terapeutycznych**. Wymaga to współpracy z innymi biegłymi zarówno w zakresie opiniowania o poczytalności, jak i zasadności stosowania środków zabezpieczających, prowadząc w efekcie do wydawania **opinii komplementarnych bądź kompleksowych**.

3.UPOŚLEDZENIE UMYSŁOWE JAKO CZYNNIK HAMUJĄCY ROZWÓJ SPOŁECZNY I ZAWODOWY BYŁYCH WIĘŹNIÓW

Upośledzenie umysłowe, zwane też dawniej oligofrenią lub niedorozwojem umysłowym, traktowane jest najczęściej jako **globalne zaburzenie rozwojowe**, diagnozowane na podstawie **trzech łącznie występujących kryteriów**: **funkcjonowania intelektualnego** na poziomie istotnie niższym niż średnie, wyraźnie **obniżonej zdolności przystosowania społecznego** w takich obszarach jak porozumiewanie się, samoobsługa, umiejętności interpersonalne, szkolne, praca zawodowa oraz, w wypadku niedorozwoju umysłowego, **wystąpienia takich zaburzeń przed 18 rokiem życia**.

3.1. Rodzaje niepełnosprawności intelektualnej

Aktualnie w nauce dominuje pojęcie „**niepełnosprawności intelektualnej**”, które zastąpiło wszystkie używane dotąd terminy i definicje. Jest ono stosunkowo nowe i terminologia z nim związana nie jest, w związku z tym, w pełni uporządkowana, a jej zakres podlega pewnej zmienności zależnie od aspektu w jakim jest rozpatrywane. Najogólniej biorąc, kwestie dotyczące **niepełnosprawności intelektualnej rozpatrywać można z różnych perspektyw: medycznej, psychologicznej, społecznej czy pedagogicznej**. Warto podkreślić, że sama nazwa „niepełnosprawności” powstała w dużej mierze

na skutek tych trendów w [pedagogice specjalnej](#) i [psychologii](#), które zmierzały do odejście od terminów [stygmetyzujących](#) osoby niepełnosprawne, takich jak używane dawniej w formalnej diagnostyce psychiatrycznej określenia [debilizmu](#), [imbecylizmu](#) i idiotyzmu. Historycznie rzecz biorąc, analizowane pojęcie obarczone było niemałą liczbą mitów i stereotypów nie mających w swej istocie wiele wspólnego z rzeczywistymi cechami grupy osób ujawniających niepełnosprawność intelektualną. Dla określenia osób, które pod względem umysłowym odbiegają od pewnej umownie przyjętej normy, używano takich terminów jak, na przykład, niedorozwinięci umysłowo, upośledzeni umysłowo, opóźnieni w rozwoju umysłowym, dzieci specjalnej troski, oligofrenicy, osoby z odchyleniem od normy, sprawni inaczej, inwalidzi czy kalecy. Od pewnego czasu można zaobserwować tendencję do preferowania określenia niepełnosprawność umysłowa lub intelektualna co wiąże się ze wspominamy już nowym podejściem do problemu.

Samo pojęcie niepełnosprawności intelektualnej jest bardzo szerokie ze względu na istniejące bardzo **różne stopnie niepełnosprawności i towarzyszące im zróżnicowane zaburzenia** sprawności motorycznej, zachowania się, motywacji, emocjonalności, i w ogóle wszelkie dysfunkcje. Badacze są też dziś zgodni co do tego, że **niepełnosprawność intelektualna** nie stanowi żadnej określonej jednostki chorobowej, lecz **jest zespołem skutków rozmaitych w swej etiologii stanów chorobowych i uszkodzeń układu nerwowego**. Niepełnosprawność intelektualną określa się najczęściej jako **trwały stan ogólnego zmniejszenia możliwości rozwojowych, zwłaszcza intelektualnych, manifestujący się w obszarze przystosowania się do zewnętrznych, społecznych warunków, spowodowanych bardzo wczesnymi i jednocześnie nieodwracalnymi zmianami patologicznymi w ośrodkowym układzie nerwowym**. Podkreślić trzeba, że niepełnosprawność intelektualna nie jest chorobą, jest natomiast naturalną formą ludzkiej egzystencji o odmiennym przebiegu rozwoju. Towarzyszą jej istotne **deficyty** w zakresie **zachowań adaptacyjnych** (w szczególności niezależności i odpowiedzialności). Przyjmując inną nieco, bardziej społeczną perspektywę, można uznać, że za osobę z niepełnosprawnością uważać można kogoś, kto z powodu urazu, choroby lub wady wrodzonej ma poważne trudności albo nie jest zdolny wykonywać czynności, które osoba w tym samym wieku, rozwijająca się bez zaburzeń, jest zdolna realizować³²².

Należy podkreślić, że w obowiązujących klasyfikacjach [ICD-10](#) oraz [DSM-IV](#) wciąż używane jest nazewnictwo „**upośledzenie umysłowe**” i w tej formie stosuje się je w medycynie oraz [rehabilitacji](#). Wiąże się to z dużym rozpowszechnieniem tych wyrażen w międzynarodowej nomenklaturze, co pozwala na zrozumienie ich przez różne środowiska w wielu krajach. Warto zwrócić uwagę także na terminy, które opisywały deficyty intelektu jako będące tożsame z właściwościami psychicznymi. Takie ujmowanie zjawiska jak *obniżona sprawność psychiczna* sprawiły, że po dziś dzień spotkać można osoby, dla których niepełnosprawność intelektualna jest tym samym co [choroba psychiczna](#).

W przypadku klasyfikacji Amerykańskiego Towarzystwa Psychiatrycznego (DSM-IV) upośledzenie umysłowe koduje się na II Osi Diagnostycznej. Ogólne warunki rozpoznania wymagają, aby w przypadku osoby ujawniającej omawiane zaburzenie **funkcjonowanie intelektualne** było **istotnie niższe od przeciętnego**. Ważne jest także, aby z funkcjonowaniem intelektualnym współwystępowały **deficyty i upośledzenie zdolności przystosowania się** (tzn. efektywności spełniania standardów

³²² K. Bobińska, T. Pietras i P. Gałęcki (red.) *Niepełnosprawność intelektualna – etiopatogeneza, epidemiologia, diagnoza, terapia*, Wrocław 2012..

wyznaczonych dla wieku lub grupy kulturowej) w co najmniej dwóch z następujących obszarów: komunikacja, zaradność osobista, prowadzenie domu, umiejętności społeczne i interpersonalne, korzystanie z zasobów środowiskowych, samostanowienie, umiejętność uczenia się, pracowania, wypoczywania, dbania o zdrowie i bezpieczeństwo. Początek zaburzeń musi wystąpić przed 18 rokiem życia. W omawianym systemie zaburzenie należy kodować na podstawie ciężkości odzwierciedlającego poziom ograniczenia intelektualnego, uwzględniając następujące kategorie³²³:

Niepełnosprawność intelektualna w stopniu lekkim: IQ Wechslera 50-55 do ok. 70,

Niepełnosprawność intelektualna w stopniu umiarkowanym: IQ Wechslera 35-40 do 50-55,

Niepełnosprawność intelektualna w stopniu znacznym: IQ Wechslera 20-25 do 35-40,

Niepełnosprawność intelektualna w stopniu głębokim: IQ Wechslera poniżej 20-25.

Kryteria upośledzenia w ICD-10 są bardzo podobne obejmując dodatkowo inne upośledzenie umysłowe (F78) oraz upośledzenie umysłowe nie określone (F79), obejmujące: niedorozwój umysłowy BNO, upośledzenie umysłowe BNO i oligofrenię BNO. Analogicznie jak w DSM upośledzenie umysłowe **przyporządkowane jest tu do czterech grup**, odnoszących się najczęściej do wyników psychologicznej skali inteligencji Wechslera (ilorazu inteligencji - II). **Wyróżniane w ICD-10 kategorie upośledzenia umysłowego to: lekkie upośledzenie (II 50-69), upośledzenie umiarkowane (II 35-49), upośledzenie znaczne (II 20-34) oraz upośledzenie głębokie (II poniżej 20).** Upośledzenie umysłowe jest zazwyczaj kombinacją uwarunkowań genetycznych, czynników działających na płód w trakcie ciąży, czynników okołoporodowych oraz socjoekonomicznych.⁽³²⁴⁾

Upośledzenie umysłowe lekkie charakteryzuje się tym, że do początku wieku przedszkolnego lub szkolnego rozwój dzieci może nie odbiegać od rozwoju ich rówieśników. W niektórych przypadkach problemy szkolne ujawniają się dopiero w 5-6 klasie, gdy pojawia się konieczność przyswajania, tworzenia i rozumienia pojęć abstrakcyjnych oraz bardziej twórczego korzystania z przyswojonego materiału. W zależności od nasilenia upośledzenia i możliwości adaptacyjnych, dzieci kontynuują naukę w szkołach specjalnych albo powszechnych, do poziomu ponadgimnazjalnego (przy obniżeniu stawianych im wymagań). Dorosłe osoby z tą formą upośledzenia ujawniają skłonności do pracy na konkretach, trudności w skupianiu uwagi, mają najczęściej mechaniczną pamięć, ich myślenie logiczne jest szczątkowe, manifestują trudności we wnioskowaniu, zachowują się dość schematyczne, operacje umysłowe (klasyfikowanie, przyporządkowanie, dodawanie, mnożenie, różnicowanie) przebiegają u nich na poziomie konkretnym, ich mowa bywa schematyczna, bardziej rozwinięta jest mowa bierna niż czynna. Poziom intelektualny charakterystyczny dla 10 - 12 roku życia. Ta forma deficytu intelektualnego stanowi najwięcej, około 85% **rozpoznań**. Osoby takie są samodzielne i zaradne społecznie, nie powinny jednak wykonywać zawodów wymagających podejmowania decyzji,

³²³ Kryteria diagnostyczne według DSM-IV-TR. Redakcja wydania polskiego J. Wciórka. Wydawnictwo Elsevier, Warszawa 2010, str. 40-41.

⁽³²⁴⁾ J. Komender, *Upośledzenie umysłowe – niepełnosprawność umysłowa*, (w) A. Bilikiewicz, S. Pużyński, J. Rybakowski, J. Wciórka (red.), *Psychiatria*, tom II, Psychiatria kliniczna, Wrocław 2002, s. 617-644, Komender J., *Upośledzenie umysłowe – niepełnosprawność intelektualna*, (w) S. Pużyński, J. Rybakowski, J. Wciórka (red.), *Psychiatria Tom II, Psychiatria kliniczna*, Wrocław 2011, str. 567-590.

ponieważ nie osiągnęły etapu [myślenia abstrakcyjnego](#) w rozwoju poznawczym. [Życie rodzinne](#) przebiega bez trudności. W [socjalizacji](#) mogą nabywać [zaburzeń osobowościowych](#), ze względu na atmosferę otoczenia i stosunek innych. Obecnie istnieje tendencja do wprowadzania zajęć korekcyjnych, przy intensywniejszym treningu poznawczym w dłuższym czasie osoby z upośledzeniem w stopniu lekkim osiągają podobne wyniki co osoby z przeciętnym [IQ](#). Do 12 roku życia brak różnic rozwojowych.

W wypadku **upośledzenia umysłowego umiarkowanego** objawy ujawniają się zwykle wcześniej niż przy upośledzeniu lekkim. Dzieci z tym typem upośledzenia wolniej opanowują umiejętności prawidłowego wystawiania się, operują ubogim słownictwem i prostą składnią. Dzieci upośledzone w stopniu umiarkowanym wymagają nauki w szkołach specjalnych. Mogą one opanować umiejętność samodzielnego zaspokajania podstawowych potrzeb życiowych oraz wykonywać proste prace pod nadzorem innych osób. U osób z tą formą upośledzenia zaznacza się zdecydowana przewaga uwagi mimowolnej; ich mowa jest poprawna, dominują w niej zdania proste. Liczą w zakresie 20, potrafią czytać, piszą proste zdania, definiują na podstawie cech charakterystycznych dla przedmiotów (nie zawsze istotnych), nie potrafią absolutnie definiować pojęć abstrakcyjnych, mają swoje zasady np.: poczucie estetyki. Mają też wycucie moralne, ujawniają potrzeby miłości, przynależności i szacunku. Funkcjonowanie intelektualne na poziomie 6-9 roku życia. Częstotliwość występowania - około 10% ze wszystkich 4 typów upośledzenia. W okresie przedszkolnym istnieją trudności z nabywaniem [reguł społecznych](#) (lojalność, współdziałanie), a także niezręczność fizyczna, powolny rozwój [motoryczny](#). Poza tym do 9 roku życia rozwój jest prawidłowy. Osoby takie mogą nabywać umiejętności samoobsługowe, nie gubią się w dobrze znanym terenie, mogą pracować w [zakładach pracy chronionej](#).

Upośledzenie umysłowe w stopniu znacznym i głębokim ujawnia się najwcześniej. Dzieci z tym nasileniem upośledzenia często wykazują trudności z kontrolą czynności fizjologicznych oraz opóźnienia w opanowywaniu umiejętności rozwojowych takich jak np. siedzenie czy chodzenie. Zaburzenia mowy mogą się wahać od całkowitego braku opanowania słownictwa aż do mowy stereotypowej z użyciem niewielkiej ilości słów. Dzieci z tym upośledzeniem mogą uczęszczać do szkół życia z programem edukacyjnym, często indywidualnie dobranym do możliwości. W wypadku głębszego upośledzenia, osoby nim dotknięte wymagają niekiedy opieki we wszystkich czynnościach życiowych, w tym pielęgnacyjnych. Poziom umysłowy osób z upośledzeniem w stopniu znacznym odpowiada, w najlepszym wypadku, kilkulatkom. Nie są one zdolne do skupiania uwagi na dłuższy czas, ich mowa (jeżeli występuje) polega na posługiwaniu się pojedynczymi zdaniami. Osoby takie potrafią czasami napisać drukowanymi literami proste słowa, liczą do pięciu, potrafią też odczytywać proste słowa, mogą samodzielnie ubierać się i rozbierać, mogą też wykonać proste czynności pomocy w domu np. wycieranie stołu. Nie są jednak w stanie zapamiętać wielu poleceń naraz. Poziom rozwoju 3-6-latka. Około 4-5 roku życia zauważalne już jest spóźnienie rozwoju psychofizycznego. Osoby te mogą opanować samoobsługę, przy stałej opiece mogą wyuczyć się czynności domowych, ale nie są zdolne do wyuczenia zawodu. Osoby z upośledzeniem umysłowym **w stopniu głębokim** swoją uwagę skupiają na krótko, najczęściej na bardzo silnych bodźcach, ich mowa jest bardzo prosta, powtarzają często poszczególne wyrazy (mama, tata), reagują na poszczególne polecenia na zasadzie rozpoznawania intonacji głosu (np.: nie wolno), najczęściej nie są w stanie zaspokajać samodzielnie potrzeb fizjologicznych, czasami je sygnalizują. Niekiedy samodzielnie się ubierają,

poruszają się często same, mają potrzebę miłości i przynależności. W przypadku niepełnosprawności intelektualnej w stopniu głębokim poziom funkcjonowania odpowiadający maksymalnie 3 roku życia. Możliwe jest opanowanie tylko najprostszej samoobsługi. Występują ciężkie wady neurologiczne i fizyczne. Przez całe życie osoby takie wymagają opieki instytucjonalnej⁽³²⁵⁾.

Geneza niepełnosprawności intelektualnej stanowi obiekt zainteresowania wielu nauk. Obecnie wyróżnia się **patogenne czynniki pochodzenia biologicznego i społecznego**, w tym także depryzację potrzeb emocjonalnych. W definicji T. Gałkowskiego wyraźnie dostrzec można podział na część charakteryzująca zjawisko i próbę określenia etiologii niepełnosprawności: *niepełnosprawność umysłowa ma charakter globalny, charakteryzuje się obniżoną sprawnością umysłową spowodowaną wrodzoną anomalią, która czyni korę mózgową niezdolną – w mniejszym lub większym stopniu do procesów myślowych*³²⁶.

Ciekawą definicję niepełnosprawności, sięgającą do genezy zjawiska, proponuje M. Kościelska, która, nie negując wpływu czynników biologicznych na powstawanie niepełnosprawności intelektualnej, podkreśla dwubiegunowość tego oddziaływania. Z jednej strony, zdaniem autorki, **czynniki biologiczne determinują przebieg procesów psychicznych**, z drugiej natomiast, **funkcjonowanie psychiczne wpływa na funkcje biologiczne**. Przywołuje ona przykład dzieci, które doznawszy uszkodzeń we wczesnym okresie życia, żyją różnym życiem i osiągają rozmaite stopnie rozwoju. M. Kościelska rozumie niepełnosprawność intelektualną, jako *niepowodzenie rozwojowe*, do którego *dochodzi się w rezultacie nieprawidłowego przebiegu procesu rozwojowego o specyficznym charakterze. Proces rozwojowy może być zaburzony w różnym okresie i pod wpływem różnych czynników*.

Analizując zaburzenia rozwoju związane z niepełnosprawnością intelektualną trzeba zauważyć, że nie sposób przedstawić wszystkich zaburzeń rozwoju związanych z niepełnosprawnością intelektualną. Warto jednak zwrócić uwagę na podstawowe ich grupy oraz kilka przykładowych jednostek³²⁷:

1. **Zaburzenia warunkowane genetycznie:** Zespół Downa, Zespół Angelmana, Zespół Jacobsena, Zespół kociego krzyku – *Cri du Chat*, Zespół Patau, Zespół łamliwego chromosomu X, stwardnienie guzowe.
2. **Całościowe zaburzenia rozwoju:** autyzm dziecięcy, Zespół Retta, dziecięce zaburzenia dezintegracyjne, zaburzenie hiperkinetyczne z towarzyszącym upośledzeniem umysłowym i ruchami stereotypowymi.

⁽³²⁵⁾ J. Heitzman (red.) *Psychiatria. Podręcznik dla studiów medycznych*, Warszawa 2007, s. 212-215,

³²⁶ Gałkowski T. *Zaburzenia w rozwoju dzieci upośledzonych umysłowo*. (w) *Wybrane problemy z metodyki nauczania dzieci upośledzonych umysłowo*. Cz. I Warszawa 1967, s. 61.

³²⁷ J. Komender, *Upośledzenie umysłowe – niepełnosprawność umysłowa*, (w) A. Bilikiewicz, S. Pużyński, J. Rybakowski, J. Wciórka (red.), *Psychiatria*, tom II, *Psychiatria kliniczna*, Wrocław 2002, s. 617-644, Komender J., *Upośledzenie umysłowe – niepełnosprawność intelektualna*, (w) *Psychiatria*, Tom II, *Psychiatria kliniczna*, (red.) S. Pużyński, J. Rybakowski, J. Wciórka, Wrocław 2011, s. 567-590. *Niepełnosprawność intelektualna – etiopatogeneza, epidemiologia, diagnoza, terapia* (red.) K. Bobińska, T. Pietras, P. Gałęcki, Wrocław 2012.

3. **Zaburzenia neurologiczne:** [padaczki](#), [mózgowe porażenie dziecięce](#), wady wrodzone mózgu, stany po urazach czaszkowo-mózgowych, stany po infekcyjnych chorobach centralnego układu nerwowego, brak zakrętów kory mózgu, [wady wrodzone rdzenia kręgowego](#).

4. **Stany po infekcjach okresu prenatalnego:** embriopatia poróżyczkowa, wrodzone zakażenie wirusem cytomegalii, objawowa toksoplazmoza wrodzona.

5. **Choroby metaboliczne:** [fenyloketonuria](#), [galaktozemia](#), [mukopolisacharydoza](#), [Choroba Niemanna-Picka](#), [Zespół Taya-Sachsa](#).

6. **Inne:** [Fetal Alcohol Syndrome](#) (alkoholowy zespół płodowy), zaniedbania środowiskowe.

3.2. Upośledzenie umysłowe jako czynnik ryzyka zachowań przestępczych

W nowszej literaturze sądowo-psychiatrycznej i kryminologicznej podkreśla się, że **osoby niepełnosprawne intelektualnie nie popełniają przestępstw częściej niż osoby sprawne intelektualnie**³²⁸, a znaczna ich większość nigdy nie łamie prawa³²⁹. Natomiast częściej osoby te mogą zostać wykorzystane, ze względu na deficyty intelektualne, w kwestiach podejmowania decyzji niosących konsekwencje prawne. Dane statystyczne wskazujące na większy procent osadzonych niepełnosprawnych intelektualnie w więzieniach, na przykład na terenie Stanów Zjednoczonych, w porównaniu z rozpowszechnieniem niepełnosprawności intelektualnej w populacji ogólnej, mogą wynikać z faktu, że osoby niepełnosprawne intelektualnie łatwiej dają się ująć, częściej przyznają się do winy, częściej są skazywane na karę pozbawienia wolności, a rzadziej zwalniane są warunkowo³³⁰.

Ze względu na cechy charakterologiczne osób z niepełnosprawnością intelektualną, takie jak duża podatność na sugestie czy chęć zaspakajania oczekiwań otoczenia, istnieje duże prawdopodobieństwo, że osoby takie częściej **będą się przyznawać do czynów zabronionych**, których nie popełniły³³¹. Do popełniania czynów zabronionych przez osoby niepełnosprawne predysponuje także potrzeba tych osób do akceptacji, doceniania, bycia przynależnym. Osoby te częściej występują w roli ofiary niż przybierają postawę zdobywania korzyści, dlatego też stają się łatwym narzędziem do wykorzystania w popełnianiu zaplanowanych przestępstw. Osoby niepełnosprawne intelektualnie najczęściej nie działają same, a raczej wypełniają swoje zadania. Przestępstwa popełnione przez osoby z niepełnosprawnością przeważnie są niezaplanowane i wynikają z zaburzonej kontroli zachowań impulsywnych, braku umiejętności przewidywania konsekwencji, nieumiejętności radzenia sobie z trudnymi emocjonalnie i stresującymi sytuacjami i pozostawianiem dłużej w stanie napięcia emocjonalnego. Często wynikają więc ze strachu, paniki czy

³²⁸ Richard-Devantoy S, Olie JP, Gourevitch R. *Risk of homicide and major mental disorders: a critical review* 2009 Nr 35, (6) s. 521-30., Bobińska K., Eichstaedt K., Gałęcki P. *Aspekty prawa karnego i cywilnego dotyczące zagadnienia niepełnosprawności intelektualnej*, Psychiatria i Psychologia Sądowa, 2011, Nr 4, s. 23-28

³²⁹ . Caldera M, Fellner J, Ehrenreich R. *BEYOND REASON: The Death Penalty and Offenders with Mental Retardation*, March 2001 <http://>

³³⁰ Op. cit.

³³¹ Bobińska K., Eichstaedt K., Gałęcki P. *Aspekty prawa karnego i cywilnego dotyczące zagadnienia niepełnosprawności intelektualnej*, Psychiatria i Psychologia Sądowa, 2011, Nr 4, s. 23-28.

odczuwanej złości. Niskie zdolności intelektualne, a co za tym idzie upośledzone zdolności planowania i przewidywania powodują, że sprawcy czynów zabronionych z niepełnosprawnością intelektualną częściej są ujmowani, mają mniejszą szansę na postępowanie we własnej obronie i częściej przyznają się do winy³³².

Kończąc rozważania nad rolą zaburzeń psychicznych w genezie zachowań przestępczych warto poświęcić nieco uwagi tym **zaburzeniom w funkcjonowaniu psychicznym**, które pozostają **w związku z doświadczeniami pobytu w zakładzie karnym**. Adaptacja do warunków izolacji więziennej może stanowić istotny problem psychologiczny i kliniczny, w tym także w okresie po zakończeniu przez skazanego odbywania kary izolacyjnej. Warto więc powyższemu zagadnieniu poświęcić nieco więcej uwagi, posiada on bowiem niewątpliwie wymiar psychopatologiczny.

4. IZOLACJA WIĘZIENNA JAKO CZYNNIK HAMUJĄCY ROZWÓJ SPOŁECZNY I ZAWODOWY BYŁYCH WIĘŹNIÓW

Człowiek, który znalazł się w więzieniu, po przeżytym szoku spowodowanym faktem pozbawienia wolności, rozpoczyna gwałtowne starania zmierzające do zlikwidowania czy choćby zmniejszenia skutków izolacji. Funkcjonowanie w roli skazanego wymaga szybkiej i radykalnej zmiany stylu życia, zdobycia nowych sprawności, zmiany motywacji³³³. Oznacza to, że więzienie stanowiące nowe, zamknięte środowisko, wymaga przystosowania się. Według M. Cioska przystosowanie to „*zdolność dopasowania się człowieka do zmieniających się warunków zarówno fizycznych, jak i społecznych oraz umiejętność osiągnięcia w nich ważnych dla siebie celów*”³³⁴.

4.1. Sposoby przystosowania do warunków więziennych

W zależności od cech osobowych więźnia, sposoby przystosowania się człowieka do warunków zakładu karnego przybierają w poszczególnych przypadkach inne formy³³⁵.

E. Hoffman³³⁶ wskazuje na kilka technik radzenia sobie z dolegliwościami sytuacji izolacji więziennej, są to zadowolenie, konwersja, wycofanie się, bunt, zimna kalkulacja. **Zadowolenie** polega na stworzeniu sobie możliwości pewnej swobody działania i jak najbardziej wygodnych warunków egzystencji. Ten sposób charakterystyczny jest dla osób nie przeżywających szoku uwięzienia, odpornych na sytuacje trudne, o przewadze orientacji poznawczej nad emocjonalną. **Konwersja** to

³³² K. Bobińska i inni op. cit. Richard-Devantoy S, Olie J.P., Gourevitch R op. cit. Caldera M, Fellner J, Ehrenreich R op. cit.

³³³ Kolarczyk, T. *Psychologia penitencjarna* Warszawa 1970, Centralny Zarząd Zakładów Karnych

³³⁴ Ciosek, M. *Psychologia sądowa i penitencjarna*. Warszawa 2001, Wydawnictwa Prawnicze PWN str. 210.

³³⁵ Kosewski, M. *Agresywni przestępcy*. Warszawa: 1977, Wiedza Powszechna, Waligóra, B. *Deprywacja potrzeb u osób pozbawionych wolności* [w:] Problemy współczesnej penitencjarystyki w Polsce, Hołyst B. (red.), Monografie Instytutu Problemów Przestępczości. Warszawa 1984, Wydawnictwo Prawnicze, Żywicka H. *Funkcjonowanie człowieka w warunkach izolacji*. [w:] Wybrane zagadnienia instytucji penitencjarnych. Kalisz: Centralny Ośrodek Szkolenia Służby Więziennej w Kaliszu. 1996,

³³⁶ Za: Ciosek op. cit.

typ przystosowania polegający na zdyscyplinowaniu, uległości i podporządkowaniu się personelowi więziennemu. Jest to pozorne, zachowanie takie służy przede wszystkim egzekwowaniu własnych interesów. Kolejny typ przystosowania to **wycofanie**. Taktyka ta polega na radykalnym odcięciu się od otoczenia i koncentracji na sobie, rozluźnieniu kontaktów z innymi. Strategia ta może prowadzić do nadużywania mechanizmu obronnego, polegającego na ucieczce w marzenia i idealizacji. Następnym typem przystosowania więziennego jest **taktyka buntu**. Przybiera ona formę niechęci wobec administracji, w postaci uczestnictwa w drugim życiu, lub formę bardziej jawną – bezkompromisową, zdecydowaną postawę oporu i wrogości wobec personelu. Ostatnia technika to **zimna kalkulacja**. Jest ona zestawieniem różnych sposobów adaptacji więziennej, w głównej mierze techniki zadomowienia i konwersacji.

Proces przystosowania więziennego wpływa nie tylko na całokształt zachowania i stosunków społecznych więźnia na terenie zakładu karnego, lecz także na zachowania funkcjonariuszy administracji więziennej, które odnoszą się do więźniów. Bez wątpienia, wpływ procesu przystosowania więziennego jest bardzo zróżnicowany i, co ważniejsze, w wielu wypadkach, zwłaszcza w tych, które mogą nieść ze sobą niebezpieczeństwo, jest redukowany celowymi działaniami kierownictwa i pionu wychowawczego.

W. Poznaniak³³⁷ omawiając problem przystosowania, mówi o adaptacji „pozytywnej” i „negatywnej”. Pierwsza z nich to wypracowanie pewnych, dostosowanych do sytuacji więziennej sposobów zaspakajania potrzeb i o ochrony przed dolegliwościami. Wymaga to aktywnego działania więźnia, który dąży do wprowadzenia elementów porządku, regularności, by uczynić swoją sytuację w miarę normalną. Przystosowanie pozytywne dotyczy głównie ludzi młodych, pierwszy raz karanych.

Adaptacja negatywna dominuje u skazanych odbywających długie wyroki. U osób tych obserwuje się obniżenie aktywności. Skazani ci są bierni, akceptują to, co im się oferuje, godzą się ze swoją niższą pozycją społeczną, aprobuja strukturę więzienia i wymogi regulaminu.

Należy dodać, że pewne cechy osobowości skazanego sprzyjają adaptacji i ułatwiają sprawne funkcjonowanie człowieka w warunkach izolacji więziennej. Do cech tych należą: wysoki poziom samooceny, odporność na stres, stabilność emocjonalna. Również wyższe poczucie sprawowania kontroli u więźniów, sprawia, że doświadczają oni mniej stresu i przejawiają mniej negatywnych postaw wobec instytucji niż ci skazani o niskim poziomie poczucia kontroli.

4.2. Negatywne konsekwencje pobytu w zakładzie karnym

Wiele zachowań reprezentowanych przez osadzonych ma charakter reakcji obronnych przed stresem środowiska więziennego. Ciosek³³⁸ wyróżnia zjawiska będące następstwem izolacji więziennej, które

³³⁷ Poznaniak, W. *Zaburzenia w uspołecznieniu przestępców*. Poznań 1982, Wydawnictwo Uniwersytetu Adama Mickiewicza.

³³⁸ Ciosek op. cit.

dotyczą, choć w różnym stopniu, wszystkich osób skazanych. Są to: proces stygmatyzacji, proces standaryzacji, proces degradacji oraz proces depersonalizacji. Decydują one także o sposobie i poziomie przystosowania się do warunków życia w środowisku zamkniętym.

Proces stygmatyzacji wiąże się ze świadomością osadzonego, że utracił status normalnego obywatela i został zaliczony do kategorii przestępców. Dla wielu osób skazanych, sytuacja w jakiej się znaleźli jest dowodem moralnego odrzucenia potępienia przez społeczeństwo.

Proces standaryzacji wyklucza możliwość realizacji przez więźnia potrzeby bycia kimś niepowtarzalnym i indywidualnym. Wynika to z formalnego charakteru instytucji i form postępowania ze skazanymi, przewidującymi jednakowy sposób zaspakajania potrzeb podstawowych. Sytuacja taka jest źródłem silnego niepokoju, poczucia zagrożenia, powoduje gwałtowne reakcje, których celem jest zwrócenie na siebie uwagi.

Proces degradacji to poczucie upokorzenia odczuwane przez skazanych, którego przyczyną jest manipulacja tak ze strony administracji, jak i silniejszych więźniów, a także zachowanie się personelu więziennego (sposób zwracania się do osadzonych „ty”, „wy”). Są to sytuacje poniżania, upokarzania i znieważania godności osobistej.

Proces depersonalizacji wynika z takich konsekwencji izolacji więziennej, jak niemożność podejmowania decyzji, planowania codziennych działań, zawieszenie realizacji planów osobistych i zawodowych. Skazany przeżywa poczucie obcości i nierealności siebie. Depersonalizacja prowadzi do zmian w osobowości więźniów, dotyczących głównie obrazu samego siebie.

Izolacja więzienna prowadzi do szeregu zaburzeń zarówno w sferze funkcjonowania poznawczego, przeżyć psychicznych, jak i postaw wobec otoczenia³³⁹. Wachlarz form reagowania na izolację więzienną jest bardzo szeroki i zróżnicowany. Analiza psychologicznych mechanizmów tych reakcji musi uwzględniać zarówno sytuację, jak i osobowość. Jednak najważniejszym czynnikiem wydaje się być aktualna sytuacja izolacji, ponieważ od niej zależy uruchomienie potencjalnych skłonności i wykształcanie nowych. Waligóra³⁴⁰ zwraca uwagę na trwałe odkształcenie osobowości skazanych z tendencją do utrwalania się tych reakcji i zachowań, które powstały w okresie izolacji, zwłaszcza nawykowych samouszkodzeń. Wielu osadzonych uruchamia w trudnych sytuacjach życia więziennego zachowania negatywne, przebiegające sztywno według wyuczonych schematów, charakteryzujące się brakiem zróżnicowania reakcji. Zachowania te wynikają z silnej potrzeby natychmiastowego rozładowania napięć emocjonalnych. Ich genezą jest brak reakcji odroczonej, co powoduje występowanie zachowań impulsywnych. Cechuje je gwałtowna dynamika, chaotyczność reakcji i niemożność uświadomienia sobie celów i motywów działania.

Wyniki badań Sikory³⁴¹ dotyczące analizy sfery emocjonalno-uczuciowej, którą objęto 35 więźniów, świadczą o intensyfikacji komponentu emocjonalnego życia psychicznego więźniów oraz o istnieniu u

³³⁹ Żywicka op. cit.

³⁴⁰ Waligóra, B. *Funkcjonowanie człowieka w warunkach izolacji więziennej*. Poznań 1974, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

³⁴¹ Sikora, J. *Obraz emocjonalności więźniów w świetle badań*. Wrocław: 1973, Ossolineum.

badanych osób wyraźnego odczynu stresowego pochodzenia psychologicznego. Objawy opozycji i agresji o różnym nasileniu i kierunku stwierdzono u 74% badanych, a w 97% przypadków – lęk i czynności obronne. Osłabienie kontroli emocjonalnej wystąpiło u 71% badanych, a około 80% osób przejawiało emocjonalną chwiejność oraz stałe napięcie wynikające ze stałego poszukiwania obiektu stabilizacji uczuciowej.

Często obserwuje się u więźniów **oznaki złego samopoczucia, stany apatii, depresji, obniżenia napędu psychoruchowego**. Więźniowie przejawiają dużą obawę o przyszłość i pesymizm wobec perspektyw życiowych. Waligóra³⁴² wśród skutków izolacji wymienia także zaburzenia zachowania w sferze stawianych i realizowanych celów. Wskazuje też na nieadekwatną ocenę rzeczywistości, niejednokrotnie wywołaną urazowym reagowaniem na sytuacje zewnętrzne i ludzi. Nierzadko spostrzega się także zaburzenia w sferze kontaktów z innymi, najczęściej w postaci izolowania się.

Reakcje na uwięzienie stanowią także wszelkiego rodzaju **zaburzenia psychiczne**. Najczęstsze wśród nich to **reakcje typu nerwicowego**, przejawiające się takimi objawami jak: bezsenność, trudności w skupieniu uwagi, zahamowanie psychiczne, drażliwość, a także inne objawy towarzyszące nastrojowi przygnębienia lub stanom dużego napięcia psychicznego³⁴³. Istnieje wyraźny związek pomiędzy pozbawieniem wolności a **psychozami reaktywnymi** (sytuacyjnymi)³⁴⁴. Wśród nich najczęściej występują **depresje reaktywne, reakcje urojeniowe, zwykłe lękowe i prześladowcze oraz reakcje prymitywne**.

Cieślak i inni³⁴⁵ podkreślają, że u przeważającej części uwięzionych nie występują objawy patologiczne. U więźniów mogą wystąpić tylko takie zaburzenia psychiczne, które zdarzają się u ogółu populacji. Nie istnieje odrębna, tzw. psychoza więzienna. Jednakże niektóre jednostki chorobowe pojawiają się u pozbawionych wolności częściej, mają one nieco inny przebieg, co nadaje tym chorobom „zabarwienie więzienne”. Wspomniani autorzy dzielą choroby i zaburzenia psychiczne, występujące w okresie uwięzienia na dwie grupy. Do pierwszej zalicza **choroby o podłożu biologicznym** (np. porażenie postępujące, schizofrenia, majaczenie drżenne), drugą grupę stanowią wcześniej już wymieniane **psychozy reaktywne**. Te ostatnie są reakcją chorobową (psychotyczną) na różne silne, krótkie lub dłużej działające ujemne bodźce psychiczne, wśród nich także uwięzienie.

Psychologiczne skutki pozbawienia wolności powiązane są z fazami uwięzienia. W przebiegu wykonywania kary pozbawienia wolności wyodrębnia się trzy następujące po sobie okresy: początkowy, środkowy, który zwykle jest najdłuższy i końcowy. Przy czym trudno ściśle określić wymiar czasowy tych okresów³⁴⁶. Według B. Waligóry i Z. Madeja³⁴⁷, pierwszy okres powoduje przygnębienie, ogólne obniżenie nastroju, z czasem apatia, lęk, ubytek wagi, zaburzenia gastryczne. Po okresie depresyjnym następuje faza psychofizycznej aktywności, nadwrażliwości zmienności

³⁴² Waligóra op. cit.

³⁴³ Opawska, E. Zaburzenia reaktywne u osób pozbawionych wolności, [w:] U. Świętochowska (red.), Tymczasowe aresztowanie i pozbawienie wolności. Aspekty demograficzne i społeczne, Materiały wygłoszone na sympozjum. . .1992.

³⁴⁴ Uszkiewiczowa, L. Zaburzenia reaktywne u więźniów. „Przegląd Psychologiczny”, 1994, nr. 1

³⁴⁵ Cieślak, M., Spett K., Szymusik A., Wolter W. *Psychiatria w procesie karnym*. Warszawa: 1991, Wydawnictwo Prawnicze

³⁴⁶ Ciosek op.cit.

³⁴⁷ Waligóra op. cit. Madeja, Z. Wpływ urazów psychicznych na organizm i osobowość człowieka. Koszalin 1982.

nastroju. Na tym etapie częste są zachowania impulsywne, agresja i autoagresja, a także reakcje histeriopodobne oraz neurotyczne. Podczas trzeciej fazy skazani poddają się upływowi czasu i więziennej nudzie; jest to faza rezygnacyjnego uspokojenia się lub przystosowania więziennego.

Właściwością środowiska więziennego jest izolacja społeczna, co w praktyce oznacza: po pierwsze, ograniczenie kontaktów społecznych wyłącznie do osób przebywających w warunkach zakładu karnego; po drugie, silne sposoby kontroli społecznej, zarówno o charakterze formalnym, jak i nieformalnym; po trzecie, niemożność ucieczki jednostki od grupy. Wszystko to bywa źródłem bardzo **silnych negatywnych emocji** szczególnie u tych osób, które są krytykowane, ośmieszane lub odrzucane przez grupę.

W literaturze często zwraca się uwagę na postępujący **proces introwertyzacji** u skazanych³⁴⁸. Pobyt w warunkach izolacji, prawdopodobnie introwertyzuje większość uwięzionych osób, a tym samym skłania ich do wyboru ucieczkowej (eskapistycznej) techniki adaptacyjnej. Z porównania ze sobą więźniów krótko i długo przebywających w więzieniu, wyłania się charakterystyczny obraz. Ci ostatni, w miarę jak nabierają „więziennego” doświadczenia, rozluźniają swe związki z innymi, i to mimo naturalnego, zdawałoby się, w takich warunkach dążenia do szukania oparcia u znajdujących się w podobnie trudnej sytuacji współtowarzyszy. Trzeba również zauważyć, że z izolacją społeczną łączyć można także przynajmniej niektóre formy konfliktów interpersonalnych oraz niechęć i wrogość w stosunkach międzyludzkich. Występujące w odniesieniach interpersonalnych liczne napięcia, stwarzają wiele sytuacji stresowych wyzwalające negatywne emocje, głównie agresji i lęku.

Rozpatrując zachowanie człowieka z punktu widzenia sytuacji, w jakiej się on znajduje, należy zwrócić uwagę na fakt, że zachowanie człowieka nie jest tylko reagowaniem na bodźce występujące w danej sytuacji, lecz również rozwiązywaniem tej sytuacji, a więc rozwiązywaniem zadań, które jednostka w niej dostrzega. W związku z tym uzasadnione wydaje się uwzględnienie przy próbie opisu i wyjaśniania funkcjonowania człowieka w danej sytuacji, uwzględnienie zarówno obiektywnego aspektu sytuacji, jak i jej aspektu subiektywnego, tzn. uzależnionego od sposobu percepcji danej sytuacji przez człowieka³⁴⁹.

Zgodnie z teorią T. Tomaszewskiego³⁵⁰ zachowanie człowieka powinno być rozpatrywane jako kierowany przez jednostkę akt, nastawiony na realizację jakiegoś celu, czy też na uniknięcie zagrożenia. Posiada ono swój mechanizm regulujący, ukierunkowujący je na określony cel oraz decydujący o strukturze, energii i rytmie zachowania. Formalny sposób podejścia do tego zagadnienia jest jednak niewystarczający. Istotne znaczenie ma również społeczna ocena celu, na realizację którego ukierunkowane jest to działanie.

Poszczególni ludzie różnią się sposobem funkcjonowania społecznego. Trafiając do zakładu karnego po raz pierwszy, człowiek styka się ze specyficznym zupełnie nowym układem społecznym. Rodzące się w ramach tego układu sytuacje, często trudności i konflikty, są nowe, odrębne i wymagają innego

³⁴⁸ Waligóra op. cit. Ciosek op. cit.

³⁴⁹ Stanik, J. M. *Psychologiczne problemy agresji młodocianych w warunkach dyscyplinarnej izolacji*. Katowice 1976, Uniwersytet Śląski.

³⁵⁰ Tomaszewski, T. *Człowiek i otoczenie*. Warszawa 1977.

sposobu postępowania. Przez sposób funkcjonowania człowieka w jego otoczeniu w niniejszej pracy ogólnie rozumiany będzie całokształt jego zachowań społecznych, rodzaj stosunków, jakie nawiązuje z innymi ludźmi w ramach społeczności więziennej. Jak już wcześniej podkreślano, pobyt w więzieniu wywołuje bardzo różne reakcje na izolację. Obserwuje się zachowania od społecznie pozytywnych do zdecydowanie negatywnych.

Według Stanika³⁵¹ zasadniczą treść kontaktów interpersonalnych stanowią ustosunkowania emocjonalne jednostek wobec siebie. T. Leary, który opierając się na badawczych osiągnięciach H. S. Sullivana, wypracował system opisu i klasyfikacji zachowania się ludzi w kontaktach interpersonalnych, ustosunkowania emocjonalne opisuje na kontinuum od wrogości poprzez obojętność do afiliacji. W kontaktach międzyludzkich wyodrębnił, oprócz wspomnianego już wymiaru afiliacja – wrogość, wymiar kontroli, umiejscowiony na kontinuum dominacja – submisja. Wymiary te odgrywają bardzo istotną rolę w wyznaczaniu swoistości zachowania się ludzi wobec siebie, wpływają na formę i treść ich współżycia; tworzą więc pewien układ odniesienia dla analizy i opisu kontaktów interpersonalnych³⁵².

Ujawnianie wrogości w kontaktach społecznych zależy od różnych czynników modyfikujących. Wśród nich ważną rolę odgrywa wyczuwanie opinii grupy i świadomość poparcia czy odrzucenia z jej strony. Takim czynnikiem jest również percepcja u innych niezaradności i bierności osoby posiadającej niższą pozycję społeczną oraz przewidywanie braku kary wobec przejawianej agresji. Potwierdzają to wyniki przeprowadzonych przez Stanika³⁵³ badań wśród młodocianych skazanych, które wykazały, że agresja wywołana frustracją kierowana jest przeważnie na osoby o niższej pozycji społecznej.

Charakterystyczną skłonnością dla skazanych jest **traktowanie innych współosadzonych w sposób instrumentalny**. Część więźniów wykazuje tendencje do utrzymania wysokiego statusu w kontaktach interpersonalnych, nakłaniania innych do uległości.

Skłonność do przejawiania takich, a nie innych emocji w kontaktach interpersonalnych wraz z manifestowanymi tendencjami do dominacji lub submisji decydować będzie o stylu społecznego funkcjonowania.

Wśród ludzi istnieje duża różnorodność modyfikacji zachowań. Dobre przystosowanie psychologiczne odznacza się plastycznością zachowania, tzn. stosowaniem wielu różnych sposobów postępowania w zależności od sytuacji. Psychologiczne nieprzystosowanie natomiast objawia się uporczywym manifestowaniem jednego zachowania, nieadekwatnego do sytuacji i przeważnie charakteryzującego się dużą dynamiką.

³⁵¹ Stanik, J.M. *Asocjalność nieletnich przestępców jako przedmiot psychologicznej diagnozy klinicznej*. Warszawa 1980. Wydawnictwo Prawnicze.

³⁵² Stanik, J. M. *Skala Ustosunkowań Interpersonalnych (SUI)*. Kielce 1984, : Wydawnictwo Szumacher.

³⁵³ Stanik 1980 op. cit.

Część III: „Czytanie diagnozy” jako poszukiwanie zasad społecznych przyczyniających się w istotny sposób do skutecznego wspierania rozwoju społecznego i zawodowego byłych więźniów (dr hab. Stanisław Fel, prof. KUL)

1. ZNACZENIE KAPITAŁU SPOŁECZNEGO W ROZWOJU SPOŁECZNYM I ZAWODOWYM BYŁYCH WIĘŹNIÓW

Punktem wyjścia do wskazania potrzeb uwzględniania w sposobie projektowania profesjonalnego wspierania byłych więźniów zasad współpracy społecznej jest zarysowanie społecznego profilu aktorów społecznych uczestniczących w procesie wchodzenia na otwarty rynek pracy byłych więźniów w wieku 15+ 25. W procesie aplikacji rozwiązań praktycznych należy uwzględnić fakt, że uogólniony charakter przedstawionego profilu poszczególnych aktorów z natury rzeczy zawiera pewne uproszczenia i w poszczególnych przypadkach wymaga zindywidualizowanego podejścia.

Według wyników wybranych badań socjologicznych przeciętny były więzień jawi się jako osoba o stosunkowo niskich zasobach kapitału społecznego. Sieć powiązań społecznych byłego więźnia jest stosunkowo niewielka, dotyczy to nawet powiązań rodzinnych. W konsekwencji oznacza to brak wsparcia przy próbie wejścia na rynek pracy, nawet ze strony najbliższych członków rodziny. Byli więźniowie, co poniekąd oczywiste w wieku 15+ 25, charakteryzują się ponadto brakiem doświadczenia zawodowego oraz stosunkowo niskim poziomem wykształcenia. Należy zaznaczyć, że spora część osób wykazuje motywację do pojęcia dalszej edukacji i nabywania kompetencji zawodowych. Tę grupę osób znamionuje brak wiedzy na temat poruszania się na rynku pracy i powiązany z nim brak zaradności życiowej. Ten naszkicowany na podstawie wiedzy empirycznej portret ukazuje przeciętną osobę młodego byłego więźnia stosunkowo słabo wyposażoną w zasoby kompetencji zawodowych, społecznych i osobowościowych. Wyjściowe położenie tej kategorii osób na rynku pracy komplikują ponadto stosunkowo wysokie oczekiwania płacowe (ok. 3000 zł miesięcznie), nieadekwatne do wspomnianych wcześniej kompetencji i realnych uwarunkowań rynku pracy.

Kolejnym głównym aktorem społecznym są pracodawcy. Brane jest tutaj pod uwagę ich nastawienie pracodawców wobec potencjalnych pracowników, którzy mają za sobą przeszłość więzienną. Ujawnia się tutaj pewne zróżnicowanie. Za dominujące należy przyjąć stereotypowe (negatywne) nastawienie do kandydatów do zatrudnienia z przeszłością kryminalną. Z kolei pozytywne lub przynajmniej neutralne nastawienie do tej kategorii osób mają pracodawcy, którzy dysponują doświadczeniem zatrudniania osób odbywających karę pozbawienia wolności.

W zarysowanym obrazie publicznych instytucji zajmujących się pośrednictwem pracy w Polsce należy zwrócić uwagę na ich pracowników, którzy bezpośrednio podejmują próby zaoferowania miejsc pracy m.in. dla młodych byłych więźniów. Brak odpowiednich rozwiązań w tym obszarze skutkuje stosunkowo niewielkim odsetkiem sukcesów na tym polu. Na dłuższą metę skutkuje to zniechęceniem, swoistą frustracją i wypaleniem zawodowym.

2. ISTOTA ZASAD SPOŁECZNYCH

Przedsięwzięcie zmierzające do innowacyjnego rozwiązania kwestii wspierania zatrudnienia młodych byłych więźniów na rynku pracy winno być oparte na zasadach społecznych, które stanowią prawa budowy i funkcjonowania nowoczesnego społeczeństwa.

Zasady te pełnią funkcję polegającą na sprowadzeniu wielości przejawów i wymogów życia społecznego do prostych, podstawowych zależności i klarownym wyrażeniu ich wiodącego dla działania znaczenia. Dążenia do sformułowania takich zasad ma ostatecznie na celu wskazanie podstaw rozwiązań, które są pomocne dla przejrzystości działań, pomagają te działania wyjaśniać, porządkować i kształtować.

Nie są one jednak gotowymi do bezpośredniej realizacji normami, ani też zarządzeniami czy przepisami wykonawczymi, lecz ważnymi dla tworzenia struktur i procedur podstawowymi zasadami. Mają zatem charakter bardziej ogólny, w sensie zasadniczego obowiązywania i miarodajności.

Są one szczególnie istotne przy dużej dynamice społecznej i procesach transformacyjnych, które powodują w społeczeństwie zanik, lub przynajmniej osłabienie, rozumienia dotychczasowych schematów wyjaśniania rzeczywistości i punktów orientacyjnych³⁵⁴.

Należy zaznaczyć, że podstawowe zasady społeczne stanowiące podstawę ustroju społeczno-gospodarczego zapisane zostały w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 roku. Już w *Preamble* wzywa się wszystkich do respektowania przyrodzonej godności człowieka³⁵⁵. Człowiek posiadający godność jest bezwzględną wartością, miarą wszechrzeczy. Taki status osoby jest podstawą zasady personalistycznej, która domaga się nadawania życiu społecznemu i regulującemu je prawu takiego kształtu, aby służyły osobie i umożliwiały jej optymalny rozwój. W *Preamble* przywołuje się również zasadę pomocniczości. Ta część Konstytucji stanowi, że system prawny RP oparty jest m.in. „na zasadzie pomocniczości umacniającej uprawnienia obywateli i ich wspólnot”. Preambuła zawiera także jednoznaczne odwołanie do zasady solidarności. Artykuł 2 ustawy zasadniczej przywołuje zasadę sprawiedliwości społecznej („Rzeczpospolita Polska jest demokratycznym państwem prawnym, urzeczywistniającym zasady sprawiedliwości społecznej”). W artykule 20, definiującym założenia ustroju gospodarczego przywołano m.in. zasadę solidarności, dialogu i współpracy partnerów społecznych („Społeczna gospodarka rynkowa oparta na wolności działalności gospodarczej, własności prywatnej oraz solidarności, dialogu i współpracy partnerów społecznych

³⁵⁴ A. Baumgartner, W. Korff, *Sozialprinzipien als ethische Baugesetzlichkeiten moderner Gesellschaft: Personalität, Solidarität und Subsidiarität*, w: W. Korff in. (red.), *Wirtschaft und Ethik*, t. 1.1., Berlin University Press, Berlin 2009.

³⁵⁵ Wszystkich, którzy dla dobra Trzeciej Rzeczypospolitej tę Konstytucję będą stosowali, wzywamy, aby czynili to, dbając o zachowanie przyrodzonej godności człowieka, jego prawa do wolności i obowiązku solidarności z innymi, a poszanowanie tych zasad mieli za niewzruszoną podstawę Rzeczypospolitej Polskiej (*Preambuła*).

stanowi podstawę ustroju gospodarczego Rzeczypospolitej Polskiej"). Wielokrotnie przywoływane jest dobro wspólne. W Preambule Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej podstawowe zasady społeczne ujęte są w kontekście troski o przyrzoną godność człowieka. Ich praktyczna aplikacja wydaje się możliwa w obszarze stanowiącym przedmiot tej ekspertyzy.

Zwłaszcza aplikacja zasady pomocniczości w odniesieniu do relacji partnerstwa między instytucjami publicznymi i organizacjami trzeciego sektora w obszarze inkluzji na otwartym rynku pracy młodych byłych więźniów sprzyjałaby umocnieniu przejścia od dualnego modelu tych relacji do modelu współdziałania (zgodnie z typologią Benjamina Gidrona, Ralpa M. Kramera i Lestera M. Salamona)³⁵⁶.

W konsekwencji oznaczałoby to uniknięcie przywołanych zapisów konstytucyjnych jako tylko odświętnych reguł stanowiących element jedynie fasadowego porządku i uruchomienie opartych na tych zasadach faktycznie funkcjonujących mechanizmów społecznych.

3. ZNACZENIE ZASADY PERSONALIZMU DLA WSPIERANIA READAPTACJI SPOŁECZNEJ I ZAWODOWEJ BYŁYCH WIĘŹNIÓW

Punktem wyjścia w tej zasadzie jest godność osoby ludzkiej. Ona przesądza o wyjątkowym statusie człowieka, który jest celem samym w sobie i nie może być traktowany instrumentalnie w jakiegokolwiek strukturze społecznej, gospodarczej, politycznej. Akcentuje to m.in. artykuł 30 Konstytucji RP: „Przyrzoną i niezbywalną godność człowieka stanowi źródło wolności i praw człowieka i obywatela. Jest ona nienaruszalna, a jej poszanowanie i ochrona jest obowiązkiem władz publicznych”. Każde rozwiązanie społeczne mają swoją rację istnienia o tyle, o ile służą człowiekowi, stwarzają warunki do jego rozwoju. Z podmiotowego ujęcia człowieka jako źródła, twórcy i celu każdej instytucji społecznej wynika, że instytucje socjalne, struktury społeczne, rozwiązania ustrojowe nie mają charakteru rozwiązań zaprogramowanych przez naturę, wynikających z jakiegoś biologicznego kodu, ani też narzuconych przez praktykę przeszłości. Są zbiorem wytworów ludzkich powstałych w pod wpływem różnorodnych uwarunkowań. Jako takie mogą zmienne i możliwe do ukształtowania. Aplikacja zasady personalizmu domaga się tworzenia takich rozwiązań, które będą służyły rozwojowi każdego i człowieka, a nie jego poniżeniu lub degradacji. Godność osoby ludzkiej domaga w zakresie praw indywidualnych społecznych równego traktowania wszystkich. Artykuł 32 polskiej konstytucji stanowi, że: „1. Wszyscy są wobec prawa równi. Wszyscy mają prawo do równego traktowania przez władze publiczne. 2. Nikt nie może być dyskryminowany w życiu politycznym, społecznym lub gospodarczym z jakiegokolwiek przyczyny”.

³⁵⁶ B. Gidron, R.M. Kramer, L.M. Salamon, (red.), *Government and the Third Sector: Emerging Relationships in Welfare States*, Jossey-Bass, San Francisco 1992.

4. ZNACZENIE ZASADY SOLIDARNOŚCI DLA WSPIERANIA READAPTACJI SPOŁECZNEJ I ZAWODOWEJ BYŁYCH WIĘZNIÓW

Spółeczeństwo najbardziej efektywnie rozwija się we współdziałaniu. Pojedynczy człowiek jest z jednej strony skazany na usługi społeczności, z drugiej zaś społeczność jest zależna od świadczeń jej członków, które ją tworzą. Zasada solidarności wskazuje zarówno na wielorakie zależności, którymi połączeni są wszyscy członkowie społeczeństwa (wszyscy znajdujemy się w jednej łodzi), jak i na zobowiązania o różnym charakterze wynikające z tego faktu (wszyscy za jednego, jeden za wszystkich). W społeczeństwie nakładają się na siebie grupy społeczne połączone relacjami o różnorodnym charakterze. Solidarność może się ujawniać jako świadomość przynależności nie tylko w społecznościach powiązanych emocjonalnie, ale też połączonych wspólnotą interesów (ubezpieczeni, akcjonariusze, członkowie zespołu badawczego). Stąd wynika zobowiązanie do wzajemnej odpowiedzialności za siebie, zaś wykluczenie jednostki lub grupy jest wykroczeniem przeciwko zasadzie solidarności.

Za odpowiedzialnością za słabszych członków społeczeństwa może zatem stać całe spektrum motywacji od religijnych, humanistycznych, aż po ekonomiczne. Jako zasada działania solidarność ma uniwersalny charakter, nie dopuszcza jakiegokolwiek formy ekskluzji. We współczesnych społeczeństwach europejskich solidarność ukierunkowana jest głównie na jednostki socjalnie słabe, wykorzystywane i wykluczone³⁵⁷. W konkretnych przypadkach chodzi m.in. o przegranych w społecznym zmaganiu konkurencyjnym i zmarginalizowanych. Działanie ma zmierzać do zapewnienia optimum warunków do rozwoju.

Z wzajemnych zależności ludzi wynikają wzajemne zobowiązania. Pojawiają się one we wszystkich wspólnotach, do których przynależymy, i to w potrójnym zakresie: jako zobowiązanie jednostek i grup między sobą; jako zobowiązanie jednostek i grup w stosunku do całości; jako zobowiązanie całości w stosunku do jednostek i grup.

Solidarność nie jest powinnością wynikającą jedynie z zaangażowania emocjonalnego, lecz ma charakter społeczny, ekonomiczny i prawny. Działania i status poszczególnych członków społeczności znajduje odzwierciedlenie w kondycji całego społeczeństwa. W perspektywie prawnej zobowiązanie, za które jest wielu odpowiedzialnych, to jest mogących być pociągniętych do odpowiedzialności, w ten sposób, że każdy musi odpowiadać za całość świadczenia. Praktycznie oznacza to, że za społeczne zobowiązania finansowe obywatela muszą odpowiadać inni. Gdy zobowiązany podatnik nie płaci podatków, wtedy inni podatnicy nie mogą się na to powołać i również odpowiednio mniej płacić, lecz wręcz przeciwnie, muszą płacić więcej, aby ten deficyt został wyrównany.

Takie rozumienie zasady solidarności nie oznacza to jednak rezygnacji, a tym bardziej utraty indywidualności osoby i podporządkowania jej interesów i celów dobru kolektywnemu. Solidarność nie podważa prawa troski o swoje własne dobro. Oznacza to, że dopuszcza ona istnienie różnych sprzecznych, a nawet konfliktujących ze sobą interesów. Podkreślić należy, że także w takiej sytuacji solidarność nie traci swojej ważności i domaga się wspólnotowości. Wspólnotowość może się w tym

³⁵⁷ A. Baumgartner, W. Korff, *Sozialprinzipien als ethische Baugesetzlichkeiten moderner Gesellschaft: Personalität, Solidarität und Subsidiarität*, w: W. Korff i in. (red.), *Wirtschaft und Ethik*, t. 1.1, Berlin University Press, Berlin 2009.

wypadku ograniczyć tylko do ustalenia procedur, które są wyrazem elementarnego wzajemnego poszanowania. Solidarność nie domaga się rezygnacji z osobistego statusu, gdyż osoba nie powinna „rozpłynąć się” w kolektywie. Solidarność zabrania jednak egoistycznego separowania się i bezwzględnego realizowania partykularnych interesów, zawsze zobowiązuje do uwzględniania interesu ogółu, który nazywany jest dobrem wspólnym.

Realizacja celów zawartych w zasadzie solidarności wymaga zatem czegoś więcej niż tylko apeli moralnych wzywających do działań. Jako zasada społeczna powinna stanowić strukturalny element instytucji. Solidarność winna być zatem zastosowana jako zasada prawna. Konkretyzując, wynikające z solidarności zobowiązania ciążące na jednostce w istotnych obszarach powinny stać się obowiązkiem prawnym. I odwrotnie przedsięwzięcia, które z etyczno-społecznego punktu widzenia na podstawie swojego statusu mogą liczyć na wsparcie, nie powinny pozostawać w sferze „dobrodusznego” rozstrzygnięcia władzy, lecz stać się objętym regulacją uprawnieniem.

Z zasadą solidarności nierozzerwalnie wiąże się zasada pomocniczości, która ma jak najlepiej zabezpieczyć realizację dobra wspólnego i rozwoju osoby ludzkiej poprzez odpowiednią współpracę instytucji publicznych, organizacji pozarządowych i pojedynczych członków danego społeczeństwa.

5. ZNACZENIE ZASADY POMOCNICZOŚCI DLA WSPIERANIA READAPTACJI SPOŁECZNEJ I ZAWODOWEJ BYŁYCH WIĘŹNIÓW

Zasada pomocniczości określa uprawnienia jednostek i społeczności mniejszych („od dołu”) i obowiązki państwa i społeczności większych („od góry”) ³⁵⁸. Normuje stosunki społeczne między społecznością większą a społecznością mniejszą oraz pomiędzy społecznością a jednostką ludzką w ten sposób, aby społeczności większe świadczyły uzupełniającą pomoc społeczności mniejszej (jednostce) ³⁵⁹.

Zasada pomocniczości określa kompetencje, które mają swoją podstawę w zakresach odpowiedzialności. Każde uspołecznienie powinno być pomocne dla człowieka, przyczyniać się do jego dobra indywidualnego. Ponieważ dokonuje się to najlepiej poprzez własne działanie, należy tak działać i pomagać, by to własne działanie umożliwiać. Zadaniem państwa i społeczeństwa jest pomoc, ażeby jednostka i wspólnoty mniejsze mogły same wypełnić ich istotowe zadania.

Wyróżnia się dwa aspekty zasady pomocniczości: negatywny i pozytywny oraz związaną z nim redukcję pomocniczą. W aspekcie negatywnym zasada pomocniczości domaga się powstrzymania się od pomocy, nie odbierania aktorom społecznym (tak jednostkom jak i społecznościom mniejszym lub większym) inicjatywy i odpowiedzialności.

³⁵⁸ M. Spieker, *Zasada pomocniczości: podstawy antropologiczne i konsekwencje polityczne*, „Społeczeństwo”, 1 (1995).

³⁵⁹ Ch. Millon-Delsol, *Zasada pomocniczości*, Znak, Kraków 1995.

W aspekcie pozytywnym domaga się ona uzupełnienia wtedy, gdy brakuje czegoś jednostce lub społecznościom mniejszym działającym zgodnie ze swoim miejscem i zasadami. W praktyce oznacza to udzielanie pomocy w miarę skutecznej i jednorazowej mającej na celu umożliwienie samodzielnego działania jednostki i grup pośrednich. Jest to tzw. pomoc dla samopomocy. Z kolei pomocnicza redukcja nakazuje zmniejszanie takiej pomocy wraz z radzeniem sobie ze swoimi zadaniami przez wspomagany podmiot.

Zasada pomocniczości stoi zatem na straży uznania odpowiedzialności za własny zakres życia i działania. Chroni naturalne prawa człowieka i wspólnot mniejszych. Porządkuje kompetencje władzy i jej podział. Państwo nie może mieć kompetencji, które ograniczają wolność i odpowiedzialność człowieka. To, co jest w stanie zrobić pojedynczy obywatel lub mała wspólnota, nie powinno być przedmiotem zainteresowania lub interwencji państwa. Wraża to powiedzenie syntetycznie ujmujące zasadę pomocniczości: tyle państwa ile konieczne, tyle społeczeństwa ile możliwe. Zasada pomocniczości sprzeciwia się jakimkolwiek społecznym i państwowym totalnym żądaniom kompetencyjnym i w ten sposób stoi na straży pluralizmu wolnego społeczeństwa. Nie oznacza to jednak, że zasada pomocniczości domaga się słabego państwa. Chodzi raczej o taką organizację państwa, która umożliwi mu realizację właściwych mu zadań. Jest to współcześnie bardzo aktualny postulat. Społeczeństwo dobrobytu skłonne jest bowiem coraz bardziej obarczać państwo wszystkimi możliwymi sprawami i żądać od niego wszelkich możliwych do pomyślenia świadczeń³⁶⁰. Równocześnie daje dowody coraz mniejszego zrozumienia dla centralnych zadań państwa, jakimi są ochrona prawa i zabezpieczenie pokoju. Na dodatek konieczne organy i instytucje powinny być możliwie niewidoczne i jak najtańsze.

W odniesieniu do profesjonalnego wsparcia młodych byłych więźniów przy wejściu na otwarty rynek pracy zasada pomocniczości winna być zastosowana w kilku zakresach. Pierwszy dotyczy podziału zadań i kompetencji między sektorem publicznym a organizacjami pozarządowymi przy udzielaniu profesjonalnej pomocy. Podział obowiązków instytucjami publicznym i organizacjami społeczeństwa obywatelskiego oparty na zasadzie pomocniczości, choć w pewnym zakresie preferuje aktywność organizacji pozarządowych to jednak nie oznacza zdjęcia obowiązków z podmiotów administracji publicznej. Ostatecznie na tych ostatnich spoczywa odpowiedzialność za systemowe rozwiązanie problemu w oparciu o zasadę pomocniczości oraz efektywne funkcjonowanie tego rozwiązania. Klarowność podziału kompetencji wymaga, aby instytucje publiczne pozostawały odpowiedzialne wobec osoby poszukującej wsparcia, niezależnie od tego, czy przekazały organizacjom trzeciego sektora realizację swoich funkcji, czy tylko włączyły je w ich realizację. Oznacza to, że instytucje publiczne nie powinny wyłącznie same realizować zadania integracji młodych byłych więźniów na rynku pracy - gdyż nie są w stanie tego optymalnie zrobić – ale zatroszczyć się o wybór najbardziej efektywnych wykonawców tego zadania.

Chodzi tu zarówno o efektywność ekonomiczną, jak i odpowiednią jakość wsparcia. Doświadczenia Niemiec, kraju posiadającego bogatą tradycję w organizowaniu usług społecznych w oparciu o zasadę

³⁶⁰ H.-U. Otto, H. Thiersch (red.), *Handbuch soziale Arbeit. Grundlagen der Sozialarbeit und Sozialpädagogik*, E. Reinhardt, München, Basel 2011.

pomocniczości wskazują, że ani same instytucje sektora publicznego ani sam sektor społeczny nie jest w stanie podołać zobowiązaniom w obszarze usług społecznych, zarówno ze względów finansowych jak i organizacyjnych³⁶¹.

Drugi zakres wiąże się z wynikającym z zasady pomocniczości postulatem umożliwienia samodzielnego działania. Nic innego nie przynosi człowiekowi tak wiele korzyści dla rozwoju jego osobowości, jak własne działanie, własne osiągnięcia, samopotwierdzenie. Każda zdolna do samodzielnego działania istota osiąga swój rozwój i doskonałość przez swoje własne działanie (np. sportowiec przez sportowe, rzemieślnik przez swoją aktywność zawodową). Osiągnięcie przez własne działanie kompetencji zawodowych i społecznych skutkuje również wiarą we własne możliwości, a także uznaniem społecznym.

W planowaniu narzędzi optymalizujących współpracę pomiędzy odbiorcami a użytkownikami przedmiotowego projektu należy zatem dążyć do realizacji tego aspektu zasady pomocniczości, która staje w obronie indywidualności i niezależności każdego człowieka. Podmiotowe podejście do młodych byłych więźniów zarówno ze strony instytucji rynku pracy jak i najbliższego otoczenia może wpłynąć na wzrost zaufania we własne siły oraz poprawę akceptacji ze strony środowiska społecznego.

Zasadę tę należy implementować, aby wzmocnić szanse zatrudnienia byłych więźniów na otwartym rynku pracy. Podejmowanie samodzielnych działań jednostek na rzecz poprawy własnej sytuacji zawodowej poprzez m.in. aktywność na rynku pracy, przyczyni się nie tylko do ich indywidualnego rozwoju, ale również do dobra wspólnego.

Zasada pomocniczości stanowi również podstawę ustalania kolejności, w której różne społeczności powołane są do pomocy wspólnotowej: pierwszą społecznością niosącą pomoc powinna być zawsze ta, która znajduje się najbliżej potrzebującego człowieka, której środki i siły są wystarczające do udzielenia odpowiedniego wsparcia. Wynika stąd postulat udziału w profesjonalnym wsparciu podmiotów znajdujących się najbliżej, w sensie ilościowym (najpierw mniejsze, później większe) jak i jakościowym (mające rzeczywisty, pozaformalny kontakt, zgodnie z tzw. zasadą bliskości G. Küchenhoffa). Pomoc udzielana w oparciu o zasadę pomocniczości winna mieć charakter redukcjonistyczny. Polega to na stopniowym, odpowiednio do uzyskiwanej zdolności samodzielnego funkcjonowania beneficjentów, wycofaniu się instytucji wspierających z udzielanej pomocy młodym byłym więźniom.

Podsumowując zasadę pomocniczości należy wskazać następujące postulaty, które powinny być konsekwencją jej aplikacji w obszarze projektowania profesjonalnego wspierania byłych więźniów.

³⁶¹ E. Leś, *Od filantropii do pomocniczości. Studium porównawcze rozwoju i działalności organizacji społecznych*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2000.

1. Stworzenie rozwiązań systemowych, które umożliwią samodzielne radzenie sobie przez społeczności mniejsze i jednostki (w tym wypadku instytucje publiczne zajmujące się pośrednictwem pracy na poziomie regionalnym, organizacje pozarządowe i poszczególne jednostki) bez potrzeby ingerencji państwa i „ręcznego sterowania” przy rozwiązywaniu tego problemu. 2. Wyposażenie wspomnianych aktorów społecznych w instrumentarium finansowe, profesjonalne i służące do informowania opinii publicznej. 3. Umożliwienie podjęcia pracy zawodowej w instytucjach otwartego rynku pracy. 4. Redukowanie wsparcia wraz z osiągnięciem założonego celu, aż po jego zaniechanie.

6.ZNACZENIE ZASADY JAWNOŚCI DLA WSPIERANIA READAPTACJI SPOŁECZNEJ I ZAWODOWEJ BYŁYCH WIĘŹNIÓW

Niezbędne wydaje się również uwzględnianie zasady jawności.

Nie może ona się tym przypadkiem ograniczać do wąskiego prawniczego jej rozumienia, odnoszącego się głównie do jawności procedur administracyjnych i dostępu do informacji publicznej. W wąskim rozumieniu polega ona na podawaniu do publicznej wiadomości informacji o procedurach administracyjnych oraz wielkości gromadzonych środków publicznych i ich rozdysponowaniu³⁶².

Te informacje podlegają ocenie publicznej. Niekiedy, od zasady jawności odróżnia się zasadę przejrzystości. Przez tą zasadę rozumie się sytuację, w której publicznie znane i jasno określone są ramy wyznaczające zakres finansowania przedsięwzięć, podział zadań i kompetencji; stosowanie procedury i zasady postępowania, w tym zasady prezentacji wyników funkcjonowania poszczególnych instytucji publicznych. Przejrzystość jest niejako warunkiem wstępnym jawności, gdyż czyni dostępne informacje zrozumiałymi i możliwymi do interpretowania.

Zasada jawności w odniesieniu do problemu pomocy w zatrudnieniu młodych byłych więźniów, a zwłaszcza współpracy partnerów publicznych i społecznych powinno być rozumiana szerzej i bardziej wieloaspektowo. Jawność w węższym rozumieniu wydaje się być istotna na etapie administracyjnym w publicznych instytucjach pośrednictwa zatrudniania. Mianowicie podczas procedury oferowania miejsca pracy przez pracodawcę ważne jest precyzyjne określanie kompetencji, jakich oczekuje od przyszłych pracowników. Przejrzystość tych kryteriów może sprzyjać eliminacji, lub przynajmniej ograniczaniu, dyskryminacji ze względu na przeszłość penitencjarną kandydata do pracy.

³⁶² Za organy władzy publicznej można uznać organy gminy, powiatu i województwa wraz z ich jednostkami organizacyjnymi. Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego obok tych organów administracyjnych zaliczył do tej kategorii „...także te podmioty, których w sensie organizacyjnym nie zalicza się do administracji, a które są powołane w drodze ustawy do organizacji i realizacji zadań publicznych” (wyrok NSA z dnia 6 marca 2008 r., I OSK 1918/07, System Informacji Prawnej LEX nr 505424).

Bardziej złożony charakter ma kwestia jawności danych osobowych, mogąca stać w kolizji z ich ochroną i prawem do prywatności przysługującym każdemu obywatelowi³⁶³. Chodzi tu m.in. o zakres ujawniania przez młodych byłych więźniów pracodawcy swojej skomplikowanej przeszłości, a także respektowania ich prawa do prywatności w relacji ze współpracownikami. Problematyka ta jest złożona ze względu na przenikanie się problemów społecznych (stereotypowe uprzedzenia), organizacyjnych (potrzeba zaufania w miejscu pracy) i prawnych (prawo o ochronie danych osobowych).

W ramach zasady jawności celowe wydaje się uświadamianie pracodawcom możliwych korzyści wynikających z zatrudniania młodych byłych więźniów. Korzyści te są możliwe do osiągnięcia w ramach nowych tendencji pojawiających się w zarządzaniu przedsiębiorstwem, jak idea społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstwa. W kontekście tej nabierającej coraz większego znaczenia idei zatrudnianie przez pracodawców młodych byłych więźniów może stać się jednym z elementów realizacji tej koncepcji w firmie. Społeczna odpowiedzialność przedsiębiorstwa (funkcjonuje też pod anglojęzyczną nazwą *Corporate Social Responsibility* - CSR) polega na poszerzeniu zakresu aktywności przedsiębiorstwa poza jego wąskie, podstawowe, „klasyczne” cele i włączenie do niego troski o interesariuszy, tj. podmioty, na które działalność przedsiębiorstwa wywiera wpływ i odwrotnie, które oddziałują na przedsiębiorstwo i w konsekwencji warunkują osiąganie jego podstawowych celów³⁶⁴.

Podejście takie wynika z coraz szerszej świadomości społecznej, że gospodarka nie jest obszarem całkowicie autonomicznym, lecz funkcjonuje w ramach szerszego systemu społecznego. Świadomość ta przekłada się na oczekiwania społeczne, aby przedsiębiorcy brali odpowiedzialność za interesariuszy. Niektórzy przedsiębiorcy traktują odpowiedzialność jako moralne zobowiązanie, inni zaś wprowadzają koncepcję odpowiedzialności społecznej jako element kształtowania pozytywnego wizerunku przedsiębiorstwa i strategii marketingowej.

W obydwu przypadkach zatrudnianie młodych byłych więźniów dobrze wpisuje się w działania przedsiębiorców realizujących koncepcję społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstwa. Praktycznie należałoby to połączyć ze społeczną kampanią informacyjną ukazującą sytuację młodych byłych więźniów jako problem społeczny, zaś ich zatrudnianie jako realizację odpowiedzialności społecznej przedsiębiorstwa.

³⁶³ Szerzej o prawach jawności i ich ograniczeniach zob. B. Dolnicki, R. Cybulska, *Realizacja zasady jawności i dostępu do informacji publicznej w samorządzie terytorialnym*, <http://antykorupcja.edu.pl/index.php?mnu=12&app=docs&action=get&iid=14840> (dostęp 22.11.2012)

³⁶⁴ J. Adamczyk, *Społeczna odpowiedzialność przedsiębiorstw. Teoria i praktyka*, PWE, Warszawa 2009.

Społeczna kampania informacyjna

Swoistym rodzajem aplikacji zasady jawności w życiu społecznym mogłaby być szeroka informacja społeczeństwa o aktualnych problemach społecznych, także tych powiązanych ściśle z obszarem życia gospodarczego. Zastosowanie tej zasady do opracowywanego obszaru powinno skutkować informacyjną kampanią społeczną obiektywnie przedstawiającą ten problem. Efektem skutecznej kampanii informacyjnej powinno być zmiana stereotypowego obrazu młodych byłych więźniów wśród szerokiego społeczeństwa, a także ukształtowanie się postawy odpowiedzialności społecznej za rozwiązanie tego problemu.

Kwestia ta powinna stać się przedmiotem bardziej szczegółowych opracowań i ewentualnych szkoleń w ramach projektu integracji młodych byłych więźniów na otwartym rynku pracy.

7.ZNACZENIE ZASADY SPRAWIEDLIWOŚCI SPOŁECZNEJ DLA WSPIERANIA READAPTACJI SPOŁECZNEJ I ZAWODOWEJ BYŁYCH WIĘŹNIÓW

Jest to norma stosunków zachodzących między grupami społecznymi, która reguluje ich uprawnienia i wzajemne obowiązki przez wymóg oddawania każdemu tego, co mu się należy. Z tym, że to, „co się należy”, jest pojmowane „społecznie”, tzn. uwzględnia usytuowanie jednostek w szerszych relacjach społecznych i wymogi porządku społecznego, realizującego się w dobru wspólnym. O ile sprawiedliwość jest właściwością konkretnego podmiotu i jest pozytywną cechą społeczną, o tyle sprawiedliwość społeczna jest wartością, która w wyniku odpowiednich zachowań jednostek realizuje się w życiu społecznym. Ze względu na dynamizm życia społecznego i jego wzrastającą złożoność sprawiedliwość społeczna jest wciąż raczej dążeniem szerokich rzesz i wiodącą ideą w wysiłkach ludzi i grup społecznych, zmierzających ku społeczeństwu bardziej ludzkiemu, aniżeli społeczno-historyczną rzeczywistością. Niemniej jednak sprawiedliwość społeczna jako idea wywiera pozytywny wpływ na działania sił społecznych i funkcjonowanie struktur społecznych³⁶⁵. Istnieje przy tym zawsze kwestia interpretacji zasady sprawiedliwości społecznej zarówno, gdy chodzi o jej treść, jak i sposoby jej realizowania.

Źródłem sprawiedliwości społecznej, podobnie jak i źródłem niesprawiedliwości społecznej są postawy ludzi. Związek osobistej postawy sprawiedliwości ze sprawiedliwością społeczną wyraża się w dobru wspólnym. Dobro wspólne jest dobrem osób. I sprawiedliwość społeczna mająca na względzie dobro osoby przez realizację dobra wspólnego, stanowi podstawę całego ukierunkowanego na respektowanie godności osoby ludzkiej porządku społecznego. Jej funkcją jest najpierw zabezpieczenie wszystkim możliwości egzystencji i rozwoju oraz podstawowych wolności. Celem zatem sprawiedliwości społecznej jest oddanie każdemu tego, co mu się należy jako człowiekowi z racji jego niezbywalnej godności, a metodą albo drogą realizacji tego celu jest porządek ukierunkowany na realizację dobra wspólnego.

³⁶⁵ H.-U. Otto, H. Thiersch (red.), *Handbuch soziale Arbeit. Grundlagen der Sozialarbeit und Sozialpädagogik*, E. Reinhardt, München, Basel 2011.

8. ZNACZENIE ZASADY PARTNERSTWA SPOŁECZNEGO DLA WSPIERANIA READAPTACJI SPOŁECZNEJ I ZAWODOWEJ BYŁYCH WIĘŹNIÓW

Partnerstwo publiczno-społeczne powinno odgrywać kluczową rolę przy tworzeniu mechanizmów rozwiązywania kwestii zatrudnienia młodych byłych więźniów. Partnerstwu temu sprzyjają regulacje prawne dotyczące współpracy instytucji publicznych z organizacjami pozarządowymi. Fakt wielości, a także różnorodności instytucji pomocy i integracji społecznej oraz organizacji pozarządowych, które wspierają byłych więźniów na rynku pracy, niezbędne jest istnienie oraz doskonalenie systemowych i trwałych rozwiązań dotyczących sposobu, zakresu oraz formy ich działania. Poszczególne kompetencje, zadania i cele partnerów publicznych oraz społecznych nie powinny się powielać, ale uzupełniać na bazie współpracy bez dominacji jakiegokolwiek z podmiotów.

Należy wskazać na pewne praktyczne zagrożenia wynikające z ukształtowanej w Polsce struktury organizacji pozarządowych zajmujących się pomocą postpenitencjarną. Obok dużej ilości małych organizacji pozarządowych aktywnych na tym polu istnieje kilka największych organizacji. Duże organizacje są zwykle bardziej sprofesjonalizowane, dysponują większymi zasobami kadrowymi i infrastrukturalnymi, mają na swoim koncie wiele zrealizowanych projektów, i jako takie mogą być dla instytucji sektora publicznego „lepszym” partnerem. Sytuacja taka może przesądzać o ich dofinansowywaniu i zlecaniu im realizacji dużej ilości projektów.

Pojawia się tutaj kilka potencjalnych zagrożeń dla efektywności integracji młodych byłych więźniów na otwartym rynku pracy. Liczniejsze, mniejsze organizacje pozarządowe ukierunkowane na pomoc postpenitencjarną zwiększają szansę wprowadzania rozwiązań innowacyjnych. Ich zakres aktywności, zwykle bardziej lokalny, w większym stopniu uwzględnia również m.in. lokalne uwarunkowania rynku pracy. Ponadto wspomniane największe organizacje prowadzą działalność w postaci przedsiębiorczości socjalnej i mogą dążyć do zatrudniania w jej ramach młodych byłych więźniów. Tymczasem priorytetowym rozwiązaniem w przypadku tej kategorii osób powinno być ich wejście na otwarty rynek pracy.

Zasada pomocniczości, w przypadku potrzeby udzielenia pomocy, domaga się ingerencji pierwszorzędnie społeczności stojących najbliżej, w sensie ilościowym i jakościowym, przedmiotu pomocy. W tym przypadku chodziłoby o mniejsze organizacje pozarządowe będące „bliżej” młodych byłych więźniów. Zasygnalizowanym zagrożeniem może być konkurencja między organizacjami pozarządowymi prowadząca do osłabienia podmiotów mniejszych, o ograniczonym, również geograficznie, zasięgu.

9. ZNACZENIE ZASADY EFEKTYWNOŚCI DLA WSPIERANIA READAPTACJI SPOŁECZNEJ I ZAWODOWEJ BYŁYCH WIĘŹNIÓW

Ogólnie przez zasadę efektywności rozumie się możliwie dużą, pozytywną relację między nakładami przeznaczonymi na osiągnięcie zamierzonych celów a ich efektami³⁶⁶. Zasadę tę w odniesieniu do projektowania profesjonalnego wspierania młodych byłych więźniów na rynku pracy należy rozumieć w dwojakim sensie: węższym, oznaczającym możliwie efektywny dostęp do wsparcia, oraz szerszym, w którym efektywność rozumiana jest jako osiągnięcie celu projektowanego wsparcia w postaci optymalnego wyposażenia w kompetencje społeczne i zawodowe umożliwiające porównywalne z osobami bez przeszłości więziennej funkcjonowanie na rynku pracy.

W przypadku tej zasady należy uwzględnić przynajmniej dwa jej aspekty: najbardziej podstawowy, ekonomiczny wymiar efektywności, oraz szerszy, wymiar społeczny³⁶⁷.

Nie należy się tutaj kierować krótkoterminową perspektywą czasową, gdyż niektóre rozwiązania o charakterze systemowym mogą wydawać się w krótkiej perspektywie zbyt kosztowne, a dopiero całkowite uruchomienie systemu przynosi na dłuższą metę całościowy efekt, także ekonomiczny. W aspekcie społecznym stworzenie innowacyjnych narzędzi wzmacniających szanse zawodowe byłych więźniów wymaga wykreowania jasno sprecyzowanych wskaźników, służących do zdiagnozowania efektywności współpracy zaangażowanych aktorów społecznych.

Rozwój zawodowy młodych byłych więźniów może przyczynić się nie tylko do indywidualnej poprawy jakości ich życia, ale również do zmniejszenia kosztów społecznych i ekonomicznych pozostawania w bezrobociu.

10. PODSUMOWANIE

Przedsięwzięcie zmierzające do innowacyjnego rozwiązania kwestii wspierania zatrudnienia młodych byłych więźniów na rynku pracy winno być oparte na zasadach społecznych, które stanowią pravidła budowy i funkcjonowania nowoczesnego społeczeństwa. Funkcja zasad polega na sprowadzeniu wielości przejawów i wymogów życia społecznego do podstawowych zależności i klarownym wyrażeniu ich wiodącego dla działania znaczenia, a ostatecznie ma na celu wskazanie podstaw rozwiązań, które są pomocne dla przejrzystości działań, pomagają te działania wyjaśniać porządkować i kształtować.

Aplikacja zasady pomocniczości w odniesieniu do relacji partnerstwa między instytucjami publicznymi i organizacjami trzeciego sektora w obszarze inkluzji na otwartym rynku pracy młodych byłych

³⁶⁶ E. Nowak, *Analiza kosztów*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego, Wrocław 1994.

³⁶⁷ H.-U. Otto, H. Thiersch (red.), *Handbuch soziale Arbeit. Grundlagen der Sozialarbeit und Sozialpädagogik*, E. Reinhardt, München, Basel 2011.

więźniów sprzyjałaby umocnieniu przejścia od dualnego modelu tych relacji do modelu współdziałania (zgodnie z typologią Benjamina Gidrona, Ralpa M. Kramera i Lestera M. Salamona)

Konsekwencją jej aplikacji w obszarze projektowania profesjonalnego wspierania byłych więźniów winny być: . 1. Stworzenie rozwiązań systemowych, które umożliwią samodzielne radzenie sobie przez społeczności mniejsze i jednostki (w tym wypadku instytucje publiczne zajmujące się pośrednictwem pracy na poziomie regionalnym, organizacje pozarządowe i poszczególne jednostki) bez potrzeby ingerencji państwa i „ręcznego sterowania” przy rozwiązywaniu tego problemu. 2. Wyposażenie wspomnianych aktorów społecznych w instrumentarium finansowe, profesjonalne i służące do informowania opinii publicznej. 3. Umożliwienie podjęcia pracy zawodowej w instytucjach otwartego rynku pracy. 4. Redukowanie wsparcia wraz z osiągnięciem założonego celu, aż po jego zaniechanie.

W ramach zasady jawności celowe wydaje się uświadamianie pracodawcom możliwych korzyści wynikających z zatrudniania młodych byłych więźniów. Korzyści te są możliwe w przez realizację koncepcji społecznej odpowiedzialność przedsiębiorstwa (funkcjonuje też pod anglojęzyczną nazwą *Corporate Social Responsibility* - CSR). Zatrudnianie młodych byłych więźniów wpisuje się w działania przedsiębiorców realizujących koncepcję społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstwa. Praktycznie należałoby to połączyć ze społeczną kampanią informacyjną ukazującą sytuację młodych byłych więźniów jako problem społeczny, zaś ich zatrudnianie jako realizację odpowiedzialności społecznej przedsiębiorstwa.

Mniejsze organizacje pozarządowe ukierunkowane na pomoc postpenitencjarną zwiększają szansę wprowadzania rozwiązań innowacyjnych. Ich, zwykle bardziej lokalny, bardziej uwzględnia m.in. lokalne uwarunkowania rynku pracy. Ponadto wspomniane największe organizacje prowadzą działalność w postaci przedsiębiorczości socjalnej i mogą dążyć do zatrudniania w jej ramach młodych byłych więźniów, tymczasem priorytetowym rozwiązaniem winno być ich wejście na otwarty rynek pracy.

O efektywności nie powinna przesądzać krótkoterminowa perspektywa czasowa, gdyż niektóre rozwiązania o charakterze systemowym mogą wydawać się w krótkiej perspektywie zbyt kosztowne, a dopiero całkowite uruchomienie systemu przynosi na dłuższą metę całościowy efekt, także ekonomiczny. W aspekcie społecznym stworzenie innowacyjnych narzędzi wzmacniających szanse zawodowe byłych więźniów wymaga wykreowania jasno sprecyzowanych wskaźników, służących do zdiagnozowania efektywności współpracy zaangażowanych aktorów społecznych. Rozwój zawodowy młodych byłych więźniów może przyczynić się nie tylko do indywidualnej poprawy jakości ich życia, ale również do zmniejszenia kosztów społecznych i ekonomicznych pozostawania w bezrobociu.

KOMPONENT F

Grupy wsparcia zawodowego - superwizja pracowników instytucji pomocy i integracji społecznej jak i pośrednictwa pracy świadczących wsparcie byłym więźniom (prof. Dorota Rybczyńska-Abdel Kawy)

W praktyce związanej z kontaktem z osobami opuszczającymi zakłady karne, istotne jest posiadanie predyspozycji osobowościowych, związanych z koniecznością podejmowania szybkich, czasami ryzykownych decyzji, innowacyjności działań, umiejętności w zakresie komunikacji interpersonalnej etc. Do wspomnianej klasyfikacji Andrzej Węgliński³⁶⁸ dodaje umiejętności modyfikowania i tworzenia autorskich programów wychowawczych, pracy zespołowej oraz zdolność autoanalizy i przyjmowania informacji zwrotnych od podopiecznych i kolegów w mikrosystemie wychowawczym. Oczekuje się, aby osoby zatrudnione w obszarze resocjalizacji cechowały się bardziej umiejętnościami facylitującymi, niż „eksperckimi”, zdolnością do wyrażania bezwarunkowej akceptacji osoby wychowanka nawet tego, który przejawia zachowania wywołujące szczególne potępienie społeczne (np. pedofil). Z kolei Marek Konopczyński³⁶⁹ akcentuje rolę intuicji opartej w dużej mierze na inteligencji emocjonalnej, która pozwala pedagogowi resocjalizującemu na uzyskiwane korzystnych efektów oddziaływań, zwłaszcza w procesie tzw. twórczej resocjalizacji.

Dodatkowo wyniki badań Piotra Łapińskiego i Roberta Pokleka³⁷⁰ pokazują również rolę płci, istotną m.in. w kontekście motywów podejmowania pracy w instytucjach penitencjarnych. Dla przykładu funkcjonariuszki częściej niż funkcjonariusze służby więziennej wskazują na ciekawość, realizację zainteresowań, poczucie misji do spełnienia, chęć niesienia pomocy innym oraz wiarę w człowieka i jego dobro. Dla mężczyzn podejmujących pracę zawodową w jednostce penitencjarnej ważniejsze są inne czynniki motywacyjne, takie jak poczucie misji zapewnienia bezpieczeństwa oraz służenie społeczeństwu. Za interesujące uznać należy, że funkcjonariusze służby więziennej silnie nastawieni są na (formalne) podnoszenie kwalifikacji oraz rozwój zawodowy i osobisty, podczas gdy funkcjonariuszki bardziej zainteresowane są zdobywaniem doświadczeń zawodowych i rozwojem osobowym. Mężczyźni podejmujący pracę resocjalizującą w warunkach zakładu karnego czerpią satysfakcję z faktu, iż ich praca postrzegana może być przez innych, jako odpowiedzialna i trudna, podczas gdy kobiety mają przekonanie o prestiżu pracy w SW. Różnice w powodach podejmowania pracy resocjalizacyjnej z więźniami oraz postrzegania tej pracy powodowane są odmiennym przypisywaniem wartości określonym osiągnięciom przez kobiety i mężczyzn oraz różnicom w zakresie gotowości do podjęcia wysiłku dążenia do tych wartości. Kobiety częściej niż mężczyźni

³⁶⁸ A. Węgliński, Mikrosystemy wychowawcze w resocjalizacji nieletnich, Analiza pedagogiczna, Lublin 2000.

³⁶⁹ M. Konopczyński, Metody twórczej resocjalizacji. Teoria i praktyka wychowawcza, Warszawa 2007.

³⁷⁰ P. Łapiński, R. Poklek, Różnice między kobietami i mężczyznami w zakresie motywów podejmowania pracy w służbie więziennej, [w:] J. Maciejewski, M. Bodziany, K. Dojna (red.), Grupy dyspozycyjne w obliczu Wielkiej Zmiany. Kulturowe i społeczne aspekty funkcjonowania w świetle procesów integracyjnych, Wrocław 2010.

wykazują motywację prospołeczną, związaną z chęcią niesienia pomocy innym, wiarą w człowieka i w możliwość poprawy więźniów. Częściej niż mężczyźni mają także poczucie pełnienia misji zawodowej.

Znakomitą część Użytkowników grupy roboczej stanowiły kobiety, stąd uwagi w odniesieniu do płci wydają się być istotne dla dalszych rozważań. W opinii Użytkowników czynnikami chroniącymi, a zatem optymalizującymi pracę z osobami opuszczającymi zakłady karne okazały się takie cechy, jak: wcześniejsze (jeszcze w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności) przygotowanie skazanych do przyszłego włączenia ich w życie społeczne, pozwalające na możliwość przetestowania w bezpiecznych warunkach przepisów ról społeczno-zawodowych: związanych z aktywnością zawodową, ról rodzinnych, koleżeńskich, czy też uniwersalnych, obejmujących różnorodne umiejętności interpersonalne. W tej grupie ważne okazały się cechy najbliższego środowiska rodzinnego, takie, jak: chęć współpracy dla dobra beneficjentów, brak patologii, etc. Kolejnym, istotnym faktorem okazała się współpraca interdyscyplinarna instytucji i osób związanych z szeroko rozumianą readaptacją społeczną, pozwalająca na skuteczniejszy przepływ informacji, zwalniająca z obligatoryjnie obowiązujących standardów formalnych na rzecz współpracy dla dobra beneficjentów. Czynnikiem ten okazał się niezwykle ważki, dużo bardziej np. od kwestii dyspozycji czy też dysdyspozycji samych beneficjentów i ich środowiska rodzinnego. W tym kontekście podkreślona została raz jeszcze współpraca z zakładami karnymi, polegająca z jednej strony na kształtowaniu nawyków życia społecznego u beneficjentów, z drugiej natomiast – na współpracy w zakresie kwestii formalno – prawnych między jednostkami penitencjarnymi a ośrodkami pomocy społecznej, kurateli sądowej, czy podmiotami ekonomii społecznej (np. CIS).

Za czynniki szczególnie wspierające rozwój zawodowy osoby zaangażowane w prace zespołu wymieniali zarówno walory materialne, jak i niematerialne: duchowe, wolicjonalne i poznawcze:

- gratyfikacja finansowa,
- odreagowanie napięć związanych z pracą,
- różne formy relaksacji,
- pogłębianie wiedzy,
- rozwój umiejętności zawodowych,
- weryfikacja postaw w oparciu o opinie i sądy współpracowników dotyczące pracy.

Za meta-czynniki, wysoko waloryzowane w kontekście rozwoju osobistego członkowie grupy uznali wartości zarówno powszechnie cenione, autoteliczne, jak i związane z posiadaniem i możliwością odnoszenia się do: „bezpiecznego”, osobiście ważnego autorytetu z kręgu zawodowego, a w szczególności:

- zdrowie.
- szczęście osobiste,
- szczęście rodzinne (poczucie stabilności),

- stałe wsparcie ze strony osób najbliższych,
- możliwość wzorowania się na subiektywnie ważnych osobach z kręgów zawodowych.

Czynniki ryzyka

Jacek Pyżalski³⁷¹, w obszernym katalogu czynników stanowiących obciążenia działające na pracownika placówki pomocowej, które w sposób szczególny można odnieść do środowiska wspierania osób opuszczających jednostki penitencjarne, wymienia m.in.: konieczność częstych, intensywnych kontaktów z podopiecznymi, cechy klienta, czy jego rodziny, np. agresywność. Czynnikiem obciążającym są właściwości funkcjonowania samej instytucji resocjalizacyjnej i specyficzna izolacja zawodowa³⁷².

Staż pracy jest ważnym czynnikiem różnicującym sposób odczuwanych problemów w kontakcie z „trudnym” wychowankiem³⁷³ oraz subiektywna ocena poziomu kompetencji zawodowych pedagogów resocjalizacyjnych³⁷⁴. Poziom odczuwanych problemów jest wyższy u nauczycieli i wychowawców rozpoczynających pracę w zawodzie, a także starszych stażem pracowników. Te same kategorie osób przejawiają większą wiarę we własne kompetencje.

Dodatkowo z badań R. Szczepanik wynika: „że aż 84% wychowawców pracujących w placówkach resocjalizacyjnych dla młodzieży nie posiada wystarczającej lub nie uznaje za użyteczną wiedzy wyniesionej z różnorodnych form kształcenia formalnego i pozaformalnego związanej z problematyką stresu w środowisku pracy. Dlatego też „radzi sobie” w pracy ze stresem i przeciwdziała mu w oparciu o własne doświadczenia życiowe i zawodowe oraz wiedzę intuicyjną. Niewątpliwie więc problematyka ta powinna silniej wpisywać się w treści kształcenia formalnego i pozaformalnego pedagoga resocjalizacyjnego, czego dowodzą też deklarowane przez wychowawców potrzeby i oczekiwania w tym zakresie. (...) aż 52% badanych wyraża potrzebę uczestniczenia w formie doskonalenia zawodowego poświęconego tej tematyce”.

Zarówno cytowane wyżej wyniki badań, jak i opinie Użytkowników, wyraźnie wskazują na potrzeby doskonalenia tych umiejętności, które dotyczą „codziennych” problemów, jakie towarzyszą pracy z osobami przebywającymi w instytucjach penitencjarnych, jak i opuszczającymi je. Sytuacje te nacechowane są takimi zjawiskami, jak agresja, konflikty, trudności wychowawcze i stres (jako konsekwencja tych problemów). Wśród wymienianych „potrzeb” w niewielkim stopniu znajdują swoje miejsce kwestie związane z umiejętnością dokonywania ewaluacji pracy własnej.

Dodatkowo czynnikiem, powodującym frustrację w codziennej pracy Użytkowników są te cechy beneficjentów, które wynikają z braku informacji o możliwych formach wspierania osoby opuszczające zakłady karne przez instytucje pomocowe. W doświadczeniu Użytkowników braki

³⁷¹ J. Pyżalski, Wypalenie zawodowe a zdrowie i zachowania zdrowotne pedagogów placówek resocjalizacyjnych, „Medycyna Pracy” 2002, nr 53.

³⁷² Należy podkreślić, że sytuacja ta dotyczy zwłaszcza pedagogów-funkcjonariuszy Służby Więziennej.

³⁷³ J. Pyżalski, Obciążenia psychospołeczne w miejscu pracy pedagoga związane z niewłaściwymi zachowaniami uczniów, „Medycyna Pracy” 2008, nr 59.

³⁷⁴ A. Karłyk-Ćwik, Kompetencje zawodowe pedagogów w pracy z nieletnimi agresorami, Toruń 2009.

informacyjne kreują postawy roszczeniowe beneficjentów, wzmacniane często postawami osób z najbliższego ich środowiska (rodzina, grupa rówieśnicza, sąsiedzka) lub instytucji (np. poprzez przekazywanie błędnych informacji).

Oczekiwania w zakresie wsparcia zawodowego, ze szczególnym uwzględnieniem superwizji

W konkluzji dyskusji toczącej się w trakcie spotkań grupy roboczej zapytano Uczestników o oczekiwania dotyczące ich rozwoju osobistego, zawodowego. W toku burzy mózgów i dynamicznej dyskusji kreślono różne, zawsze interesujące scenariusze. W efekcie sprowadzić je można do kilku podstawowych form, których istotę wyjaśniono jest poniżej.

Formy wsparcia zawodowego

1. Superwizje.
2. Kursy/szkolenia doskonalące określone umiejętności, w odpowiedzi na konkretne oczekiwania/potrzeby Użytkowników.
3. Praktyki zawodowe/hospitacje w instytucjach skoncentrowanych na określonych problemach beneficjentów.
4. Spotkania konsultacyjne (służące rozwiązywaniu określonych problemów).
5. Grupy podnoszące umiejętności relaksacyjne.
6. Zebrania pracownicze, odbywające się w ramach jednej grupy zawodowej lub/i – zespołu interdyscyplinarnego:

Podstawową formą doskonalenia, wymienianą przez Użytkowników, okazała się być **superwizja**. Osoby, zaproszone do wymiany opinii, wymieniały zarówno superwizję indywidualną, jak i grupową. Różne jednak były potrzeby w zakresie struktury grup superwizyjnych, a zwłaszcza ich składu. Dla części Użytkowników istotne były superwizje w ramach jednorodnego zespołu pracowniczego, dla pozostałych – w ramach grupy mieszanej. Różne były także oczekiwania w odniesieniu do częstotliwości spotkań. Pracownicy CIS oraz pomocy społecznej skłonni byli uczestniczyć w superwizjach dwa razy do roku, podczas gdy kurateli sądowej- jeden raz w miesiącu. W trakcie dyskusji ustalono, iż optymalny model superwizowania pracy z osobami opuszczającymi zakłady karne mogłoby uwzględniać superwizje zespołu mieszanego, w skład którego wchodziłoby przedstawiciele: podmiotów ekonomii społecznej, kurateli sądowej i pomocy społecznej oraz służby więziennej. Spotkania zespołu mieszanego odbywałyby się dwa razy do roku. W międzyczasie, jeden

raz w miesiącu, miałyby miejsce spotkania zespołów jednorodnych, przeznaczone dla: przedstawicieli podmiotów ekonomii społecznej, kurateli sądowej i pomocy społecznej, każdej z grup z osobna.

Sesje superwizyjne, zgodnie z potrzebami Użytkowników, miałyby służyć głównie przyglądaniu się własnemu warsztatowi pracy w celu podniesienia ich indywidualnych kompetencji zawodowych. Dodatkowym walorem tych spotkań, podkreślanym przez Użytkowników, jest także możliwość zrozumienia specyfiki pracy i poznania klimatu instytucji współpracujących wraz z ich możliwościami i ograniczeniami kompetencyjnymi.

Obok superwizji, inną pożądaną formą rozwoju zawodowego, są **kursy i szkolenia**. W odniesieniu do kursów szczególnie popularne okazały się kursy kwalifikacyjne oraz specjalizacyjne. Jak można zauważyć obie formy związane są z jednej strony z podniesieniem kwalifikacji w zakresie kompetencji szczegółowych, z drugiej, jak można przypuszczać, z możliwością awansu zawodowego. Użytkownicy wymieniali też szereg różnorodnych form szkoleń, związanych z rozwijaniem umiejętności istotnych w pracy z określonymi kategoriami beneficjentów, jak np:

- z osobami resocjalizowanymi, uzależnionymi,
- z osobami chorymi psychicznie,
- z osobami tzw. „trudnymi”, manipulacyjnymi,
- z kobietami, zwłaszcza uzależnionymi od alkoholu,

a także dotyczącymi mikroumiejętności w zakresie określonego problemu, jak np.:

- pracy grupowej ze skazanymi po opuszczeniu przez nich zakładu karnego,
- wypalenia zawodowego,
- rozwoju osobistego (empatia, pomoc adekwatna do własnych możliwości, obrona własnych granic).

Odrębną formą szkolenia, choć naturalnie wpisującą się w nabywanie konkretnych umiejętności, jest propozycja tworzenia grup podnoszących umiejętności rozładowywania napięć, poprzez ćwiczenie np. **umiejętności relaksacyjnych**. W opinii Użytkowników roli tego typu grup nie sposób przecenić, głównie z powodu jej bezpośredniej roli w przeciwdziałaniu wypaleniu zawodowemu.

Interesującą formą szkoleń akcentowaną przez Użytkowników jest **szkolenie dla kadry menadżerskiej w zakresie zarządzania relacyjnego**. Uczestnicy uzasadniali konieczność uwzględnienia tej formy potrzebą rozwijania kompetencji komunikacyjnych kadry kierowniczej w celu budowania zespołu. Aspekt dotyczący podnoszenia wspomnianych kompetencji kadry zarządzającej zespołem pracowniczym pojawiał się w dyskusjach wielokrotnie. Użytkownicy zgodnie uznali, iż nie jest możliwa optymalizacja ich warsztatu pracy, bez jednoczesnego wzmacniania kompetencji menadżerów grupy. Istotne jest w tym kontekście uwrażliwienie osób kierujących zespołem na określone sposoby przekazywania pracownikom informacji zwrotnych dotyczących ich codziennej

pracy, w tym wzmocnień pozytywnych. Ważne jest też okazywanie zaufania w odniesieniu do ich kompetencji, czy też umiejętny podział obowiązków wewnątrz zespołu adekwatnie do istniejącego potencjału osobowego.

Odrębną formą doskonalenia kompetencji zawodowych, podnoszoną w dyskusjach, była możliwość osobistego **uczestnictwa** w tzw. „**dobrych praktykach**”, poprzez hospitacje i/lub praktyki zawodowe. Uczestnicy podkreślali znaczenie doświadczania sprawdzonych idei, konstatując jednocześnie brak takich możliwości we własnych ośrodkach i instytucjach.

Inną propozycją podnoszoną przez kadrę były **spotkania konsultacyjne**. Mogłyby one być związane, zgodnie z oczekiwaniami Użytkowników, z angażowaniem różnych osób, tj: współpracowników, szefa-menadżera zespołu, czy też psychologa lub psychiatry. Wg propozycji uczestników konsultacje miałyby służyć różnym celom, w zależności od podmiotów konsultacji, np.:

- bieżące konsultacje z szefem, powinny dotyczyć: omówienia problemów związanych z funkcjonowaniem określonej komórki, tj.: analizy podjętych działań, oceny efektywności, wymiany myśli na temat nowych propozycji, rozważenia konieczności wprowadzenia ewentualnych zmian etc.,
- bieżące konsultacje ze współpracownikami jednej instytucji, powinny dotyczyć: przebiegu określonej formy pracy, omówienia przypadku, a przy tej okazji wymianie informacji i pomysłów w tym zakresie, etc.,
- bieżące konsultacje interdyscyplinarne (zespołowe i indywidualne, bezpośrednie i pośrednie, np. telefoniczne – zawsze bardziej nieformalne, niż formalne), usprawniające pracę poprzez sprawne przekazanie informacji bezpośrednio „od pracownika X – do pracownika Y” bez zbędnych formalności, a dzięki temu pozwalający na szybkie skonfrontowanie podejmowanej decyzji etc. Dodać warto, iż ta forma wsparcia cieszyła się znaczną popularnością wśród Użytkowników. Dużo większą, aniżeli oficjalne, uświęcane tradycjami określonych instytucji, przekazywanie informacji czy też standardowe wyjaśnianie wątpliwości. Rozwijania tak rozumianej koleżeńskej współpracy w bardziej bezpośrednim kontakcie oczekiwaliby Użytkownicy.

Ciekawym pomysłem w tym kontekście jest tworzenie interdyscyplinarnych grup, funkcjonujących na zasadzie zespołów mieszanych skupiających przedstawicieli różnych instytucji, np.: przedsiębiorców i przedstawicieli ekonomii społecznej, pracowników socjalnych, kuratorów sądowych oraz funkcjonariuszy służby więziennej (zwłaszcza działu penitencjarnego). Spotkania zespołów, wg ustaleń uczestników grupy roboczej, powinny odbywać się systematycznie, np. jeden raz w miesiącu. Ważnym aspektem struktury owych zespołów jest obecność funkcjonariuszy SW, w pewnej mierze warunkująca skuteczność działań podejmowanych przez przedstawicieli innych instytucji, wspierających więźniów. Oczekiwany rezultatem grupy jest bowiem pełna informacja funkcjonariuszy SW o zadaniach i kompetencjach różnych instytucji wspomagających funkcjonowanie młodych więźniów po opuszczeniu zakładu karnego jeszcze w czasie odbywania przez nich wyroku skazującego.

- konsultacje z psychologiem/z psychiatrą, których podstawowa funkcja polega w odczuciu Użytkowników przede wszystkim na możliwości odreagowania napięć związanych z pracą zawodową, a dzięki temu na zachowaniu dobrego samopoczucia i zdrowia psychicznego, a w efekcie – przeciwdziałania obciążeniu emocjonalnemu i wypaleniu zawodowemu.

Kolejnym rodzajem wsparcia zawodowego są **zebrania pracownicze**. W opinii Użytkowników przebiegać one mogą w co najmniej dwóch formach spotkań:

- zebrania organizacyjne jednej grupy zawodowej, służące głównie wymianie doświadczeń, omówieniu spostrzeżeń, , analizie trudności, podzieleniu się sukcesami etc.
- Zebrania merytoryczne (np. interdyscyplinarne), skoncentrowane wokół omawiania przypadków trudnych klientów, poświęcane wskazywaniu obszarów bezradności etc., jak również dzielenia się pomysłami w zakresie poszukiwania rozwiązań wychodzących poza homogeniczny standard zawodowy, a dotyczące intra- i interdyscyplinarnych idei.

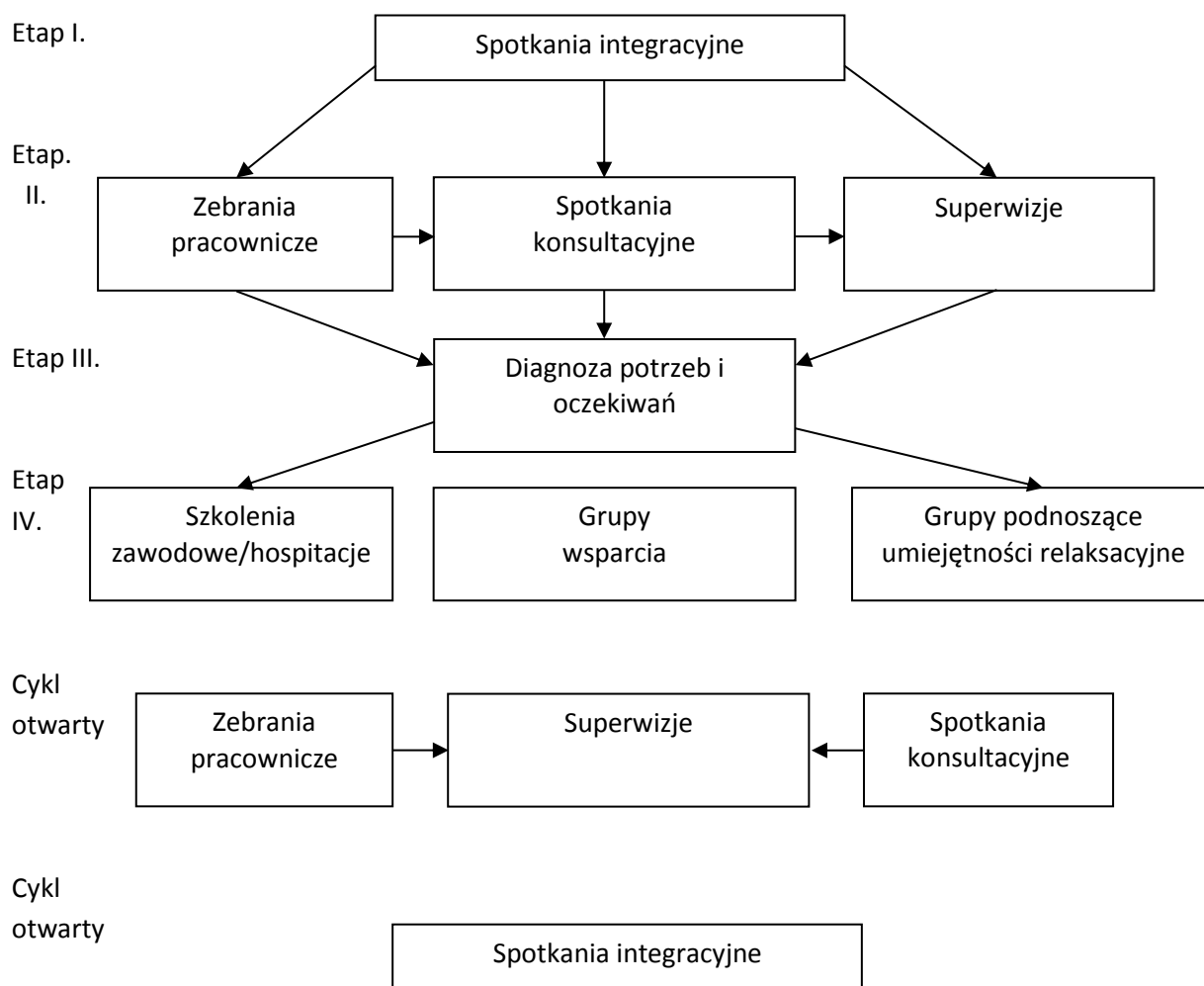
Obok wspomnianych funkcji wszystkie formy spotkań grupowych zawodowych służą pewnym uniwersalnym celom poprzez dzielenie się informacjami zwrotnymi od współpracowników, a także poprzez przejawiane przez nich zachowania niewerbalne, których istotę sprowadzić można do upewnienia się o podjęciu właściwej decyzji i działań.

Dodatkowo ważnym rodzajem działań służących rozwojowi osobistemu i zarazem zawodowemu są wymieniane przez Użytkowników grupy spotkaniowe, poprawiające komunikację między pracownikami, budujące relacje i więzi, czy po prostu - powodujące poprawę nastroju dzięki możliwości wspólnego przebywania ze sobą. Jedną z form tak rozumianej pracy grupowej są spotkania integracyjne. Zgodnie z oczekiwaniami uczestników grupy roboczej powinny być to formy wyjazdowe, odbywające się kilka razy do roku (np. dwa razy), koniecznie z możliwością oderwania się od przestrzeni miejsca pracy.

Możliwości wdrażania systemu wsparcia instytucjonalnych zasobów osobowych

System działań wspierających pracowników zajmujących się świadczeniem na rzecz aktywizacji osób powracających do środowiska otwartego, jak można przypuszczać wykazuje pewne cechy indywidualne, specyficzne dla instytucji, wymagające diagnozy potrzeb zespołu i planowania właściwych działań. Obok nich, jak starano się wykazać wyżej, istnieją pewne stałe potrzeby pracowników, przekładające się na uniwersalne rozwiązania systemowe (Rys. 2). Warto zauważyć, iż w obrębie instytucji zajmujących się skazanymi aktywizowanymi zawodowo po odbyciu zasądzonej kary, brak jest systemowych rozwiązań w zakresie rozwoju i wsparcia zawodowego. Brak jest też tradycji w odniesieniu do planowania indywidualnej kariery zawodowej pracowników, któremu odpowiadałoby uczestnictwo w określonych formach rozwoju zawodowego. Naturalnie udział pracowników w dostępnych możliwościach rozwoju zawodowego obok funkcji czysto formalnych, pełni szereg zadań rozwojowych, związanych z poczuciem kompetencji, pewności co do słuszności podejmowanych decyzji, słowem – immanentnie związanych z poczuciem sprawstwa w zakresie realizacji roli zawodowej.

Rys. 2. Etapy i formy działań wspierających

Podsumowanie

Z materiału zaprezentowanego powyżej jasno wynika, iż za priorytetowe w rozwoju zawodowym, a przy tym za wzmacniające potencjał osobisty pracowników zajmujących się profesjonalnie pomocą osobom opuszczającym zakłady karne, zwłaszcza w obszarze ich aktywizacji zawodowej, uznać należy różne możliwe formy działań międzyinstytucjonalnych i międzysektorowych, oparte nie tylko na formalnej współpracy, ale również na relacjach nieformalnych. Działania te pełnią szereg funkcji, niezwykle istotnych dla budowania systemu koalicji służącej wsparciu osobom pracujących na rzecz osób opuszczających zakłady karne, ale jednocześnie - będąc odpowiedzią na oczekiwaniem wzmocnień ze strony przedstawicieli instytucji współpracujących - stanowią ważną rolę w przeciwdziałaniu stresowi zawodowemu, poczuciu przeciążenia pracą i w końcu – wypaleniu zawodowemu.

KOMPONENT G

Model Komitetu wspierającego zatrudnialność osób opuszczających zakłady karne (formuła analizy indywidualnych przypadków) jako forma współpracy z pracodawcami (dr Maciej Dębski)

1. Główne założenia związane z funkcjonowaniem Komitetu Wspierającego zatrudnialność osób opuszczających zakłady karne wynikające z najważniejszych wad systemu wsparcia osób marginalizowanych (ze szczególnym uwzględnieniem osób bezdomnych i zagrożonych bezdomnością).

Mając świadomość zaprezentowanych powyżej wyników badania w niniejszej ekspertyzie z gruntu rzeczy osoby, które opuszczają zakład karne, i jednocześnie nie potrafią wskazać miejsca swojego zamieszkania traktowane są jako osoby bezdomne³⁷⁵. Ujmując kwestię osób przebywających w instytucjach penitencjarnych nieco szerzej można powiedzieć, iż wszyscy pensjonariusze zakładów karnych lokują się w grupie ryzyka osób zagrożonych bezdomnością poprzez fakt doświadczania problemu społecznego, jakim jest wchodzenie w konflikt z prawem. Nawet jeśli więźniowie nie są jeszcze osobami bezdomnymi istnieje duże ryzyko, że mogą stać się nimi w przyszłości. Rozdział trzeci przygotowanej ekspertyzy zawiera najważniejsze założenia, które towarzyszyć powinny powstawaniu Komitetów Wspierających zatrudnialność byłych osób skazanych. Założenia te z jednej strony nawiązują do istoty pomagania osobom w sytuacjach kryzysowych w ogóle, z drugiej zaś ich opracowanie wynika z najważniejszych wady funkcjonującego systemu pomocy społecznej w Polsce. Po trzecie wreszcie główne założenia związane z funkcjonowaniem Komitetu Wspierającego nawiązują do zaprezentowanych badań i do różnorodności zebranych wyników.

- a. opuszczanie zakładu karnego to proces rozciągnięty w czasie a nie jednorazowe wydarzenie. Oznacza to, że myśląc o usamodzielnianiu się byłych osób skazanych należy podjąć z nimi pracę w tym zakresie jeszcze podczas pobytu w zakładach karnych w ramach realizowanych działań penitencjarnych oraz postpenitencjarnych. Komitet Wspierający powinien umiejętnie czerpać z wiedzy zgromadzonej przez różnorodne instytucje/organizacje posiadające wiedzę o osobach opuszczających zakłady karne i na uwzględniać „instytucjonalną historię” każdej osoby,

³⁷⁵ Zgodnie z Europejską Typologią Bezdomności i Wykluczenia Mieszkaniowego ETHOS osoby opuszczające jednostki penitencjarne zawierają się w kategorii operacyjnej BEZ MIESZKANIA <http://www.feantsa.org/files/freshstart/Toolkits/Ethos/Leaflet/PL.pdf>

- b. **problem pobytu w zakładzie karnym jest problemem interdyscyplinarnym** co oznacza, że nie może on być rozwiązywany jedynie w ramach systemu pomocy społecznej. W proces usamodzielniania się byłych osób skazanych musi być zaangażowanych szereg instytucji/organizacji zawiązanych w szerokie koalicje. Oznacza to, że sama struktura jak i podejmowane przez Komitet zadania również muszą mieć charakter interdyscyplinarny i jako takie powinny wykraczać poza funkcję wspierania zatrudnienia. Mając na uwadze fakt, iż osoba opuszczająca zakład karny, oprócz swoich niewątpliwych zasobów, może potrzebować wsparcia nie tylko w zakresie znalezienia pracy stwierdzić należy, że Komitet powinien ściśle współpracować z przedstawicielami różnych sektorów takich jak praca, edukacja, mieszkalnictwo czy pomoc społeczna,
- c. **interdyscyplinarność Komitetu Wspierającego:** kiedy uznamy, że zjawisko przestępczości jest problemem interdyscyplinarnym, którego nie sposób ograniczyć jedynie do obszaru pomocy społecznej okaże się, że proces usamodzielniania się byłych osób skazanych jest procesem wielowątkowym dziejącym się z jednej strony za przyczyną osób odpowiedzialnych za mieszkalnictwo, sądownictwo, ekonomię społeczną, rynek pracy, z drugiej zaś proces ów powinien być postrzegany przez pryzmat innych problemów społecznych takich jak bezrobocie, ubóstwo, uzależnienia, przemoc w rodzinie, przestępczość i inne. Szerokie rozumienie indywidualnych potrzeb osób opuszczających zakłady karne pozwala na holistyczną pomoc niesioną tym osobom z uwzględnieniem faktu, iż powołany Komitet musi być również jednostką interdyscyplinarną zarówno w swej strukturze, jak i podejmowanych działaniach,
- d. **oferowana przez Komitet pomoc musi być pomocą odpowiednią, trafiającą w najpilniejsze potrzeby:** w tym kontekście istnieje pilna potrzeba dokonywania stałego monitoringu osób opuszczających zakłady karne, ich ilości, ich zasobów i deficytów. Doskonałym narzędziem zwiększającym skuteczność pracy Komitetu Wspierającego jest prowadzenie własnych diagnoz – studiów przypadków – osób opuszczających zakłady karne, które pozostają bez pracy. Wskazane jest również czerpanie przez Komitet Wspierający z doświadczeń wcześniej realizowanych diagnoz, badań indywidualnych, realizowanych jeszcze w czasie osadzenia osoby poszukującej pracy. Odpowiedniość świadczonego wsparcia zapewnia indywidualne traktowanie osób zwracających się o pomoc,
- e. **oferowana przez Komitet Wspierający pomoc nie może być pomocą uzależniającą od aktualnego stanu życia:** należy pamiętać, że pomoc świadczona przez Komitet Wspierający powinna być oferowana w taki sposób, aby osoba opuszczająca zakład karny mogła zmieniać swoje życie, a nie przyzwyczajać się do aktualnie trwającego w życiu stanu kryzysu. W tym zakresie należy budować takie systemy pomocy, które będą oparte zarówno na prawach, jak i na obowiązkach byłych osób skazanych. W przypadku, kiedy przed osobą nie będzie stawało się

żadnych wymagań, istnieje możliwość wzbudzenia stanu wyuczonej bezradności połączonej z wysokim stopniem roszczeniowości,

- f. **pomoc Komitetu Wspierającego powinno być udzielana w odpowiednim dla osób czasie:** w wielu przypadkach pomoc niesiona osobie opuszczającej zakład karne jest pomocą trafną, ale udzieloną zbyt późno. Dotyczy to przede wszystkim tych osób, które stosunkowo niedawno odzyskały wolność. Być może terminowe rozpoznanie potrzeb osoby opuszczającej zakład karne (osoby bezdomnej bądź zagrożonej bezdomnością) pozwoliłoby uniknąć wejścia na drogę bezdomności,
- g. **istnienie formalne:** aby mówić o skutecznie działającym Komitecie Wspierającym musi on istnieć w sposób formalny i w sposób formalny powinien podejmować współpracę z różnorodnymi instytucjami pomocy społecznej i zatrudnienia. W zależności od uwarunkowań lokalnych dopuszcza się tworzenie koalicji również nieformalnych, które w wielu przypadkach mogą już od dawna podejmować działania zmierzające do zwiększenia zatrudnialności byłych osób skazanych. Formalne istnienie Komitetu zakłada jego formalną afiliację, strukturę, formalny podział zadań i obowiązków czy formalny kalendarz spotkań. Istnienie formalne to również funkcjonowanie Komitetu w lokalnych dokumentach gminy czy powiatu, jak również wpisanie działań podejmowanych przez Komitet w lokalne programy i strategie związane z zatrudnieniem i rynkiem pracy,
- h. **realna potrzeba istnienia Komitetu Wspierającego:** powołanie stale funkcjonującego Komitetu Wspierającego ma o tyle sens o ile w danej gminie, powiecie istnieje realny problem z brakiem zatrudnienia osób opuszczających zakłady karne. Oznacza to, że istnienie Komitetu Wspierającego powinno być uzależnione od realnych potrzeb będących wynikiem diagnozy w tym zakresie. Przygotowany dokument w dalszych swoich treściach dopuszcza możliwość braku istnienia przesłanek wskazujących na potrzebę powołania Komitetu Wspierającego. W prostej linii oznacza to, że narzędzie zwiększające zatrudnialność osób opuszczających zakłady karne, jakim jest Komitet Wspierający nie jest narzędziem obligatoryjnym, które powinno zostać wprowadzone w każdej gminie czy powiecie.

2. Główne zadania Komitetu Wspierającego:

- a. **stworzenie koalicji lokalnej na rzecz zwiększenia zatrudnialności byłych osób skazanych:** działalność Komitetu Wspierającego zasadza się na pomyśle tworzenia lokalnych sieci powiązań instytucjonalnych w skład których wchodzi podmioty działające na rzecz osób marginalizowanych wchodzących w konflikt z prawem. Zawiązanie formalnej oraz

nieformalnej współpracy międzyinstytucjonalnej i międzysektorowej pozwala na budowanie profesjonalnego systemu wsparcia osób opuszczających zakłady karne zapewniającego wszechstronne podejście do zgłębianego problemu niskiego współczynnika zatrudnienia. Wykonywanie działań pomocowych w koalicji z innymi podmiotami/instytucjami może mieć tą dodatkową właściwość, że organizacje/instytucje będące w koalicji, po uprzednim jasnym zdefiniowaniu celów oraz ustaleniu zasad współpracy, mogą uczyć się od siebie nawzajem, wspólnie podejmując decyzje w przypadkach niekonwencjonalnych. Wspólne działanie wielu instytucji/organizacji na rzecz zwiększenia zatrudnialności byłych osób skazanych może przyczynić się również do przełamania negatywnego stereotypu związanego z przekonaniem, że osoby doświadczające w swoim życiu sytuacji pobytu w zakładzie karnym są pracownikami nieuczciwymi, niebezpiecznymi, niegodnymi zatrudnienia.

- b. **informowanie o możliwych formach wsparcia:** osoba wobec której Komitet świadczy pomoc musi być poinformowana o pełnym zakresie pomocy możliwej do otrzymania. Kwestia ta dotyczy przede wszystkim tych osób, które znajdują się poza systemem wsparcia i nie wiedzą o możliwości skorzystania z różnorodnych form pomocy. Członkowie Komitetu Wspierającego powinni kłaść szczególny nacisk na profesjonalne informowanie o swojej roli, o roli instytucji/organizacji wchodzących w skład Komitetu jak i tych podmiotów, które znajdują się poza jego strukturami. Ukazanie wachlarza możliwości podjęcia różnorodnych form podjęcia zatrudnienia
- c. **realizacja indywidualnej diagnozy w oparciu o dostępne dane:** jak już wspomniano powyżej aby świadczyć skuteczną pomoc należy udzielać jej w oparciu o rzetelną i aktualną diagnozę poszczególnego przypadku. Pochylanie się grupy osób nad konkretnym *case study* z jednej strony stwarza możliwość podejmowania właściwych decyzji dotyczących osób opuszczających zakłady karne, z drugiej zaś kreuje przestrzeń do partycypacji samych osób zainteresowanych w planowanie pomocy. Indywidualna diagnoza nakierowana powinna być nie tylko na kwestie związane z potencjalnym zatrudnieniem, ale powinna wskazywać najważniejsze zasoby i deficyty osób opuszczających zakłady karne. Warto zauważyć, iż rekomendowaną sytuacją powinna być ta, w której członkom Komitetu Wspierającego udostępniane są inne diagnozy dotyczące osoby skazanej realizowane w przeszłości (z uwzględnieniem opracowań przygotowywanych jeszcze w trakcie odbywania kary).
- d. **aktywne poszukiwanie możliwości podjęcia pracy:** główną działalnością podejmowaną przez członków Komitetu Wspierającego jest zwiększenie zatrudnialności byłych osób skazanych poprzez aktywne poszukiwanie dla nich możliwości podjęcia pracy. W proces poszukiwania zatrudnienia powinny być włączone najważniejsze instytucje/organizacje mogące pomóc znaleźć zatrudnienie na lokalnym rynku pracy. Obok poszukiwania zatrudnienia ważną działalnością Komitetu Wspierającego jest pomoc w przygotowaniu do podjęcia pracy. Osoby

przebywające w zakładach karnych dłuższy czas tracą umiejętność odpowiedniego planowania czasu dnia, zarządzania środkami finansowymi nie posiadając przy tym dostateczne ukształtowanych nawyków pracy. Zanim osoba opuszczająca zakład karne będzie gotowa do podjęcia pracy (i jej utrzymania) bardzo często należy podjąć szereg czynności zwiększających podstawowe umiejętności przyszłego pracownika w postaci stażów, kursów, spotkań ze doradcami zawodowymi, psychologami i innymi specjalistami, których pomoc jest niezbędna w procesie wyboru potencjalnego pracodawcy czy wzbudzenia nawyków niezbędnych w pracy. Komitet Wspierający organizuje przestrzeń i stwarza możliwości aby przygotować byłą osobę skazaną do podjęcia zatrudnienia,

- e. **wspieranie w poszukiwaniu innych form pomocy:** brak pracy i możliwości zatrudnienia może okazać się nie jedynym i wcale nie najważniejszym problemem osób opuszczających zakłady karne. Komitet Wspierający zatrudnialność byłych osób skazanych powinien umiejętnie bądź to rozwiązywać inne problemy społeczne bądź też umiejętnie przekierowywać osoby je doświadczające do innych instytucji wsparcia właściwych dla występujących problemów.
- f. **współpraca z lokalnymi pracodawcami:** jednym z istotnych elementów mających wpływ na zwiększenie zatrudnialności byłych osób skazanych jest obecność na lokalnym rynku pracy pracodawców chętnych do zatrudnienia osób opuszczających zakłady karne.
- g. **podpisywanie indywidualnych programów zatrudnieniowych:** aktywne poszukiwanie form zatrudnienia dla byłych osób skazanych powinno odbywać się na drodze kontraktu zawieranego między Komitetem Wspierającym a osobą opuszczającą zakład karne. Narzędziem współpracy między stronami powinien być indywidualny program zatrudnienia będący swoistego rodzaju umową wielostronną zawierającą w swoich treściach obowiązki stron, harmonogram wykonywania działań, określone cele i zasady współpracy.

3. Struktura i funkcjonowanie Komitetu Wspierającego

Przyjmuje się, że struktura Komitetu wspierającego powinna być złożona z trzech części: instytucji liderującej, instytucji kluczowych oraz pozostałych instytucji/organizacji eksperckich. Lider Komitetu Wspierającego oraz instytucje kluczowe to obligatoryjny skład Komitetu czyli taki, których przedstawiciele powinni być obecni są na każdym spotkaniu Komitetu Wspierającego. Przedstawiciele instytucji/organizacji eksperckich pełnią rolę ekspertów zewnętrznych zapraszanych na spotkania zawsze, kiedy wymaga tego sytuacja powiązana z indywidualną historią osoby opuszczającej zakład karne. Poniżej w sposób szczegółowy rozpisano

a. **instytucja liderująca:** w niniejszej ekspertyzie przyjmuje się, że instytucją pełniącą rolę lidera Komitetu Wspierającego powinien być Powiatowy Urząd Pracy (dalej: PUP). Przekonanie takie wynika z zadań samorządu powiatu w zakresie polityki rynku pracy do których zaliczyć należy chociażby:

- *opracowanie i realizację programu promocji zatrudnienia oraz aktywizacji lokalnego rynku pracy stanowiącego część powiatowej strategii rozwiązywania problemów społecznych,*
- *udzielanie pomocy bezrobotnym i poszukującym pracy w znalezieniu pracy przez pośrednictwo pracy,*
- *poradnictwo zawodowe i informację zawodową oraz pomoc w aktywnym poszukiwaniu pracy,*
- *udzielanie pomocy pracodawcom w pozyskiwaniu pracowników przez pośrednictwo pracy oraz poradnictwo zawodowe i informację zawodową,*
- *inicjowanie, organizowanie i finansowanie usług i instrumentów rynku pracy,*
- *opracowywanie i realizowanie indywidualnych planów działania,*
- *realizowanie projektów w zakresie promocji zatrudnienia, w tym przeciwdziałania bezrobociu, łagodzenia skutków bezrobocia i aktywizacji zawodowej bezrobotnych, wynikających z programów operacyjnych współfinansowanych ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego i Funduszu Pracy,*
- *organizacja i realizowanie programów specjalnych,*
- *inicjowanie i realizowanie projektów pilotażowych³⁷⁶.*

Powierzenie funkcji lidera PUP-owi wydaje się decyzją ze wszech miar trafną, albowiem PUP jako instytucja reprezentująca politykę rynku pracy posiada najbardziej wyczerpującą wiedzę o usługach rynku pracy (pośrednictwo pracy, poradnictwo zawodowe i informacja zawodowa, pomoc w aktywnym poszukiwaniu pracy, organizacja szkoleń), instrumentach rozwoju zasobów rynku pracy (np. fundusze szkoleniowe, refundacje, praca na zastępstwo, refundacje kosztów i inne), instytucjach rynku pracy czy kompetencjach organów zatrudnienia. Do głównych zadań PUP wynikających z bycia instytucją liderującą Komitetowi Wspierającemu zaliczyć należy:

- **organizacja techniczna cyklicznych spotkań Komitetu Wspierającego.**

³⁷⁶ więcej na: <http://www.mpips.gov.pl/praca/kompetencje-organow-zatrudnienia/zadania-samorzadu-powiatu/>

- merytoryczne przygotowywanie spotkań Komitetu Wspierającego,
- opracowanie zasad współpracy międzyinstytucjonalnej w ramach zawiązanej koalicji,
- określenie głównych celów funkcjonowania Komitetu Wspierającego,
- kontakt z potencjalnymi pracodawcami,
- obligatoryjne podpisywanie indywidualnych programów zatrudnieniowych,
- zabezpieczenie finansowe funkcjonowania Komitetu Wspierającego,
- opracowywanie indywidualnego planu zatrudnienia we współpracy z innymi członkami Komitetu Wspierającego.

b. instytucje kluczowe: to instytucje/organizacje/podmioty, które powinny tworzyć stały skład Komitetu Wspierającego. Do instytucji kluczowych zaliczyć należy: ośrodek pomocy społecznej, kurator zawodowy, służba więzienna oraz doradca zawodowy:

b1: ośrodek pomocy społecznej: z wielu względów instytucja, do której najczęściej zwracają się osoby opuszczające zakłady karne. Korzystanie z pomocy ośrodka pomocy społecznej związane jest przede wszystkim z uzyskiwaniem wsparcia w postaci zapomogi finansowej (kategoria udzielenia pomocy zgodnie ze sprawozdaniem MPiPS-03 pomoc związana z trudnościami w przystosowaniu do życia po zwolnieniu z zakładu karnego), udzielania pomocy w postaci udzielenia schronienia oraz zapomogi rzeczowych. Rola ośrodka pomocy społecznej w ramach funkcjonowania Komitetu Wspierającego powinna być o wiele szersza i sprowadzać się do:

- podpisywania i prowadzenia kontraktów socjalnych (dla osób zagrożonych bezdomnością) i indywidualnych programów wychodzenia z bezdomności (dla osób bezdomnych),
- udzielania wsparcia w postaci świadczenia pracy socjalnej,
- rozwiązywania problemów społecznych, w które uwikłana jest osoba opuszczająca zakład karny,
- udzielania zapomogi finansowej oraz zasiłków celowych i rzeczowych w razie indywidualnej potrzeby,
- pomocy w kontakcie z ekspertami zewnętrznymi w razie indywidualnej potrzeby,
- opracowywania indywidualnego planu zatrudnienia we współpracy z innymi członkami Komitetu Wspierającego.

b2: kurator zawodowy: głównym celem pracy kuratora zawodowego jest szeroka pomoc doradcza i socjalna oraz wsparcie i opieka świadczona osobom powierzonym jego pieczy w wyniku orzeczenia sądowego. Do głównych zadań kuratora zawodowego pracującego w ramach funkcjonującego Komitetu Wspierającego zaliczyć należy:

- kształtowanie odpowiednich postaw i zachowań osób opuszczających zakłady karne,
- resocjalizacja, wychowanie i działania profilaktyczne w ramach zadań powierzonych przez sąd,
- wykonywanie wobec osób opuszczających zakłady karne dozorów i nadzorów
- nawiązywanie i utrzymywanie osobistych, indywidualnych kontaktów, budowanie zaufania poprzez pracę w środowisku osoby,
- wizytacje podopiecznych w ich domach, obserwacja i kontrola ich życia, pozyskiwanie informacji pozwalających określić potrzeby i problemy, jakie mają osoby oraz ich rodziny,
- opracowanie metody rozwiązywania problemów, z jakimi borykają się osoby opuszczające zakłady karne,
- podejmowanie interwencji w różnych urzędach i instytucjach, kontaktów i współpracy z pracownikami socjalnymi, pracodawcami, służbą zdrowia, stowarzyszeniami udzielającymi pomocy itp.
- współpraca z kuratorami społecznymi,
- organizacja i kontrolowanie pracy osób opuszczających zakłady karne,
- przeprowadzanie wywiadów środowiskowych na zlecenie sądu i świadczenie pomocy osobom zwalnianym z zakładów karnych, zakładów wychowawczych i poprawczych,
- opracowywanie indywidualnego planu zatrudnienia we współpracy z innymi członkami Komitetu Wspierającego.

b3: służba więzienna: reprezentuje sektor, w którym osoba opuszczająca zakład karny przebywała ostatnie miesiące (lata) swojego życia. Przedstawiciele służby więziennej posiadają najbardziej pełną wiedzę o byłych osobach skazanych, o ich predyspozycjach osobowościowych, kondycji psychofizycznej, gotowości do opuszczenia zakładu karnego. Rekomenduje się, aby przedstawicielem reprezentującym służbę więzienną był wychowawca ds. postpenitencjarnych. Zadaniem przedstawiciela służby więziennej w ramach funkcjonującego Komitetu Wspierającego jest:

- udzielanie informacji o byłych osobach skazanych w zakresie niezbędnym dla pracy Komitetu Wspierającego,
- nawiązanie kontaktu z przedstawicielami Komitetu Wspierającego w ramach działań postpenitencjarnych podejmowanych jeszcze podczas pobytu w zakładzie karnym,
- ściśła współpraca z pracownikiem socjalnym oraz kuratorem zawodowym w trakcie pobytu w zakładzie karnym oraz po jego opuszczeniu,
- opracowywanie indywidualnego planu zatrudnienia we współpracy z innymi członkami Komitetu Wspierającego.

b4: doradca zawodowy: to osoba udzielająca pomocy w wyborze [zawodu](#) i kierunku [kształcenia](#) w formie grupowych i indywidualnych porad zawodowych uwzględniając możliwości psychofizyczne i sytuację życiową klientów, a także potrzeby [rynku pracy](#) oraz możliwości systemu edukacyjnego. Doradca zawodowy pracujący z Komitecie Wspierającym:

- pomaga w wyborze zawodu i szkoły osobom opuszczającym zakłady karne,
- pomaga przy zmianie zawodu, wybraniu drugiego kierunku studiów, [samozatrudnieniu](#) czy poszukiwaniu pracy,
- poprzez współpracę w klientem zaznajamia go z nowymi sposobami kontaktowania się z [pracodawcą](#), sposobami poszukiwania pracy oraz możliwościami zawodowymi na rynku pracy,
- opracowuje indywidualną diagnozę w zakresie predyspozycji do pracy,
- opracowuje indywidualny plan zatrudnienia we współpracy z innymi członkami Komitetu Wspierającego,
- organizowanie i prowadzenie grupowych i indywidualnych porad zawodowych dla osób poszukujących pracy, umożliwiających dokonanie samooceny oraz rozwijanie umiejętności podejmowania decyzji związanych z planowaniem kariery zawodowej,
- kontakt z potencjalnymi pracodawcami w zakresie udzielania informacji i doradztwa w zakresie doboru kandydatów do pracy,
- prowadzenie bądź zlecanie specjalistycznych badań psychologicznych lub medycznych, które umożliwiają wydanie opinii o przydatności zawodowej do pracy, zawodu lub kierunku szkolenia,

- inspirowanie, organizowanie i prowadzenie grupowych zajęć dla bezrobotnych oraz poszukujących pracy w celu nabycia przez nich umiejętności poszukiwania i uzyskiwania pracy,
- inspirowanie współpracy z instytucjami zajmującymi się poradnictwem zawodowym, kształceniem zawodowym, opieką zdrowotną i pomocą społeczną oraz zakładami pracy w celu udzielania pomocy zgłaszającym się do urzędów pracy.

c. instytucje/organizacje eksperckie: to wszystkie te podmioty, które na zasadzie ekspertów zewnętrznych świadczą specjalistyczną pomoc osobom opuszczającym zakłady karne. Zaliczyć należy do nich organizacje pozarządowe świadczące pomoc osobom bezdomnym i zagrożonym bezdomnością, lokalne instytucje związane z sektorem mieszkalnictwa, instytucje rynku pracy, Centra Integracji Społecznej, Klub Integracji Społecznej, inni specjaliści: psycholodzy, terapeuci uzależnień. Do ekspertów zewnętrznych można również włączyć przedstawicieli lokalnych pracodawców skłonnych zatrudniać osoby opuszczające zakłady karne. Nie sposób wypisać wszystkich zadań możliwych do realizacji przez te instytucje/organizacje (w dużej mierze zależą one od specyfiki wymienionych wyżej podmiotów) jednakże można pokusić się o wypisanie działań charakterystycznych dla wszystkich jednocześnie:

- specjalistyczne doradztwo świadczone instytucji liderującej oraz instytucjom kluczowym w zakresie rozwiązywania problemów osób opuszczających zakłady karne,
- świadczenie specjalistycznego wsparcia zgodnie z własnymi kompetencjami i działaniami statutowymi,
- pomoc w opracowaniu indywidualnego planu zatrudnienia we współpracy z innymi członkami Komitetu Wspierającego,
- ściśła współpraca z pracownikiem socjalnym oraz kuratorem zawodowym w zakresie wsparcia osób opuszczających zakłady karne.

4. Etapy wdrażania Komitetu Wspierającego jako usługi społecznej w lokalny system wsparcia rynku pracy.

Jak wspomniano we wstępie Komitet Wspierający zatrudniałność byłych osób skazanych w niniejszym opracowaniu pojmuję się jako usługę społeczną w ramach szerszej kategorii usług zatrudnieniowych. Poniższe rozważania koncentrują się na modelowym procesie włączenia Komitetu Wspierającego w ramy funkcjonującej na poziomie lokalnym polityki rynku pracy. Opisany model jest modelem cyklicznym złożonym z siedmiu głównych etapów: jednostkowych sygnałów, systemowej diagnozy, programowania usługi, projektowania usługi, organizacji usługi, realizacji i użytkowania

usługi oraz jej ewaluacji. Proces włączania usługi społecznej jaką jest Komitet Wspierający do lokalnego systemu wsparcia polityki rynku pracy z jednej strony wymaga uwzględnienia wszystkich wyżej wymienionych siedmiu etapów wdrożenia łącznie, z drugiej zaś poszczególne składowe procesu stanowią odrębne wyzwania, które powinny być podejmowane przez różnorodne podmioty/organizacje /instytucje. W opracowaniu przyjmuje się, że polskie gminy, powiaty, województwa mogą znajdować się na różnych etapach przygotowania do wdrażania usług społecznych w ramy lokalnych systemów. Oznacza to, że dokument ten i treści w nim zawarte można wykorzystywać w zależności od stopnia zaawansowania gminy/powiatu/województwa np. w proces zatrudniania byłych osób skazanych.

Oprócz zaprezentowania i szczegółowego opisanie poszczególnych etapów włączania zakontraktowanej usługi społecznej w struktury lokalnego systemu wsparcia rynku pracy w tekście opisano również potencjalne ryzyka mogące wystąpić na poszczególnych poziomach wdrażania usługi. Ryzyka te odnoszą się z jednej strony do poszczególnych etapów procesu, z drugiej zaś strony wynikają z różnorodnych interesów instytucji/organizacji zaangażowanych w świadczenie, organizowanie, realizację usługi społecznej, jaką jest Komitet Wspierający. Warto wskazać, że powyższe kroki które należy podjąć do zaistnienia usługi społecznej składają się na jeden proces, który:

- a. ma swój określony początek i koniec (musi być zaplanowany),
- b. jest określony w czasie rzeczywistym,
- c. wymaga określonych nakładów pracy (w postaci jasno określonych działań i zadań),
- d. wymaga określonych nakładów finansowych (które należy przewidzieć i założyć),
- e. wymaga ciągłego monitorowania i ewaluacji,
- f. zmienia rzeczywistość odbiorców usługi społecznej, jej organizatorów, realizatorów oraz systemu pomocy społecznej w ogóle.

Etap pierwszy: etap jednostkowych sygnałów

Można powiedzieć, że pierwszym etapem włączenia Komitetu Wspierającego jest pojawienie się pierwszych sygnałów wskazujących na to, iż problem związany z niskim poziomem zatrudnialności byłych osób skazanych jest po pierwsze w istocie problemem, po drugie jest problemem rzeczywiście przebiegającym na znaczeniu. Jednostkowe sygnały pojawiające się coraz częściej powinny być gromadzone przez liderującą instytucję rynku pracy i na bieżąco monitorowane. Sygnały o problemie zyskującym na znaczeniu pochodzić mogą od różnych, instytucji, organizacji pozarządowych, firm, jak również od poszczególnych obywateli społeczności lokalnej. W tym czasie warto wszelkiego rodzaju jednostkowe informacje z jednej strony archiwizować (skupiać) w jednym miejscu, z drugiej zaś wydobywać z nich jak największą ilość pożytecznych informacji takich jak:

- a. dokładne miejsce występowania problemu,
- b. ilość osób dotkniętych problemem,
- c. charakterystyka problemu,
- d. najważniejsze cechy demograficzne osób/zbiorowości dotkniętych problemem.

Warto w tym miejscu wskazać, że zbieranie początkowych informacji o osobach doświadczających problemu jest pierwszym krokiem do budowania szczegółowej mapy geograficzno-przestrzennej występowania problemu. Za wysłanie pierwszych informacji o osobach dotkniętych danym problemem mogą być również odpowiedzialne media. Niezależnie jednak od tego, kto i w jaki sposób przekaże pierwsze sygnały o problemie instytucja liderująca Komitetowi Wspierającemu (PUP) powinien owe jednostkowe monity zbierać, archiwizować i monitorować.

Rysunek 1. Potencjalne ryzyka mogące wystąpić na etapie jednostkowych sygnałów

niespójność napływających komunikatów, ich sprzeczność, niejasność, nieprawdziwość

brak dobrej organizacji, agregacji jednostkowych komunikatów, brak odpowiednich narzędzi do monitorowania i zarządzania jednostkowymi monitami

brak wyłonienia się jednoznacznego lidera instytucjonalnego odpowiedzialnego za zarządzanie jednostkowymi monitami, jednoczesne funkcjonowanie wielu podmiotów/instytucji/organizacji, w których zarządza się jednostkowymi monitami

nieumiejętność w określeniu czasu, w którym jednostkowe komunikaty powinny stać się podstawą do realizacji systemowej diagnozy

niedocenie jednostkowych monitów przez przedstawicieli władzy samorządowej w gminie

Etap drugi: etap systemowej diagnozy

Jedną z wad aktualnie funkcjonującego systemu pomocy społecznej w Polsce jest sytuacja, w której niejednokrotnie planowanie pomocy osobom potrzebującym odbywa się nie na podstawie rzetelnych diagnoz, lecz na podstawie przypuszczeń i obiegowych sądów nacechowanych licznymi stereotypami. Etap odnoszący się do realizacji diagnozy lokalnej w sposób bezpośredni związany jest z analizą jednostkowych sygnałów o występujących problemach społecznych. Można powiedzieć, że realizacja diagnozy badawczej jest niczym innym jak przejściem z jednostkowego postrzegania problemu do

profesjonalnego oglądu interesującego nas zjawiska, przy zastosowaniu odpowiedniej metodologii prowadzenia badań, zastosowanych technik i narzędzi badawczych³⁷⁷. Decyzję o podjęciu prac nad opracowaniem naukowej diagnozy badawczej podjąć powinien przedstawiciel władz lokalnych (prezydent, burmistrz, wójt) bądź przedstawiciel instytucji rynku pracy w oparciu o dane pochodzące z jednostkowych sygnałów zebranych przez PUP. Można powiedzieć, że pierwszym systemowym etapem wdrażania metody usługi Komitetu Wspierającego powinna być **realizacja badań w zakresie występujących problemów społecznych**, ich uwarunkowań, dynamiki oraz wewnętrznej struktury. Wdrażanie usługi społecznej zaczyna się od postawienia głównego pytania, czy na terenie danej gminy/powiatu/województwa występujący problem jest na tyle duży, aby wprowadzać różnorodne metody pracy (w tym pracy socjalnej). Już na wstępie podmioty chcące wdrożyć metodę określonej usługi społecznej mają do wyboru trzy sposoby przeprowadzenia takiej diagnozy:

- a. **poprzez powołany zespół lokalnych ekspertów**: zasobem takiego rozwiązania jest posiadanie przez zespół specjalistycznej wiedzy o problemach społecznych, z uwzględnieniem specyficznych (lokalnych) uwarunkowań zjawiska. Minusem takiego rozwiązania może być fakt, iż bardzo często teoretyczni eksperci nie posiadają wystarczającej wiedzy w zakresie planowania, organizacji oraz realizacji badań naukowych,
- b. **poprzez zlecenie wykonania diagnozy firmie/instytucji zewnętrznej**: diagnozowanie wybranych problemów społecznych przez firmę zewnętrzną odbywa się przy udziale osób profesjonalnie zajmujących się realizacją badań. Minusem tego rozwiązania jest bardzo często minimalna wiedza z zakresu występujących w gminie problemów społecznych, co może prowadzić z jednej strony do stworzenia nieadekwatnych do lokalnych warunków narzędzi badawczych, z drugiej zaś do niewystarczającej interpretacji uzyskanych wyników pochodzących z przeprowadzonych badań,
- c. **poprzez ścisłą współpracę zespołu lokalnych specjalistów z firmami/instytucjami zajmującymi się realizacją badań społecznych**: to optymalne rozwiązanie, które należy w sposób zdecydowany zarekomendować. Takie postępowanie gwarantuje wykonanie rzetelnej diagnozy problemów społecznych w ujęciu lokalnym, zawierającej zarówno elementy wiedzy praktycznej, jak i teoretycznej. Jako przykład można wskazać współpracę instytutów badawczych, lokalnych uczelni wyższych z ośrodkami pomocy społecznej czy organizacjami pozarządowymi.

³⁷⁷ Opracowana diagnoza w zakresie występujących problemów społecznych powinna być kontynuacją działań podejmowanych przez gminę w procesie tworzenia gminnej strategii rozwiązywania problemów społecznych, powinna z niej wynikać i do niej nawiązywać

Ważnym pytaniem, na które należy sobie odpowiedzieć na etapie przygotowania lokalnej diagnozy jest pytanie o to, jakiego rodzaju metody i techniki badań można zastosować przy jej tworzeniu. Najczęściej stosowanymi metodami, które powinny być oparciem dla przygotowania kompleksowej diagnozy interesującego nas problemu są zarówno metody ilościowe, jak i jakościowe:

Rysunek 2. Możliwe do zastosowania metody badań realizacji diagnozy w zakresie problemów społecznych

METODY ILOŚCIOWE

- kwestionariusz ankiety
- kwestionariusz wywiadu

METODY JAKOŚCIOWE

- indywidualne wywiady pogłębione
- analiza treści
- analiza materiałów źródłowych (desk research)
- wywiad grupowy
- obserwacja uczestnicząca
- analiza przypadku - case study

Zastosowane metody i techniki pomiaru powinny być stosowane nie tylko wobec samych odbiorców usług społecznych (osób opuszczających zakłady karne, osób bezdomnych, itp.), ale również wobec przedstawicieli lokalnego rynku pracy. Warto w tym miejscu wskazać, że wiele gmin w Polsce posiada już w swoich zasobach wieloaspektowe diagnozy w zakresie występujących problemów społecznych. W takich przypadkach dopuszcza się możliwość skorzystania przez podmiot chcący wdrażać usługę społeczną już istniejących badań lokalnych. Niezwykle istotnym elementem realizacji lokalnej diagnozy jest określenie, na jakie podstawowe pytania powinna ona odpowiadać? Wyniki lokalnej diagnozy powinny zostać zaprezentowane decydentom - przedstawicielom władz gminy. Na ich podstawie, przy zasięgnięciu opinii kluczowych osób prezydent/burmistrz/wójt powinien podjąć decyzję o przejściu na dalszy etap wdrażania Komitetu Wspierającego. Na tym etapie dopuszcza się również możliwość rezygnacji z pomysłu powołania Komitetu Wspierającego po uwzględnieniu wniosków i rekomendacji płynących z realizowanych badań. W takim przypadku PUP dalej powinien wykonywać pracę związaną z agregacją, archiwizacją oraz monitorowaniem jednostkowych sygnałów odnoszących się do sytuacji osób będących odbiorcami usługi społecznej. Dalsze zajmowanie się sygnałami jednostkowymi stwarza możliwości czasowe opracowania zestandaryzowanych narzędzi wykorzystywanych do zbierania informacji o osobach opuszczających zakłady karne.

Na zakończenie rozważań o roli diagnozy w procesie wdrażania usług społecznych do lokalnego systemu pomocy społecznej warto wskazać na to, że:

- a. realizowana diagnoza powinna obejmować wszystkie występujące problemy społeczne występujące na terenie gminy,
- b. metodologia realizacji diagnoz lokalnych powinna nawiązywać i w sposób zasadniczy rozszerzać wiedzę już przez gminę posiadaną,
- c. diagnozę lokalną należy powtarzać w czasie tak, aby zaobserwować tendencje oraz prawidłowości w czasie,
- d. wyniki diagnozy powinny być wykorzystywane do zmiany istniejących bądź tworzenia nowych dokumentów programowych w gminie,
- e. wyniki diagnoz lokalnych powinny być jak najbardziej szeroko upowszechnione i łatwo dostępne wszystkim zainteresowanym podmiotom, jak również samym odbiorcom usług społecznych czy ich reprezentacjom (np. rady osób bezdomnych, stowarzyszenia osób starszych, niepełnosprawnych, itp.).

Rysunek 3. Potencjalne ryzyka mogące wystąpić na etapie systemowej diagnozy

brak środków na realizację profesjonalnej diagnozy i wybranie realizacji diagnozy tematycznie zawężonej

niemożność uzyskania kompromisu w ramach zespołu przygotowującego metodologię realizacji diagnozy lokalnej

realizacja diagnozy nieadekwatnej zawierającej zbędne elementy (brak trafności merytorycznej)

problem z jasną interpretacją wyników diagnozy i ich nieumiejętne spożytkowanie

niezauważenie potrzeby wprowadzenia usługi społecznej w oparciu o uzyskane wyniki diagnozy przez potencjalnych intereseariuszy

niedocenie realizacji diagnozy przez przedstawicieli władzy samorządowej w gminie

Etap trzeci: etap programowania usługi

Etap programowania to cykl działań podejmowanych na poziomie decyzyjnym. Etap ten odnosi się bezpośrednio do wyników zrealizowanej diagnozy, której głównym celem było dostarczanie gminie informacji o tym, czy skala analizowanego problemu (jego charakter i uwarunkowania) jest istotna dla gminy. Na tym etapie ważne jest założenie, według którego każda społeczna usługa, żeby mogła być realizowana w sposób konsekwentny i płynny, musi przejść przez fazę programowania. Etap programowania to nic innego jak pewnego rodzaju uznanie przez władze lokalne, iż problem niskiego

współczynnika zatrudnialności byłych osób skazanych jest poważnym problemem społecznym, zarówno w swoich przyczynach, jak i skutkach. W ujęciu idealnym etap programowania usługi zaczyna się wówczas, kiedy przedstawiciel władzy lokalnej (prezydent, burmistrz, wójt) w oparciu o najważniejsze dane i wnioski dostarczone przez zrealizowaną diagnozę lokalną organizuje spotkanie dla wszystkich potencjalnych interesariuszy, którzy mogą przyczynić się do powstania Komitetu Wspierającego i rozwiązywania problemu i łagodzenia jego różnorodnych skutków. Głównymi celami takiego spotkania są:

- a. formalne uznanie rangi problemu,
- b. dogłębna interpretacja wyników uzyskanych w diagnozie lokalnej,
- c. delegacja zadań, kompetencji i ustalenie strategii postępowania przy wdrożeniu usługi społecznej,
- d. wskazanie instytucji, która będzie liderem procesu projektowania usługi społecznej. Rekomendacją w tym zakresie jest przekonanie, że rolę lidera powinien pełnić PUP, który:
 - posiada największy dostęp do różnorodnych zasobów gminy,
 - jest reprezentantem gminy odpowiedzialnym za rozwiązywanie problemów rynku pracy,
 - posiada większy dostęp do środków finansowych, dostęp do uprawnień oraz większy dostęp do kadry,
 - zapewnia odpowiednie warunki projektowania usługi społecznej takich jak przepływ informacji, zabezpieczenie odpowiedniej partycypacji grup zaangażowanych w problem i inne,
 - właściwie osadza projektową usługę w kontekście prawnym,
 - animuje proces nagłośnienia, upowszechnienia wdrażanej usługi społecznej,
 - formalnie zatwierdza projekt usługi,
 - posiada możliwość zabezpieczenia warunków do dobrego włączenia przyszłego realizatora usługi do istniejącej sieci powiązań funkcjonalnych (określenie zakresu funkcji poszczególnych podmiotów aktywnych w wdrażaniu usługi bądź realizowaniu usługi/zadań o podobnym charakterze przez inne instytucje), instytucjonalnych (około kontraktowe umowy z innymi instytucjami) oraz osobowych (zainicjowanie i animowanie relacji interpersonalnych osób reprezentujących podmioty zaangażowane w proces wdrażania i realizacji usługi).

- e. podjęcie zarządzania dotyczącego powołania zespołu eksperckiego, którego celem będzie projektowanie usługi społecznej skierowanej do osób potrzebujących,

Organizacja spotkania wszystkich potencjalnych interesariuszy odpowiedzialnych za powstanie Komitetu Wspierającego przez reprezentanta władzy w mieście/gminie jest zapewne sytuacją idealną, niosącą za sobą wiele wartości. Warto w tym miejscu wskazać na kilka z nich:

- a. partycypacja wielu podmiotów,
- b. zabezpieczenie przejrzystości i transparentności całego procesu,
- c. zwiększenie identyfikacji interesariuszy z wypracowanym projektem usługi,
- d. podejście interdyscyplinarne obejmujące szeroki kontekst usługi uznające projektowaną usługę jako część lokalnego systemu pomocy społecznej.

Rysunek 4. Potencjalne ryzyka mogące wystąpić na etapie programowania usługi

brak wyraźnego i jednoznacznego uznania problemu jako zasadniczego problemu gminy przez przedstawicieli władzy lokalnej

niechęć podmiotów/organizacji/instytucji/firm do podjęcia działań zmierzających do rozwiązania problemu - problem z zawiązaniem zespołu interesariuszy

słabość i nieprzygotowanie ośrodka pomocy społecznej do pełnienia roli instytucji liderującej i koordynującej działania w zakresie wprowadzenia usługi społecznej

opóźnianie przez władze samorządowe decyzji o powołaniu zespołu eksperckiego, którego celem będzie projektowanie usługi społecznej

niechęć władz samorządu lokalnego do dalszego wdrażania usługi społecznej w gminie.

Etap czwarty – projektowanie usługi

To proces powiązanych ze sobą czynności (wydarzeń, interakcji międzyludzkich, międzyinstytucjonalnych), które należy podjąć, aby doprowadzić do wypracowania projektu usługi społecznej. Etap projektowania odbywa się na poziomie zleceniodawcy, który w najgorszym przypadku sam decyduje o kształcie usługi. W sytuacji idealnej/optymalnej na tym etapie najlepiej wypracowywać usługę z udziałem potencjalnych późniejszych wykonawców. Na tym etapie powstaje szczegółowa wizja Komitetu Wspierającego, jego głównych celów, zadań czy sposobu funkcjonowania, itp. Głównymi celami etapu projektowania usługi są:

- a. **powołanie i kompletowanie zespołu opracowującego kształt i zakres funkcjonowania Komitetu Wspierającego:** w tej części procesu wdrażania usługi ważnym elementem jest jasne określenie, kto powinien być stałym członkiem zespołu, czy w skład zespołu nie powinni wchodzić również członkowie wspomagający, jak również, na jakich zasadach formalno-prawnych członkowie zespołu uczestnicząc w jego pracach. Rekomenduje się, aby zespół opracowujący kształt i zakres projektu usługi społecznej złożony był z przedstawicieli możliwie najszerszego grona interesariuszy działających na terenie gminy. Rekomenduje się również możliwość angażowania do pracy w zespole opracowującym kształt i zakres projektu usługi społecznej innych osób/specjalistów działających poza obszarem gminy,
- b. **funkcjonowanie zespołu:** elementem niezbędnym do projektowania usługi jest odpowiednio funkcjonujący zespół ekspertów, którego głównym zadaniem będzie wypracowanie projektu usługi społecznej. W ramach jego powołania należy ustalić najważniejsze reguły pracy zespołu, określić szczegółowy harmonogram prac projektowych, jak również określić przewidywany terminu dostarczenia gotowego projektu usługi na poziom decydencki. Nie bez znaczenia jest również ustalenie przepływu informacji między członkami zespołu jak również zasad protokołowania i dostępności wypracowanych w procesie projektowania usługi społecznej produktów,
- c. **realizacja konsultacji społecznych i eksperckich konsultacji zewnętrznych w zakresie wdrażanej usługi:** aby myśleć o skutecznym i partnerskim wdrażaniu usług społecznych w gminie/powiecie/województwie należy zwrócić szczególną uwagę na problem partycypacji osób/instytucji/organizacji bezpośrednio bądź pośrednio zainteresowanych daną usługą społeczną. W celu jej zwiększenia należy włączyć w tworzenie usługi ekspertów/specjalistów reprezentujących różne obszary pomocy i polityki społecznej. Takie postępowanie może przyczynić się do zwiększenia skuteczności i adekwatności świadczonej pomocy, jak również może pomóc stworzyć płaszczyznę/platformę współdziałania wielu organizacji/instytucji na rzecz odbiorców usługi społecznej. Zwiększenie partycypacji powinno dotyczyć również samych osób zainteresowanych korzystaniem z wypracowywanej usługi społecznej. Konsultacje społeczne to proces, w którym przedstawiciele władz (każdego szczebla: od lokalnych po centralne) przedstawiają obywatelom swoje plany dotyczące np. aktów

prawnych (ich zmiany lub uchwalania nowych), inwestycji lub innych przedsięwzięć, które będą miały wpływ na życie codzienne i pracę obywateli. Konsultacje nie ograniczają się jednak tylko do przedstawienia tych planów, ale także do wysłuchania opinii na ich temat, ich modyfikowania i informowania o ostatecznej decyzji. Konsultacje społeczne to sposób uzyskiwania opinii, stanowisk, propozycji itp. od instytucji i osób, których w pewien sposób dotkną, bezpośrednio lub pośrednio, skutki proponowanych przez administrację działań,

- d. **ostateczna redakcja treści dotyczącej projektowanej usługi:** jednym z końcowych etapów prac związanych z programowaniem usługi społecznej jest ostateczna redakcja treści dotyczącej projektowanej usługi oraz przygotowywanego standardu jej realizacji. Głównym celem tej części procesu jest zamknięcie prac merytorycznych, uspołnienie dotychczas napisanych treści, jak również rozwiązanie najważniejszych problemów i nieścisłości, które pojawiły się w trakcie prac zespołu eksperckiego. Ostatnim elementem w tej części projektowania usługi jest przekazanie wypracowanego projektu dokumentu na poziom decydencki (do prezydenta/wójta/burmistrza),

Na etapie projektowania usługi warto skorzystać z doświadczeń już zdobytych w zakresie tworzenia i wdrażania innych usług społecznych. Warto jednak pamiętać, że praca grupowa prowadzona przez powołany zespół ekspertów nie powinna przyjmować standardu bezrefleksyjnie, lecz raczej dążyć do adaptacji istniejącego do lokalnych uwarunkowań i specyfiki istniejącego systemu pomocy społecznej. W projektowaniu usługi powinna być wpisana zasada bieżącej i otwartej konsultacji postępu prac nad projektem usługi.

Rysunek 5. Potencjalne ryzyka mogące wystąpić na etapie projektowania usługi

brak zasobów personalnych do utworzenia zespołu ekspertów, którego zadaniem jest wypracowanie ostatecznego projektu usługi społecznej

niechęć organizacji/institucji/podmiotów prywatnych do wspólnego działania w kierunku włączenia usługi społecznej do lokalnego systemu pomocy społecznej

brak specjalistycznej wiedzy członków zespołu na temat usługi społecznej

problemy wynikające z funkcjonowania zespołu ekspertów (brak odpowiednich narzędzi, miejsca do spotkań, itp).

brak kompromisu u spójnej wizji członków wchodzących w skład zespołu ekspertów

negatywne przyjęcie wypracowanego projektu usługi społecznej i skierowanie go do dalszych prac

niechęć członków zespołu do korzystania z już istniejącego standardu

niechęć władz samorządu lokalnego do dalszego wdrażania usługi społecznej

Etap piąty – organizacja usługi

Etap organizacji Komitetu Wspierającego można uznać za poziom technicznego ustalania zasad jego wdrożenia i realizacji. Etap ten zaczyna się w momencie, kiedy decydent przyjmuje projekt usługi społecznej, to jest uznaje za właściwą zawartość merytoryczną dotyczącą kształtu samej usługi i zasad jej wdrożenia. W tym czasie należy pamiętać, aby przedstawiciel lokalnych struktur władzy zabezpieczył w sposób formalny (uchwała rady gminy/miasta) zasoby niezbędne do wdrożenia usługi, w tym środki finansowe na wdrożenie usługi, zasoby kadrowe, itp. Główne etapy procesu organizacji komitetu Wspierającego można określić następująco:

- a. **ustalenie warunków wdrożenia usługi:** dokumentem regulującym tę część procesu organizacji usługi jest spis istotnych warunków zamówienia bądź specyfikacja konkursu/zlecenie/kontraktu.
- b. **wyłonienie realizatora usługi:** na tym etapie należy dokonać ostatecznego wyłonienia realizatora usługi społecznej. Bardzo istotną kwestią jest również potrzeba weryfikacji

spójności Justuży z zapisami zawartymi w dotychczas opracowanym projekcie usługi. Innymi słowy chodzi o odpowiedzenie na pytanie, czy warunki zawartego kontraktu na wdrożenie usługi społecznej ujmują kryteria i formy zawarte w wypracowanym i przyjętym projekcie usługi społecznej. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę, aby wyłoniony realizator pozostawał w sieci z innymi zasobami/instytucjami/osobami bądź został dobrze wdrożony w już istniejącą sieć współpracy,

- c. **publiczne rozpowszechnienie informacji o wybranym realizatorze usługi:** na etapie organizacji usługi należy zapewnić równy dostęp do usługi dla potencjalnych zleceniobiorców poprzez odpowiednie rozpowszechnienie informacji o zamawianej usłudze, przekazaniu informacji co do trybu wyłonienia zleceniobiorcy, jak również o środkach przekazanych dla realizacji usługi,
- d. **spotkania z realizatorem usługi dotyczące narzędzi używanych w procesie realizacji kontraktu:** w procesie organizacji usługi ważne jest, aby realizator przed rozpoczęciem świadczenia usługi gruntownie zapoznał się ze wszystkimi narzędziami które niezbędne są i do odpowiedniego świadczenia usługi społecznej. Narzędzia te mogą mieć zarówno wymiar materialny (np. środki czystości, materiały opatrunkowe) jak i niematerialny (dokumenty, kwestionariusze, karty kontaktu, itp.)
- e. **zapoznanie się z innymi dokumentami ważnymi dla funkcjonowania Komitetu Wspierającego: gminna strategia rozwiązywania problemów społecznych, lokalne programy wsparcia, strategia rozwoju województw, wieloletnim programem współpracy NGO:** na etapie organizacji usługi społecznej realizator usługi powinien posiadać niezbędną wiedzę nie tylko w zakresie merytorycznego wykonywania działań w ramach usługi, ale powinien również posiadać wiedzę na temat najważniejszych dokumentów obowiązujących w gminie/powiecie/województwie bezpośrednio bądź pośrednio nawiązujących do wdrażanej usługi społecznej. W tym kontekście chodzi o gruntowną znajomość gminnej strategii rozwiązywania problemów społecznych, lokalnych programów wsparcia które niejednokrotnie są uzupełnieniem gminnych strategii.
- f. **ustalenie warunków wdrożenia usługi w oparciu o przygotowany STANDARD realizacji usługi:** bez gruntownego zapoznania się całego personelu realizującego daną usługę społeczne z treściami zapisanymi w standardzie pracy usługa nie powinna być wdrażana. W tym celu rekomenduje się odbycie szkoleń z kadrą merytoryczną jak również opracowanie systemu monitorowania pracy realizatorów i systemu superwizji.

g. **ostateczne przygotowanie usługi społecznej.**

Rysunek 6. Potencjalne ryzyka mogące wystąpić na etapie organizacji usługi

niezabezpieczenie przez przedstawiciela lokalnych struktur władzy w sposób formalny (uchwała rady gminy/miasta) zasobów niezbędnych do wdrożenia usługi

problem ustalenia zasad i warunków wdrożenia usługi społecznej

problem z ustaleniem trybu wdrożenia usługi - problem zasobów kadrowych, zasobów wiedzy, zasobów finansowych i innych narzędzi niezbędnych do wdrożenia przez organizację/instytucję/podmiot usługi społecznej

brak podmiotów/organizacji/instytucji/firm do przejęcia odpowiedzialności za wdrożenie usługi społecznej

problem z ostatecznym wyłonieniem realizatora usługi społecznej,

zagrożenie związane z negatywną weryfikacją spójności zakontraktowanej usługi z zapisami zawartymi w dotychczas opracowanym projekcie usługi

niechęć władz samorządu lokalnego do dalszego wdrażania usługi społecznej

Etap szósty – realizacja i użytkowanie usługi

Etap realizacji i użytkowania usługi społecznej jaką jest funkcjonowanie Komitetu Wspierającego zawiera zespół czynności podejmowanych przez zleceniobiorcę usługi, które mają w konsekwencji doprowadzić do jej zaistnienia w lokalnym rynku pracy. Warto w tym miejscu wskazać, że na tym etapie spotykają się zarówno zleceniobiorcy (podmioty realizujące/ dostarczające usługę do odbiorców), jak również użytkownicy usługi (osoby opuszczające zakład karny). Do głównych celów piątego etapu wdrażania usługi społecznej i jego użytkowania zaliczyć należy:

- a. ***ustalenie przez zleceniobiorcę usługi sposobu weryfikacji adekwatności i skuteczności podejmowanych czynności w ramach prowadzenia usługi społecznej:*** na tym etapie wdrażania Komitetu Wspierającego do lokalnego rynku pracy chodzi przede wszystkim o wypracowanie procedur i działań niezbędnych do dokonywania autoewaluacji usługi, jak również do działań zmierzających do ciągłego oglądania wykonywanych czynności

(automonitoring własnych działań). Ustalenie sposobu weryfikacji adekwatności i skuteczności podejmowanych czynności w ramach prowadzenia usługi społecznej wydaje się być o tyle niezbędne, o ile stwarza możliwość reagowania „na bieżące” problemy wynikające z pracy Komitetu Wspierającego,

- b. **organizacja pracy:** aby wdrożyć usługę społeczną należy w pierwszej kolejności zorganizować pracę przyszłego realizatora usługi. Innymi słowy na tym etapie chodzi przede wszystkim o wyłonienie zasobów kadrowych obsługujących usługę usługi społecznej, jak również o stworzenie stanowiska pracy i wyposażenie jego w niezbędne narzędzia pracy,
- c. **zabezpieczenie realizacji usługi:** w tym miejscu chodzi o zabezpieczenie technicznych aspektów wdrożenia usługi jak również o zabezpieczenie odpowiedniego przepływu środków finansowych i zasobów kadrowych. Nie bez znaczenia wydaje się być również potrzeba zapewnienia odpowiedniej koordynacji usługi,
- d. **zapewnienie przestrzeni do wymiany informacji pomiędzy instytucją wdrażającą usługę społeczną:** w tym kontekście na etapie realizacji należy zapewnić przestrzeń do wspólnych działań między realizatorami a użytkownikami w postaci opracowania narzędzi monitorujących usługę „on-going” czyli na bieżąco. Docelowo należy myśleć o profesjonalnym oglądzie komunikatów płynących od odbiorców usług, które powinny zostać wykorzystane na ostatnim etapie wdrażania usługi, jakim jest etap ewaluacji,

Rysunek 7. Potencjalne ryzyka mogące wystąpić na etapie realizowania i użytkowania usługi

brak wypracowania narzędzi autoewaluacji i automonitoringu wykonywanej pracy

obiektywne trudności związane z organizacją stanowiska pracy,

brak zabezpieczenia realizacji usługi w przyszłości

nieumiejętność wypracowania relacji partnerskiej pomiędzy instytucją/organizacją realizującą a użytkownikiem usługi

realizacja usługi usługi społecznej bez uwzględnienia potrzeb i głosu odbiorców usługi,

niechęć władz samorządu lokalnego do dalszego wdrażania usługi społecznej

Etap siódmy – ewaluacja usługi

W etap ten powinny być zaangażowani wszyscy interesariusze, którzy pojawili się na różnych etapach procesu wdrażania usługi społecznej do lokalnego systemu pomocy społecznej (społeczność lokalna, odbiorcy usługi, przedstawiciele władz gminy/powiatu czy członkowie zespołu eksperckiego wypracowującego projekt usługi społecznej). Głównym celem tego etapu jest sprawdzenie, na ile wdrażana usługa w postaci Komitetu Wspierającego jest skuteczna, adekwatna, na ile odbiega od przyjętych w projekcie usługi założeń i wymagań. Dokonana ewaluacja powinna być kontekstowo połączona z diagnozą w zakresie problemów społecznych, jak również z komunikatami płynącymi od realizatorów usługi, osób kluczowych, jak i samych odbiorców usługi. Wyniki ewaluacji powinny być dostarczone do wszystkich poziomów wdrożenia usługi z zabezpieczeniem możliwości korekt również na wszystkich poziomach życia usługi począwszy od programowania aż do wdrożenia usługi. Etap ewaluacji usługi to miejsce do wprowadzania ustawicznych zmian w dotychczas funkcjonującym standardzie usługi społecznej jeśli takowy istnieje. Poruszana problematyka ewaluacji powinna koncentrować się wokół następujących zagadnień:

Rysunek 8. Możliwy zakres ewaluacji usługi społecznej w ramach procesu jego wdrażania**1. Adekwatność i efektywność działającego standardu usługi społecznej**

- czy aktualnie funkcjonująca usługa jest adekwatna do warunków lokalnych ?
- czy aktualnie funkcjonująca usługa usługi społecznej trafia w potrzeby osób potrzebujących i pomaga rozwiązywać ich życiowe problemy?
- czy aktualnie funkcjonująca usługa społecznej jest usługą realizowaną przez wystarczającą liczbę osób w kontekście wielkości gminy, jej specyfiki i zapotrzebowań?

2. Najważniejsze wady i zalety obecnie funkcjonującego standardu

- jakie są najważniejsze wady, trudności i bariery występujące we wdrażanej usłudze społecznej?
- jakie są najważniejsze zalety występujące we wdrażanej usłudze społecznej?

3. Rekomendacje do zmiany funkcjonującego standardu pracy w ramach usługi społecznej.

- co należałoby zrobić, jakie kroki podjąć aby uczynić usługę społeczną jeszcze bardziej adekwatną i skuteczną?
- jak można dalej monitorować i dokonywać dalszej ewaluacji funkcjonującego standardu odnoszącego się do usługi społecznej?

Rysunek 9. Potencjalne ryzyka mogące wystąpić na etapie ewaluacji usługi

niechęć do zmiany funkcjonującego dotychczas standardu usługi społecznej,

brak zaangażowania w proces ewaluacji wszystkich interesariuszy dotychczas występujących w procesie wdrażania usługi społecznej

brak łączności między ewaluacją a diagnozą lokalną i innymi działaniami podjętymi w procesie wdrażania usługi społecznej

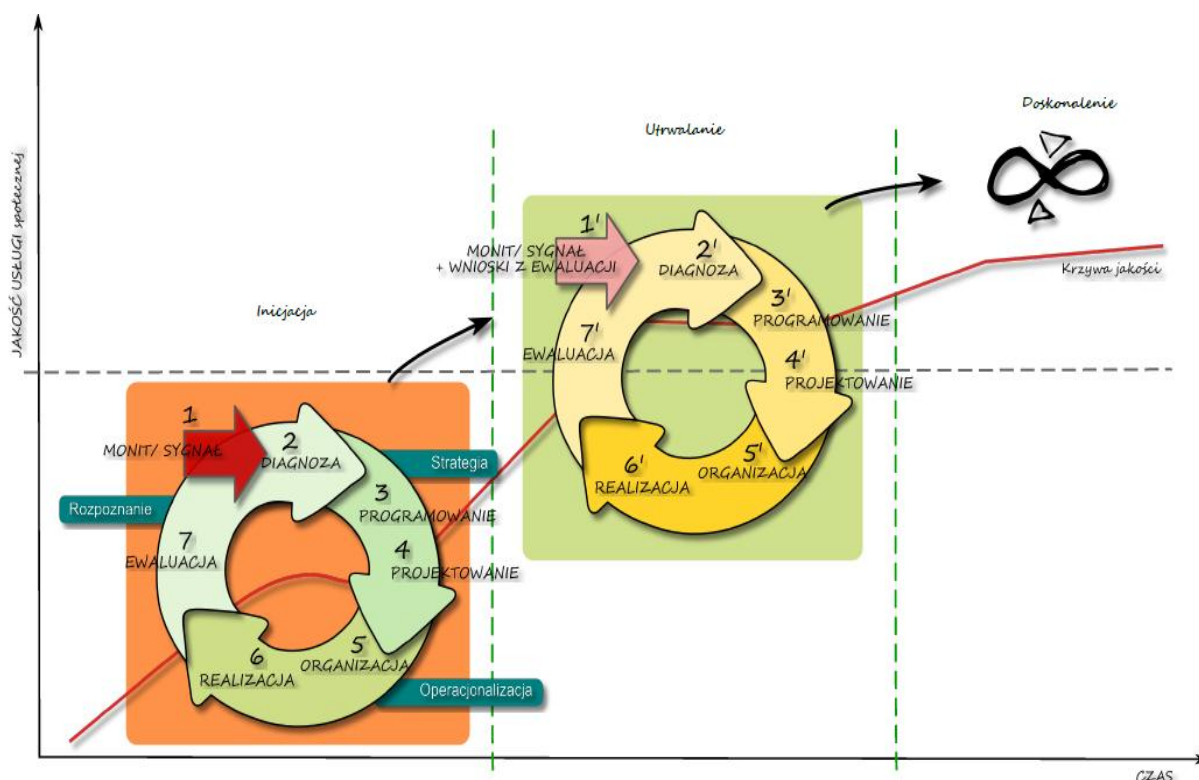
niechęć władz samorządu lokalnego do dalszego wdrażania usługi społecznej w gminie

Podsumowanie

Jak już wcześniej powiedziano siedem etapów wdrażania Komitetu Wspierającego jest procesem rozciągniętym w czasie zaś jego głównym założeniem jest ciągłe jej rozwijanie i doskonalenie. Nie oznacza to jednak, że nie może dochodzić do takich sytuacji, w których bądź to usługa społeczna wraz z upływem czasu realizowana będzie na coraz niższym poziomie, bądź też nie będzie się ona dalej rozwijała a jej jakość podnosiła. Może również dojść do takiej sytuacji, w której gmina/powiat/województwo powinno wycofać się z dalszego realizowania usługi społecznej gdyż interesujący problem drastycznie się zmniejszył bądź zniknął całkowicie. O dalszych losach usługi społecznej powinna przesądzać ewaluacja metody oraz doświadczenia własne gminy. Poniższy schemat wprowadzania usługi społecznej do lokalnego systemu pomocy społecznej wskazuje, iż cykl siedmiu omówionych powyżej etapów jest cyklem powtarzającym się w czasie. Bez względu na dalsze losy usługi społecznej przyznać należy, że wypracowany standard usługi społecznej nie jest dany raz na zawsze, i jako taki powinien być ciągle monitorowany, poddawany ewaluacji, a w razie potrzeby zmieniany i dostosowywany do lokalnych potrzeb systemu pomocy społecznej i globalnych zmian zachodzących w społeczeństwie.

Rysunek 10. Schemat wdrażania Komitetu Wspierającego do lokalnych struktur rynku pracy

Autor schematu: Jarosław Józefczyk – Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej w Gdyni